

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ЕКОНОМІКИ І
ТОРГІВЛІ ІМЕНІ МИХАЙЛА ТУГАН-БАРАНОВСЬКОГО

ЦЕНТРАЛЬНИЙ БАНК І ГРОШОВО-КРЕДИТНА ПОЛІТИКА

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК

*За редакцією докторів економічних наук,
професорів Косової Т. Д. та Папаки О. О.*

*Рекомендовано
Міністерством освіти і науки України
для студентів вищих навчальних закладів*

Київ
«Центр учбової літератури»
2011

УДК 336.711(075.8)

ББК 65.262.100я73

Ц 38

*Гриф надано
Міністерством освіти і науки України
(Лист № 1/11-4605 від 01.06.2010)*

Рецензенти:

Вишневський В. П. — доктор економічних наук, професор, член-кореспондент НАН України, завідувач кафедри фінансів і банківської справи Донецького національного технічного університету;

Аптекар С. С. — доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри інвестиційного менеджменту Донецького національного університету економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського;

Костирко Л. А. — доктор економічних наук, професор, завідувачка кафедри фінансів Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля;

Кірсев О. І. — кандидат економічних наук, Генеральний директор Банкотно-монетного двору Національного банку України.

Колектив авторів: д.е.н., професор Косова Т. Д. — теми 1, 9, 10; д.е.н., професор Папаїка О. О. — теми 3, 8, 11; к.е.н. Арбузов С. Г. — теми 4, 5; к.е.н., доцент Циганов О. Р. — тема 2; к.е.н., доцент Дєєва Н. Е. — теми 6, 7.

Ц 38 Центральний банк і грошово-кредитна політика. Навч. посіб./ За ред. Косової Т. Д., Папаїки О. О. — К.: Центр учбової літератури, 2011. — 328 с.

ISBN 978-611-01-0143-1

Навчальний посібник підготовлений відповідно до типової програми напряму підготовки 6.050100 «Банківська справа», враховує специфіку кредитно-модульної системи організації навчального процесу.

Призначений для студентів економічних спеціальностей, аспірантів, викладачів вищих навчальних закладів, банківських працівників.

УДК 336.711(075.8)

ББК 65.262.100я73

ISBN 978-611-01-0143-1

© Косова Т. Д., Папаїка О. О., Арбузов С. Г.,
Циганов О. Р., Дєєва Н. Е., 2011
© Центр учбової літератури, 2011

ЗМІСТ

Передмова	7
ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 1. СУТНІСТЬ, ТИПИ, ФУНКЦІЇ ЦЕНТРАЛЬНИХ БАНКІВ.	8
ТЕМА 1. СТАТУС ТА ОСНОВНІ НАПРЯМИ ДІЯЛЬНОСТІ ЦЕНТРАЛЬНИХ БАНКІВ.	8
Лекція 1. Історія становлення і сутність центральних банків	8
1.1.1. Передумови виникнення центральних банків	8
1.1.2. Типологія центральних банків в епоху золотого стандарту	11
1.1.3. Центральні банки і монетарна політика в кейнсіанському аспекті	13
1.1.4. Етатичний тип Центрального банку	14
1.1.5. Сутність Центрального банку з позицій монетаризму	15
1.1.6. Вплив глобалізаційних процесів на формування сучасного історичного типу Центрального банку	17
Лекція 2. Статус та функції центральних банків.	20
1.2.1. Статус і форми організації центральних банків.	20
1.2.2. Принцип незалежності центральних банків	21
1.2.3. Функції центральних банків	24
ТЕМА 2. НАЦІОНАЛЬНИЙ БАНК УКРАЇНИ.	29
Лекція 1. Історія становлення НБУ.	29
2.1.1. Причини і значення створення НБУ.	29
2.1.2. Роль НБУ в організації купоно-карбованцевої грошової системи.	31
2.1.3. Проведення НБУ грошової реформи 1996 р.	32
2.1.4. Основні етапи формування грошово-кредитної політики НБУ	37

Лекція 2. Правові основи діяльності НБУ	46
2.2.1. Правовий статут НБУ та його еволюція	46
2.2.2. Взаємозв'язок операцій і функцій НБУ	48
2.2.3. Регіональна і функціональна побудова НБУ	52
2.2.4. Управління НБУ.	55
2.2.5. Кадрове забезпечення діяльності НБУ	62
Лекція 3. Фінансові основи діяльності НБУ	64
2.3.1. Характеристика балансу НБУ	64
2.3.2. Доходи і витрати НБУ	68
2.3.3. Організація бюджетного процесу, принципи та суб'єкти кошторисної діяльності	70
2.3.4. Внутрішній контроль і аудит в системі НБУ	73
 ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 2. ОПЕРАЦІЇ ЦЕНТРАЛЬНИХ БАНКІВ.	
 ТЕМА 3. ЕМІСІЯ ГРОШЕЙ ТА РЕГУЛЮВАННЯ ГОТІВКОВОГО ГРОШОВОГО ОБІГУ	80
3.1. Механізм емісійно-касового регулювання грошової маси.	80
3.2. Організація процесу виробництва банкнот і монет у системі НБУ.	81
3.3. Організація касової роботи в установах НБУ.	91
3.4. Ознаки платіжності грошових білетів та розмінних монет Національного банку України	95
3.5. Порядок емісії готівки установами НБУ	99
3.6. Безготівкова емісія НБУ	100
 ТЕМА 4. РЕФІНАНСУВАННЯ БАНКІВ	104
4.1. Причини і значення рефінансування комерційних банків центральними	104
4.2. Загальні вимоги НБУ до банків і забезпечення у разі здійснення рефінансування.	105
4.3. Порядок надання окремих кредитів овернайт	106
4.4. Порядок проведення тендерів з підтримання ліквідності банків	107
4.5. Принципи і порядок проведення операцій репо.	112
4.6. Порядок надання стабілізаційного кредиту	114
 ТЕМА 5. ОРГАНІЗАЦІЯ ТА РЕГУЛЮВАННЯ ПЛАТІЖНОЇ СИСТЕМИ	127
5.1. Значення організації центральним банком платіжно-розрахункових відносин, моделі платіжних систем.	127
5.2. Правове регулювання платіжної системи та переказу коштів в Україні	131
5.3. Організація функціонування системи електронних платежів НБУ	132

5.4. Регулювання участі комерційних банків України у міжнародних платіжних системах	140
5.5. Національні системи масових електронних платежів населення	142
5.6. Регулювання діяльності внутрідержавних небанківських платіжних систем	147
ТЕМА 6. РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ БАНКІВ.	151
6.1. Пруденційне регулювання діяльності банків в Україні	151
6.2. Створення і державна реєстрація банків	153
6.3. Порядок надання ліцензій і письмових дозволів на здійснення банківських операцій	160
6.4. Здійснення банками функцій фінансового моніторингу	163
6.5. Основні вимоги FATF і організація боротьби з легалізацією «брудних грошей» у банківському секторі економіки	167
6.6. Система страхування вкладів в Україні.	172
ТЕМА 7. БАНКІВСЬКИЙ НАГЛЯД.	180
7.1. Сутність, принципи, завдання банківського нагляду	180
7.2. Організація дистанційного нагляду за діяльністю комерційних банків України	185
7.3. Організація та планування інспектування діяльності банків	185
7.4. Інспектування банків з використанням рейтингової оцінки за системою CAMELS.	195
7.5. Взаємодія між інспекторами з банківського нагляду НБУ та зовнішніми аудиторами банків	198
7.6. Заходи впливу, які застосовуються до банків за порушення банківського законодавства	202
ТЕМА 8. ЦЕНТРАЛЬНИЙ БАНК ЯК БАНКІР І ФІНАНСОВИЙ АГЕНТ УРЯДУ	209
8.1. Правове регулювання функцій НБУ як фінансового агента уряду	209
8.2. Обслуговування внутрішнього боргу	210
8.3. Обслуговування зовнішнього боргу	211
8.4. Платіжна система виконання бюджетів.	215
ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 3. МОНЕТАРНА ПОЛІТИКА ЦЕНТРАЛЬНИХ БАНКІВ.	220
ТЕМА 9. ГРОШОВО-КРЕДИТНА ПОЛІТИКА	220
Лекція 1. Концептуальні підходи до формування грошово-кредитної політики	220
9.1.1. Сутність і цілі грошово-кредитної політики	220
9.1.2. Види грошово-кредитних стратегій	223

9.1.3. Організація розробки грошово-кредитної політики в Україні	227
9.1.4. Ефективність та основні напрями грошово-кредитної політики України	230
Лекція 2. Формування попиту та пропозицій грошей, їх взаємодія	232
9.2.1. Пропозиція грошей і фактори, які впливають на її рівень	232
9.2.2. Попит на гроші і фактори, які впливають на його рівень	235
9.2.3. Інфляція як результат взаємодії функцій попиту та пропозицій грошей	237
9.2.4. Оцінка рівня доларизації і монетизації економіки України	239
ТЕМА 10. ІНСТРУМЕНТИ ГРОШОВО-КРЕДИТНОЇ ПОЛІТИКИ	243
Лекція 1. Загальна характеристика інструментів грошово-кредитної політики	243
10.1.1. Поняття інструментів грошово-кредитної політики, їх класифікація	243
10.1.2. Регулювання офіційної облікової ставки	246
10.1.3. Мінімальні резервні вимоги і особливості їх застосування у світовій практиці	246
10.1.4. Розвиток операцій на відкритому ринку	248
10.1.5. Інструменти адміністративного характеру	253
Лекція 2. Інструменти грошово-кредитної політики НБУ	254
10.2.1. Процентна політика НБУ	254
10.2.2. Порядок визначення та формування обов'язкових резервів для банків України	256
10.2.3. Операції з депозитним сертифікатом НБУ	259
10.2.4. Операції з державними цінними паперами	264
ТЕМА 11. ВАЛЮТНА ПОЛІТИКА. ВАЛЮТНЕ РЕГУЛЮВАННЯ І КОНТРОЛЬ	271
11.1. Сутність і значення валютної політики	271
11.2. Валютне регулювання і валютний контроль НБУ	272
11.3. Валютне курсоутворення	275
11.4. Статистика платіжного балансу, його прогнозування та аналіз	279
11.5. Офіційні валютні резерви і методи управління ними	287
<i>ЛІТЕРАТУРА</i>	293
<i>ДОДАТКИ</i>	301

ПЕРЕДМОВА

Банківська система як складова фінансової системи будь-якої країни відіграє вирішальну роль у її економічному розвитку.

Світова фінансова криза найгостріше виявилась у банківській сфері і поставила під загрозу стабільність грошових систем у найрозвиненіших країнах світу. Криза ліквідності банківської системи, масове неповернення позик і скорочення кредитного потенціалу призвели до обмеження платоспроможного попиту та реального виробництва. У цих умовах зростає роль центральних банків як макрорегуляторів.

Навчальний посібник, який ви тримаєте у руках, відповідає вимогам часу та висвітлює останні події на банківському ринку. Його написання є результатом критичної переробки та узагальнення положень змісту існуючих навчальних посібників з напряму аналізу діяльності центральних банків, великого масиву джерел банківського права, статичної інформації та періодичної літератури.

Навчальний посібник враховує специфіку кредитно-модульної системи організації навчального процесу. Студентам пропонуються до вивчення наступні модулі:

1. Сутність, типи, функції центральних банків
2. Операції центральних банків
3. Монетарна політика центральних банків

Структура і зміст навчального посібника відповідає типовій програмі дисципліни «Центральний банк і грошово-кредитна політика». У додатку наведено організаційну структуру управління НБУ, робочі документи і фінансову звітність НБУ.

Для кращого засвоєння матеріалу наведено тестові завдання, які роблять процес вивчення дисципліни активним. Студентам пропонується запитання, на яке є лише одна вірна відповідь.

Рекомендований студентам список літератури містить значний перелік останніх нормативно-правових актів та статей із науково-практичних видань. Ця інформація дозволить студентам поглиблено вивчити найбільш цікаві для них питання.

Під час підготовки навчального посібника було використано матеріали офіційного сайту НБУ <www.bank.gov.ua>

Бажаємо успіхів у вивченні дисципліни!

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 1

СУТНІСТЬ, ТИПИ, ФУНКЦІЇ ЦЕНТРАЛЬНИХ БАНКІВ

ТЕМА 1. СТАТУС ТА ОСНОВНІ НАПРЯМИ ДІЯЛЬНОСТІ ЦЕНТРАЛЬНИХ БАНКІВ

ЛЕКЦІЯ 1

ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ І СУТНІСТЬ ЦЕНТРАЛЬНИХ БАНКІВ

П л а н

- 1.1.1. Передумови виникнення центральних банків
- 1.1.2. Типологія центральних банків в епоху золотого стандарту
- 1.1.3. Центральні банки і монетарна політика в кейнсіанському аспекті
- 1.1.4. Етапичний тип Центрального банку
- 1.1.5. Сутність Центрального банку з позицій монетаризму
- 1.1.6. Вплив глобалізаційних процесів на формування сучасного історичного типу Центрального банку

1.1.1. Передумови виникнення центральних банків

Світова система центральних банків у їхньому сучасному вигляді створена відносно недавно. До середини XVIII ст. комерційні і центральні банки не розрізнялися. Усі банки виконували функції комерційних та емісійних. У створенні емісійних банків ще не було гострої потреби, бо банкноти у грошовому обігу відігравали незначну роль. З розвитком кредитної системи відбувається процес централізації банківної емісії в окремих великих комерційних банках. При цьому монополне право на випуск грошових знаків (банкнот) поступово закріплюється лише за одним банком. Такий банк у різні часи називався порізному. Спочатку — емісійним або національним, а згодом — центральним, що відповідало його керівній ролі у кредитній системі тієї чи іншої країни.

Уперше у світовій практиці центральний банк було створено у Швеції (Риксбанк) у 1668 р. Дещо пізніше, у 1694 р., засновано Банк Англії. Проте на той час центральні банки ще не мали виключного права на емісію грошових знаків. Їхні функції відрізнялися від функцій сучасних центральних банків. Так, призначенням Банку Англії спочатку було фінансувати торгівлю і промисловість, Банку Нідерландів — внутрішню і зовнішню торгівлю. Центральні банки сучасного типу виникли лише в XIX ст. Нині майже в усіх країнах світу функціонують центральні банки. Однак між ними є суттєві відмінності, які пояснюються особливостями політичного та фінансово-економічного розвитку окремих країн.

Історичне виникнення центральних банків переслідувало відмінні від сучасних цілі, що обумовлювалось як іншими уявленнями про можливість держави, так і конкретно-історичними особливостями еволюції грошей та банківництва.

Функції Центрального банку поділяють на макроекономічні (створення монетарних умов для економіки) та мікроекономічні (створення умов для індивідуальних членів банківської системи).

Первісною функцією Центрального банку було обслуговування уряду. Вже згодом він стає банком банків (або кредитором останньої інстанції), тобто функції центрального банку розвиваються з його відносин з урядом та банками.

Така ситуація пов'язувалась з наступним:

- *по-перше*, бюджетні дефіцити (або брак коштів у державній чи королівській казні) були звичайним явищем, яке супроводжувало війни та обумовлювало потреби у фінансуванні зростаючих витрат;

- *по-друге*, існуюча на той час система металевого обігу мала досить стаціонарні обсяги. Вона хоч і сприяла автоматичному балансуванню попиту на товари та гроші, проте не могла еластично задовольняти масштабні урядові потреби у фінансуванні військових витрат;

- *по-третьє*, обмеженість обсягів банкотної емісії «вільної банківської системи» обов'язковою умовою розмінності паперових грошей на золото. При цьому, будь-які значні зсуви у пропозиції банкнот так чи інакше відображались на динаміці товарних цін, створюючи серйозні проблеми для функціонування тогочасної торгівлі та виробництва;

- *по-четверте*, низька кредитоспроможність уряду як позичальника.

Внаслідок цього відбулася централізація емісійної діяльності за активної участі держави, яка, з рештою, привела до появи центральних банків.

Приклади створення центральних банків.

1. Британський монарх Карл II, проявивши себе як поганий позичальник, надовго підірвав довіру до себе лондонських банкірів, через що його наступник Вільям III з метою мобілізації значної кількості грошових знаків у 1694 р. пішов на створення інституції, якій надавались повноваження збирати королівські податі. Її статутний фонд був

створений у борг (1,2 млн. фунтів стерлінгів), на суму чого випускались банкноти. А з метою підвищення їх авторитетності банк отримав привілеї та виключне становище.

2. Значні потреби у фінансуванні воєнних витрат мали і державні фінанси Пруссії, де у 1765 р. було створено Берлінський Королівський Банк, який здійснював активне кредитування уряду за допомогою емісії банкнот. Однак, отримавши ряд привілеїв, в першу чергу тих, що стосуються закріплення за ним деяких депозитів та платежів, зміг проіснувати тривалий період часу. Вже у 1846 р. ця установа була перетворена у Пруський банк.

3. Подібні тенденції мали місце і у Франції, де прихід до влади Наполеона супроводжувався значними потребами у готівкових виплатах та зростанням рівня розбалансованості державних фінансів. Тому, з метою отримання можливостей безперервного фінансування, до того ж під низькі проценти, 1800 р. був створений Банк Франції. Заборона підвищення ним ставки проценту (вона була зафіксована на рінні 6 %, а згодом опустилась до 5 %, а ще пізніше до 4 %) ставала вигідною для уряду з огляду на полегшення тягаря з обслуговування державного боргу.

Емісійні банки створювалися на основі спеціальних банківських законів двома шляхами. *Згідно з першим* переважне право банкотної емісії законом надавалося найпотужнішому комерційному банку країни, унаслідок чого він поступово перетворювався на центральний емісійний банк. *Другий шлях* передбачав створення банку як емісійного центру країни з самого початку його організації. Таким шляхом створені центральні банки у більшості країн. За формою організації емісійні банки можуть бути акціонерними та державними, причому держава часто є одним з акціонерів. В одних країнах ці банки з самого початку створювалися як державні, в інших — вони ставали державними внаслідок їх націоналізації шляхом викупу державою акцій на сприятливих для акціонерів умовах.

Саме монополія емісійної діяльності послужила тим джерелом, з якого сучасні центральні банки почерпнули свої другорядні функції і відмінні риси. Проблема політичної централізації та об'єднання країн створили передумови для того, що єдина централізована емісійна система почала розглядатись як один з символів цілісності держави.

Центральні банки пройшли три стадії розвитку:

перша, — вони розпочали як банки уряду, оскільки уряди домінували при визначенні їх завдань та безпосередньої політики,

друга — центральні банки перестають бути комерційно зацікавленими і переходять до вирішення проблем забезпечення стабільності фінансово-банківської системи;

третья — вони поступово отримують автономію від уряду і здобувають незалежність при визначенні завдань та вибору інструментів їх досягнення.

Отже, можна виділити п'ять історичних типів центральних банків:

- 1) тип епохи золотого стандарту й економічного лібералізму;
- 2) акомодативний (кейнсіанський) тип;
- 3) монетаристський тип;
- 4) етатичний тип;
- 5) сучасний тип.

1.1.2. Типологія центральних банків в епоху золотого стандарту

До епохи капіталізму і на початку його розвитку в обігу перебували срібна і золота, а в деяких країнах лише срібна валюта. З розвитком капіталізму все більшого значення набувають банкноти — кредитні знаки грошей, що їх випускають емісійні банки для заміни металевих грошей, як засіб обігу і платежів. Швидкий розвиток кредитної системи після промислового перевороту супроводжувався зростанням значення *банкнотного обігу*. З кінця XVIII ст. у Великобританії, а з останньої третини XIX ст. і в інших країнах в обігу в основному залишається золото, а також розмінні на золото банкноти.

Історично перший тип центральних банків сформувався під час утворення *міжнародної системи золотого стандарту (1870-1914 рр.)* і остаточно утвердився на початку XX ст. Це зумовило необхідність забезпечення стабільності грошового обігу на золотій основі, але з паперовими розмінними грошима, що дозволило б позбутися проблеми надемісії банкнот за умов децентралізованої (однорівневої) банківської системи.

Емісія прив'язувалася до зміни обсягів резервного активу (золота). *Головне завдання Центрального банку* — забезпечення розмінності банкнот на золото та збереження резервів, внаслідок чого монетарна політика орієнтується на дотримання зовнішньої рівноваги. Незалежність забезпечувалася механічно через функціонування золотого стандарту і не потребувала додаткової політико-інституціональної формалізації.

Монетарні інструменти представлені операціями на відкритих ринках і переобліком векселів для захисту від відтоку резервів і нейтралізації впливу коливання грошової маси внаслідок коливання їх обсягу.

Державне втручання в емісійний процес було мінімальним і виявлялося у такому:

- фіксація валютного курсу,
- вільне переливання капіталів;
- автоматична корекція внутрішньої пропозиції грошей внаслідок багатостороннього врівноваження платіжних балансів;

- вирішення фіскальних проблем через емісійне фінансування бюджетних дефіцитів;
- розширення операційних можливостей центральних банків через встановлення ліміту фидуціарної емісії.

Фидуціарна емісія — випуск банками банкнот за умови часткового їх покриття золотом.

Однак, незважаючи на зростання рівня незалежності центральних банків, що механічно забезпечувалась золотим стандартом, останній виявляв ряд проблем, пов'язаних, по-перше з необхідністю забезпечення жорстких рамкових макроекономічних умов його ефективності, по-друге, з еластичністю зв'язку між станом внутрішньої економіки та світовим господарством.

Для загальної кризи капіталізму, яка охопила і валютну систему, характерним є паперова валюта — нерозмінні на золото банкноти, які постійно знецінюються. До початку ХХ ст. централізація банкнотної емісії була завершена лише в європейських країнах. У більшості країн емісійні банки було створено у ХХ ст., головним чином, у період між двома світовими війнами.

Припинення функціонування золотого стандарту з початком Першої світової війни торкнулось практично усіх країн-учасниць, навіть США, які останніми серед розвинутих країн пішли на емісійну монополію та створення центрального банку з незалежним статусом. Зрозуміло, що така ситуація зумовлювалась політичними міркуваннями військового періоду, проте намагання нейтралізувати можливості вивозу золота через відмову від конвертованості банкнот та значні державні запозичення, які би і так унеможливили виконання центральними банками своїх зобов'язань щодо обміну паперових грошей на золото за фіксованим курсом, позначилось на швидкому їх знеціненні. Тим не менше, важливість проблеми відновлення довіри до банківської системи у повоєнний період та потреба у стабілізації грошового обігу поставили на порядок денний питання про відновлення автономії центральних банків.

Так, зростання цін внаслідок урядового втручання в емісійний процес дедалі активніше сприймалось як виклик можливості швидкої реанімації повоєнної економіки з подальшою стабілізацією політичної та економічної системи на ліберальних засадах.

Період між двома світовими війнами ознаменувався істотними змінами у функціонуванні центральних банків, а саме:

- вирішення фіскальних проблем шляхом емісії;
- введення елементів контролю за рухом капіталу;
- обмеження конвертованості паперових грошей у золото;
- послаблення жорсткого зв'язку між внутрішньою грошовою пропозицією та динамікою резервного активу;
- впровадження елементів відповідальності центрального банку за стан внутрішньої рівноваги;
- загальне послабленням вимог до забезпечення внутрішньої рівноваги.

Тому можна виділити *перехідний історичний тип центральних банків, а саме — пом'якшений варіант золотого стандарту з підвищеною орієнтацією на внутрішню рівновагу.*

Велика Депресія та початок Другої світової війни знову похитнули золотий стандарт та незалежність центральних банків. Однак, посилення державного втручання в ринкові процеси, на відміну від випадку Першої світової війни, коли віра у ліберальні цінності була практично непохитною, ґрунтувалось на нових теоретичних підходах до макроекономічної політики та емпіричних прикладах. Сприятливим технологічним підґрунтям для цього було те, що ефективність функціонування золотого стандарту у XIX ст. пов'язувалась з відносною безпроблемністю загальносвітового нагромадження золотих запасів. У XX ст. зростання масштабів господарських та фінансових трансакцій вже унеможливило забезпечення внутрішньої грошової пропозиції стаціонарними золотими запасами без довгострокових дефляційних тенденцій чи скоординованих девальвацій. З посиленням орієнтації центральних банків на чинник забезпечення внутрішньої рівноваги пов'язаний занепад системи золотого стандарту.

1.1.3. Центральні банки і монетарна політика в кейнсіанському аспекті

Відповідно теорії Дж. М. Кейнса фіскально-бюджетний механізм здобув теоретичного визнання як засіб підвищення ефективності державної політики при розв'язанні проблем економічного зростання та боротьби з безробіттям.

Бреттон-Вудський валютний устрій, заснований з одного боку на кейнсіанських уявленнях про макроекономічну стабільність, а з іншого, — на упередженнях про неможливість функціонування світової фінансової системи без прив'язки обігу національних паперових грошей до золота, позначився на посиленні суперечностей навколо функціонування центральних банків. Так, збереження золотовалютного стандарту при створенні нової світової валютної системи 1944 р. у Бретон-Вудсі зберігало золотий вміст валют, хоч і визнавало можливість розміну на золото тільки долара США. Тобто, фіксація валютних курсів на світовому рівні та розмінність долара на золото мали би модифікувати систему золотого стандарту, що достатньо ефективно функціонував до Першої світової війни і з великими перебоями у міжвоєнний період. Міжнародне визнання такої системи автоматично посилювало відповідальність центральних банків за ефективність її функціонування.

Панування кейнсіанства відобразилося на значному зниженні статусу центральних банків, а монетарні регулятори переведено у статус акомодативних (підпорядкованих) щодо фіскальних з таких причин:

- відмова від золотого стандарту, визнання факту не нейтральності грошей; *нейтральність грошей* (англ. neutrality of money) — положення в економічній теорії, відповідно до якого зміна кількості грошової маси, що знаходиться в звертанні, впливає тільки на абсолютний рівень цін, залишаючи незмінними обсяги виробництва на тривалий проміжок часу;

- фактичний відрив внутрішньої грошової пропозиції від динаміки резервного активу, що відповідало переорієнтації монетарних рішень на досягнення внутрішньої рівноваги;

- неефективність монетарної політики для стимулювання сукупного попиту з огляду на пастку ліквідності;

- необхідність знижувати процентні ставки для нарощування рівня автономних інвестицій тощо.

Підсистемні елементи назвали істотних змін, відображаючи трансформацію технології реалізації монетарної політики, зокрема шляхом уведення ієрархічної структури монетарних цілей і зміщення акцентів у системі застосування монетарних інструментів.

Потреба у змінах була викликана зростанням необхідності контролю за динамікою таких монетарних параметрів, як грошова маса та процентні ставки. Це відображало загальну трансформацію макроекономічних регуляторів у контексті формування системи «точного налаштування» на протидію циклічним змінам ділової кон'юнктури.

Перехід від пасивної макрополітики антициклічного бюджетного пристосування 1946-1962 рр. адміністрацій Рузвельта, Трумена, Ейзенхауера до активістської фіскальної парадигми Кеннеді-Джонсона, зростання державних витрат, пов'язаних з війнами в Індокитаї, створили передумови для швидкого розширення грошової пропозиції впродовж декількох десятиліть підряд, внаслідок чого внутрішня суперечливість Бреттон-Вудського устрою та його неспроможність повною мірою забезпечити незалежність центральних банків за рахунок не розривання остаточних зв'язків грошового обігу з золотом призвели до глибоких потрясінь початку 70-х рр. XX ст. і, зрештою, докорінної реформи світової валютної системи.

Отже, панування кейнсіанства як нормативної теорії макроекономічної політики позначилося на посиленні тенденції до етатизації економічного життя.

1.1.4. Етатичний тип Центрального банку

Специфічна роль грошей і функціонування банківської системи за планової економіки дає змогу виділити етатичний історичний тип центрального банку. *Етатичний* — державний, юридико-позитивістський. Цей підхід впливає із розуміння держави як мети, а особи — як

засобу для досягнення мети. Незалежність банку статичного типу принципово відсутня.

Результатом проведення кредитної реформи у СРСР 1930—1932 рр. з'явилася побудова кредитної системи розподільного типу. Роль комерційних банків в системі почала знижуватися, і згодом в країні склалася монобанківська система, що складається з державних банків. Центральний державний банк мав широкі функції — емісійний центр, головний державний кредитний, розрахунковий і касовий інститут країни; державний банк, обслуговуючий сферу капітального будівництва; банк для зовнішньої торгівлі тощо.

Відмінними рисами банківських систем соціалістичних країн були: концентрація банківської справи в небагатьох кредитних установах, централізація управління банками на основі планомірної організації кредиту, розрахунків, державної валютної монополії. Центральні державні банки виступали як універсальні кредитні інститути, які виконували більшість функцій, властивих в економічно розвинених країнах різним ланкам банківської системи.

Державний банк СРСР мав монополію на емісію без екзогенних обмежень. Його головне завдання — забезпечення господарського обороту грішми, привнесення елементів планування до грошового обігу з метою доведення ефективності його функціонування за соціалізму та вирішення «капіталістичної» проблеми безробіття й інфляції

Загальна криза планової економіки та її неспроможність забезпечити грошову стабільність з огляду на значну інфляцію, м'які бюджетні обмеження та швидке зростання цін в умовах їх лібералізації довела неефективність такого типу центрального банку. Ринкова трансформація значно посприяла зміні етатичного типу центрального банку на сучасний тип.

1.1.5. Сутність Центрального банку з позицій монетаризму

Економічна криза середини 1970-х років, істотне зростання показників інфляції та курсової нестабільності позначилися на перегляді ролі центральних банків у системі застосування макроекономічних регуляторів. М. Фрідмен, представник монетаристської школи, аргументував необхідність забезпечення стабільного приросту грошової маси для уникнення проциклічності політики та нівелювання політичного тиску на органи фінансової влади. З одного боку це вимагало підвищення рівня незалежності центральних банків, а з іншого — зміни пріоритетів у виборі проміжних цілей монетарної політики, що полягало у введенні таргетування приросту грошових агрегатів.

М. Фрідмен виступив за законодавче регулювання грошової маси державою (Центральним банком) для того, аби щорічно збільшувати кількість грошей в обігу на 3—5 %, що компенсує поступальне зростання національного виробництва — так зване «грошове правило» монетаризму.

Поступове зростання грошової маси має забезпечувати стійкість цін, відповідати реальному зростанню макро-економічних показників, а також формувати впевненість економічних агентів у майбутньому, тобто адаптивні очікування. Монетаризм має ще одне оригінальне положення: центральний банк, який контролює пропозицію грошової маси і визначає темп її зростання, повинен повідомляти про це економічних суб'єктів за допомогою так званого «ефекту оголошення», формуючи індивідуальні очікування майбутньої інфляції.

Здатність центрального банку цілеспрямовано регулювати грошовий обіг у монетаризмі обґрунтовується на основі грошового мультиплікатора, заснованого на регулюванні грошової бази, тобто «грошей підвищеної сили». До їхнього складу включається готівка та кошти на резервних рахунках комерційних банків у центральному банку, що є законними засобами забезпечення банківських депозитів. Обсяг готівкових грошей може і повинна контролювати держава, здійснюючи емісійну політику. Обсяг резервних коштів також є підконтрольною величиною через встановлення норм обов'язкового резервування для комерційних банків. Оскільки центральний банк може безпосередньо впливати на величину грошової бази, а депозити трактуються як похідна від бази, то він здатен регулювати грошовий обіг. Загальний обсяг грошової маси пов'язаний з величиною грошової бази через банківський мультиплікатор.

М. Фрідмен серед усіх засобів впливу на економіку в демократичному суспільстві віддавав перевагу грошово-кредитній політиці, оскільки вона не призводить до надмірного диктату уряду і не обмежує індивідуальну свободу. Державне регулювання грошово-кредитної сфери буде успішним лише тоді, коли держава здатна впливати через центральний банк на масштаби й характер діяльності підприємницьких і комерційних структур, в першу чергу комерційних банків. З цією метою застосовуються різні методи: встановлення облікової ставки процента, встановлення норм обов'язкових резервів, проведення операцій на відкритому ринку тощо. Характерно, що останньому методу — операціям з купівлі-продажу державних цінних паперів — монетаристи надають перевагу.

У діяльності центральних банків з середини 70-х рр. XX ст. почав використовуватися аналог монетаристського «грошового правила» — політика таргетування (від англ. target — ціль, мішень). Як правило, це виражалось у встановленні жорсткого показника допустимого зростання грошової маси на наступний період (квартал, рік), або «коридо-

ру» темпів зростання грошових або кредитних агрегатів. Так, західнонімецький Бундесбанк вже у 1974 р. повідомив про введення орієнтирів зростання банківських резервів і готівкових грошей на 12-місячний період. У тому самому році Швейцарія ввела показник допустимого зростання грошового агрегату M1, а Італія — загальної суми нових кредитів. У 1975 р. на шлях таргетування стала Канада, за нею Велика Британія (1976 р.) та Франція (1977 р.), встановивши значення допустимих приростів вузьких і широких показників грошової маси. У наступні роки подібну політику почали застосовувати центральні банки Нідерландів, Іспанії та інших країн.

Становлення сучасного історичного типу центрального банку відображає: перегляд макроекономічної доктрини під впливом теорії раціональних очікувань, орієнтованої на широку комунікацію з ринковими агентами для стабілізації очікувань майбутньої інфляції; досягнення консенсусу щодо нейтральності грошей і негативних наслідків інфляції для ефективної алокації ресурсів; редакцію ортодоксального монетаризму в умовах послаблення зв'язку між динамікою грошової маси й інфляцією; підвищення ролі інституціональних факторів орієнтації центральних банків на забезпечення стабільності цін і відповідне підвищення їхньої відповідальності за інфляційні наслідки монетарної політики.

Усі ці процеси вплинули на істотну трансформацію сучасних центральних банків, що дає підстави говорити про появу їх сучасного історичного типу.

1.1.6. Вплив глобалізаційних процесів на формування сучасного історичного типу Центрального банку

Із глобалізацією пов'язані *фундаментальні зміни у зовнішньому оточенні центральних банків*, макроекономічних процесах, характері реалізації монетарної політики:

- в умовах глобалізації орієнтація на внутрішню рівновагу стає домінуючим принципом монетарної політики, який поступово підкріплює всі інші аспекти монетарної політики у ринковій економіці, зокрема мобільність капіталів та валютний курс. Водночас орієнтація на внутрішню рівновагу стає фундаментальною передумовою для розвитку процесів глобалізації;
- глобалізація створює ендегенні передумови для зниження інфляції, водночас ризик інфляційної дестабілізації зростає, а економічні наслідки для країни від послаблення контролю за інфляцією є пропорційними до того, наскільки інтегрована країна з глобальною економікою;

- глобалізація стає безпосереднім фактором підвищення нейтральності монетарної політики, із нею пов'язана закономірність, що довгострокові ставки починають вирівнюватися швидше, ніж короткострокові. З одного боку, це свідчить про те, що центральні банки зіткнулися з проблемою суттєвого послаблення своєї спроможності проводити політику стабілізації ВВП, але з іншого боку, можна констатувати відсутність повної інтеграції фінансових ринків;

- делегування центробанкам мандату на здійснення політики стабільності цін. Макроекономічний вимір цього напряму впливає з забезпечення жорсткого інституціонального захисту незалежності монетарних органів, а останній слугує засобом запобігання макроекономічній дестабілізації, викликаній неконтрольованою інфляцією;

- глобалізація детермінує складне переплетення затребуваності як гнучкості валютного курсу, так і підтримання його стабільності, що особливо яскраво простежується на прикладі країн, що розвиваються: попри оголошення плаваючого курсу, вони тяжіють до його фіксованого значення, породжуючи фундаментальні ризики для макрофінансової стабільності в умовах глобалізації;

- в умовах глобалізації традиційні уявлення про передумови та детермінанти формування валютних союзів, представлені в основному теорією оптимальних валютних зон, потребують перегляду на користь валютної уніфікації, що наглядно демонструє Євросоюз;

- незважаючи на істотні монетарні проблеми глобальної економіки, на сьогодні не існує передумов для формування цілісної системи глобального регулювання, попри те, що існують глобальні провали ринку; валютно-фінансова стабільність в окремій країні на сьогодні є одним з них, оскільки за сучасного розвитку ринків капіталу кризи мають тенденцію до міграції;

- у рамках трансформації глобальної фінансової архітектури зазнає фундаментальних змін функціонування МВФ як міжнародного кредитора останньої інстанції, а модифікація характеру валютних криз в умовах глобалізації створює передумови для того, що саме ця роль починає відводитись Фонду в системі глобального регулювання. За цих обставин та за підвищення монетарної ефективності центральних банків вплив МВФ на монетарну політику країн-реципієнтів радикально знижується;

- основний вплив глобалізації на монетарну політику перехідних суспільств справляється через канал високої торговельної відкритості, волатильності короткострокових капіталів, припливу прямих іноземних інвестицій. Валютно-фінансові кризи, які переживають більшість постсоціалістичних країн, відображають стереотипний зв'язок між глобальною волатильністю фінансових ринків та конфліктом цілей монетарної політики.

В Україні в кризових умовах значного скорочення валютних надходжень та падіння курсу гривні був отриманий кредит від МВФ для

стабілізації грошової системи. Проте напрями використання позичених коштів свідчать, що органи державної та монетарної влади не змогли сформувати та реалізувати ефективні антикризові заходи. НБУ перетворився на арену протистояння різних корпоративних, політичних та класових інтересів, а проблеми стабільності та ефективності грошової системи відійшли на другий план. Непрозорий характер використання отриманого кредиту, його розподілу між банками підірвали довіру до заходів антикризового регулювання грошових систем. Після подолання кризи підходи до державного регулювання грошових систем можуть змінитися за рахунок посилення ролі держави.

ЛЕКЦІЯ 2

СТАТУС ТА ФУНКЦІЇ ЦЕНТРАЛЬНИХ БАНКІВ

П л а н

- 1.2.1. Статус і форми організації центральних банків
- 1.2.2. Принцип незалежності центральних банків
- 1.2.3. Функції центральних банків

1.2.1. Статус і форми організації центральних банків

Центральний банк — це банк першого рівня в дворівневій банківській системі.

Центральні банки є юридичними особами, що мають відособлене від держави майно. Формально це майно знаходиться, як правило, у державній власності, але центральний банк наділений правом розпоряджатися їм як власник.

Правовий статут центральних банків розвинутих країн закріплений у правових актах: законах про центральні банки і їхні статuti, законах про банківську і кредитну діяльність, у валютному законодавстві.

Як правило, у *Законі про центральний банк* визначаються його організаційно-правовий статус, функції, процедура призначення вищого керівного складу, взаємовідносини з державою і національною банківською системою, повноваження центрального банку як емісійного інституту країни.

Центральний банк сполучає у собі окремі риси комерційного банківського заснування і державного відомства, що має деякі владні повноваження в сфері регулювання кредитної системи.

З точки зору власності на капітал центральні банки поділяються на:

- державні, капітал яких належить державі (наприклад, центральні банки в Великобританії, Німеччині, Франції, Канаді, Росії);
- акціонерні (наприклад, США);
- змішані — акціонерні товариства, частина капіталу яких належить державі (в Японії — 55 %, в Бельгії — 50 %).

Деякі центральні банки були зразу створені як державні (в Німеччині, Росії); інші створювались як акціонерні, а потім націоналізувались (в Великобританії, Франції). Але незалежно від цього, належить чи не належить капітал центрального банку державі, історично між банком і урядом склались тісні зв'язки, особливо посилюючись на сучасному етапі.

Уряд зацікавлений в надійності центрального банку в силу особливої ролі останнього в кредитній системі країни, в проведенні економічної політики уряду.

Однак тісні зв'язки з державою не означають, що вона може безмежно впливати на політику центрального банку. Незалежно від природи капіталу центральний банк є юридично самостійним. Частіше всього він підзвітний або законодавчому органу, або спеціальній банківській комісії, створеній парламентом. Керуючий банком, якого може призначити парламент, президент, уряд, не входить до складу уряду. Істотна ступінь незалежності центрального банку є необхідною умовою ефективності його діяльності, яка нерідко вступає в протиріччя з короткостроковими цілями уряду, обтяженого, наприклад, наближенням чергових виборів. Це особливо важливо в плані обмеження можливостей уряду використовувати ресурси центрального банку для покриття бюджетного дефіциту.

Держава грає головну роль у формуванні органів управління центрального банку. *Взаємодії центральних банків з органами державної влади можуть бути умовно подані у вигляді моделей:*

1. центральний банк — агент міністерства фінансів і провідник його грошово-кредитної політики;
2. центральний банк незалежний від уряду, що самостійно проводить грошово-кредитну політику;
3. проміжна модель, у рамках якої використовуються принципи взаємодії виконавчої влади з центральним банком при визначеному ступені його незалежності.

1.2.2. Принцип незалежності центральних банків

Здатність центрального банку ефективно виконувати одне зі своїх основних завдань — підтримувати цінову стабільність — безпосередньо залежить від рівня його незалежності. З огляду на неприпустимість негативного впливу політики уряду на загальну фінансову стабільність держави суттєвого значення нині набуває спосіб взаємодії нейтрального банку та органів державної влади. Важливою складовою незалежності Центробанку є встановлена на законодавчому рівні заборона на отримання ним будь-яких вказівок від державних органів.

Порядок призначення голови, статус центральних банків, їх функції та основна мета діяльності у багатьох країнах майже не відрізняються. Основна відмінність полягає у ступені незалежності цих установ. Згідно із Законом України «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» пріоритетним напрямом зовнішньої політики нашої держави є інтеграція до Євросоюзу. У зв'язку з цим місце, роль і правові засади діяльності центрального банку необхідно привести у відповідність із принципами ЄС. Відповідно до консолідованої версії *Договору про за-*

снування Європейської Спільноти, який вважають основним актом європейського права стосовно врегулювання питання незалежності центрального банку, незалежність є комплексним поняттям і передбачає сукупність інституціональної, особистої, функціональної та фінансової незалежності.

Інституціональна незалежність полягає у закріпленні на законодавчому рівні положення, згідно з яким центральний банк є самостійним і незалежним державним органом (визначення статусу банку). Відповідно до статті 9 *Статуту Європейської системи центральних банків і Європейського центрального банку* (Статут), який є додатком до Договору, Європейський центральний банк (ЄЦБ) є юридичною особою і повинен мати в кожній із держав-членів найширшу правоздатність, яка налягає юридичним особам відповідно до законодавства цих країн. Зокрема, він може набувати і відчужувати рухоме і нерухоме майно та бути стороною в судовому процесі. Статтею 109 Договору зобов'язано кожну державу-члена забезпечити найпізніше до лати створення Європейської системи центральних банків (ЄСЦБ) сумісність її національного законодавства, у тому числі статуту центрального банку, із цим Договором та Статутом ЄСЦБ. Згідно зі статтею 116 Договору кожна держава — член ЄС повинна гарантувати незалежність центрального банку відповідно до вимог статті 109.

Особиста незалежність Центрального банку передбачає створення умов для неухильного виконання його працівниками своїх обов'язків. На практиці це означає особливий порядок призначення та звільнення працівників (особливо керівного складу) і заборону займатися їм комерційною діяльністю. Згідно зі статтею 14 Статуту Голова ЄЦБ може бути звільнений лише у тому разі, коли він не відповідає посадовим вимогам або визнаний винним у серйозних правопорушеннях. Також передбачено, що статuti національних центральних банків повинні визначати строк повноважень Голови Центробанку тривалістю не менше 5 років. Відповідно до статті 11 Статуту члени керівних органів центральних банків не можуть обіймати будь-яку іншу оплачувану чи неоплачувану посаду, хіба що Керівна Рада зробить поодинокий виняток.

Функціональна незалежність полягає у виконанні центральними банками своїх функцій самостійно без втручання будь-яких органів державної влади і зокрема уряду. Якщо політика уряду загрожує виконанню основного завдання центрального банку, він не повинен її підтримувати. Заборона втручання інших інститутів у діяльність центрального банку закріплена статтею 108 Договору. Так, здійснюючи повноваження, завдання та обов'язки, що на них покладають Договір та Статут ЄСЦБ, ЄЦБ, національним центральним банкам та будь-яким членам їхніх органів, уповноважених ухвалювати рішення, не належить звертатися за вказівками або виконувати вказівки інституцій

чи органів Спільноти, будь-якого уряду держави-члена чи будь-якого іншого органу. Інституції та органи Спільноти й уряди держав-членів беруть на себе зобов'язання поважати цей принцип і не прагнути впливати на членів органів ЄЦБ чи національних центральних банків, уповноважених приймати рішення, під час виконання їхніх завдань. Аналогічна норма є також у статті 7 Статуту.

Фінансова незалежність центральних банків визначається достатністю власних фінансових ресурсів, необхідних для виконання їх функцій, реалізації відповідних програм і забезпечення високого рівня заробітної плати працівників. До фінансової незалежності відносять право на перевірку банку незалежними аудиторами і право самостійно формувати власний кошторис. Згідно зі статтею 27 Статуту незалежні аудитори, рекомендовані Керуючою радою і схвалені Радою, мають проводити аудиторську перевірку бухгалтерської звітності ЄЦБ і національних центральних банків. Аудиторам належить мати найширші повноваження перевіряти всі бухгалтерські книги та рахунки ЄЦБ та національних центральних банків і діставати повну інформацію про їхні операції. Статтею 33 Статуту визначається, що чистий прибуток ЄЦБ має розподілятися таким чином: сума, визначена Керуючою радою (але не більше 20 % від чистого прибутку), переводиться до загального резервного фонду з урахуванням ліміту, що дорівнює 100 % капіталу, решту чистого прибутку належить розподілити між учасниками ЄЦБ пропорційно до їхніх оплачених часток. У випадку, якщо ЄЦБ зазнає збитків, недостача може компенсуватися за рахунок загального резервного фонду ЄЦБ, а при необхідності (за рішенням Керуючої ради) — й за рахунок грошового прибутку відповідного фінансового року — в тій же пропорції і не в більшому розмірі, ніж розподілено між національними центральними банками. Фінансовою незалежністю передбачається заборона надання кредитів уряду. Відповідно до статті 101 Договору та статті 21 Статуту заборонено надавати кредит на покриття дефіциту чи будь-які інші кредити ЄЦБ чи центральних банків держав-членів інституціям чи органам Спільноти, центральним урядам, регіональним, місцевим чи іншим державним органам та органам, чию діяльність регулює публічне право, чи державним підприємствам держав-членів. ЄЦБ та національним центральним банкам заборонено купувати безпосередньо в них боргові зобов'язання. Слід зазначити, що ЄСЦБ діє відповідно до принципів відкритої ринкової економіки та вільної конкуренції, що сприяє ефективному розподілу ресурсів, стійкості державних фінансів і валюти, стабільності платіжного балансу.

Визначені у Договорі принципи відобразилися у законодавстві, яке регулює діяльність центральних банків багатьох країн. Це можна продемонструвати на прикладі Монетарно-фінансового кодексу Франції, Закону Республіки Польща «Про Національний банк Польщі» та Закону Республіки Чехія «Про Національний банк Республіки Чехія».

Таким чином, можна виділити економічну та політичну складові автономності центрального банку, які поєднують у собі встановлені Договором інституціональну, особисту, функціональну та фінансову незалежність центрального банку.

Економічна самостійність визначається здатністю центрального банку контролювати власний бюджет і розподіляти отриманий прибуток, тобто бути економічно незалежним. Політична незаангажованість забезпечується спеціальним порядком призначення Голови та членів Правління центрального банку, терміном виконання службових обов'язків (чим довший період перебування на посаді — тим більша незалежність) і методами виконання основного завдання центрального банку — підтримки цінової стабільності (залежно від того, втручаються органи державної влади у діяльність Центробанку чи ні).

Важливу роль в ефективній діяльності центрального банку відіграє злагоджена співпраця керівних органів, оскільки саме завдяки їх ефективній роботі досягається високий ступінь його економічної самостійності і незалежності.

1.2.3. Функції центральних банків

По значимості усі функції центрального банку поділяють на основні і додаткові.

Основні функції здійснюються усіма без винятку центральними банками і розділяються на *регулюючі, контрольні й обслуговуючі*.

До регулюючих функцій відносяться:

1. Розробка і проведення грошово-кредитної політики. Її характер залежить від ступеня незалежності центрального банку від уряду.

Наприклад, цільові орієнтири зміни агрегатів грошової маси звичайно визначаються безпосередньо центральними банками. У той же час жодний центральний банк не може самостійно, без участі держави, установити той або інший валютний режим.

Розробка грошово-кредитної політики містить у собі:

- визначення напрямків розвитку грошово-кредитної політики; вибір основних інструментів грошово-кредитної політики;
- створення і ведення статистичної бази даних по грошовій масі, кредитам і заощадженням;
- проведення досліджень із проблем економіки і грошово-кредитної сфери даної країни й інших держав;
- упорядкування грошових програм і контроль за їхнім виконанням.

2. Регулювання попиту у пропозиції на кредит і іноземну валюту здійснюється за допомогою проведення інтервенційних операцій на грошовому і валютному ринках.

З метою стримування кредитної експансії центральні банки вживають заходів по зниженню рівня ліквідності кредитно — банківських інститутів, а для розширення кредитної експансії здійснюють протилежні заходи. Аналогічний характер мають інтервенційні операції на валютному ринку.

Контрольні функції містять у собі:

1. Здійснення контролю над функціонуванням кредитно — банківської системи — обумовлена необхідністю підтримки її стабільності для довіри до національної грошової одиниці.

Можливі такі форми реалізації цієї функції:

А) нагляд здійснюють безпосередньо центральні банки,

Б) органи нагляду відділені від центрального банку, але він пов'язаний із ними, приймаючи участь у їхній діяльності або роблячи консультаційні послуги (Бельгії, Німеччини, Швейцарії і Японії);

В) центральний банк контролює діяльність кредитно — банківських установ разом з іншими інститутами (ФРС США здійснює наглядову діяльність разом із Федеральною корпорацією страхування депозитів, Службою контролера грошового обігу, уповноваженими органами штатів).

2. Проведення валютного контролю. Ступінь його жорсткості залежить насамперед від загального валютно-економічного положення країни. Так, у країнах, що розвиваються, контролю звичайно підлягає дуже широке коло операцій по зовнішніх платежах і розрахункам, найбільше розвинуті йдуть по шляху лібералізації валютного контролю.

Обслуговуючі функції:

1. Організація платіжних-розрахункових відношень комерційних банків: випуск в обіг паперово-грошових знаків, організація безготівкових розрахунків. Центральні банки можуть бути безпосередніми учасниками платіжних систем або обмежитися контролем за їхньою діяльністю.

2. Кредитування кредитно — банківських інститутів і уряду.

Як кредитор останньої інстанції, центральні банки надають позички кредитно — банківським заснуванням, що відчують тимчасові хиби у фінансових ресурсах.

За допомогою кредитування уряду центральні банки здійснюють фінансування державного боргу і дефіциту державного бюджету. Це особливо широко використовується в країнах, що розвиваються, у яких позички центрального банку уряду складають значну частину їхніх активів. Напроти, розвинуті держави уникають подібну практику. У зв'язку з цим дана функція в даний час відноситься не до основних, а до додаткових.

3. Виконання центральним банком ролі фінансового агента уряду — ведення урядових рахунків і управління активами різноманітних урядових відомств. У деяких країнах, наприклад у США, центральні

банки виконують цю функцію разом із комерційними банками. У інших державах, наприклад в Італії, центральні банки є практично бухгалтерами державних установ.

Додаткові функції центрального банку не пов'язані безпосередньо з його головною задачею (зберігання стабільності національної грошової одиниці), але сприяють її реалізації.

До числа цих функцій відносяться:

1. Управління державним боргом,
2. Проведення аналітичних досліджень і ведення статистичної бази даних. Ця функція може бути дуже неоднакова і нерівнозначна в центральних банках різноманітних країн:

А) делегування центральному банку функції збору й аналізу даних платіжних балансів (Бельгія, Німеччина, Франція, Нідерланди, Японія)

Б) дослідження економічної кон'юнктури в реальному секторі економіки, публікація їхніх докладних результатів (Федеральні резервні банки США, Банк Японії, Національний банк Бельгії, Німецький федеральний банк, Банк Франції, Банк Англії і інші).

В) вивчення фінансового положення підприємств і створення централізованих служб по банківських ризиках (Національний банк Бельгії, Німецький федеральний банк, Банк Франції, Банк Італії, Банк Іспанії). Крім того, у центральних банках Німеччини, Бельгії, Іспанії, Італії існують централізовані бази даних балансів підприємств.

3. Випуск в обіг банкнот і забезпечення їхнього циркулювання на території країни.

4. Здійснення зв'язку з небанківською клієнтурою і надання суспільних послуг. Центральні банки підтримують кореспондентські відносини із фінансовими установами своєї країни, іншими центральними банками і міжнародними фінансовими організаціями. Проте комерційні відношення з небанківською клієнтурою завжди є другорядними.

Центральні банки можуть надавати визначений набір послуг колективного користування — це створення централізованих служб по банківських ризиках, контроль неоплачених векселів тощо.

Література [27, 52, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 70, 81, 97, 108, 109, 114, 117]

Контрольні запитання

1. Назвіть передумови виникнення центральних банків.
2. Які функції виконував центральний банк в епоху золотого стандарту?
3. Чим характеризувалася монетарна політика в кейнсіанському аспекті?
4. Охарактеризуйте статичний тип Центрального банку.

5. Які завдання стоять перед Центральним банком з позицій монетаризму?
6. У чому полягає грошове правило монетаризму?
7. Як глобалізаційні процеси вплинули на формування сучасного історичного типу Центрального банку?
8. Що таке нейтральність грошей?
9. Назвіть фактори інституціональної, особистої, функціональної та фінансової незалежності центрального банку?
10. Яке місце посідає центральний банк в банківській системі різних країн світу?
11. Який правовий статут Центральных банків?
12. Які форми організації центральных банків вам відомі?
13. Які існують основні функції Центрального банку?
14. Які існують додаткові функції Центрального банку?
15. Як пов'язані функції та операції центральных банків?

Т е с т о в і з а в д а н н я

1. Визначити, в чому полягає головне завдання центрального банку:
 - А) обслуговувати комерційні банки;
 - Б) контролювати, чи дотримують комерційні банки вимог чинного законодавства;
 - В) забезпечити сталість національних грошей;
 - Г) забезпечити фінансове обслуговування уряду.
2. Який центральний банк краще виконує своє головне завдання:
 - А) який знаходиться в підпорядкуванні уряду;
 - Б) який знаходиться в підпорядкуванні президента;
 - В) незалежний від органів законодавчої та виконавчої влади;
 - Б) підпорядкований парламенту.
3. Які з названих функцій виконує банк банків:
 - А) кредитує уряд;
 - Б) здійснює розрахунково-касове обслуговування комерційних банків;
 - В) зберігає золотовалютний запас країни;
 - Г) здійснює валютне регулювання.
4. Коли виник перший центральний банк:
 - А) в XII ст.;
 - Б) в XVII ст.;
 - В) в XIX ст.;
 - Г) в XX ст.
5. Первісною функцією Центрального банку було:

- А) обслуговування уряду;
- Б) кредитування банків;
- В) регулювання грошового обігу;
- Г) проведення розрахунків між банками.

6. Фідуціарна емісія — це:

- А) кредитна емісія;
- Б) депозитна емісія;
- В) випуск банками банкнот за умови часткового їх покриття золотом;
- Г) випуск казначейських білетів.

7. У більшості країн емісійні банки було створено:

- А) у XIX ст.;
- Б) у XVIII ст.;
- В) на початку XX ст.;
- Г) у XX ст., у період між двома світовими війнами.

8. Монетарні регулятори за часів кейнсіанського типу були:

- А) головним економічним інструментом;
- Б) акомодативними щодо фіскальних;
- В) етатичними щодо валютних;
- Г) деномінованими.

9. Таргетування — це

- А) форма контролю за діяльністю комерційних банків;
- Б) засіб проведення грошової реформи;
- В) встановлення цільових орієнтирів грошової маси;
- Г) залік взаємних вимог

10. Якої організаційної форми Центрального банку не існує:

- А) державної;
- Б) акціонерної;
- В) пайової;
- Г) змішаної.

ТЕМА 2. НАЦІОНАЛЬНИЙ БАНК УКРАЇНИ

ЛЕКЦІЯ 1

ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ НБУ

П л а н

- 2.1.1. Причини і значення створення НБУ
- 2.1.2. Роль НБУ в організації купоно-карбованцевої грошової системи
- 2.1.3. Проведення НБУ грошової реформи 1996 р.
- 2.1.4. Основні етапі формування грошово-кредитної політики НБУ

2.1.1. Причини і значення створення НБУ

Рішення про створення Національного банку України на базі Української республіканської контори Держбанку СРСР прийнято 20 березня 1991 р. (пункт 3 Постанови Верховної Ради України «Про порядок введення в дію Закону України «Про банки і банківську діяльність»). У жовтні 1991 р. НБУ перереєстрував створені на території України комерційні банки, що були зареєстровані колишнім Держбанком СРСР.

У 1991 році було закладено лише *фундамент функціонування* Національного банку України як центрального банку держави. У цей період він ще не мав належної структури. Банківська система перебувала в зародковому стані. Власної нормативної бази в Національного банку також не було. Під час здійснення контролю за діяльністю комерційних банків, які створювалися, використовувалися нормативно-правові документи колишнього Держбанку СРСР.

У квітні 1992 р. затверджено *склад Правління та структури Національного банку України*, у липні цього року було здійснено перехід на розрахунки із центральними банками держав СНД через кореспондентські рахунки, у серпні створено *Валютну біржу* Національного банку України (у липні 1993 р. її реформовано в Українську міжбанківську валютну біржу). У вересні Україну прийняли до Міжнародного валютного фонду та Світового банку, у жовтні вона вступила до Європейського банку реконструкції та розвитку.

У лютому 1993 р. Урядом України прийнято Декрет «Про систему валютного регулювання і валютного контролю», згідно з яким Національний банк України визначено *головним валютним органом держа-*

ви. НБУ започатковано обов'язкові економічні нормативи для комерційних банків. У червні цього року введено новий порядок касового обслуговування державного бюджету. *Створено* Центральну розрахункову палату НБУ; Центр міждержавних розрахунків НБУ; Національну платіжну раду при НБУ. У серпні 1993 р. Національний банк України підключено до міжнародної банківської мережі S.W.I.F.T.

У квітні 1994 р. запроваджено практику *щоденного складання зведених балансів* Національного банку України та банківської системи в цілому, у травні розроблено проект Платіжної системи України в рамках Інституційної позики Світового банку. У Жовтні створено Банкнотно — монетний двір Національного банку України на базі Банкнотної фабрики та інших допоміжних структурних підрозділів.

У лютому 1995 р. запроваджено класичний механізм обслуговування дефіциту державного бюджету через *державні цінні папери*. У травні введено в обіг першої ювілейної монети України, присвяченої 50-річчю Перемоги у Великій Вітчизняній війні.

У січні 1996 р. введено в *систему електронних платежів мультивалютного режиму*, у липні створено автоматизований Депозитарій державних цінних паперів НБУ, у вересні здійснено *грошову реформу* з введенням в обіг національної валюти — гривні.

У січні 1997 р. Державною скарбницею започатковано операції з розміщення дорогоцінних металів на *«металевих рахунках»* у провідних зарубіжних банках. У лютому впроваджено пластикові картки міжнародних платіжних систем у розрахунках за товари, надані послуги та при видачі готівки, введено перший пусковий комплекс Фабрики банкнотного паперу в м. Малині. У червні створено Центральний міжбанківський процесинговий центр для виконання інформаційного обслуговування банківських установ, у липні для нього придбано програмний продукт VISA Int.

З 01.01.1998 р. комерційні банки перейшли на *бухгалтерський облік за МСБО*. У серпні створено музей грошей Національного банку України. У травні 1999 р. прийнято Закону України «Про Національний банк України».

Таким чином, Національним банком України за роки його діяльності *зроблено чимало*: вдалося подолати гіперінфляцію, яка виникла у перші роки незалежності країни; створити вітчизняний валютний ринок і накопичити власні міжнародні валютні резерви; успішно провести грошову реформу й запровадити повноцінну національну валюту; перейти на міжнародні стандарти бухгалтерського обліку і звітності; створити досконалу платіжну систему; налагодити вітчизняне виробництво банкнот і монет.

Національний банк України веде тісну співпрацю з Міжнародним валютним фондом. Міжнародним банком реконструкції та розвитку. Європейським банком реконструкції та розвитку. Банком міжнародних

розрахунків у Базелі (Швейцарія), центральними банками Німеччини, Нідерландів, Австрії, Великобританії, Франції, Польщі, Угорщини, Чехії, Словаччини, Фінляндії, США, а також провідними комерційними банками Західної Європи та США з питань монетарної політики, організації банківського нагляду, банківської статистики, складання платіжного балансу, впровадження прийнятих у світовій практиці систем розрахунків і міжнародних стандартів бухгалтерського обліку.

Національний банк України має кореспондентські відносини з понад 40 зарубіжними банками.

Інформаційне забезпечення діяльності НБУ:

створення інформаційної системи для забезпечення регулюючих та наглядових функцій;

видання «Бюлетеня Національного банку України», «Платіжного балансу України», «Вісника Національного банку України» з додатком «Законодавчі і нормативні акти з банківської діяльності», каталогу «Банкноти і монети України»;

публікація із 1996 року грошово-кредитної статистики і статистики платіжного балансу в збірнику Міжнародного валютного фонду «Міжнародна фінансова статистика»;

відкриття з 1998 року в міжнародній комп'ютерній мережі Інтернет сторінки НБУ.

приєднання України із січня 2003 року до Спеціального стандарту поширення даних МВФ.

Під керівництвом НБУ в Україні створено сучасну банківську систему.

2.1.2. Роль НБУ в організації купуно-карбованцевої грошової системи

Система впровадження національної валюти еволюціонувала таким чином: паралельний обіг рубля та карток споживача; поетапне впровадження в обіг купуно-карбованця відповідно до наповнення товарного ринку; введення в обіг повноцінної банкноти — гривні.

У листопаді 1990 р. в готівковий обіг України було введено *купони одноразового використання* як доповнення до рублевої готівкової маси для хоча б відносного збалансування грошового обігу та відповідного обслуговування товарного ринку. Запроваджена система продажу товарів за картками споживача з купонами дала позитивні результати. Припинилося зменшення товарних залишків, вивіз продовольчих і непродовольчих товарів за межі республіки скоротився тільки за період з листопада 1990 р. по лютий 1991 р. на 2 млрд. карбованців. Поліпшився грошовий обіг: за IV квартал і в цілому за 1990 рік у населення було

вилучено готівкою відповідно понад 1 млрд. і 0,5 млрд. карбованців. Купонна система сповільнила спорожнення магазинів і навіть дала змогу в перші місяці після її введення наповнити їх товарами. У той же час майже в 2 рази зросла емісія в цілому по країні.

У 1 серпні 1991 р. введено *картки споживача з купонами нового зразка*. з 10 січня 1992 р. в Україні було запроваджено в обіг купони багаторазового використання. У березні 1992 р. практично весь готівковий обіг був переведений на купонне обслуговування, хоча попередньо планувалось його поетапне впровадження в обсягах, адекватних товарній масі; у результаті повної купонізації сфери готівкового обігу відбувся її механічний відрив від обігу безготівкового, який продовжував обслуговуватись російським рублем. Утворилась спотворена ситуація, за якої валютний курс купона у процесі його використання в готівковому та безготівковому обігах роздвоївся. А це сприяло здійсненню масових спекуляцій, пов'язаних з переведенням грошей з однієї форми обігу в іншу, переведенням безготівкових капіталів з України в Росію.

І лише з 12 листопада 1992 р., згідно з Указом Президента України «Про реформу грошової системи України», *купоно-карбованець* було впроваджено у сферу безготівкового обігу. Купоно-карбованець отримав статус тимчасової національної валюти і став єдиним на території України офіційним засобом платежу. Було започатковано встановлення офіційного курсу українського карбованця щодо рубля і валют інших держав.

Так завершився перший етап грошової реформи. Його позитивними наслідками слід вважати відокремлення грошову обігу України як самостійної держави від грошового обігу інших країн СНД. Вадами було різке знецінення купоно-карбованця і гіперінфляція. Необхідність оздоровлення фінансово-грошової системи посилило актуальність проведення наступного етапу економічних реформ.

2.1.3. Проведення НБУ грошової реформи 1996 р.

На п'ятому році незалежності, у 1996 р., Україна отримала найсуттєвіший атрибут незалежності – постійну, повноцінну грошову одиницю – гривню.

Назва нової валюти вибрана не випадково. Україна має давні й сталі традиції грошового обігу. В основі грошової системи Київської Русі лежала *гривня*. Її назва, як гадають дослідники, походить від прикраси із золота чи срібла у вигляді обруча, яку носили на шії (на загривку). За іншою версією, гривня спочатку означала голову худоби (гриву), що виконувала роль еквівалента в процесі обміну. Ця версія не позбавлена сенсу. Вона акцентує увагу на генетичності розвитку грошової

одиниці, в ролі якої тривалий час виступала худоба. Перехід від натуральних грошей до карбованих грошових одиниць був закономірним і об'єктивним процесом, який мав місце не тільки в Давній Україні, але й в інших країнах.

Гривня мала кілька значень. *Лічильна гривня кун* становила певну кількість монет, *вагова (гривня срібла)* містила точну вагу срібла, а *монетна* була конкретним зливком срібла певної встановленої форми і ваги. Відомо кілька типів гривень, названих за місцем їхнього виготовлення чи знахідок, серед яких є київські, новгородські, чернігівські, литовські, татарські. Київські гривні перебували в обігу з кінця XI до XIII ст. Названі так за місцем їхнього виготовлення, ці зливки мають шестикутну форму і важать 161—163 г. Дослідники вважають, що ця вага пов'язана з візантійською ваговою одиницею літрою (327,5 г) і становить її половину. Київські гривні були найбільш поширеними на території Південної та Південно-Західної Русі. Гривні усіх типів відливалися у відкритих формах. Ознакою цього для київських злиwkів був невеликий горбик на лицевому боці. Крім того, гривня була вкрита невеликими тріснутими пухирцями, що свідчить про вигоряння під час плавлення домішок у сріблі. Новгородські гривні дожили до XIV ст., обіг інших завершився у XIII ст.

Вдруге *нові паперові гроші* – гривні – були випущені в обіг 17 жовтня 1918 р. В обігу з'явилися гривні шести номіналів: 2, 10, 100, 500, 1000 та 2000 гривень.

Акт проголошення незалежності України відкрив дорогу для запровадження в нашій молодій державі повноцінної національної валют. Політика України, яка проводилась у 1995 році і першій половині 1996 року, забезпечила посилення *стабілізаційних процесів* в економіці, зокрема:

- суттєво уповільнилась інфляція;
- відсутність так званого «грошового нависання», коли пропозиція грошей значно перевищує попит на них;
- зміцнів курс національної валюти;
- уповільнилися темпи зниження промислового виробництва та обсягів валового внутрішнього продукту;
- зросла активність домогосподарств як суб'єктів економіки;
- зросли доходи та заощадження населення;
- поліпшилися результати зовнішньоекономічної діяльності.

Значне зниження темпів інфляції розпочалося з лютого 1996 р. і набуло стабільного характеру. У червні і липні індекс цін споживчого ринку становив лише 100,1 %, у серпні — 105,7 % до попереднього місяця при 109,4 % у січні. Починаючи з березня 1996 р. постійно підвищувався курс українського карбованця до долара США та інших іноземних валют. Практично він був зафіксований на рівні 176 тис. крб. за 1 долар США, що разом з пониженням інфляції забезпечувало фінансову стабілізацію в Україні. Суттєво призупинено спад виробни-

цтва у порівнянні з попереднім роком (з 14,1 % за січень-серпень 1995 року до 3,7 % за відповідний період 1996 року). Падіння обсягів валового внутрішнього продукту за зазначений період знизилось з 12,4 % до 9,5 %. Грошові доходи населення в липні 1996 року в порівнянні з червнем зросли на 26 %.

Поліпшення напередодні реформи макроекономічної ситуації в Україні досягнуто більш послідовним і активним застосуванням ринкових механізмів, зокрема: запровадженням неінфляційних джерел покриття дефіциту державного бюджету шляхом продажу державних цінних паперів, подальшою лібералізацією зовнішньоекономічної діяльності і валютного ринку, дотриманням позитивного рівня облікової ставки Національного банку України та процентних ставок за депозитами і кредитами комерційних банків.

Таким чином, аналіз економічної ситуації напередодні реформи дає нам змогу стверджувати, що в Україні були створені належні умови для запровадження гривні, яка згідно з Конституцією України є грошовою одиницею України.

Головними завданнями грошової реформи були:

заміна тимчасової грошової одиниці — українського карбованця на національну валюту — гривню;

зміна масштабу цін;

створення стабільної грошової системи та перетворення грошей у важливий стимулюючий фактор економічного і соціального розвитку.

Це передбачало закріплення фінансової стабільності, яка склалася напередодні грошової реформи, прискорення розрахунків, залучення до банківської системи надлишкової готівки, забезпечення стабільності курсу національної валюти до іноземних валют.

Реформа носила прозорий та безконфіскаційний характер, що було зумовлено необхідністю:

забезпечення повної довіри населення до нової національної валюти і як результат — довіри до політики Уряду та економічних реформ, які він проводить;

утримання стабільності на грошовому, споживчому і валютному ринках України, недопущення інфляційного сплеску та порушення стабільності валютного курсу, що могло б вплинути на зниження життєвого рівня населення;

запобігання спекулятивних операцій при обміні карбованців на гривні;

створення прийняттого соціального клімату, недопущення великої психологічної і соціальної напруги у суспільстві у зв'язку з проведенням грошової реформи.

Відповідно до Указу Президента України «Про грошову реформу в Україні», рішення Державної комісії з проведення в Україні грошової реформи Національним банком України:

1. Створено розгалужену мережу обмінних пунктів комерційних банків у кількості понад 10 тисяч, в тому числі 1,8 тисячі — на залізничних станціях, в аеропортах та інших багатолюдних місцях. Для обслуговування пенсіонерів було залучено понад 14 тисяч підприємств зв'язку, в тому числі в сільській місцевості — більш як 11 тисяч. Створено близько 92 тисяч комісій з обміну на підприємствах, в установах і організаціях.

2. Усі установи банків та підприємств зв'язку були забезпечені готівкою необхідних номіналів (банкнот і монет) для проведення обміну карбованців на гривні, а також нормативними, інструктивними та навчними матеріалами (буклетами та плакатами банкнот і розмінної монети).

3. Проводилася широка роз'яснювальна робота через засоби масової інформації щодо характеру та механізму здійснення грошової реформи. В усіх регіонах України були проведені наради-семінари, куди виїжджали відповідальні працівники Національного банку України.

4. У цілодобовому режимі працювала електронна пошта Національного банку, яка забезпечувала безперервний зв'язок НБУ з комерційними банками та обласними управліннями НБУ. Цілодобово працювали оперативні групи в банках.

Таким чином банківська система України на кінець дня 1 вересня 1996 року була готова до проведення грошової реформи.

Відповідно до Указу Президента України грошова реформа в Україні проводилась з 2 по 16 вересня 1996 р. Початком реформи стало впровадження в обіг гривні, що обмінювалась у співвідношенні: 1 гривня за 100 000 купоно-карбованців. Одночасно відбулось зменшення у тій же пропорції усіх цінних показників та грошової маси. В результаті нова грошова одиниця виявилася в 100.000 разів більшою від попередньої, у стільки ж разів зросли масштаб цін, купівельна спроможність та валютний курс гривні порівняно з купоно-карбованцем. А саме співвідношення між товарною та грошовою масами в обігу не змінилось. Це очевидна ознака грошових реформ, що проводяться шляхом деномінації.

Деякі складнощі з обміном карбованців на гривні, які мали місце в перші дні реформи у зв'язку з недостатністю на рахунках окремих банків і підприємств зв'язку коштів для викупу гривні, були оперативно вирішені шляхом надання їм авансових підкріплень гривневою готівкою.

За балансовими даними емісія карбованцевої готівки напередодні грошової реформи, тобто за станом на 2 вересня 1996 року, становила 338,1 трлн. крб., із них 19,1 трлн. крб. залишалось в касах банків, а 319,0 трлн. крб. знаходилося поза банками, тобто в обігу.

За період реформи з 2 по 16 вересня 1996 р. та протягом 2-х послідовних днів, банківською системою було вилучено карбованців в резервні фонди Національного банку України в погашення емісії на за-

гальну суму 327,9 трлн. крб. (97 % емітованої до реформи готівки), в тому числі з обігу — 309,5 трлн. крб. (97 %) та з кас банків 18,4 трлн. крб. (96,3 %).

Починаючи з 17 вересня 1996 р. функціонування в готівковому обігу карбованців припинено і єдиним засобом платежу на території України стала гривня та її розмінна монета — копійка.

Установами Ощадного банку України та інших комерційних банків, які залучають кошти населення, були перераховані в установленому порядку усі вклади населення за станом на 2 вересня 1996 року з відповідними записами в особових рахунках вкладників. Перерахування вкладів здійснювалось без будь-яких обмежень у співвідношенні 100 000 крб. за 1 гривню.

За період проведення реформи (з 2 по 16 вересня цього року) національний банк України здійснив випуск в готівковий обіг 3132,5 млн. грн. Випуск гривні в обіг здійснювався шляхом обміну на карбованці, видачі коштів на оплату праці, закупку сільськогосподарських продуктів та з вкладів населення, підкріплення відділень зв'язку, а також інших видач.

У відповідності з рішенням Державної комісії з проведення в Україні грошової реформи після закінчення реформи в період з 17 вересня по 15 жовтня 1996 р. обмін карбованців на гривні продовжувався через каси комерційних банків за рішеннями місцевих держадміністрацій. В перших числах листопада цього року завершено вивезення до сховищ Національного банку України вилучених з обігу та кас банків карбованців і надлишкових резервів гривні, що знаходились на відповідальному зберіганні в установах комерційних банків.

Банківською системою України вживались заходи щодо виявлення та вилучення з обігу фальшивих грошей. Загальний обсяг фальшивих карбованців, виявлених банками за станом на 1 листопада 1996 року, становить 7,5 млрд. крб. Найбільші обсяги виявлено в Одеській, Закарпатській, Львівській, Запорізькій, Чернівецькій областях та в Автономній Республіці Крим. Робота з вилучення фальшивих грошей здійснювалася в тісному контакті з органами МВС України.

Проведення грошової реформи було спрямовано на закріплення фінансової стабільності, прискорення розрахунків, залучення в банківську систему надлишкової готівки, забезпечення стабільності курсу національної валюти до іноземних валют.

Головним досягненням є те, що вдалося утримати стабільність на грошовому, споживчому і валютному ринках. Прогнози щодо наслідків реформи, які були розроблені Урядом і Національним банком України, повністю виправдалися:

по-перше, вдалося утримати інфляцію у прогнозованих параметрах;
по-друге, з перших днів реформи Національний банк України підтримував стабільний курс гривні до іноземних валют, зокрема 176

гривень за 100 дол. США, що відповідало курсу, який склався у карбованцях напередодні грошової реформи;

по-третє, проведення реформи прискорило обіг грошей і сприяло поліпшенню стану грошово-кредитного ринку України. Це насамперед зменшення обсягів готівки в обігу на фоні деякого зростання цін та відчуття збільшення ліквідності комерційних банків.

Грошова реформа в Україні — це надзвичайна подія для нашої держави, в результаті якої створено один з невід’ємних атрибутів державності. Такий широкомасштабний захід, який передбачав би повну заміну в готівковому обігу за короткий строк (два тижні) грошових знаків, зміну масштабу цін і переведення всієї грошової системи, включаючи і безготівкові розрахунки, на нову грошову одиницю — гривню, в історії України проводився вперше.

У результаті проведення грошової реформи вдалося забезпечити певне покращення стану фінансово-грошової системи, що сприяло цілеспрямованому розвитку економіки України.

2.1.4. Основні етапи формування грошово-кредитної політики НБУ

Національний банк України пройшов кілька етапів розвитку грошово-кредитного ринку, використовуючи відповідні монетарні механізми та інструменти, застосовуючи функції, передбачені Законом України «Про банки і банківську діяльність».

Розглянемо еволюцію створення грошово-кредитної системи та проведення грошово-кредитної політики в Україні, яку умовно можна поділити на три етапи.

I етап (1991—1995 роки) — створення самостійної банківської і грошової систем України, організація внутрідержавних і міждержавних розрахунків, кредитна підтримка економіки, опрацювання механізмів валютного регулювання і банківського нагляду, запровадження практики міжбанківських розрахунків на кореспондентських засадах, реформування монетарного менеджменту і статистики, започаткування співпраці з міжнародними фінансовими організаціями (МВФ, СБ, СБРР).

II етап (1996—1999 роки) — проведення грошової реформи з введенням в обіг національної грошової одиниці та використання на її основі ринкових елементів регулювання грошово-кредитного ринку.

III етап (2000—2007 роки) — подальший розвиток банківської системи і монетарних інструментів із регулювання грошово-кредитного ринку, зорієнтованих на підтримку сталого економічного зростання та цінової стабільності.

IV етап (2008-поточний час) — діяльність, спрямована на протидію фінансовій кризі і оздоровлення банківської системи.

Досвід грошово-кредитної політики, яку проводили в Україні, дає підстави для висновку про те, що ефективність вжитих в умовах слабо трансформованої перехідної економіки монетарних заходів виявилася вкрай низькою: не тільки експансійна, а її рестрикційна політика як така не забезпечила очікуваного економічного зростання. Це зумовлено тим, що структура української економіки майже не змінилася, лишилася інертною щодо ринкових механізмів і дуже слабо реагувала на застосування інструментів грошово-кредитної політики, причому реакція була несподіваною:

- при експансійній політиці (1991-1993 рр.) прискорено згоралося виробництво і зростали ціни, наслідком чого стала гіперінфляція;

- при рестрикційній (1994-1998 рр.) зростала натуралізація економічних відносин, супроводжувана уповільненням згорання виробництва, наслідком чого стала широкомасштабна платіжна криза, яка перетворилася на додаткове гальмо економічного зростання.

Розглянемо більш докладно зміст основних етапів грошово-кредитної політики.

У 1991 р. Національний банк розпочав свою діяльність за такими напрямками:

- організаційно-технічна підготовка до запровадження українського карбованця в безготівковий обіг і створення на його основі національної грошової системи України;

- проведення грошово-кредитної політики, спрямованої на стабілізацію національної валюти.

У зв'язку з необхідністю створення відповідних умов для впровадження національної валюти і враховуючи рекомендації Міжнародного валютного фонду, членом якого мала стати Україна, грошово-кредитною політикою Національного банку в період підготовки і після введення в безготівковий обіг українського карбованця передбачалося:

здійснення банківської підтримки економічних реформ;

перехід до кредитної підтримки виробників, виходячи з конкретних результатів їх господарсько-фінансової діяльності;

поглиблення реструктуризації кредитних вкладень шляхом збільшення кредитів комерційних банків на довгострокові цілі;

проведення монетарної політики для підтримки купівельної спроможності грошей шляхом обмеження зростання кредитних вкладень, виходячи з оптимального задоволення потреб економіки в грошах та підвищення рівня процентних ставок;

ужиття заходів, спрямованих на подолання дефіциту платіжного балансу України з державами, які використовували російські рублі як законний засіб платежу;

налагодження системи валютного регулювання;

удосконалення механізму розрахунків між постачальниками і покупцями в Україні й за її межами;

уведення нового порядку касового виконання державного бюджету.

У 1992 році індекс інфляції в Україні перевищив 2100 %, індекс оптових цін у виробництві збільшився порівняно з 1991 роком у 25 разів. Це призвело до різкого падіння економічної активності виробництва і життєвого рівня населення, втрати інтересу до заробляння і зберігання грошей. Значною мірою ці процеси були обумовлені порушенням системи управління виробництвом та інвестиційною сферою, монопольним становищем окремих державних структур, послабленням контролю за діяльністю підприємств державного сектору.

Посиленню інфляції сприяли додаткові надходження грошей в економіку через кредитну систему. Кредитні вкладення банків України за 1992 рік зросли у 27 разів, а емісія готівкових грошей порівняно з 1991 роком — у 47 разів. Протягом 1992 року Національний банк здійснював безготівкову кредитну емісію грошей виключно за рішеннями Верховної Ради України та Кабінету Міністрів України.

Першу *кредитну (безготівкову) емісію* Національний банк здійснив відповідно до постанови Верховної Ради України від 05.03.1992 р. № 2165-ХІІ на завершення міжбанківського заліку взаємної заборгованості в розмірі 20.0 млрд. крб.

Відповідно до постанов Верховної Ради України в 1992 році комерційним банкам було видано кредитів на загальну суму 670 млрд. крб., із них на поповнення обігових коштів державних підприємств та організацій з їх подальшим віднесенням на внутрішній борг — 292 млрд. крб., у тому числі 50 млрд. крб. — для надання кредиту сільськогосподарським організаціям.

У грудні 1992 року згідно з рішеннями Кабінету Міністрів України (постанови КМУ від 05.12.1992 р. № 679 та № 682) уперше були надані емісійні кредити Міністерству фінансів України для фінансування витрат сільського господарства та вугільної промисловості на загальну суму 329.7 млрд. крб.

Така ситуація з наданням безготівкових емісійних кредитів тривала і в 1993 році. Цього року Національний банк уперше зробив спробу розробити Основні напрями грошово-кредитної політики, які передбачали відповідні цілі та механізми її реалізації. Але подолати *гіперінфляційні процеси* в 1993 р. не вдалося. Індекс інфляції досяг 10255 %. Така ситуація виникла внаслідок адміністративних втручань у діяльність Національного банку щодо здійснення ним безготівкової емісії, відсутності на той час відповідних ефективних нормативно забезпечених механізмів та інструментів регулювання грошово-кредитного ринку.

Надалі щорічно, до 1999 року, Національний банк України на підставі основних макроекономічних показників. Закону України «Про Державний бюджет України», Економічної програми діяльності уряду

розробляв Основні напрями грошово-кредитної політики на відповідний рік з визначенням основних цілей та інструментів, які забезпечують її проведення. Основні напрями грошово-кредитної політики на відповідний рік подавалися на розгляд та затвердження Верховної Ради України.

Реалізувати грошово-кредитну політику на першому етапі її проведення було дуже складно. Головна причина — асиметричність розвитку банківської системи і суб'єктів економіки, яких банківська система обслуговувала.

Національний банк України здійснював випуск грошей в обіг через пряме кредитування уряду в особі Міністерства фінансів України, окремих галузей економіки за рішеннями Верховної Ради України та Кабінету Міністрів України через комерційні банки, а також шляхом інтервенцій на валютному ринку.

За 1992—1995 рр. надано прямих кредитів Міністерству фінансів України у розмірі 3.3 трлн. крб., або 69.9 % від загального обсягу безготівкової емісії Національного банку при 17,5 % безготівкової емісії, спрямованої на кредитування комерційних банків, та 12,5 % — на купівлю іноземної валюти.

У 1992 році для підтримки купівельної спроможності національної валюти було розпочато створення офіційного валютного резерву Національного банку України, а першу інтервенцію на валютному ринку Національний банк здійснив у 1993 р. в сумі 930 млрд. крб.

Починаючи з 1994 р. змінюється тип грошово-кредитної політики, послідовного і активно застосовуються ринкові механізми, зокрема, запровадження неінфляційних джерел покриття дефіциту державного бюджету шляхом продажу державних цінних паперів, подальша лібералізація зовнішньоекономічної діяльності і валютного ринку, дотримання позитивного рівня облікової ставки Національного банку України та процентних ставок за депозитами і кредитами комерційних банків.

Цей період реалізації грошово-кредитної політики (одночасно зі здійсненням грошової реформи) характеризувався і запровадженням такого фінансового інструменту, як державні пінні папери. Національний банк, починаючи з 1996 р., припинив надавати прямі кредити на покриття дефіциту державного бюджету і забезпечував надання коштів шляхом купівлі державних цінних паперів на первинному ринку. Усього за 1996-1999 рр. Національний банк спрямував на купівлю державних цінних паперів 14,5 млрд. грн. У портфелі Національного банку з'явився фінансовий інструмент, який можна було використовувати під час регулювання грошово-кредитного ринку.

Крім того, суттєвий вплив на стан грошово-кредитного ринку мали кошти нерезидентів, які працювали на фондовому ринку державних цінних паперів.

У 1997 р. доволі активно розвивався вторинний ринок державних цінних паперів — як біржовий, так і позабіржовий. Дохідність державних облігацій у 1997 році коливалася в межах 19,6 — 57,6 %, тобто була привабливою для нерезидентів. Питома вага участі нерезидентів у державних цінних паперах становила понад 50 %. Така ситуація створювала значний тиск на валютний сегмент ринку.

Для цього етапу проведення грошово-кредитної політики характерним було запровадження керованості валютного курсу в межах валютного коридору 1,7 — 1,9 грн. / долар США з поступовими його змінами в подальшому.

У цей період Національний банк та Кабінет Міністрів України вжили заходів з метою запобігання можливій дестабілізації на грошово-кредитному ринку внаслідок азійської та російської фінансових криз у 1997 і 1998 роках, а саме:

- із 7 вересня 1998 року введено обов'язковий продаж валютних надходжень на користь резидентів;

- запроваджено проведення безготівкових операцій із купівлі-продажу вільно конвертованої валюти лише через Українську та Кримську міжбанківські валютні біржі;

- для забезпечення валютного ринку іноземною валютою організовано продаж готівкової іноземної валюти на аукціонах Української міжбанківської валютної біржі;

- під час подання заявок на купівлю іноземної валюти введено обов'язкові підтвердження клієнтом фактичного надходження товару та отримання послуг;

- уведено обмеження на здійснення резидентами попередньої (авансової) оплати у вільно конвертованій валюті за договорами про купівлю імпорتنих товарів та послуг;

 - установлено обмеження на купівлю валюти банками-нерезидентами;

- запроваджено обмеження на продаж іноземної валюти фізичним особам;

- знижено рівень маржі за операціями з купівлі-продажу валют із 10 до 5 %;

- уповноваженим банкам було заборонено мати відкриту валютну позицію;

 - призупинено кредитування в іноземній валюті;

- підвищено норми обов'язкового резервування для банків і вилучено з їх покриття обсяги активів, розмішених у державні цінні папери;

- посилено роботу із залучення Національним банком коштів від банків на депозитні рахунки;

Міністерство фінансів здійснив заходи щодо конверсії ОВДП, які перебували у власності Національного банку та комерційних банків.

Ці заходи дали змогу зменшити вплив наслідків фінансової кризи в сусідній державі на грошово-кредитний ринок України, значною мі-

рою відновити збалансований режим функціонування всіх його сегментів — кредитного, валютного та фондового, а також уникнути руйнування банківської системи.

Подальший розвиток банківської системи та монетарних інструментів із регулювання грошово-кредитного ринку був зорієнтований на підтримку цінової стабільності та на її основі сталого економічного зростання.

З прийняттям 20.05.1999 р. Закону України «Про Національний банк України» процедура розроблення та затвердження документа щодо проведення грошово-кредитної політики суттєво змінилася.

2000-2007 роки в монетарній сфері можна охарактеризувати як адекватні процесам, що відбувалися в реальному секторі економіки та бюджетній сфері.

У цей період відновлено тенденції до економічного зростання, значно підвищилася цінова стабільність, рівень інфляції після проведення грошової реформи мав тенденцію до поступового зниження і був таким, що відповідає стану економічного розвитку країни, яка щойно стала на шлях започаткування суттєвих економічних реформ. Активно проводилася політика щодо відновлення і збільшення обсягів валютних резервів.

У 2004 році своєчасні та скоординовані дії Національного банку України на всіх сегментах грошово-кредитного ринку сприяли попередженню фінансової кризи, яка могла виникнути як наслідок політично-економічної ситуації в період проведення президентських виборів. Протягом третього етапу Національний банк України розробив нормативні документи, які регламентують його відносини з банками під час регулювання грошово-кредитного ринку на всіх його сегментах — кредитному, валютному, фондовому.

До жовтня 2008 року економіка України розвивалася високими темпами, які, однак, характеризувалися значною волатильністю та супроводжувалися високим інфляційним тиском. Так, середньорічні темпи приросту ВВП у 2005 -2008 роках становили 4.8 %. При цьому споживча інфляція у цей період зростала набагато швидше — в середньому на 15,2 %. Крім того, макроекономічне середовище розвивалося нестабільно — темпи економічного зростання та рівень інфляції значно коливалися.

Основним фактором розвитку економіки до жовтня 2008 року були сприятливі зовнішні умови. Зростання світових цін на ринку металів було основним фактором розвитку промисловості України, яка, будучи локомотивом економічного зростання, стимулювала розвиток супутніх галузей економіки (транспорт, торгівля тощо). Одним з найважливіших факторів цінової конкурентоспроможності українського експорту були нижчі ціни на імпортований газ порівняно з європейськими та нижчі витрати на оплату праці.

Починаючи з другої половини 2005 р., коли економіка України була визнана економікою ринкового типу, потоки капіталу в країну різко зросли. Це призвело до суттєвого тиску на зміцнення обмінного курсу гривні при погіршенні сальдо поточного рахунку. Національний банк з метою підтримання цінової конкурентоспроможності був змушений утримувати обмінний курс гривні до долара США на стабільному рівні.

Активні залучення банків на іноземних ринках капіталу та висока інфляція на світових ринках товарів призвели до різкого зростання кредитного портфелю та посилення валютних дисбалансів. Це, у свою чергу, стимулювало розвиток інфляційних процесів унаслідок зростання ВВП понад свій потенційний рівень.

На цьому фоні м'яка фіскальна політика, орієнтована в основному на поточні витрати замість капітальних, була додатковим дестабілізуючим та інфляційним фактором. Унаслідок цього підвищення оплати праці значно перевищувало зростання продуктивності праці, що суттєво посилювало інфляційний тиск та погіршувало цінову конкурентоспроможність економіки.

З 2006 року в Україні поточний рахунок платіжного балансу формувався з дефіцитом, що невпинно зростав, і на кінець III кварталу 2008 р. в річному вимірі досяг 6,2 % ВВП. Таке збільшення від'ємного сальдо за рахунком поточних операцій насамперед пов'язано з погіршенням сальдо торгівлі товарами (з 2005 року темпи приросту імпорту майже постійно перевищували темпи приросту експорту). У 2008 р. особливо прискорилося зростання споживчого імпорту (за 9 місяців темпи приросту становили 73,2 % до відповідного періоду попереднього року). Це зумовлено високим збільшенням доходів населення, що стимулювалися значними соціальними витратами Уряду, динамічним розвитком споживчого кредитування, суттєвим зміцненням реального обмінного курсу.

Національний банк вживав заходи, зокрема, щодо нівелювання ризиків внутрішнього і зовнішнього характеру, які постійно наростали і несли вагому загрозу порушенню стабільності в економіці:

проводив стриману грошово-кредитну політику, спрямовану на нівелювання монетарного чинника інфляції:

посилював пруденційні нормативи діяльності банків (у т.ч. в частині адекватності капіталу), стимулюючи їх укладати угоди в національній валюті і виваженіше підходити до управління власними активами та пасивами;

розширював можливості банків з підтримки їх ліквідності — ще у квітні Національний банк почав приймати в забезпечення кредитів рефінансування акції істотної участі банків. При цьому навіть в умовах інфляційного тиску обсяг операцій Національного банку з рефінансування перевищував обсяги проведення мобілізаційних операцій;

проводив процентну політику, спрямовану на стимулювання заощаджувальної активності населення: нарощував валютні резерви.

Саме упереджувальні дії Національного банку певною мірою забезпечили стійке підґрунтя для протидії кризовим явищам як в економіці, так і у фінансовій сфері. Цей висновок підтверджується такими фактами:

міжнародні резерви за 9 місяців 2008 р. зросли майже на 4 млрд. дол. США і на 1 жовтня становили 36 млрд. дол. США;

кілька місяців поспіль знижувалася інфляція, яка, досягши свого піку в 31,1 % у річному вимірі в травні, за результатами 2008 року становить 23,2 %;

за станом на початок жовтня банківська система мала досить значний запас ліквідності — обсяги ліквідних коштів банків удвічі перевищували їх потреби, пов'язані з поточною діяльністю.

У період загострення напруження на фінансовому ринку є жовтні — листопаді 2008 р. дії Національного банку України спрямовувалися, насамперед, на забезпечення своєчасності проведення розрахунків банками, недопущення відпливу коштів з банківської системи та збалансування ситуації на валютному сегменті ринку.

У цьому контексті Національний банк у жовтні-листопаді тимчасово використовував додаткові інструменти підтримки ліквідності банків, а саме:

підтримання ліквідності на основі програм фінансового оздоровлення на термін до 1 року зі сплатою 15 % річних у межах 90 % вартості наданого банком забезпечення;

оперативне підтримання ліквідності банків, сплачений статутний капітал яких становить не менше 500 млн. грн., яке здійснюється на термін до 1 року за плату в розмірі 15 % в сумі до 60 % статутного капіталу банку.

Рішення щодо надання рефінансування Національний банк України приймав з урахуванням наданої банкам інформації про причини втрати ліквідності, зокрема щодо обсягів відпливу депозитів, неповернених кредитів, у т.ч. підприємств будівельного сектору, агропромислового комплексу та іпотечних кредитів, наданих фізичним особам.

Здійснюючи підтримку ліквідності банківської системи через механізми рефінансування. Національний банк України сприяв банкам у вчасному виконанні ними своїх зобов'язань, у тому числі за вкладями населення.

Загалом у жовтні — листопаді 2008 р. для підтримання ліквідності банків Національний банк надав кредитів рефінансування на загальну суму близько 74,7 млрд. грн. у т.ч. кредитів овернайт — 36,9 млрд. грн. Заходи, що вживалися Національним банком України для стабілізації ситуації, сприяли зниженню напруги на грошово-кредитному ринку, що знайшло своє відображення в поступовому уповільненні тенденції до відпливу депозитів із банківської системи, у тому числі коштів населення, збільшенні ліквідності банківської системи, стабілізації ситуації на міжбанківському кредитом ринку.

Починаючи з кінця листопада, Національний банк почав запроваджувати *другий етап стабілізаційних заходів*, головною метою якого було зменшення спекулятивного попиту на іноземну валюту, а також закріплення позитивних тенденцій до стабілізації ситуації в банківській системі. Цей етап стабілізаційних заходів, зокрема, передбачає:

обмеження обсягів підтримки ліквідності банків — регулювання ліквідності банківської системи наразі здійснюється з використанням стандартних процедур, що діяли до посилення напруги на ринку у жовтні;

коригування вимог з формування банками обов'язкових резервів у напрямі посилення привабливості здійснення активно-пасивних операцій в національній валюті — наразі норматив обов'язкового резервування за коштами в національній валюті знижено до нуля;

вжиття заходів щодо підвищення вартості національної валюти. (в т.ч. через підвищення ставок за активно-пасивними операціями Національного банку) з метою створення додаткових стимулів для повернення коштів в банківську систему. Зокрема, з 19 грудня ставки за кредитами овернайт підвищено до рівня 22 % (під забезпечення) та 25 % (без забезпечення), а середньозважена ставка за мобілізаційними операціями у грудні збільшилася до 16,8 % річних (у листопаді — 6,0 % річних).

Отже, досвід України переконливо підтверджує, що причини хронічної економічної кризи слід шукати не в монетарній, а в загально-економічній політиці держави, яка не забезпечила адекватної ринкової трансформації реальної економіки і насамперед належної структурної її перебудови.

ЛЕКЦІЯ 2

ПРАВОВІ ОСНОВИ ДІЯЛЬНОСТІ НБУ

П л а н

- 2.2.1. Правовий статут НБУ та його еволюція
- 2.2.2. Взаємозв'язок операцій і функцій НБУ
- 2.2.3. Регіональна і функціональна побудова НБУ
- 2.2.4. Управління НБУ
- 2.2.5. Кадрове забезпечення діяльності НБУ

2.2.1. Правовий статут НБУ та його еволюція

Статут НБУ, затверджений Постановою Президії Верховної Ради України від 7 жовтня 1991 року № 1605-ХІІ, визначав (стаття 2): Національний банк є юридичною особою, центральним банком України, її емісійним центром, знаходиться у власності Української держави і підзвітний Верховній Раді України, має право законодавчої ініціативи, може від свого імені набувати права і нести зобов'язання, бути позивачем і відповідачем у суді і арбітражі.

Відповідно до Закону України «Про Національний банк України» 20 травня 1999 р. № 679-ХІV НБУ є центральним банком України, особливим центральним органом державного управління, юридичний статус, завдання, функції, повноваження і принципи організації якого визначаються Конституцією України, Законом та іншими законами України.

Місцезнаходження керівних органів та центрального апарату Національного банку — місто Київ.

Національний банк має статутний капітал, що є державною власністю. Відповідно до законодавства розмір статутного капіталу становить 10 млн. гривень. Розмір статутного капіталу збільшено за рішенням Ради Національного банку до 100 млн. грн.

Джерелами формування статутного капіталу Національного банку є доходи його кошторису, а при необхідності — Державний бюджет України.

Національний банк підзвітний Президенту України та Верховній Раді України в межах їх конституційних повноважень.

Підзвітність означає:

- 1) призначення на посаду та звільнення з посади Голови Національного банку Верховною Радою України за поданням Президента України;
- 2) призначення та звільнення Президентом України половини складу Ради Національного банку;

3) призначення та звільнення Верховною Радою України половини складу Ради Національного банку;

4) доповідь Голови Національного банку Верховній Раді України про діяльність Національного банку;

5) надання Президенту України та Верховній Раді України двічі на рік інформації про стан грошово-кредитного ринку в державі.

Національний банк України має право подавати Президенту України у встановленому порядку пропозиції щодо законодавчого врегулювання питань, спрямованих на виконання функцій Національного банку України.

Національний банк та Кабінет Міністрів України проводять взаємні консультації з питань грошово-кредитної політики, розробки і здійснення загальнодержавної програми економічного та соціального розвитку.

Національний банк на запит Кабінету Міністрів України надає інформацію щодо монетарних процесів.

Кабінет Міністрів України, міністерства та інші центральні органи виконавчої влади на запит Національного банку надають інформацію, що має вплив на стан платіжного балансу.

Національний банк підтримує економічну політику Кабінету Міністрів України, якщо вона не суперечить забезпеченню стабільності грошової одиниці України.

Голова Національного банку або за його дорученням один із його заступників можуть брати участь у засіданнях Кабінету Міністрів України з правом дорадчого голосу.

У засіданнях Правління Національного банку можуть брати участь члени Кабінету Міністрів України з правом дорадчого голосу.

Національний банк України має право подавати Кабінету Міністрів України у встановленому порядку пропозиції щодо законодавчого врегулювання питань, спрямованих на виконання функцій Національного банку України.

Не допускається втручання органів законодавчої та виконавчої влади або їх посадових осіб у виконання функцій і повноважень Ради Національного банку чи Правління Національного банку інакше, як в межах, визначених Законом.

Національному банку забороняється надавати прямі кредити як у національній, так і в іноземній валюті на фінансування витрат Державного бюджету України.

Національному банку забороняється:

1) бути акціонером або учасником банків та інших підприємств, установ;

2) здійснювати операції з нерухомістю, крім тих, що пов'язані із забезпеченням діяльності Національного банку та його установ;

3) здійснювати торговельну, виробничу, страхову та іншу діяльність, яка не відповідає функціям Національного банку.

Національний банк сплачує податки відповідно до законів України з питань оподаткування.

Національний банк має переважне і безумовне право задовольняти будь-яку основу на здійсненому рефінансуванні банку вимогу, оформлену у встановленому законом порядку, за якою настав строк погашення.

Переважне і безумовне право здійснюється у разі, якщо це передбачено угодою, реалізується Національним банком шляхом списання у безспірному порядку заборгованості з банківських рахунків і продажу інших активів, що перебувають у заставі як забезпечення вимог Національного банку, та задоволення вимог за рахунок чистого доходу від їх продажу.

Національний банк є економічно самостійним органом, який здійснює видатки за рахунок власних доходів у межах затвердженого кошторису, а у визначених Законом випадках — також за рахунок Державного бюджету України.

Національний банк є юридичною особою, має відокремлене майно, що є об'єктом права державної власності і перебуває у його повному господарському віданні.

Національний банк не відповідає за зобов'язаннями органів державної влади, а органи державної влади не відповідають за зобов'язаннями Національного банку, крім випадків, коли вони добровільно беруть на себе такі зобов'язання.

Національний банк не відповідає за зобов'язаннями інших банків, а інші банки не відповідають за зобов'язаннями Національного банку, крім випадків, коли вони добровільно беруть на себе такі зобов'язання.

Національний банк може відкривати свої установи, філії та представництва в Україні, а також представництва за її межами.

Національний банк, його установи, філії та представництва мають печатку із зображенням Державного Герба України та своїм найменуванням.

2.2.2. Взаємозв'язок операцій і функцій НБУ

Відповідно до Конституції України основною функцією Національного банку є забезпечення стабільності грошової одиниці України.

На виконання своєї основної функції Національний банк сприяє дотриманню стабільності банківської системи, а також, у межах своїх повноважень, — цінової стабільності. Національний банк виконує такі функції:

1) відповідно до розроблених Радою Національного банку України Основних засад грошово-кредитної політики визначає та проводить грошово-кредитну політику;

2) монопольно здійснює емісію національної валюти України та організує її обіг;

3) виступає кредитором останньої інстанції для банків і організує систему рефінансування;

4) встановлює для банків правила проведення банківських операцій, бухгалтерського обліку і звітності, захисту інформації, коштів та майна;

5) організовує створення та методологічно забезпечує систему грошово-кредитної і банківської статистичної інформації та статистики платіжного балансу;

6) визначає систему, порядок і форми платежів, у тому числі між банками;

7) визначає напрями розвитку сучасних електронних банківських технологій, створює, координує та контролює створення електронних платіжних засобів, платіжних систем, автоматизації банківської діяльності та засобів захисту банківської інформації;

8) здійснює банківське регулювання та нагляд;

9) веде Державний реєстр банків, здійснює ліцензування банківської діяльності та операцій у передбачених законами випадках;

10) веде офіційний реєстр ідентифікаційних номерів емітентів платіжних карток внутрішньодержавних платіжних систем;

11) здійснює сертифікацію аудиторів, які проведуть аудит банку, перевірку банків, тимчасових адміністраторів та ліквідаторів банку;

12) складає платіжний баланс, здійснює його аналіз та прогнозування;

13) представляє інтереси України в центральних банках інших держав, міжнародних банках та інших кредитних установах, де співробітництво здійснюється на рівні центральних банків;

14) здійснює відповідно до визначених спеціальним законом повноважень валютне регулювання, визначає порядок здійснення операцій в іноземній валюті, організовує і здійснює валютний контроль за банками та іншими фінансовими установами, які отримали ліцензію Національного банку на здійснення валютних операцій;

15) забезпечує накопичення та зберігання золотовалютних резервів та здійснення операцій з ними та банківськими металами;

16) аналізує стан грошово-кредитних, фінансових, цінних та валютних відносин;

17) організує інкасацію та перевезення банкнот і монет та інших цінностей, видає ліцензії на право інкасації та перевезення банкнот і монет та інших цінностей;

18) реалізує державну політику з питань захисту державних секретів у системі Національного банку;

19) бере участь у підготовці кадрів для банківської системи України;

20) визначає особливості функціонування банківської системи України в разі введення воєнного стану чи особливого періоду, здійснює мобілізаційну підготовку системи Національного банку;

21) вносить у встановленому порядку пропозиції щодо законодавчого врегулювання питань, спрямованих на виконання функцій Національного банку України;

22) здійснює методологічне забезпечення з питань зберігання, захисту, використання та розкриття інформації, що становить банківську таємницю;

23) здійснює інші функції у фінансово-кредитній сфері в межах своєї компетенції, визначеної законом;

24) за спрощеною процедурою здійснює довгострокове рефінансування комерційних банків під заставу іпотечних кредитів, наданих цими банками населенню на інвестування будівництва житла в розмірі не менше ніж 80 відсотків номінальної вартості пулу іпотечних кредитів, наданого у забезпечення відповідним банкам.

Національний банк для забезпечення виконання покладених на нього функцій здійснює такі операції:

1) надає кредити комерційним банкам для підтримки ліквідності за ставкою не нижче ставки рефінансування Національного банку та в порядку, визначеному Національним банком;

2) надає кредити Фонду гарантування вкладів фізичних осіб за обліковою ставкою, встановленою Національним банком України;

3) здійснює дисконтні операції з векселями і чеками в порядку, визначеному Національним банком;

4) купує та продає на вторинному ринку цінні папери у порядку, передбаченому законодавством України;

5) відкриває власні кореспондентські та металеві рахунки у закордонних банках і веде рахунки банків-кореспондентів;

6) купує та продає валютні цінності з метою монетарного регулювання;

7) зберігає банківські метали, а також купує та продає банківські метали, дорогоцінні метали та камені та інші коштовності, пам'ятні та інвестиційні монети з дорогоцінних металів на внутрішньому і зовнішньому ринках без квотування і ліцензування;

8) розміщує золотовалютні резерви самостійно або через банки, уповноважені ним на ведення валютних операцій, виконує операції з золотовалютними резервами України з банками, рейтинг яких за класифікацією міжнародних рейтингових агентств відповідає вимогам до першокласних банків не нижче категорії А;

9) приймає на зберігання та в управління державні цінні папери й інші цінності;

10) видає гарантії і поруки, відповідно до положення, затвердженого Радою Національного банку;

11) веде рахунок Державного казначейства України без оплати і нарахування відсотків;

12) виконує операції по обслуговуванню державного боргу, пов'язані із розміщенням державних цінних паперів, їх погашенням і виплатою доходу за ними;

- 13) веде особові рахунки працівників Національного банку;
- 14) веде рахунки міжнародних організацій;
- 15) здійснює безспірне стягнення коштів з рахунків своїх клієнтів відповідно до законодавства України, в тому числі за рішенням суду.

Національний банк має право здійснювати й інші операції, необхідні для забезпечення виконання своїх функцій.

Національний банк має право встановлювати плату за надані ним відповідно до закону послуги (здійснені операції).

Національний банк має право брати участь у формуванні капіталу і діяльності міжнародних організацій відповідно до міжнародних договорів, учасницею яких є Україна, а також відповідно до угод між ним та іноземними центральними банками.

Таким чином, згідно із Законом України «Про Національний банк України» НБУ є:

- центральним банком держави, основною функцією якого є забезпечення стабільності національної грошової одиниці;
- емісійним центром;
- валютним органом;
- органом банківського нагляду;
- банком банків;
- банком уряду;
- організатором міжбанківських розрахунків.

Центральний банк. Як центральний банк держави Національний банк відповідно до розроблених Радою НБУ Основних засад грошово-кредитної політики проводить грошово-кредитну політику, використовуючи відповідні інструменти. Національний банк України веде Державний реєстр банків, здійснює ліцензування банківської діяльності та операцій у передбачених законами випадках.

Національний банк представляє інтереси України у відносинах із центральними банками інших країн, міжнародними банками та фінансово-кредитними організаціями.

Емісійний центр. Національному банку України належить монополне право на емісію грошей в обіг, а також виключне право на введення в обіг національних грошових знаків (банкнот, монет). Забезпечення економіки готівковими грошима (гривнею) здійснюється через банківську систему.

Валютний орган. Національний банк України є головним органом, який визначає валютну політику. У сфері валютного регулювання та контролю Національний банк:

- здійснює валютну політику) на підставі принципів загальної економічної політики України;
- накопичує, зберігає і використовує золотовалютний резерв, необхідний для здійснення державної валютної політики та підтримання платіжного балансу;

- видає ліцензії на здійснення валютних операцій;
- визначає режим курсоутворення та встановлює офіційний обмінний курс гривні щодо іноземних валют;
- здійснює контроль за дотриманням правил валютних операцій на території України.

Орган банківського нагляду. З метою захисту інтересів вкладників та кредиторів і забезпечення надійності банків Національний банк відповідно до визначеного ним порядку встановлює для них обов'язкові економічні нормативи. Ці нормативи мають забезпечувати здійснення контролю за ризиками, пов'язаними з капіталом, ліквідністю, наданням кредитів, інвестиціями капіталу, а також за відсотковим та валютним ризиками.

Банк банків. З метою підтримання ліквідності і стабільності банківської системи Національний банк надає комерційним банкам кредити заставкою не нижче ставки рефінансування. Рефінансування банків здійснюється шляхом: надання кредитів «овернайт»; проведення коротко- та середньострокових тендерів; здійснення операцій прямого «РЕПО»; надання довгострокового кредитування.

Банк уряду. Національний банк веде рахунок Державного казначейства України. На нього покладено обов'язки щодо виконання за дорученням Міністерства фінансів України операцій, пов'язаних з розміщенням державних цінних паперів, їх погашенням і виплатою доходу за ними. Для обліку зазначених операцій створено депозитарій державних цінних паперів.

Організатор міжбанківських розрахунків. Із січня 1994 р. Національний банк України запровадив автоматизовану систему міжбанківських розрахунків із використанням прогресивних комп'ютерних технологій, до якої нині залучено всю банківську систему України. Регіональні розрахункові палати об'єднано в загальнодержавну мережу розрахункових палат України, на верхньому рівні якої знаходиться Центральна розрахункова палата у Києві. Систему обслуговує комплекс програмно-технічних засобів, які забезпечують обмін електронними документами, їх перевірку, аналіз та захист від несанкціонованого втручання.

2.2.3. Регіональна і функціональна побудова НБУ

Структура Національного банку будується за принципом централізації з вертикальним підпорядкуванням.

До системи Національного банку входять центральний апарат, філії (територіальні управління), розрахункові палати, Банкотно-монетний двір, фабрика банкотного паперу, Державна скарбниця України, Центральне сховище, спеціалізовані підприємства, банківські навча-

льні заклади й інші структурні одиниці і підрозділи, необхідні для забезпечення діяльності Національного банку.

Національний банк в межах, визначених законодавством, самостійно вирішує питання організації, створення, ліквідації та реорганізації структурних підрозділів та установ Національного банку, його підприємств, затверджує їх статuti та положення.

Для інкасації та охорони цінностей та об'єктів Національний банк має відомчу охорону, озброєну бойовою вогнепальною зброєю.

Філії (територіальні управління) Національного банку не мають статусу юридичної особи і не можуть видавати нормативні акти, діють від імені Національного банку в межах отриманих від нього повноважень. Завдання і функції філій Національного банку визначаються Положенням, що затверджується Правлінням Національного банку.

Центральна розрахункова палата — установа Національного банку України, яка забезпечує функціонування системи електронних платежів (СЕП) у цілому, ведення бази даних для інформаційно-пошукової системи щодо електронних міжбанківських розрахунків, виконаних через СЕП, а також здійснює функції РП для банківських установ м. Києва та Київської області, обслуговує інші віртуальні банківські регіони.

Банкнотну фабрику Банкнотно-монетного двору Національного банку України введено в експлуатацію в 1994 році. Це — одне з найсучасніших підприємств такого профілю. Його технічні і технологічні можливості постійно зростають.

Найсучасніша система комп'ютерної графіки дає змогу оперативно втілювати дизайнерські проекти будь-якої складності на найвищому технічному рівні. Сучасні технології забезпечують виготовлення високоякісних друкарських форм для сухого та вологого офсетного друку, інтагліосету та інтагліодруку.

Завдяки використанню друкарських машин останнього покоління серії «Супер», «Супер Сімул-тан», «Супер-Орлов-Інтагліо». «Супер-Нумеро-га» при друкуванні банкнот і цінних паперів застосовуються такі сучасні технології, як райдужний орловський офсетний друк, орловський інтагліо (рельєфний) друк. Це надійно захищає продукцію Банкнотної фабрики від підробки.

Додатковий захист віддрукованої продукції забезпечує нанесення голографічних знаків — голограм, кінеграм, ексельграм — на високопродуктивній машині «Опти-Нота Н».

Контроль якості та кінцева обробка продукції здійснюється на автоматичних технологічних лініях «Нота-Чек», «Кутпак», «Нота-Сорт-Нота-Нам-бер». «Автокат».

Виробництво забезпечене спеціальними захисними фарбами, які виготовляються у цеху фарб Банкнотної фабрики за сучасними технологіями. Банкнотна фабрика виконує замовлення на виготовлення банкнот, цінних паперів і документів суворого обліку: розрахункових

та грошових чеків; облігацій внутрішньої державної позики; акцій; українських віз; приватизаційних і земельних сертифікатів; марок акцизного збору; сувенірних поштових марок.

Потужності Банкнотної фабрики — 1,5 млрд. банкнот або іншої захищеної друкованої продукції — дають змогу забезпечувати внутрішні потреби України та виконувати замовлення інших держав.

Монетний двір Національного банку України введено в дію у 1998 р. За технологічним рівнем, ступенем організації виробництва та професіоналізмом працівників він належить до провідних монетних дворів світу. Міжнародним визнанням Монетного двору НБУ стало надання йому статусу повноправного члена впливової організації «Конференція директорів монетних дворів». Це відкрило для представників Монетного двору НБУ доступ до конфіденційної інформації, що дає змогу тримати руку на пульсі світового монетного виробництва, обмінюватися передовим досвідом, своєчасно реагувати на новітні тенденції у цій специфічній галузі.

На Монетному дворі виготовляють: монети масового обігу з монометалів і сплавів; ювілейні та пам'ятні монети з дорогоцінних і недорогоцінних металів; інвестиційні монети — на замовлення зарубіжних держав; монети з дорогоцінних металів найвищої колекційної якості «пруф»; монети типу «біколор»; державні та відомчі нагороди; жетони для ігрових автоматів із монометалів і сплавів; значки.

Технологічні можливості Монетного двору:

• комп'ютерне моделювання із використанням лазерного сканера та гравірувального верстата із числовим програмним управлінням;

- особлива підготовка карбувального інструменту;
- широка гама кольорових покриттів та патіювання;
- захисне покриття виробів лаками;
- комп'ютерне нанесення написів на вироби (рант, реверс);
- електронний банк шрифтів (понад 600 видів);
- широкий вибір штифтів та застібок;
- пакування в сувенірну упаковку.

На Монетному дворі НБУ освоєно карбування обігових і розмінних монет великих і малих діаметрів із написом на гурті. Впроваджено технологію нанесення написів на криволінійній поверхні виробів; методику контролю питомої електропровідності сплавів на основі міді (що є суттєвим фактором розпізнавання монет); технологію виготовлення виробів із застосуванням дорогоцінного каміння; нанесення на вироби глянцевого гальванічного покриття зі сплаву «золото — кобальт». Уведено в дію сучасний програмний продукт «Компас-графік» для виконання конструкторських робіт із використанням системи тримірного твердотільного моделювання «Компас-3D».

Нині на Монетному дворі НБУ освоєється технологія нанесення на поверхню монети латентного (прихованого) зображення. Тобто один із елементів дизайну, наприклад, номінал, залежно від кута зору

буде то з'являтися, то зникати. Налагоджено випуск *біколорних монет масового обігу*.

Цех виготовлення орденів і медалей забезпечує потреби держави в нагородах, відомчих відзнаках, пам'ятних медалях та іншій сувенірній продукції.

У цеху карбування монет масового обігу створено автоматизований складський комплекс, який працює без втручання людини, а також найсучаснішу систему логістики — автоматизовану систему управління виробничими процесами. В комплексі з високопродуктивним карбувальним обладнанням ці системи дають змогу підтримувати високий рівень організації та продуктивності праці.

Продукція Монетного двору гідно представляє Україну на міжнародних нумізматичних форумах у США, Німеччині, Чехії, Швейцарії.

З 1996 р. в Малині почала діяти *Фабрика банкнотного паперу* — єдине в Україні підприємство, що забезпечує країну банкнотним папером, на якому друкуються українські гривні. Зараз фабрика, крім основної продукції, робить усі види цінних паперів, папір для національної валюти, папір для паспортів як українських, так і паспортів дипломатичних представництв, для акцизних марок, залізничних квитків, акцій. Відкрите акціонерне товариство «Малинська паперова фабрика» у 2001 р. відзначила своє 130-річчя. Сьогодні це одне з найбільших підприємств у Європі, що виробляє понад 200 видів паперу.

На Державну скарбницю покладено зокрема такі функції:

забезпечення виконання основної функції — накопичення і зберігання дорогоцінних металів, дорогоцінного каміння та інших коштовностей;

купівля і продаж дорогоцінних металів, дорогоцінного каміння, інших коштовностей на внутрішньому й зовнішньому ринках (на підставі відповідних рішень Національного банку України);

розміщення золотого запасу (у тому числі в іноземних банках) згідно з рішеннями НБУ;

проведення операцій із розміщення банківських металів на рахунках у зарубіжних банках, визначених постановами НБУ, тощо.

До складу НБУ входять Львівський банківський інститут, Українська академія банківської справи (УАБС), Харківська філія УАБС, Черкаська філія УАБС.

2.2.4. Управління НБУ

Керівними органами Національного банку є Рада Національного банку України та Правління Національного банку України.

Рада Національного банку:

1) відповідно до загальнодержавної програми економічного розвитку та основних параметрів економічного та соціального розвитку України до

15 вересня розробляє Основні засади грошово-кредитної політики і вносить їх Верховній Раді України для інформування, здійснює контроль за виконанням Основних засад грошово-кредитної політики;

2) здійснює аналіз впливу грошово-кредитної політики України на стан соціально-економічного розвитку України та розробляє пропозиції щодо внесення відповідних змін до неї;

3) затверджує Регламент Ради Національного банку України;

4) приймає рішення про збільшення розміру статутного капіталу Національного банку;

5) визначає аудиторську компанію для проведення аудиторської перевірки Національного банку, розглядає аудиторський висновок та затверджує бухгалтерський баланс Національного банку, публікує в офіційних друкованих засобах масової інформації щорічний баланс Національного банку;

6) затверджує щорічно до 1 липня звіт про виконання кошторису Національного банку та розподіл прибутку за звітний бюджетний рік;

7) затверджує рішення Правління Національного банку про участь у міжнародних фінансових організаціях;

8) вносить рекомендації Правлінню Національного банку в межах розроблених Основних засад грошово-кредитної політики стосовно:

методів та форм прогнозування макропоказників економічного і соціального розвитку України, а також грошово-кредитної політики;

окремих заходів монетарного і регулятивного характеру та їх впливу на економічний і соціальний розвиток України;

політики курсоутворення та валютного регулювання;

розвитку банківської системи та окремих нормативних актів з питань банківської діяльності;

вдосконалення платіжної системи;

інших питань, віднесених законом до компетенції Ради Національного банку;

9) вносить рекомендації Кабінету Міністрів України стосовно впливу політики державних запозичень та податкової політики на стан грошово-кредитної сфери України;

10) з метою забезпечення виконання Основних засад грошово-кредитної політики має право застосування відкладального вето щодо рішень Правління Національного банку з питань:

а) диверсифікації активів Національного банку та їх ліквідності;

б) лімітів позабалансових зобов'язань;

в) формування резервів, покриття фінансових ризиків;

г) порядку відрахувань доходів до Державного бюджету України;

д) мінімального розміру золотовалютних резервів;

е) з інших питань, віднесених до її компетенції.

Рада Національного банку не може надавати рекомендації щодо доцільності призначення на посади чи звільнення з посад Голови На-

ціонального банку, членів Правління Національного банку або давати персональну оцінку діяльності окремих посадових осіб Національного банку.

Рада Національного банку дає оцінку діяльності Правління Національного банку щодо виконання Основних засад грошово-кредитної політики та з інших питань, рішення з яких є обов'язковими для Правління Національного банку.

У разі неодноразового невиконання або неналежного виконання Правлінням Національного банку рішень Ради Національного банку, які є обов'язковими згідно з Законом, Рада Національного банку має право звернутися до Голови Національного банку або до Верховної Ради України та Президента України з викладенням своїх позицій.

До складу Ради Національного банку входять члени Ради Національного банку, призначені Президентом України та Верховною Радою України. Голова Національного банку, який призначається на посаду Верховною Радою України за поданням Президента України, входить до складу Ради Національного банку за посадою.

Членом Ради Національного банку може бути громадянин України, який має вищу економічну чи фінансову освіту або науковий ступінь у галузі економіки та фінансів і при цьому має досвід постійної роботи в органах законодавчої влади або на керівних посадах центральної виконавчої влади України або банківській установі, чи наукової роботи за фінансовою чи економічною тематикою.

Президент України призначає сім членів Ради Національного банку шляхом прийняття відповідного Указу. Верховна Рада України призначає сім членів Ради Національного банку шляхом прийняття відповідної Постанови.

Кандидатури осіб для призначення Верховною Радою України членами Ради Національного банку проходять обговорення на спеціальному відкритому засіданні профільного Комітету Верховної Ради України, який вносить свої рекомендації Верховній Раді України. Чергове призначення членів Ради Національного банку здійснюється не пізніше ніж за три місяці до закінчення строку повноважень попередньо призначених членів Ради Національного банку.

Строк повноважень членів Ради Національного банку — сім років, крім Голови Національного банку, який входить до складу Ради Національного банку на строк здійснення ним повноважень за посадою. Припинення повноважень членів Ради Національного банку відбувається у зв'язку із закінченням строку їх повноважень або у разі:

- а) власного бажання, за умови подання письмової заяви;*
- б) припинення їх громадянства або виїзду за межі України на постійне місце проживання;*
- в) набрання законної сили обвинувальним вироком суду у скоєнні кримінального злочину;*

г) смерті або на підставі рішення суду про оголошення особи померлою або визнання безвісно відсутньою.

У випадках, визначених пунктами «а»-«г» частини восьмої цієї статті, допускається призначення нового члена Ради Національного банку до закінчення одного року з дня призначення вибулого члена Ради Національного банку.

Повноваження призначеного складу Ради Національного банку достроково припиняються у разі оголошення їй недовіри Президентом України або Верховною Радою України у зв'язку з тим, що виконання Основних засад грошово-кредитної політики за підсумками року не забезпечило стабільність грошової одиниці України. У цьому разі Президент України та Верховна Рада України зобов'язані кожен звільнити своїх представників та призначити новий склад Ради Національного банку.

Президент України звільняє членів Ради Національного банку, призначених ним, шляхом прийняття відповідного Указу, але не раніше ніж через один рік з дня призначення.

Верховна Рада України звільняє членів Ради Національного банку, призначених нею, шляхом прийняття відповідної постанови за поданням профільного комітету Верховної Ради України, але не раніше ніж через один рік з дня призначення.

Повноваження Голови Національного банку як члена Ради Національного банку достроково припиняються у зв'язку з його відставкою або при звільненні його з посади за інших причин, визначених Законом.

Члени Ради Національного банку здійснюють свої функції на громадських засадах. Членам Ради Національного банку оплачуються витрати, понесені у зв'язку із виконанням ними повноважень відповідно до Регламенту Ради Національного банку.

Внутрішні питання організації діяльності Ради Національного банку, порядок діловодства та інші питання визначаються Регламентом, який затверджується на її засіданні. Розміщення та організаційно-матеріальне забезпечення Ради Національного банку здійснюються Національним банком за рахунок його кошторисних витрат.

Засідання Ради Національного банку проводяться не рідше одного разу на квартал.

Позачергові засідання Ради Національного банку скликаються Головою Ради Національного банку за його власною ініціативою або Радою Національного банку за наполяганням не менше однієї третини від загальної кількості її членів, а також за вимогою Голови Національного банку України. Члени Ради Національного банку сповіщаються про засідання не пізніше як за п'ять календарних днів до дня його проведення. Порядок підготовки позачергових засідань Ради Національного банку визначається її Регламентом. Засідання Ради Національного банку є правомочними за наявності не менше десяти її членів.

Засідання Ради Національного банку веде Голова Ради Національного банку, а у разі відсутності — його заступник, відповідно до Регламенту. Рішення приймаються простою більшістю голосів від загальної кількості присутніх на засіданні членів Ради Національного банку. Кожний член Ради Національного банку має один голос.

На засідання Ради Національного банку можуть бути запрошені керівники центральних органів влади, представники суб'єктів підприємницької діяльності, науковці та інші фахівці. Члени Правління Національного банку можуть брати участь в роботі Ради Національного банку з правом дорадчого голосу.

Голова Ради Національного банку обирається Радою Національного банку строком на три роки.

Голова Ради Національного банку:

- організовує засідання Ради Національного банку і головує на них;
- скликає позачергові засідання за своєю ініціативою або за наполяганням не менше однієї третини від загальної кількості членів Ради Національного банку, а також на вимогу Голови Національного банку;
- здійснює інші повноваження і функції відповідно до Регламенту Ради Національного банку України.

Голова Ради Національного банку має заступника, який обирається Радою Національного банку строком на три роки.

Заступник заміщає Голову Ради Національного банку у разі його відсутності або неможливості ним здійснювати свої повноваження та здійснює інші повноваження і функції відповідно до рішень Ради Національного банку.

Звільнення Голови Ради Національного банку або його заступника протягом строку його повноважень здійснюється:

- у зв'язку із закінченням строку його повноважень;
- за власним бажанням, за умови подання письмової заяви;
- у разі систематичного невиконання своїх обов'язків за станом здоров'я протягом чотирьох місяців.

Матеріали засідань Ради Національного банку оформлюються у вигляді протоколів та рішень і підписуються головуючим на її засіданні.

Рекомендації Ради Національного банку розглядаються Правлінням Національного банку протягом п'яти робочих днів. За результатами такого розгляду Правління Національного банку зобов'язане надіслати Раді Національного банку вмотивовану відповідь.

Рада Національного банку не має права втручатися в оперативну діяльність Правління Національного банку.

У разі коли Рада Національного банку застосовує *відкладальне veto* щодо рішення Правління, таке рішення набирає чинності лише при його підтвердженні двома третинами від загальної кількості членів Правління Національного банку не пізніше п'ятиденного строку від

дня застосування вето. Якщо рішення своєчасно не підтверджується двома третинами від загальної кількості членів Правління Національного банку, воно вважається таким, що не набрало чинності. У разі коли рішення Правління Національного банку набрало чинності до моменту застосування відкладального вето щодо нього, його дія зупиняється на період розгляду Правлінням Національного банку відкладального вето. Рішення Ради Національного банку підлягають оприлюдненню, крім випадків, коли такі рішення становлять державну, банківську або службову таємницю відповідно до закону.

Членам Ради Національного банку забороняється розголошувати державну, банківську або службову таємницю, яка стала їм відома у зв'язку із здійсненням ними їх повноважень відповідно до Регламенту.

Правління Національного банку згідно з Основними засадами грошово-кредитної політики через відповідні монетарні інструменти та інші засоби банківського регулювання забезпечує реалізацію грошово-кредитної політики, організує виконання інших функцій.

Правління Національного банку:

1) приймає рішення:

щодо економічних засобів та монетарних методів, необхідних для реалізації Основних засад грошово-кредитної політики відповідно до прийнятих рішень Ради Національного банку з цих питань та необхідності забезпечення стабільності і купівельної спроможності національної валюти;

про емісію валюти України та вилучення з обігу банкнот і монет;

про зміну процентних ставок Національного банку;

про диверсифікацію активів Національного банку та їх ліквідності;

щодо лімітів позабалансових зобов'язань Національного банку;

про формування резервів та покриття фінансових ризиків Національного банку;

щодо розподілу прибутку та порядку відрахувань доходів до Державного бюджету України;

щодо мінімального розміру золотовалютних резервів Національного банку;

про встановлення лімітів операцій на відкритому ринку, які здійснює Національний банк;

про перелік цінних паперів та інших цінностей, придатних для забезпечення кредитів Національного банку;

про умови допуску іноземного капіталу до банківської системи України;

про встановлення економічних нормативів для банків;

про розмір та порядок формування обов'язкових резервів для банків;

про застосування заходів впливу до банків та інших осіб, діяльність яких перевіряється Національним банком відповідно до Закону України «Про банки і банківську діяльність»;

про створення та ліквідацію підприємств, установ Національного банку;

про участь у міжнародних фінансових організаціях;

про купівлю та продаж майна для забезпечення діяльності Національного банку;

щодо встановлення плати за надані відповідно до закону послуги (здійснені операції);

2) визначає організаційні основи та структуру Національного банку, затверджує положення про структурні підрозділи та установи Національного банку, статuti його підприємств, порядок призначення керівників підрозділів, підприємств та установ;

3) затверджує штатний розпис Національного банку та форми оплати праці;

4) встановлює порядок надання банківських ліцензій банкам, інших ліцензій юридичним особам на здійснення окремих банківських операцій, а також інших ліцензій та дозволів у випадках, передбачених законом;

5) видає нормативно-правові акти Національного банку;

6) затверджує Регламент Правління Національного банку.

Склад Правління Національного банку. Очолює Правління Національного банку Голова Національного банку. Кількісний та персональний склад Правління Національного банку затверджується Радою Національного банку за поданням Голови Національного банку. Заступники Голови Національного банку входять до складу Правління Національного банку за посадою.

Голова Національного банку призначається на посаду Верховною Радою України за поданням Президента України більшістю від конституційного складу Верховної Ради України строком на п'ять років.

У разі незатвердження Верховною Радою України кандидатури, запропонованої Президентом України, питання керівництва Національним банком, а також порядок внесення нової кандидатури регулюються Законом України «Про тимчасове виконання обов'язків посадових осіб, яких призначає на посаду за згодою Верховної Ради України Президент України або Верховна Рада України за поданням Президента України». Одна кандидатура може вноситись не більше двох разів.

Голова Національного банку звільняється з посади Верховною Радою України за поданням Президента України у таких випадках:

1) закінчення строку повноважень;

2) набрання законної сили обвинувальним вироком суду у скоєнні кримінального злочину;

3) у зв'язку з заявою про відставку за політичними або особистими причинами, поданою у письмовому вигляді та прийнятою Президентом України;

4) смерті або на підставі рішення суду про оголошення особи померлою або визнання безвісно відсутньою;

5) припинення громадянства або виїзду за межі України на постійне місце проживання;

6) за поданням Президента України в межах його конституційних повноважень.

Обов'язки та повноваження Голови Національного банку. Голова Національного банку:

1) керує діяльністю Національного банку;

2) діє від імені Національного банку і представляє його інтереси без доручення у відносинах з органами державної влади, з банками, фінансовими та кредитними установами, міжнародними організаціями, іншими установами і організаціями;

3) головує на засіданнях Правління Національного банку;

4) підписує протоколи, постанови Правління Національного банку, накази та розпорядження, а також угоди, що укладаються Національним банком;

5) розподіляє обов'язки між заступниками Голови Національного банку;

6) видає розпорядчі акти, обов'язкові до виконання усіма службовцями Національного банку, його підприємствами, установами;

7) приймає рішення з інших питань, що стосуються діяльності Національного банку, крім віднесених до виключної компетенції Ради Національного банку та Правління Національного банку;

8) одноосібно несе відповідальність перед Верховною Радою України та Президентом України за діяльність Національного банку.

Голова Національного банку має одного першого заступника та трьох заступників, які призначаються та звільняються ним за погодженням з Радою Національного банку (додаток А).

Директори департаментів Національного банку призначаються та звільняються з посади Головою Національного банку відповідно до законодавства України про працю.

2.2.5. Кадрове забезпечення діяльності НБУ

Працівниками Національного банку є службовці та обслуговуючий персонал Національного банку. *Службовцями* вважаються особи, які безпосередньо беруть участь у виконанні функцій Національного банку та займають посади, передбачені штатним розписом. За станом на 01.01.2009 р. чисельність персоналу Національного банку України становила 11 314 осіб, серед яких державних службовців — 6226 осіб, інших працівників — 5088 осіб.

Умови найму, звільнення, оплати праці, надання відпусток, службові обов'язки та права, система дисциплінарних стягнень, питання

соціального захисту службовців Національного банку визначаються Законом України «Про державну службу».

Правління Національного банку визначає перелік посад працівників, трудовий договір з якими укладається у формі контракту. Службовці Національного банку є державними службовцями, і до них застосовуються норми Закону України «Про державну службу», якщо цей Закон не встановлює іншого.

Питання функціонування державної служби у Національному банку та класифікації посад вирішує Правління Національного банку відповідно до законодавства України.

Ранги державних службовців Національного банку, що відповідають посадам першої категорії, присвоюються Президентом України. Інші ранги присвоюються Головою Національного банку.

До складу обслуговуючого персоналу Національного банку входять працівники, обов'язки яких безпосередньо не пов'язані із виконанням функцій Національного банку.

Розмір оплати праці службовців Національного банку встановлюється Правлінням Національного банку відповідно до положень Закону України «Про державну службу».

Розмір оплати праці обслуговуючого персоналу Національного банку встановлюється Правлінням Національного банку відповідно до норм законодавства про оплату праці.

Голова Національного банку, його заступники, члени Правління Національного банку та інші службовці Національного банку згідно із переліком посад, затвердженим Правлінням Національного банку, не можуть бути народними депутатами України, членами Уряду України, займатися підприємницькою діяльністю, виконувати роботу за сумісництвом, крім викладацької, наукової та іншої творчої діяльності.

Службовцям Національного банку забороняється входити до керівних органів та бути акціонерами банків.

Голові Національного банку, його заступникам, членам Правління Національного банку та іншим службовцям Національного банку забороняється отримувати позики від будь-яких інших кредитних установ, за винятком Національного банку.

Службовцям Національного банку забороняється розголошувати інформацію, що становить державну таємницю, банківську таємницю або іншу конфіденційну інформацію, яка стала відома їм у зв'язку з виконанням службових обов'язків, і в разі припинення роботи в Національному банку, крім випадків, передбачених законодавством України.

ЛЕКЦІЯ 3

ФІНАНСОВІ ОСНОВИ ДІЯЛЬНОСТІ НБУ

П л а н

- 2.3.1. Характеристика балансу НБУ
- 2.3.2. Доходи і витрати НБУ
- 2.3.3. Організація бюджетного процесу, принципи та суб'єкти кошторисної діяльності
- 2.3.4. Внутрішній контроль і аудит в системі НБУ

2.3.1. Характеристика балансу НБУ

Фінансові активи та зобов'язання відображаються у балансі НБУ за справедливою вартістю, первісною вартістю або амортизованою собівартістю залежно від їх класифікації (Додаток Б).

Актив балансу.

Операції в іноземній валюті та монетарному золоті. Монетарні активи і зобов'язання в іноземній валюті та монетарне золото первісно визнаються за офіційним курсом гривні до іноземних валют (золота) на дату розрахунку — дату визнання активів та зобов'язань і надалі переоцінюються під час кожної зміни офіційного курсу.

Монетарне золото — це запаси золотих злиwkів світового стандарту, що зберігаються в Державній скарбниці України. Монетарне золото входить до складу міжнародних резервів та обліковується за вагою в трійських унціях і його вартістю у гривнях за офіційним курсом Національного банку. Офіційний курс розраховується на підставі інформації про ціни на золото, визначені (зафіксовані) учасниками Лондонської асоціації ринку дорогоцінних металів та офіційного курсу гривні до долара США.

Золото, яке розміщене в іноземних банках і на яке нараховуються проценти, уключається до складу коштів та депозитів в іноземній валюті.

Операції з Міжнародним валютним фондом. Національний банк виконує функції депозитарію і фіскального агента у відносинах України з Міжнародним валютним фондом (МВФ). Усі суми вимог України до МВФ і зобов'язань перед МВФ відображаються у фінансовій звітності Національного банку. Сума відповідних активів уключає авуари в спеціальних правах запозичення (СПЗ) та внески в рахунок квоти МВФ. Сума відповідних зобов'язань включає вартість цінних паперів, випущених на користь МВФ Міністерством фінансів України і Національним банком як фіскальним агентом, а також кошти на рахунках

МВФ № 1 та № 2. Рахунок № 1 призначений для проведення операцій з МВФ, уключаючи сплату внесків за квотою, купівлю і викуп коштів. Рахунок № 2 використовується для розрахунків за операціями МВФ у валюті України.

Активи та зобов'язання, номіновані в СПЗ, перераховуються в гривні за офіційним курсом гривні до СПЗ на дату балансу. Офіційний курс гривні до СПЗ розраховується на підставі інформації про курс СПЗ до долара США, установлений МВФ, та про офіційний курс гривні до долара США, установлений Національним банком.

Доходи, отримані за авуарами в СПЗ, відображаються як процентні доходи, а витрати, сплачені за користування коштами МВФ, відображаються як процентні та комісійні витрати у звіті про фінансові результати.

Операції з фінансовими інструментами

Фінансові активи Національного банку залежно від наміру їх придбання класифікуються таким чином:

Кошти та депозити в іноземній валюті

Кошти та депозити в іноземній валюті визнаються, коли Національний банк розміщує кошти в іноземній валюті в банках-контрагентах без наміру подальшої торгівлі ними. Ці розміщення не пов'язані з подізнаними інструментами, не котируються на ринку і підлягають поверненню на фіксовану дату або дату, яка може бути визначена.

Боргові цінні папери, що обліковуються за справедливою вартістю з визнанням результату переоцінки у фінансових результатах

До цієї категорії належать цінні папери, які Національний банк має намір утримувати з метою управління міжнародними резервами і які під час первісного визнання були віднесені до цієї категорії. Національний банк управляє групою таких фінансових інструментів та оцінює результати операцій з ними на основі справедливої вартості відповідно до задокументованої інвестиційної декларації. Інформація, підготовлена на основі справедливої вартості, регулярно надається керівництву Національного банку й аналізується ним. Справедлива вартість цих цінних паперів визначається ринковим котируванням. Цінні папери цієї категорії не можуть бути перекласифіковані в цінні папери на продаж чи до погашення.

Інвестиції на продаж — це інструменти капіталу (інвестиції до статутних капіталів компаній, які не є асоційованими або дочірніми) та державні боргові цінні папери, які Національний банк має намір утримувати протягом невизначеного періоду часу.

Цінні папери до погашення — це боргові цінні папери з фіксованими або визначеними платежами та фіксованим строком погашення, які Національний банк має намір та здатність утримувати до погашення.

Кредити банкам та іншим позичальникам визнаються, якщо Національний банк надає кошти контрагентам — банкам та іншим позича-

льникам без наміру подальшої торгівлі ними. Ці кредити не пов'язані з похідними інструментами, не котируються на ринку і підлягають поверненню на фіксовану дату або дату, яка може бути визначена.

Внутрішній державний борг — це заборгованість за кредитами, що надані Уряду в національній та іноземній валютах. Заборгованість відображається за основною сумою кредитів з вирахуванням резерву, створеного відповідно до законодавства України та рішень, затверджених Радою Національного банку України.

Законом України «Про реструктуризацію боргових зобов'язань Кабінету Міністрів України перед Національним банком України» від 20 квітня 2000 року (далі — Закон про реструктуризацію) передбачена плата за обслуговування кредитів, що надані Уряду в національній валюті, проте період, за який здійснюватиметься ця плата, не визначено. Сплата процентів за кредитами, що надані Уряду в іноземній валюті, Законом про реструктуризацію не передбачена, таким чином проценти за цими кредитами не нараховуються.

Операції з купівлі-продажу цінних паперів. Кошти, що сплачені за договорами про купівлю-продаж цінних паперів (репо), відображаються як кредити, надані банкам. Різниця між ціною придбання та ціною подальшого продажу відображається як процентний дохід, що нараховується рівномірно протягом строку дії договорів. Кошти, що отримані за договорами про купівлю-продаж цінних паперів (репо), включаються до статті «Кошти банків». Цінні папери залишаються в складі активів Національного банку. Різниця між ціною продажу цінних паперів та ціною їх зворотного викупу відображається як процентні витрати, які нараховуються рівномірно протягом строку дії договорів.

Основні засоби обліковуються за первісною або переоціненою вартістю (як описується нижче) за мінусом накопиченого зносу.

Усі *нематеріальні активи* Національного банку мають кінцевий термін використання і включають переважно програмне забезпечення та ліцензії на право користування програмними продуктами.

Консолідація дочірніх установ. Дочірні установи включають установи, щодо яких Національний банк має повноваження контролювати їх фінансову або операційну політику зазвичай через володіння понад 50 % прав голосу. Усі дочірні установи Національного банку перебувають у його повній власності. Дочірні установи повністю консолідуються, починаючи з дати фактичного передавання Національному банку контролю за ними (дата придбання) і консолідація припиняється, починаючи з дати припинення контролю.

Інвестиції в асоційовані компанії. Асоційовані компанії — це компанії, у яких Національний банк володіє від 20 % до 50 % прав голосу. Інвестиції в асоційовані компанії визнаються за методом участі в капіталі і включаються до статті «Інші активи». Частка Національного банку в прибутках або збитках асоційованих компаній з часу здійснення

інвестицій визнається в складі інших доходів звіту про фінансові результати.

Банківські та інші дорогоцінні метали. Банківські метали — це запаси золота, що не є монетарним, срібла, платини та паладію, які зберігаються в Державній скарбниці України. Банківські метали обліковуються за вагою в трійських унціях та їх вартістю у гривнях за офіційним курсом Національного банку. Офіційний курс розраховується на підставі інформації про ціни на дорогоцінні метали, визначені (зафіксовані) учасниками Лондонської асоціації ринку дорогоцінних металів та учасниками Лондонського ринку платини і паладію та офіційного курсу гривні до долара США.

Банківські метали, що розміщені на депозитах в іноземних банках, за якими нараховуються процентні доходи, уключаються до статті «Кошти та депозити в іноземній валюті».

Дорогоцінні метали включають зливки золота, які не відповідають визначеним стандартам, брукх золота та інших металів і обліковуються за собівартістю в складі запасів матеріальних цінностей. Банківські та дорогоцінні метали включаються до статті «Інші активи».

Пасив балансу.

Банкноти та монети в обігу. Сума банкнот і монет в обігу — це номінальна вартість банкнот і монет (розмінних, обігових, пам'ятних), які є засобами платежу і випущені в обіг Національним банком після введення гривні у вересні 1996 р. Банкноти та монети в обігу визнаються зобов'язаннями за номінальною вартістю з часу видачі їх банкам і клієнтам Національного банку. Готівкові кошти в національній валюті, що зберігаються у сховищах і касах Національного банку, не включаються до суми банкнот та монет в обігу.

Кошти банків визнаються, коли грошові кошти надходять Національному банку від банків-контрагентів. Ці зобов'язання не є похідними інструментами і обліковуються за амортизованою собівартістю.

Кошти державних та інших установ є непохідними зобов'язаннями перед державними та іншими клієнтами і обліковуються за амортизованою собівартістю.

Депозитні сертифікати, що емітовані Національним банком, первісно визнаються за справедливою вартістю, а надалі обліковуються за амортизованою собівартістю із застосуванням методу ефективної процентної ставки. Під час погашення депозитних сертифікатів, що емітовані Національним банком, різниця між сумою погашення і амортизованою собівартістю включається до прибутку або збитку в звіті про фінансові результати.

Кредити, що отримані Національним банком, обліковуються за амортизованою собівартістю з використанням ефективної процентної ставки. До них належать довгострокові кредити, отримані в рамках кредитних ліній Європейського банку реконструкції та розвитку (далі

— ЄБРР) для фінансування банків з метою кредитування малих і середніх підприємств (далі — МСП).

Статутний капітал НБУ станом на 01.01.09 становить 100 млн. грн.

2.3.2. Доходи і витрати НБУ

Одержання прибутку не є метою діяльності Національного банку. Плановані доходи та витрати Національного банку відображаються в кошторисі його доходів і витрат.

Національний банк за підсумками року у разі перевищення кошторисних доходів над кошторисними витратами, затвердженими на поточний бюджетний рік, вносить до Державного бюджету України наступного за звітним року позитивну різницю, частина якої в обсязі 25 відсотків, але не менше 1 млрд. гривень, щорічно спрямовується на поповнення коштів Фонду гарантування вкладів фізичних осіб, капіталізацію банків та Державної іпотечної установи, а перевищення витрат над доходами відшкодовується за рахунок Державного бюджету України наступного за звітним року.

Формування фондів та резервів Національного банку на покриття фінансових ризиків, пов'язаних із виконанням його функцій, здійснюється згідно з положенням, що затверджується Радою Національного банку України.

Процентні доходи та витрати визнаються у звіті про фінансові результати для всіх боргових інструментів (крім тих, що обліковуються за справедливою вартістю з визнанням результату переоцінки у фінансових результатах) за принципом нарахування з використанням методу ефективної процентної ставки. За цим методом сплачені або отримані учасниками угоди комісії, що є невід'ємною частиною ефективної процентної ставки, витрати на проведення відповідної операції, а також премії та дисконти визнаються протягом періоду дії фінансового інструменту і включаються до процентних доходів або витрат.

Усі інші комісійні та інші доходи і витрати визнаються за принципом нарахування залежно від стадії завершення певної операції, що оцінюється на підставі співвідношення наданих (отриманих) послуг до загального обсягу послуг, передбачених угодою.

Витрати на виготовлення грошей. Національний банк здійснює виготовлення банкнот і монет національної валюти України. Витрати на виготовлення банкнот і монет (крім пам'ятних монет, виготовлених з дорогоцінних металів) відображаються за рахунками витрат Національного банку в міру передавання готової продукції Банкнотно-монетним двором до Центрального сховища Національного банку. Витрати на виготовлення банкнот і монет включають амортиза-

цію виробничого устаткування, витрати на оплату праці, інші виробничі витрати.

Вартість пам'ятних монет, виготовлених з дорогоцінних металів, визнається активом у балансі Національного банку в статті «Інші активи» та списується на витрати в міру реалізації цих монет.

Витрати на утримання персоналу. Витрати на заробітну плату, внески до загальнодержавних соціальних фондів, оплачувані щорічні відпустки, лікарняні, премії, а також негрошові винагороди нараховуються в тому році, в якому відповідні послуги надавалися працівниками Національного банку.

Витрати з перерахування до загальнодержавних соціальних фондів. Національний банк згідно із законодавством України здійснює перерахування внесків (зборів) до таких загальнодержавних соціальних фондів: пенсійного, соціального страхування з тимчасової втрати працездатності, загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття та соціального страхування від нещасних випадків. Кошти, що перераховуються до загальнодержавних соціальних фондів, визнаються витратами Національного банку в міру їх здійснення.

Корпоративний недержавний пенсійний фонд. Національний банк є засновником корпоративного недержавного пенсійного фонду, який є фондом із визначеними внесками. Національний банк сплачує внески до цього фонду на контрактній основі. Після перерахування коштів Національний банк не несе зобов'язань щодо виплат. Внески до фонду визнаються в складі витрат на утримання персоналу в момент виникнення зобов'язання з перерахування коштів. Національний банк здійснює адміністрування, управління активами та зберігання активів Корпоративного недержавного пенсійного фонду Національного банку України.

Резерв переоцінки іноземної валюти, монетарного золота та банківських металів. Результат переоцінки монетарних активів і зобов'язань в іноземній валюті, монетарному золоті та банківських металах у зв'язку зі змінами курсу гривні до іноземних валют, монетарного золота та банківських металів, у тому числі реалізований результат переоцінки, ураховується в статті «Резерв переоцінки іноземної валюти, монетарного золота та банківських металів» у розділі «Власний капітал» і не включається до звіту про фінансові результати.

У звіті Національного банку України про фінансові результати за 2008 рік доходи і витрати наведено за методом нарахування.

Загальний обсяг доходів Національного банку України за 2008 р. порівняно з 2007 роком збільшився на 60,4 %, або на 4636 млн. грн., і становив 12307 млн. грн. У 2008 р. зростання доходів насамперед було забезпечено збільшенням доходів від операцій з борговими цінними паперами, що обліковуються за справедливою вартістю з визнанням

результату переоцінки у фінансових результатах. У загальній структурі доходів Національного банку України частка цієї етапі збільшилася до 52,2 з 47,2 % у 2007 р. Відбулися зміни у структурі процентних доходів, частка яких у доходах Національного банку за 2008 рік становила 41.8 % (у 2007 році — 47.5 %); доходи за наданими кредитами становили 28,4 %, тоді як у 2007 році вони становили лише 3,2 %; частка доходів за розміщеними депозитами зменшилася до 68,6 з 96,7 % у 2007 р.

Загальний обсяг поточних витрат Національного банку України за 2008 рік порівняно з 2007 роком збільшився на 45,4 %, або на 924,0 млн. грн., і становив 2960 млн. грн. У 2008 році структура витрат Національного банку України суттєво не змінилась, крім комісійних витрат, частка яких у звітному році зросла до 4,6 з 0,2 % у 2007 р. Збільшення витрат відбулось внаслідок сплати комісійних за обслуговування першого траншу МВФ в рамках кредитної лінії (на 129 млн. грн.) та витрат на формування резервів під знецінення фінансових активів Національного банку України в іноземній валюті (на 145 млн. грн.). Крім того, протягом 2008 р. збільшилися витрати, пов'язані з виготовленням пам'ятних та ювілейних монет, сувенірної та іншої продукції (на 84 млн. грн.) за рахунок збільшення їх асортименту та вартості виготовлення, а також амортизаційні відрахування (на 75 млн. грн.). Проте питома вага цих витрат у загальному обсязі зменшилася на 3.9 процентного пункту.

Прибуток від поточної діяльності Національного банку України за 2008 рік збільшився на 66,0 %, або на 3712 млн. грн., і становив 9347 млн. грн.

2.3.3. Організація бюджетного процесу, принципи та суб'єкти кошторисної діяльності

Кошторис доходів і витрат повинен забезпечувати можливість виконання Національним банком його функцій, встановлених Конституцією України та Законом.

Проект загального (консолідованого) кошторису складається із показників проектів кошторисів регіональних управлінь та установ, а також структурних підрозділів центрального апарату Національного банку України. Формування планових показників загального кошторису покладено на фінансовий департамент і здійснюється за такими етапами:

Загальний (консолідований) кошторис Національного банку України складається із кошторису поточних доходів і видатків, а також кошторису капітальних вкладів. Він складається Фінансовим департаментом і затверджується Правлінням та Радою Національного банку України.

Функціональна класифікація витрат консолідованого кошторису Національного банку України містить 6 головних статей:

1. Витрати за зобов'язаннями перед міжнародними фінансовими організаціями.

За цією статтею враховуються процентні витрати за залученими коштами (до запитання, за строковими депозитами, за рахунками МВФ), отриманими кредитами (за строковими кредитами, отриманими НБУ, Урядом України, міжурядовими кредитами), інші процентні витрати, комісійні витрати за операціями з міжнародними організаціями, цінними паперами, у тому числі на валютному ринку, а також банками, іншими клієнтами, включаючи витрати на розрахунково-касове обслуговування, утримання, технічне й експлуатаційне забезпечення матеріально-технічної бази, поповнення та зберігання золотовалютних запасів держави, підтримання курсу гривні, її конвертованості.

2. Витрати пов'язані з організацією й управлінням обігу національної валюти.

Ця стаття включає витрати, пов'язані з виготовленням паперу, банкнот, монет та іншої банківської продукції, експертизою грошових знаків, інкасацією грошової виручки, переведенням і пересиланням грошових знаків, цінностей і документів; обробкою, формуванням і пакуванням грошових знаків, утриманням матеріально-технічної бази, технічним та експлуатаційним забезпеченням резервних фондів Національного банку України, прийняттям та збереженням цінностей.

3. Витрати, пов'язані з розвитком і діяльністю національної платіжної системи.

За цією статтею враховуються витрати на впровадження сучасних електронних банківських технологій, електронних платіжних засобів, систем розрахунків та автоматизацію банківської діяльності та засобів захисту банківської інформації, а також витрати на утримання матеріально-технічної бази, експлуатацію й обслуговування інформаційної та телекомунікаційної систем, у тому числі витрати на експлуатацію внутрішньо-банківської платіжної системи, системи електронних міжбанківських розрахунків, упровадження й експлуатацію системи захисту інформації.

4. Адміністративно-управлінські витрати.

До цієї статті включаються витрати, пов'язані з утриманням персоналу Національного банку України (основна та додаткова заробітна плата, матеріальна допомога та інші соціальні виплати, внески (збори) на державне соціальне страхування, інші обов'язкові нарахування на заробітну плату; витрати на службові відрядження; поштові та канцелярські витрати); підготовкою кадрів і підвищенням їх кваліфікації; спеціальні, представницькі, адміністративні, експлуатаційні та господарські витрати, а також витрати на аудит, утримання основних фондів, нематеріальних активів та інші операційні, неопераційні та позаопераційні витрати.

5. Витрати на створення фондів і резервів банку.

У статті враховуються витрати на створення статутного та інших фондів, витрати за обов'язковими видами страхування та сумнівними активами, включаючи відрахування в резерви.

6. Податки, збори, обов'язкові платежі, у тому числі сума перевищення доходів над видатками, яка підлягає сплаті до Державного бюджету України.

Отже, кошторис поточного року Національного банку України — основний документ, що визначає загальний обсяг, цільове надходження, використання та щоквартальний розподіл коштів і забезпечує централізоване управління фінансами системи.

У кошторис поточного року входять усі фактично отримані та проведені поточні доходи та витрати системи за характером їх виникнення, відображені у кошторисах поточних доходів і витрат його територіальних управлінь і установ, структурних підрозділів центрального апарату, визначені у планах доходів і витрат, а також фінансової звітності установ Національному банку України.

Найбільша частина доходів, за загальним кошторисом Національного банку України, покриває витрати банку, безпосередньо не пов'язані з його управлінськими функціями. Ці доходи, зазвичай, відповідають доходам, отриманим у результаті здійснення операцій, пов'язаних із монетарною політикою банку.

Комісійні доходи Національного банку України, пов'язані з його фінансово-господарською діяльністю протягом поточного року та використовуються як джерело покриття витрат бюджету за цей період, у тому числі й на утримання апарату управління.

Виділяють три типи кошторисів Національного банку України:

1. Кошторис поточного року готується на кожний фінансовий рік. Його підпорядковуються всі доходи та витрати, які розподіляються за їх характером і зберігають повну відповідність структурі за рахунками бухгалтерського обліку. Такий кошторис підлягає виправленню й уточненню протягом фінансового року.

2. Кошторис капітальних вкладень затверджується з метою надання підвідомчим органам спільних коштів, необхідних для забезпечення інформаційної системи, комунікаційної мережі, безпеки, проведення будівництва та капітального ремонту будівель, а також враховує джерела покриття витрат, здійснюваних безпосередньо у поточному році.

3. Метою приєднаних кошторисів є виділення із загального (консолідованого) кошторису коштів для управління специфічними видами діяльності банку, зокрема, укладанням звіту про прибутки та збитки та виділенням витрат і результатів окремих видів діяльності банку. Такі кошториси можуть розподілятися між кількома структурними підрозділами центрального апарату Національного банку України, координацію яких здійснює керівник, якому вони оперативним чином підпорядковані.

Ця координація полягає, також у централізації обмінів бюджетних документів, що стосуються приєднаного бюджету, а також взаємодії з Фінансовим департаментом.

В основу розрахунків будь-якого із вищезазначених кошторисів на наступний рік покладені прогнозні показники грошово-кредитної політики Національного банку України, розробленої та затвердженої його Радою на підставі макропоказників економічного та соціального розвитку України, враховуються головні вимоги щодо забезпечення завдань і функцій Національного банку України, вимоги чинного податкового законодавства, а також забезпечення надходжень доходів у поточному році.

Правління НБУ подає на затвердження Раді Національного банку річний звіт Національного банку, проект кошторису доходів та витрат на наступний рік та інші документи і рішення. На вимогу Ради Національного банку надає для інформування бухгалтерські, статистичні та інші відомості щодо діяльності Національного банку та банківської системи України, необхідні для виконання її завдань.

Рада НБУ затверджує кошторис доходів та витрат Національного банку та подає Верховній Раді України та Кабінету Міністрів України до 1 вересня поточного року прогнозовані відомості про сальдо кошторису для включення до проекту Державного бюджету України на наступний рік.

В частині руху коштів Державного бюджету України, аналізу виконання кошторису фінансову перевірку Національного банку здійснює Рахункова палата.

2.3.4. Внутрішній контроль і аудит в системі НБУ

Постійні та швидкі зміни на фінансових ринках, їх глобалізація, впровадження нових інструментів і послуг разом із розвитком інформаційних технологій, що супроводжують ці процеси, значно ускладнили діяльність центральних банків. Саме тому контроль (процес, спрямований на виявлення, оцінку й мінімізацію ризиків та усунення інших явищ, які перешкоджають продуктивній банківській діяльності та досягненню поставлених цілей) є головним інструментом підвищення ефективності управління центральним банком.

Основними цілями організації системи внутрішнього контролю в Національному банку України є забезпечення:

- збереження активів банку, комерційної та державної таємниць;
- виконання вимог чинного законодавства України та нормативно-правових актів, внутрішніх правил, процедур, планів;
- економного та ефективного використання ресурсів;

- адекватного відображення операцій банку в обліку;
- контролю за своєчасним визначенням та оцінкою ризику, розробка і втілення заходів щодо його мінімізації;
- взаємодії з державними органами, зовнішніми аудиторами й комерційними банками з питань запобігання порушень чинного законодавства, нормативних актів та стандартів.

Система внутрішнього контролю Національного банку України в основному відповідає рекомендаціям Базельського комітету з банківського нагляду, внутрішніх аудиторів центральних банків Групи десяти. Банку міжнародних розрахунків і Європейського центрального банку.

Внутрішній аудит — ключовий елемент системи внутрішнього контролю центрального банку. Незважаючи на деякі відмінності, функції внутрішнього аудиту центральних банків різних країн тотожні. Вони передбачають:

- ◆ перевірку дотримання структурними підрозділами банку вимог чинного законодавства, внутрішніх планів, процедур і норм (аудит відповідності);
- ◆ оцінку ефективності і продуктивності використання ресурсів структурними підрозділами банку (операційний аудит);
- ◆ оцінку надійності і цілісності системи обліку та фінансових звітів банку (фінансовий аудит);
- ◆ оцінку адекватності системи внутрішнього контролю та заходів безпеки потенційним ризикам (аудит системи внутрішнього контролю);
- ◆ оцінку виконання та безпеки проектів автоматизації, інших проектів, відповідності отриманих результатів поставленим цілям (аудит проектів);
- ◆ проведення спеціальних службових розслідувань (у випадках виявлення розкрадань, недостач тощо).

Відповідно до рекомендацій Європейського центрального банку та професійних стандартів внутрішнього аудиту *підрозділ внутрішнього аудиту центрального банку* з метою належного виконання своїх функцій повинен:

- бути незалежним (принципи цієї незалежності, місце підрозділу в організаційній структурі банку, права, відповідальність і підзвітність, об'єкти контролю та функції внутрішнього аудиту мають бути чітко обумовлені у затвердженому правлінням банку положенні про внутрішній аудит);
- звітувати безпосередньо вищому керівництву (голові правління, раді директорів);
- мати прямий доступ до всієї інформації, яка стосується діяльності банку;
- мати штат, належно укомплектований спеціалістами, які володіють знаннями й навичками, необхідними для кваліфікованого виконання обов'язків внутрішнього аудитора;

- дотримуватися загальноприйнятих принципів і професійних стандартів.

Згідно зі статтею 69 Закону «Про Національний банк України» НБУ контролює діяльність своїх структурних підрозділів шляхом проведення *внутрішнього аудиту*. По суті це незалежна експертна діяльність, головними завданнями якої є:

перевірка та оцінка адекватності, ефективності й достатності механізмів системи внутрішнього контролю, стану управління ризиками; повноти, своєчасності й достовірності звітності; дотримання принципів та процедур

у процесі здійснення банківських і внутрігосподарських операцій у структурних підрозділах НБУ;

проведення перевірок або ревізій щодо дотримання структурними підрозділами Національного банку законодавства України та нормативно-правових актів НБУ. забезпечення виконання ними завдань грошово-кредитної політики, належного рівня надійності операцій, що проводяться Національним банком, його структурними підрозділами з метою мінімізації ризиків банківської діяльності, посилення розрахункової та платіжної дисципліни, поліпшення структури грошової маси, виконавської дисципліни, а також економного й ефективного використання власних матеріальних і фінансових ресурсів, збереження коштів і цінностей.

Аудит системи внутрішнього контролю здійснюється шляхом проведення регулярної перевірки цілей, ефективності та дієвості систем внутрішнього контролю, включаючи плани й процедури, встановлені Правлінням і керівництвом НБУ; перевірки застосування й ефективності процедур управління ризиками; перевірки операцій, що входять до внутрішніх процедур контролю.

Для подальшого розвитку внутрішнього аудиту в системі Національного банку вживаються заходи щодо вдосконалення структури та методів роботи служби внутрішнього аудиту, підвищення професійного рівня її працівників (передусім у сфері контролю ризиків), щодо приведення у відповідність із міжнародними стандартами аудиту та професійними стандартами внутрішнього аудиту методології проведення аудиту.

Комплексні перевірки господарсько-фінансової діяльності структурних підрозділів Національного банку проводяться не рідше одного разу на рік.

Триває робота над досягненням відповідності діяльності Департаменту аудиту Міжнародним стандартам професійної діяльності та внутрішнього аудиту, які розроблені Інститутом внутрішніх аудиторів.

У 2008 р. було забезпечено виконання плану аудиту та здійснено 289 аудитів з різних питань, у тому числі 263 аудити територіальних управлінь (25 комплексних та 238 з окремих питань діяльності), 10 ау-

дитів з окремих питань діяльності структурних підрозділів центрального апарату. 16 аудитів діяльності структурних одиниць та підрозділів Національного банку. За результатами аудитів, структурними підрозділами Національного банку України прийнято до виконання 1728 рекомендацій, або 95,1 % із наданих.

Річні звіти центральних банків перевіряються та засвідчуються *зовнішніми аудиторами*, що, як правило, обумовлено вимогами національного законодавства. Так, згідно із законодавством ЄС, центральні банки країн Європейського співтовариства починаючи з 1999 фінансового року зобов'язані залучати незалежних аудиторів для аудиту річних звітів. За його підсумками аудиторі подають керівництву банку аудиторський висновок та лист, в якому описуються основні недоліки, виявлені в системі внутрішнього контролю під час перевірки фінансового звіту, викладаються необхідні рекомендації.

Відповідно до міжнародних стандартів аудиту зовнішній аудитор має одержати достатнє уявлення про систему внутрішнього контролю та діяльність внутрішнього аудиту в банку. Переконавшись у ефективності внутрішнього аудиту, зовнішній аудитор може змінити характер і терміни перевірки, а також зменшити обсяг аудиторських процедур.

Керівництво центрального банку зацікавлене у зменшенні витрат на проведення зовнішнього аудиту, а тому може вимагати адекватності роботи внутрішнього аудиту цілям зовнішнього. Для цього зовнішній та внутрішній аудиторі мають узгодити терміни своєї роботи, обсяги перевірки, її рівні та методи формування вибірки, документального оформлення виконаної роботи, процедури дослідження і звітності.

Згідно із положеннями статті 70 Закону «Про Національний банк України» НБУ укладає договір із аудиторською фірмою, визначеною Радою Національного банку, щодо перевірки його річного звіту і подання аудиторського висновку. Після укладення договору служба внутрішнього аудиту НБУ з метою підвищення якості аудиту проводить періодичні зустрічі із зовнішніми аудиторами. Під час цих зустрічей з'ясовуються сфери взаємної зацікавленості та предмети перевірок. Крім того, на зазначених зустрічах за участі керівництва банку обговорюються питання щодо реалізації рекомендацій, наданих внутрішнім та зовнішнім аудитом.

Ефективна система внутрішнього контролю не виключає можливість втрат, проте дає змогу контролювати сукупність ризиків банківської діяльності та мінімізувати обсяг можливих втрат за несприятливої розвитку ситуації.

Контрольні запитання

1. Викладіть хронологію основних подій, пов'язаних зі ставленням НБУ.
2. Як була організована купоно-карбованцева грошова системи України?
3. Вкажіть передумови проведення грошової реформи 1996 р.
4. Висвітліть хід грошової реформи 1996 р.
5. Вкажіть основні здобутки грошової реформи 1996 р.
6. Охарактеризуйте ступінь незалежності НБУ.
7. Який статутний капітал має НБУ?
8. Які принципи побудови активу і пасиву балансу НБУ?
9. З чого складаються доходи та витрати НБУ?
10. Яка основна мета діяльності НБУ?
11. У чому полягають функції Ради НБУ?
12. У чому полягають функції Правління Банку?
13. Яку організаційну структуру має НБУ?
14. Яку регіональну побудову має НБУ?
15. Які взаємовідносини має НБУ з органами законодавчої та виконавчої влади?
16. Які обмеження накладаються на діяльність НБУ та його службовців?
17. Як організована кошторисна діяльність НБУ?
18. Як організований внутрішній контроль в системі НБУ

Задача 1. У таблицях 1 і 2 подано спрощені балансові звіти комерційних банків та центрального банку (умовні одиниці)

Таблиця 1

ОБ'ЄДНАНИЙ БАЛАНСОВИЙ ЗВІТ КОМЕРЦІЙНИХ БАНКІВ

Статті		Значення, ум.од.
1	Активи	
	Резерви	50
	Цінні папери	30
	Позички	60
	Інші активи	10
2	Зобов'язання і капітал	
	Безстрокові вклади	100
	Строкові вклади	27
	Позички від центрального банку	3
	Капітал	20

БАЛАНСОВИЙ ЗВІТ ЦЕНТРАЛЬНОГО БАНКУ

Статті		Значення
1	Активи	
	Цінні папери	70
	Позички комерційним банкам	3
	Інші активи	10
2	Зобов'язання і капітал	
	Резерви комерційних банків	25
	Депозити Казначейства	3
	Банкноти в обігу	50
	Капітал	5

Показати, як будуть виглядати балансові звіти після того, як будуть завершені наступні операції:

- 1) комерційні банки отримали кредит рефінансування в розмірі 2 умовні одиниці;
- 2) центральний банк продав комерційним банкам цінні папери у розмірі 3 умовних одиниць;
- 3) центральний банк купив у населення цінні папери вартістю 2 умовних одиниць;
- 4) комерційні банки погасили кредит рефінансування у сумі 1 умовна одиниця;
- 5) комерційні банки продали цінні папери центральному банку у сумі 1 умовна одиниця.

Т е с т о в і з а в д а н н я

1. Основою функцією НБУ є:
 - а) емісія банкнот і монет;
 - б) підтримка стабільності національної грошової одиниці;
 - в) організація валютного ринку України;
 - г) проведення операцій пов'язаних із підтримкою ліквідності банківської системи;
 - д) організація міждержавних розрахунків.
2. Що не є статтею активів НБУ
 - а) золото — валютні резерви;
 - б) цінні папери;
 - в) резерви комерційних банків;
 - г) позички комерційним банкам.
3. Що не є статтею пасивів НБУ
 - а) банкноти в обігу;
 - б) резерви комерційних банків;

- в) кредити комерційним банкам;
- г) статутний капітал.

4. Яка стаття балансу НБУ належить до активу:

- а) кошти банків;
- б) монетарне золото;
- в) цінні папери власного боргу;
- г) статутний капітал.

5. Яка стаття балансу НБУ належить до пасиву:

- а) монетарне золото;
- б) кредити Уряду;
- в) кошти банків;
- г) цінні папери Уряду.

6. Голова НБУ призначається на посаду на:

- а) три роки;
- б) п'ять років;
- в) чотири роки;
- г) десять років.

7. Голову НБУ призначає на посаду:

- а) Кабінет Міністрів України;
- б) Верховна Рада України;
- в) Президент України;
- г) Рада НБУ.

8. Кошторис доходів і витрат НБУ затверджує:

- а) Правління НБУ;
- б) Верховна Рада України;
- в) Кабінет Міністрів України;
- г) Рада НБУ.

9. Основною метою діяльності НБУ є:

- а) отримання прибутку;
- б) підтримка ліквідності банківської системи;
- в) підтримка стабільності національної грошової
- г) урівноваження платіжного балансу.

10. Територіальні управління НБУ мають статус:

- а) юридичної особи;
- б) неюридичної особи;
- в) акціонерного товариства;
- г) холдингової групи.

11. Найбільша питома вага у структурі доходів НБУ припадає на:

- а) операційні доходи; б) комісійні доходи;
- в) процентні доходи;
- г) доходи від операцій рефінансування.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 2

ОПЕРАЦІЇ ЦЕНТРАЛЬНИХ БАНКІВ

ТЕМА 3. ЕМІСІЯ ГРОШЕЙ ТА РЕГУЛЮВАННЯ ГОТІВКОВОГО ГРОШОВОГО ОБІГУ

П л а н

- 3.1. Механізм емісійно-касового регулювання грошової маси
- 3.2. Організація процесу виробництва банкнот і монет у системі НБУ
- 3.3. Організація касової роботи в установах НБУ
- 3.4. Ознаки платіжності грошових білетів та розмінних монет Національного банку України
- 3.5. Порядок емісії готівки установами НБУ
- 3.6. Безготівкова емісія НБУ

3.1. Механізм емісійно-касового регулювання грошової маси

Для забезпечення організації готівкового грошового обігу Національний банк здійснює:

- 1) виготовлення та зберігання банкнот і монет;
- 2) створення резервних фондів банкнот і монет;
- 3) встановлення номіналів, систем захисту, платіжних ознак та дизайну грошових знаків;
- 4) встановлення порядку заміни пошкоджених банкнот і монет;
- 5) встановлення правил випуску в обіг, зберігання, перевезення, вилучення та інкасації готівки;
- 6) визначення порядку ведення касових операцій для банків, інших фінансових установ, підприємств і організацій;
- 7) визначення вимог стосовно технічного стану і організації охорони приміщень банківських установ.

Механізм емісійно-касового регулювання грошової маси передбачає порядок введення та вилучення грошей з обігу, а також їх перерозподіл між територіями і регіонами країни залежно від потреб економіки.

Випуск грошей в обіг є комплексом заходів, який складається з таких основних етапів:

- 1) прогнозування потреби у готівковій масі;
- 2) виготовлення грошей;

- 3) створення резервного фонду готівки у центральному сховищі;
- 4) власне введення грошей в обіг.

Готівка, як правило, використовується при одержанні населенням своїх доходів та їх використанні (виплата заробітної плати, пенсій, стипендій, придбання товарів і послуг, розміщення коштів у банківських внесках тощо).

У країнах Євросоюзу частка розрахунків готівкою в сукупному грошовому обороті в останні роки не перевищує 3—8 %. Це досягається переведенням заробітної плати працівників на банківські рахунки та широким запровадженням систем електронних платежів і розрахунків. Тенденції останніх років засвідчили, що в країнах із перехідною економікою, де рівень заробітної плати є низьким, обсяг готівки на душу населення майже дорівнює розміру середньої зарплати. Натомість у країнах із розвинутою ринковою економікою, де лише незначна частина населення отримує заробітну плату готівкою, її обсяг на душу населення істотно менший.

Проблема емісійних операцій і забезпечення найефективнішого їх впливу на розвиток економіки є однією з головних у діяльності центральних банків усіх країн. На сьогодні для світової практики характерні *дві основні моделі центрального емісійного банку*: англосаксонська (типові представники — Великобританія та США) і континентальна (більшість європейських країн).

В англосаксонській моделі грошова емісія здійснюється окремим від центрального банку органом, який передає потім емісійні банківські білети банківським установам. У США це відбувається в рамках Федеральної резервної системи. Водночас у *континентальній моделі* рішення про грошову емісію приймається безпосередньо центральним банком у межах, визначених правовими нормами.

Процеси світової глобалізації вносять свої корективи у формування готівкової маси. Створення Європейського монетарного союзу, зокрема введення в обіг єдиної валюти, поставило нові завдання перед Європейським центральним банком щодо ефективного формування готівки в обігу. Питання емісії готівкового євро та його транспортування в усі країни євросони було вирішено з урахуванням досвіду Федеральної резервної системи США — право емітувати готівку розподілено між центральними банками країн євросони.

3.2. Організація процесу виробництва банкнот і монет у системі НБУ

Потужний промисловий комплекс, до складу якого входять Банкнотна фабрика і Монетний двір, здатний повністю забезпечувати потребу України в банкнотах і монетах.

В Україні з 2 вересня 1996 р. введено в обіг банкноти Національного банку України номінальною вартістю 1 (два зразки), 2, 5, 10, 20, 50 та 100 гривень та монети номінальною вартістю 1, 2, 5, 10, 25 та 50 копійок. Одна гривня дорівнює 100 копійкам. Код валюти літерний — UAH, код валюти цифровий — 980, скорочена назва — грн.

Банкноти гривні виготовлені на спеціальному білому папері, що не флуоресцює в ультрафіолетових променях, номінальною вартістю 1, 2, 5, 10 та 20 гривень зразка 1992 року зі світлим водяним знаком, розташованим по всій банкноті у вигляді тризуба, а номінальною вартістю 1 (1994 рік), 50 та 100 гривень з багатотоновим фіксованим водяним знаком — портретом, який повторює портрет, що надрукований на лицьовому боці банкноти.

На лицьовому боці всіх банкнот розташовані: портрети видатних діячів історії та літератури України, написи «Україна» або «Україна Національний банк України», номінали банкноти літерами та цифрами. Дизайн банкнот доповнюють орнаменти, розетки, сітки, які виконані багатоколірним друком. На банкнотах номіналом 1 (1994 рік), 50 та 100 гривень розміщені нумерація і підпис Голови Правління Національного банку України, а на банкноті 1 гривня — і рік її випуску. Портрети, написи та окремі декоративні елементи банкнот номіналом 2, 5, 10, 20, 50 та 100 гривень виконані рельєфним друком.

На зворотному боці банкнот розташоване зображення історико-архітектурних пам'яток України, зверху над яким зроблено напис «Національний банк України». На зворотному боці літерами та в чотирьох кутах цифрами вказано номінал банкноти. Дизайн зворотного боку банкнот доповнюють розетки, стрічки, сітки, які виконані багатоколірним друком. На банкнотах зразка 1992 року номіналом 1, 2, 5, 10 та 20 гривень проставлено рік прийняття зразка банкноти, нумерація і підпис Голови Правління Національного банку України.

1 вересня 1997 року в обіг введено банкноти номіналом:

1 гривня (зразка 1995 року) Основні малюнки: лицьового боку — портрет Володимира Великого; зворотного боку — Руїни Херсонеса. Переважаючий колір — зелено-коричневий. Розмір — 133 × 66 мм.

2 гривні (зразка 1995 року) Основні малюнки: лицьового боку — портрет Ярослава мудрого; зворотного боку — Собор Святої Софії у Києві. Переважаючий колір — рожево-коричневий. Розмір — 133 × 66 мм

5 гривень (зразка 1994 року) Основні малюнки: лицьового боку — портрет Богдана Хмельницького; зворотного боку — Церква у селі Суботові. Переважаючий колір — блакитно-темно-синій.

10 гривень (зразка 1994 року) Основні малюнки: лицьового боку — портрет Івана Мазепи; зворотного боку — Києво-Печерська лавра. Переважаючий колір — темно-синьо-червоний. Розмір — 133 × 66 мм.

20 гривень (зразка 1995 року) Основні малюнки: лицьового боку — портрет Івана Франка; зворотного боку — Львівський оперний театр. Переважаючий колір — коричнево-зелений. Розмір — 133 × 66 мм.

1 вересня 1998 року в обіг уведено банкноту номіналом 5 гривень (зразка 1997 року).

8 листопада 2000 року в обіг уведено банкноту номіналом 10 гривень (зразка 2000 року).

20 листопада 2000 року в обіг уведено банкноту номіналом 20 гривень (зразка 2000 року).

5 березня 2001 року в обіг уведено банкноту номіналом 5 гривень (зразка 2001 року).

6 липня 2001 року в обіг уведено банкноту номіналом 2 гривні (зразка 2001 року).

22 серпня 2001 року в обіг уведено банкноту номіналом 200 гривень. Банкнота надрукована на спеціальному білому папері, який не флуоресцює в ультрафіолетових променях, з багатотонним водяним знаком портрета Лесі Українки. Розмір банкноти — 133 × 66 мм.

1 грудня 2003 року в обіг уведено банкноту номіналом 20 гривень (зразка 2003 року).

29 березня 2004 року в обіг уведено банкноту номіналом 50 гривень (зразка 2004 року) Розмір банкноти — (72 × 136) мм. Переважаючий колір банкноти — фіолетовий. Праворуч від центру лицьового боку банкноти розміщено портрет Михайла Грушевського.

14 червня 2004 року в обіг уведено банкноту номіналом 5 гривень (зразка 2004 року).

28 вересня 2004 року в обіг уведено банкноту номіналом 2 гривні (зразка 2004 року).

1 листопада 2004 року в обіг уведено банкноту номіналом 10 гривень (зразка 2004 року).

1 грудня 2004 року в обіг уведено банкноту номіналом 1 гривня (зразка 2004 року).

20 лютого 2006 року в обіг уведено банкноту номіналом 100 гривень (зразка 2005 року). Розмір банкноти — (75 × 142) мм. Переважаючий колір банкноти — жовто-зелений. Праворуч від центру лицьового боку банкноти розміщено портрет Тараса Шевченка.

22 травня 2006 року в обіг уведено банкноту номіналом 1 гривня (зразка 2006 року).

У серпні 2006 року в обіг уведено банкноту номіналом 10 гривень зразка 2004 року (2006 року випуску).

15 вересня 2006 року в обіг уведено банкноту номіналом 500 гривень (зразка 2006 року). Розмір банкноти — (75 × 154) мм. Переважаючий колір банкноти — жовтогарячий. Ліворуч від центру лицьового боку банкноти розміщено портрет Григорія Сковороди.

28 травня 2007 року в обіг уведено банкноту номіналом 200 гривень (зразка 2007 року).

Характеристика захисних елементів

1. *Водяний знак* — на банкнотах номіналом 1, 2, 5, 10 та 20 гривень зразка 1992 року — зображення світлими лініями ТРИЗУБА, яке утворене внутрішньою структурою паперу, повторюється по всій площі банкноти і видиме при розгляді банкноти проти світла; на банкнотах пізнішого випуску — видиме при розгляді банкноти проти світла зображення на білій площині банкноти в різних тонах (світліших та темніших від паперу) портрета, що утворене внутрішньою структурою паперу і яке повторює портрет, надрукований на лицьовому боці банкноти.

2. Захисна стрічка

- у банкнотах номінальною вартістю 1(1995 р.), 2 (1995 р.) та 5 (1997 рік) у товщі паперу між водяним знаком та портретом вертикально розміщена полімерна металізована стрічка з кодованим номіналом шириною приблизно 1,3 мм, яку видно при розгляданні банкноти проти світла як темну смужку з прозорим написом «1 гривня», «2 гривні» та «5 гривень», що повторюються;

- у банкнотах номінальною вартістю 1 (1994 р.), 5 (1994 р.), 10 (1994 р.), 50 та 100 гривень у товщі паперу розміщена вертикальна полімерна стрічка шириною приблизно 1 мм, яку видно проти світла. На ній є напис «Україна» темного кольору, що повторюється. Його можна прочитати за допомогою збільшувального скла;

- у банкнотах номінальною вартістю 20 гривень зразка 1995 року між водяним знаком та портретом розміщена вертикальна металізована «віконна» стрічка. З лицьового боку банкноти вона періодично (6 разів) виходить із товщі на поверхню паперу банкноти. Ця частина стрічки помітна, вона має вигляд блискучої пунктирної лінії. При розгляданні банкноти проти світла уся стрічка має вигляд безперервної темної лінії, що перетинає банкноту впоперек.

3. Рельєфні елементи

- ◆ елементи друку в банкнотах номіналом 2 (1995 р.), 5 (1994, 1997 рр.), 10 (1994 р.), 20 (1995 р.), 50 та 100 гривень, які виступають над поверхнею паперу, шершавість яких відчувається на дотик кінчиками пальців.

4. Суміщений малюнок

- малюнок, розташований в одному місці на лицьовому та зворотному боках банкноти, усі елементи якого збігаються та доповнюють один одного при розгляді банкноти проти світла (орнамент із лівого боку банкноти).

5. Райдужний друк

- ◆ поступовий перехід одного кольору захисної сітки, виконаної суцільними лініями без розривів, в інший (захисні сітки та орнаменти з обох боків банкноти).

6. Антисканерна сітка

- розташовані під різними кутами тонкі лінії, які при копіюванні або скануванні банкноти утворюють на копії «муар» (захисні сітки).

7. Кодоване латентне зображення

◆ приховане цифрове зображення номіналу на банкнотах 2 (1995 р.), 5 (1994, 1997 рр.), 10 (1994 р.), 20 (1995 р.), 50 та 100 гривень, видиме при розгляданні банкноти на рівні очей під гострим кутом проти світла при її повороті на 45 градусів (прямокутний орнамент праворуч від портрета) та приховане зображення ТРИЗУБА (цифрове позначення номіналу у верхніх кутах лицьового боку банкнот номіналом 2-20 гривень зразка 1992 року).

8. Мікротекст

• - напис безперервно повторюваного слова «УКРАЇНА» абрєвіатури «НБУ», які можна прочитати за допомогою збільшувального скла.

9. Знак для сліпих

◆ рельєфний елемент, розміщений у лівому нижньому куті лицьового боку банкнот 2 (1995 р.), 5 (1994, 1997 рр.), 10 (1994 р.), 20 (1995 р.), 50 та 100 гривень, який відчувається на дотик кінчиками пальців і визначає номінал банкноти.

10. Видимі захисні волокна

• хаотично розміщені в товщі та на поверхні паперу з двох боків банкноти сині волокна довжиною близько 6 мм (номінал 1-20 гривень зразка 1992 року), сині та червоні волокна — номінал 1, 2, 5 гривень зразка 1994-1997 рр.

11. Невидимі захисні волокна

◆ хаотично розміщені в товщі та на поверхні паперу з двох боків банкнот волокна:

◆ довжиною близько 6 мм (номінал 1-20 гривень зразка 1992 року), які в ультрафіолетових променях флуоресціюють зеленим світлом;

◆ довжиною близько 4 мм (1 (1994, 1995 рр.), 2 (1995 р.), 5 (1994, 1997 рр.), 10 (1994 р.), 20 (1995 р.), 50 та 100 гривень), які в ультрафіолетових променях флуоресціюють жовтим і блакитним світлом та синім і зеленим світлом (1 (1995 р.), 2 (1995 р.), 5 (1997 р.) гривень).

12. Флуоресцентний номер

• надрукований методом високого друку чорною фарбою горизонтально (номінал 1 — 20 гривень зразка 1992 року) та червоною фарбою горизонтально ((1 (1994, 1995 рр.), 2 (1995 р.), 5 (1994, 1997 рр.), 10 (1994 р.), 20 (1995 р.) гривень) і вертикально (номінал 50 та 100 гривень), рівно, з однаковим інтервалом між цифрами номер банкноти, який в ультрафіолетових променях флуоресціює зеленим (номінал 1-20 гривень зразка 1992 року) та світло-червоним (1 (1994, 1995 рр.), 2 (1995 р.), 5 (1994, 1997 рр.), 10 (1994 р.), 20 (1995 р.), 50 та 100 гривень) світлом.

13. Магнітний номер

◆ надруковані методом високого друку чорною фарбою горизонтально в один рядок, рівно та з однаковим інтервалом між цифрами серія

та номер банкноти, які мають магнітні властивості (1 (1994, 1995 рр.), 2 (1995 р.), 5 (1994, 1997 рр.), 10 (1994 р.), 20 (1995 р.), 50 та 100 гривень).

14. Прихований номінал

- надрукований в центрі лицьового боку банкноти крім 1 (1994, 1995 рр.), 2 (1995 р.), 5 (1994, 1997 рр.), 10 (1994 р.), 20 (1995 р.) гривень невидимою фарбою номінал, який в ультрафіолетових променях флуоресціює зеленим світлом.

15. Флуоресцентний друк

- ♦ елементи дизайну лицьового боку і зворотного боку банкнот та кодований малюнок (50 та 100 гривень), які в ультрафіолетових променях флуоресціюють жовтим, зеленим або жовто-зеленим світлом (в залежності від номіналу).

16. Високий друк

- друк, яким виконано номери банкнот. Він залишає на папері потовщений із країв штриха відбиток фарби і рельєфний заглиблений слід. На зворотному боці папір, як правило, має опуклий рельєфний відбиток.

17. Орловський друк

- ♦ різкий перехід одного кольору у інший без розривів, накладання або зміщення лійній малюнка (портрет, написи, стрічки, орнаменти).

Важливими факторами захищеності спеціальної друкованої продукції є папір і фарби, які використовуються для її виготовлення. *Банкнотна фабрика Національного банку* України виготовляє свою продукцію за допомогою фарб власного виробництва на вітчизняному банкнотному папері. Банкнотний папір, виготовлений на цьому підприємстві, відповідає найвищим міжнародним стандартам.

Успіхи фабрики зумовлені насамперед застосуванням сучасного обладнання та передових технологій. Вони поєднують у собі багатий іспанський досвід щодо очищення бавовни, високу ефективність італійських турбостатів для її варіння, вишуканість швейцарського розмелювального обладнання, якість і надійність папероробного устаткування із Франції, Італії, Англії та Фінляндії. Широке застосування автоматизації процесів додає технологіям чіткості й стабільності. А застосування автоматизованої системи управління папероробною машиною «Yokogawa» в поєднанні з унікальною системою контролю якості паперу ставить підприємство за оснащеністю в один ряд зі світовими грандами у цій галузі.

Банкноти за новим дизайном вигідно відрізняються від своїх попередників як більш досконалою системою захисту від підроблення, так і зручністю у користуванні.

За результатами виробничої діяльності у 2008 році Фабрикою банкнотного паперу Національного банку України вироблено 1704 тонни банкнотного та 383 тонни захищеного паперу, що дало можли-

вість завантажити виробничі потужності на 81,1 та 18,2 % відповідно. Обсяг реалізованої продукції у 2008 році становив 1725 тонн банкнотного паперу вартістю 72,9 млн. грн. та 410 тонн захищеного паперу вартістю 7,3 млн. грн.

На виконання державної програми з енергозбереження було введено в експлуатацію цех виробництва електроенергії та технологічної пари.

Відповідно до планових завдань із технічного переоснащення виробництва було введено в експлуатацію комплексну автоматизовану систему безпеки Фабрики банкнотного паперу Національного банку України. З метою виготовлення паперу для банкнот нового покоління було розпочато модернізацію автоматизованої системи управління технологічним процесом виробництва паперу.

У 2008 році завдяки впровадженню технології виготовлення гра-вюр водяних знаків машинним способом термін виготовлення спеціальної сітки нового дизайну скоротився на 50,0 %.

Оптимізовано композиційний склад паперу для банкнот із використанням дешевшої бавовняної сировини для виробництва банкнотного паперу з поліпшенням його споживчих властивостей.

З метою підвищення зносостійкості паперу для банкнот у процесі їх обігу було розроблено практичні рекомендації щодо використання луб'яних волокон із льону при їх виготовленні. Проведено дослідно-промислові виробки банкнотного паперу із залученням волокон льону. Перевірено техніко-друкарські властивості паперу при виготовленні грошових знаків на Банкнотній фабриці Національного банку України та отримано позитивний результат.

Розмінні монети Національного банку України номінальною вартістю 1, 2 та 5 копійок виготовлені з металу сріблястого кольору, вартістю 10, 25 та 50 копійок — з металу жовтого кольору.

Основні характеристики монет

1 копійка — діаметр 16,0 мм, товщина 1,2 мм, вага 1,5 г, нержавіюча сталь;

2 копійки — діаметр 17,3 мм, товщина 1,2 мм, вага 0,64 г, алюмінієвий сплав;

5 копійок — діаметр 24,0 мм, товщина 1,5 мм, вага 4,3 г, нержавіюча сталь;

10 копійок — діаметр 16,3 мм, товщина 1,25 мм, вага 4,7 г, сплав на основі міді;

25 копійок — діаметр 20,8 мм, товщина 1,35 мм, вага 2,9 г, сплав на основі міді;

50 копійок — діаметр 23,0 мм, товщина 1,55 мм, вага 4,2 г, сплав на основі міді.

На лицьовому боці (аверсі) монет у центрі знаходиться зображення малого державного Герба України, обрамленого орнаментом з обох

боків з двох дубових листків і двох колосків. Від кожного колоска вертикально вгору виходять по три остюки. Над гербом зроблено напис «Україна», а під гербом — рік карбування монети.

На зворотному боці (реверсі) в центрі монети розміщене цифрове позначення номіналу, а під ним — відповідний напис «копійка», «копійки», «копійок», 50 копійок.

Верхній рівень літер назви номіналу — горизонтальний, а нижній має форму випуклої донизу дуги. Номінал обрамлений стилізованим вінком з листя та ягід.

За периметром лицьовий та зворотний боки монети обрамлені суцільним випуклим кантом.

Бокова поверхня монет (гурт) номіналом 1 та 2 копійки — гладка, а номіналу 5, 10 копійок — рифлена, номіналів 25, 50 копійок — секторальне рифлення.

1 листопада 2001 р. Національний банк України ввів у обіг розмінні монети підвищеної якості карбування номіналами 1, 2, 5, 10, 25, 50 копійок та обігову монету номіналом 1 гривня. Монети випущено для нумізматичних цілей, у тому числі по 5 тис. штук монет кожного номіналу — для формування наборів «Обігові монети України» в сувенірній упаковці.

Загальна характеристика *обігової монети номіналом 1 гривня* (1995, 1996, 2001 рр.). На лицьовому боці (аверсі) монети у центрі розміщено зображення малого державного герба України — тризуба, обрамленого з обох боків орнаментом з двох дубових листків і двох колосків. Від кожного колоска вертикально вгору виходять по три остюки. Над гербом зроблено напис «Україна», а під гербом — рік карбування монети. На зворотному боці (реверсі) монети в центрі цифрою 1 і написом під нею «гривня» позначено номінал монети. З обох боків цифри 1 симетрично розміщено орнамент зі стилізованого зображення гілок. По периметру — опуклий кант. Зображення та написи — рельєфні. Гурт монети містить написи «Одна гривня» і рік карбування.

Обігова монета номіналом 1 гривня «Володимир Великий» присвячена великому князю київському, державному діячу, за часів правління якого завершилося формування давньоруської держави і введено християнство як державну релігію. На лицьовому боці (аверсі) монети угорі зображено малий Державний Герб України, унизу — рік карбування — 2004, в обрамленні давньоруського орнаменту в три рядки написи: Україна / 1 / гривня, а також логотип Монетного двору Національного банку України. На зворотному боці (реверсі) розміщено зображення князя Володимира Великого, який тримає в правій руці хрест, а в лівій — стилізоване зображення Десятинної церкви, а також круговий напис: Володимир Великий.

Обігова монета номіналом 1 гривня «60 років визволення України від фашистських загарбників» присвячена 60-й річниці визволення

України від фашистських загарбників, учасникам бойових дій 1941 — 1945 рр., ветеранам трудового фронту та пам'яті полеглих у боротьбі з фашизмом. На лицьовому боці (аверсі) монети угорі зображено малий Державний Герб України, унизу — рік карбування — 2004, в обрамленні давньоруського орнаменту в три рядки написи: Україна / 1 / гривня, а також логотип Монетного двору Національного банку України. На зворотному боці (реверсі) «60 років визволення України від фашистських загарбників» та зображено лацкан піджака ветерана Великої вітчизняної війни з нагородами: орден Слави, медалі «За отвагу», «За боевые заслуги», «За оборону Киева» тощо.

Обігова монета номіналом 1 гривня «60 років Перемоги у Великій Вітчизняній війні 1941—1945 років» присвячена 60-й річниці Перемоги у Великій Вітчизняній війні 1941—1945 років. На лицьовому боці (аверсі) монети угорі зображено малий Державний Герб України, унизу — рік карбування — 2005, в обрамленні давньоруського орнаменту в три рядки написи: Україна / 1 / гривня, а також логотип Монетного двору Національного банку України. На зворотному боці (реверсі) у частині сегмента, що обмежений трьома променями прожекторів, зображені солдати, які повертаються з фронту. Ліворуч розміщено напис 60/ років/ Перемоги/ У Великій/ Вітчизняній/ війні/ 1941—1945

На Банкотно-монетному дворі виготовляються *пам'ятні і ювілейні монети*.

Класифікація монет за матеріалом виготовлення

- Біметалеві монети з дорогоцінних металів
- Біметалеві монети з недорогоцінних металів
- Дорогоцінні метали: золото, срібло
- Недорогоцінні метали

Класифікація монет за тематикою

- ◆ Античні пам'ятки України
- ◆ Видатні особистості України
- ◆ Вищі навчальні заклади України
- ◆ Відродження української державності
- ◆ Відродження християнської духовності в Україні
- ◆ Герої козацької доби
- ◆ Гетьманські столиці
- ◆ Духовні скарби України
- ◆ Знаки зодіаку
- ◆ Княжа Україна
- ◆ Літаки України
- ◆ Міста-герої України
- ◆ На межі тисячоліть
- ◆ Найменша золота монета
- ◆ Народні музичні інструменти
- ◆ Народні промисли та ремесла України

- ◆ Обрядові свята України.
- ◆ Пам'ятки давніх культур України
- ◆ Пам'ятники архітектури України.
- ◆ Славетні роди України
- ◆ Спорт
- ◆ Стародавні міста України
- ◆ Східний календар
- ◆ Флора і фауна
- ◆ 2000-ліття Різдва Христового

Сьогодні Банкотно-монетний двір — це новітнє за технічним і технологічним потенціалом виробництво. Українські монети реалізуються не лише в Україні — починаючи із січня 1999 року вони також експортуються за кордон. У 2000 році монета зі срібла «Різдво Христове» в категорії «Найбільш надихаюча монета» у міжнародному конкурсі монет визнана кращою монетою світу.

Нині Україна — всесвітньо відома нумізматична держава. Вітчизняні монети були успішно презентовані на міжнародних форумах і ярмарках Базелі (Швейцарія), Штутгарту Берліні (Німеччина), Празі (Чехія), Денвері, Нью-Йорку, Чикаго (США). Завдяки високому художньому рівню, якості карбування вони мають високий ринковий попит у Німеччині, Норвегії, Японії, США, Кореї, Китаї. За короткий період майстри нашого монетного виробництва, українські митці пройшли шлях, який багато інших нумізматичних країн світу долали десятиріччями.

У межах встановлених завдань та укладених договорів *Банкотно-монетний двір у 2008 році виготовив:*

- 1,5 млрд. примірників банкнот різних номіналів;
- 1 млрд. шт. розмінних монет;
- 1 млн. шт. пам'ятних монет;
- 70 млн. примірників банкнот на замовлення компанії Тізеке і Деврієнт Гмбх» (Німеччина);
- 30 тис. державних нагород, відомчих медалей та знаків.

У 2008 році порівняно з 2007 роком обсяг виробництва зріс на 26,8 % і становив 434,6 млн. грн.

Зростання обсягів виготовленої продукції Банкотною фабрикою у вартісному вираженні було пов'язане як зі зростанням вартості, так і зі збільшенням обсягів виготовлення банкнот на замовлення Національного банку України (на 104,7 млн. примірників банкнот, або на 6,9 %).

Збільшення обсягів виготовленої продукції Монетного двору у вартісному вираженні пов'язане зі зростанням вартості виготовлення пам'ятних, ювілейних та розмінних монет в основному за рахунок зростання вартості заготовок та у зв'язку зі збільшенням обсягів виготовлення пам'ятних та ювілейних монет (на 134,4 тис. шт., або на 12,9 %) і розмінних монет на замовлення Національного банку України (на 80,0 млн. шт., або на 8,0 %).

У 2008 році Банкотно-монетним двором Національного банку України було реалізовано продукції (послуг) на загальну суму 427,6 млн. грн., у тому числі:

- на замовлення Національного банку України — 406,2 млн. грн.;
- на замовлення державних установ та інших організацій -18,0 млн. грн. Постановою Правління Національного банку України від 01.07.2008 № 197 було затверджено Заходи щодо заміни морально і фізично зношеного обладнання та впровадження новітніх технологій на Банкотно-монетному дворі Національного банку України. Було прийнято Інвестиційну програму Банкотно-монетного двору Національного банку України на 2008-2011 роки (постановою Правління Національного банку України від 06.08.2008 № 233). Відповідно до цих постанов було укладено договори про модернізацію машин «Супер Нумерота 212», про постачання систем контролю якості BPS-2000 та карбувальних пресів фірми «GRABENER».

Одним із стратегічних напрямів автоматизації внутрішньогосподарської діяльності Банкотно-монетного двору було передбачено комплексну автоматизацію фінансово-господарських процесів Банкотно-монетного двору в складі корпоративного проекту автоматизації Національного банку України на базі SAP.

3.3. Організація касової роботи в установах НБУ

Порядок організації касової роботи в установах НБУ визначено «Інструкцією про касові операції в банках України», затвердженою Постановою Правління НБУ від 14.08.2003 № 337.

Підкріплення територіальними управліннями банків (філій) готівкою національної валюти, здавання до них готівки, у тому числі непридатних до обігу банкнот (монет), здійснюється на підставі укладених між ними *договорів про касове обслуговування*, якими має визначатися порядок здавання готівки, у тому числі доставленої власними силами банку з урахуванням технічних можливостей територіального управління.

Для підкріплення готівкою та здавання готівки (придатної та непридатної до обігу) банк (філія) завчасно надсилає засобами електронної пошти Національного банку або програмного комплексу «Автоматизація оброблення заявок банків на підкріплення готівкою, вивезення її надлишків і непридатних до обігу банкнот і монет» до територіальних управлінь відповідні *заявки за підписом уповноваженої особи банку з розподілом сум у розрізі номіналів* (для здавання — з орієнтовним розподілом сум за номіналами).

Територіальне управління розглядає заявки на підкріплення банків (філій) готівкою, здійснює аналіз структури банкнот і монет в обігу,

насиченості обігу банкнотами та монетами всіх номіналів, розмінності банкнот і монет, що перебувають в обігу, і, враховуючи фактичну наявність банкнот і монет у сховищах територіального управління, визначає остаточні обсяги підкріплень готівкою.

Видача банкам підкріплень готівкою з оборотних кас територіальних управлінь здійснюється за умови надходження до територіальних управлінь відповідних сум з кореспондентських рахунків банків в операційний день отримання готівки.

Банки отримують готівку через уповноважених осіб банку безпосередньо з *видаткової каси територіальних управлінь за видатковим касовим ордером на підставі довіреності*. Отримання готівки інкасаторами банку через приміщення приймання-передавання цінностей або службою перевезення цінностей та організації інкасації територіальних управлінь здійснюється відповідно до вимог нормативно-правових актів з питань перевезення валютних цінностей та інших коштів у банківській системі.

У день отримання готівки від інкасаторів територіальних управлінь банк, що отримав готівку, зобов'язаний надіслати через систему електронних платежів (СЕП) або програмний комплекс «Автоматизація оброблення заявок банків на підкріплення готівкою, вивезення її надлишків і непридатних до обігу банкнот і монет» територіальним управлінням *електронний інформаційний документ про отримання готівки* до завершення операційного дня територіального управління.

Національний банк приймає до розгляду акти про розбіжності, затверджені керівником банку, у разі встановлення недостачі банкнот (монет) в упаковці територіального управління, Центрального сховища та Банкнотно-монетного двору від тих банків, яким було видано безпосередньо підкріплення готівкою через службу перевезення цінностей та організації інкасації або інкасаторів банку.

Національний банк *не приймає від банків претензії* щодо недостачі банкнот (монет), якщо вповноважена особа банку не перерахувала готівку, не відходячи від видаткової каси територіального управління, або у відведеному для цього приміщенні під наглядом призначеного працівника.

Банк здійснює *вивезення готівки*, у тому числі непридатної до обігу, до територіального управління лише в упаковці свого банку (філії, відділення).

Банк здає готівку (у тому числі не придатну до обігу) через уповноважених осіб до *прибуткової каси територіального управління, а через інкасаторів банку — до приміщення для приймання-передавання готівки*. Банки здають банкноти повними пачками, а банкноти номіналами 100, 200 та 500 грн. і неповними пачками (по одній за кожним номіналом і розміром) без поаркушного перерахування. *Значно зношені та з дефектом виробника* банкноти банк здає як повними, так і не-

повними пачками (по одній за кожним номіналом і розміром) та через прибуткову касу неповними корінцями з поаркушним перерахуванням. Під час вивезення готівки до територіальних управлінь банкам *забороняється* формування пачок банкнот з корінців, сформованих різними касирами та за різними датами.

Монети здаються повними мішечками, а зношені та з дефектами виробника — неповними.

Банки отримують від територіальних управлінь зразки *банкнот національної валюти*, відповідні плакати та буклети. Для інформування клієнтів щодо зразків банкнот мають використовуватися плакати та буклети, що розміщуються біля видаткових кас на видному місці.

Територіальні управління приймають від банків готівку національної валюти *за умови дотримання таких вимог*:

банкноти (монети) мають бути розсортовані за номіналами, кожен номінал — на придатні до обігу, зношені, значно зношені та з дефектами виробника, а банкноти також відповідно до їх розмірів;

розсортовані за номіналами і розмірами банкноти формуються лицьовим боком догори в одному напрямку та пакуються окремо;

надірвані та розірвані (розрізані) на дві частини банкноти мають бути склеєні прозорими клейкою полімерною або за допомогою клею паперовою стрічкою завширшки не більше ніж 10 мм у такий спосіб, щоб це не призводило до склеювання сусідніх банкнот у корінці. Склеювати розірвані на дві частини банкноти потрібно впритул без накладання однієї частини на іншу;

банкноти, що розірвані (розрізані) більше ніж на дві частини, площа кожної з яких менше ніж 55 % початкової площі банкноти, не склеюються, вкладаються до окремого конверта та в установленому порядку передаються на дослідження до територіального управління як сумнівні.

Банкноти, що не викликають сумніву щодо їх справжності, але пошкоджені, розірвані (розрізані) та склеєні в установлений вище спосіб, у тому числі банкноти з утраченими частинами (якщо залишилося не менше ніж 55 % початкової площі банкноти), *відсортовують до значно зношених банкнот* і пакують окремо.

Банки пакують окремо прийняті *від правоохоронних органів банкноти*, оброблені спеціальними хімічними реактивами під час проведення слідчо-оперативних заходів (для уникнення забруднення перерахування таких банкнот доцільно здійснювати в захисних латексних рукавичках або за допомогою пінцета).

До значно зношених відсортовують банкноти, які склеєні з порушенням установлених вимог, що перешкоджає їх обробленню на автоматизованих системах оброблення банкнот.

Банкноти, пошкоджені вогнем, водою, хімікатами тощо, площа яких під час приймання та оброблення може стати меншою, ніж 55 %

їх початкової площі, територіальні управління Національного банку приймають відповідно до вимог Правил визначення платіжності та обміну банкнот і монет Національного банку України, затверджених постановою Правління Національного банку України від 17.11.2004 № 547.

Банки отримують підкріплення готівкою в територіальних управліннях лише в *упаковці територіальних управлінь, Центрального сховища та Банкнотно-монетного двору*.

Під час пакування готівки, яка передається банками до територіальних управлінь, а також у територіальних управліннях, Центральному сховищі та Банкнотно-монетному дворі застосовуються такі види пакування.

Кожні 10 аркушів банкнот одного номіналу й розміру формуються в *корінці банкнот* та пакуються хрестоподібно або поперечно бандероллю або з використанням бандерольних кілець з відповідними кольоровими смугами. Поперечне обандеролювання потрібно здійснювати таким чином, щоб кінці бандеролей не потрапляли між банкнот корінця та не насувалися на його торець. Склеювання банкнот з бандероллю не допускається.

Кожні 10 корінців банкнот формуються в *пачку* по 1000 аркушів одного номіналу і розміру, яка має верхню та нижню накладки з картону. Пачка з корінцями, обандероленими поперечно, обов'язково запаковується в термоусадкову плівку або в поліетиленові пакети у встановленому порядку.

Придатні до обігу монети одного номіналу пакуються в стандартні мішечки без зовнішніх швів. Горловина кожного мішечка прошивається разом з ярликом із тканини і щільно зав'язується шпагатом, що не має вузлів і надривів. Кінці шпагату зав'язуються глухим вузлом з накладенням пломби, на якій зазначаються код банку або номер за електронною поштою та номер пломбіра. До неповних мішечків з монетами прикріплюється ярлик з картону із зазначенням відповідних реквізитів.

Банкнотно-монетний двір пакує *пам'ятні (ювілейні) монети з дорогоцінних і недорогоцінних металів* в індивідуальну упаковку та в картонні коробки, а також обандерольне коробки з пам'ятними (ювілейними) монетами полімерною стрічкою із зварюванням її кінців на верхньому боці коробки, на місце перехрещення якої наклеює самоклеювальну етикетку з такими реквізитами: найменування виробника та його логотип, назва пам'ятних (ювілейних) монет, назва металу, кількість вкладення, сума вкладення, дата пакування, номер обліковця (або відбиток його штампа) та підпис.

Монети, виготовлені Банкнотно-монетним двором, можуть пакуватися також у паперові ролики із застосуванням автоматичних пакувальних установок. На упаковці ролика мають бути зазначені

такі реквізити: найменування виробника та його логотип, номінал, сума вкладення, кількість вкладення, номер пакувальника, дата пакування.

У разі виявлення *сумнівних щодо справжності банкнот* (монет) під час приймання, видачі, оброблення грошових знаків національної та банкнот іноземної валюти банк має вилучити їх з оформленням довідки про вилучення (прийняття) банкнот (монет) для дослідження у трьох примірниках. Банкам забороняється видавати клієнтам, а також повертати чи тимчасово передавати виявлені в них сумнівні щодо справжності банкноти (монети) національної та іноземної валюти.

Дослідження сумнівних банкнот (монет) національної валюти здійснюється територіальними управліннями, Центральним сховищем та Департаментом готівково-грошового обігу. Банки мають надсилати сумнівні банкноти (монети) національної валюти безпосередньо до відповідного територіального управління, яке в разі неможливості прийняти відповідне рішення відправляє їх для проведення додаткових досліджень до Центрального сховища.

Дослідження сумнівних щодо справжності банкнот іноземної валюти здійснює Департамент готівково-грошового обігу. Банки мають надсилати сумнівні щодо справжності банкноти іноземної валюти безпосередньо до Операційного управління Національного банку.

Сумнівні банкноти (монети) мають бути відправлені банками для проведення досліджень до відповідного територіального управління або Операційного управління не рідше одного разу в три дні.

3.4. Ознаки платіжності грошових білетів та розмінних монет Національного банку України

Ознаки платіжності встановлює Національний банк України: *справжні банкноти* (банкноти) — це введені в обіг Національним банком як законний засіб платежу паперові грошові знаки, що мають прямокутну форму встановленого розміру і виготовлені на спеціальному папері з елементами захисту, на яких зазначені реквізити (найменування банку-емітента, назва грошової одиниці, номінал, рік затвердження Головою Національного банку зразка або рік виготовлення, серія та номер), інші елементи дизайну і захисту;

справжні монети (монети) — це введені в обіг Національним банком як законний засіб платежу металеві грошові знаки, що мають установлену форму, технічні характеристики, геометричні розміри, у яких розрізняють лицьовий бік (аверс), зворотний бік (реверс) й обріз (гурт), на яких зображені герб, написи з елементами захисту, номінал, найменування держави, рік карбування;

платіжні банкноти (монети) — це справжні банкноти (монети), що за встановленими Національним банком критеріями можуть використовуватися для розрахунків за всіма видами готівкових операцій або прийматись банками до обміну та інших банківських операцій. Платіжні банкноти і монети поділяються на придатні до обігу та непридатні до обігу.

придатні до обігу банкноти (монети) — це платіжні банкноти (монети), що не мають ознак зношення, пошкодження та дефектів, визначених Національним банком;

непридатні до обігу банкноти (монети) — це платіжні банкноти (монети), які в процесі обігу набули ознак зношення та пошкодження, що встановлені Національним банком, а також такі, що мають дефекти виробника і повинні вилучатися банками з обігу;

неплатіжні банкноти (монети) — це справжні банкноти (монети), що не можуть використовуватися як засіб платежу (для взаєморозрахунків за готівковими платежами і переказами, для зарахування на рахунки, вклади, акредитиви тощо) у зв'язку з набуттям у процесі обігу ознак зношення та пошкодження, які перевищують установлені Національним банком критерії, а також підроблені банкноти (монети) і такі, що виведені Національним банком з обігу, та зразки банкнот;

підроблені банкноти (монети) — банкноти (монети), що виготовлені будь-яким способом, уключаючи промисловий, у супереч установленому законодавством України порядку та імітують (фальсифікують) справжні банкноти (монети), уведені Національним банком в обіг. До підроблених належать також перероблені банкноти (монети), на яких будь-яким способом (наклеюванням, малюванням, друкуванням тощо) змінені зображення, що визначають номінал, рік затвердження зразка (виготовлення), банк-емітент, інші реквізити та елементи дизайну, і які за зовнішнім виглядом можуть бути сприйняті як справжні банкноти (монети).

За ступенем зношення, пошкодження та наявності дефектів непридатні до обігу банкноти (монети), у свою чергу, поділяються на зношені банкноти і монети, значно зношені банкноти, банкноти та монети з дефектами виробника. Під час приймання таких банкнот і монет банки зобов'язані їх перевіряти на відповідність цим ознакам.

Зношені банкноти — це банкноти, які мають одну або більше з таких ознак зношення або пошкодження:

потертості, часткова втрата фарби на зображеннях, розпушення паперу, втрату папером жорсткості;

загальне або локальні забруднення, плями та написи (уключаючи видимі в ультрафіолетових променях) площею кожні понад 400 кв. мм, колір яких контрастує з кольором навколишнього зображення або навколишньої незадрукованої ділянки банкноти;

відбитки штампів площею понад 400 кв. мм, уключаючи видимі в ультрафіолетових променях, крім штампів про погашення;

надриви або надрізи довжиною кожний понад 5 мм, у тому числі склеєні;

отвори та проколи, відірвані краї або кути, площа кожного з яких більша ніж 10 кв. мм.

Зношені монети — це монети з ознаками хімічної дії, унаслідок чого змінився колір, або механічного пошкодження (спотворені елементи дизайну) за умови, що вони не мають надломів, надрізів та отворів, недеформовані і зберегли масу, зображення малого Державного Герба України, номіналу, назви розмінної одиниці та рельєф або текст на гурті, якщо він має бути згідно з офіційним повідомленням Національного банку.

Зношені банкноти і монети, якщо вони не мають ознак підроблення, повинні без обмежень *прийматися фізичними й юридичними особами до всіх видів готівкових платежів, для переказів тощо*. Банки зобов'язані без обмежень приймати такі банкноти і монети разом з виручкою підприємств, установ і організацій, а також від фізичних і юридичних осіб до всіх видів готівкових платежів, для зарахування на рахунки, вклади, акредитиви та обміну на придатні до обігу банкноти і монети.

Значно зношені банкноти — це банкноти, які мають одну або більше з наведених нижче суттєвих ознак зношення або пошкодження:

банкноти з утраченими частинами, якщо разом з отворами (дірками) збереглася ціла частина банкноти, площа якої не менше ніж 55 % її початкової площі;

банкноти, розірвані та розрізані на дві або більше частин, включаючи склеєні, якщо не менше ніж 55 % загальної площі частин, що залишилися, безумовно належать одній банкноті;

банкноти, що складені (склеєні) з половин двох різних банкнот одного номіналу і дизайну, розірваних (розрізаних) навпіл, загальною площею не менше ніж 92 % початкової площі банкноти;

банкноти, пошкоджені вогнем, водою, різними рідинами або хімікатами тощо, які спричинили деструкцію та обвуглення паперу на окремих ділянках або по всій площі банкноти, якщо разом з пошкодженими ділянками збереглося не менше ніж 55 % її початкової площі.

Банки мають приймати без обмеження від юридичних і фізичних осіб *для обміну на придатні до обігу банкноти*, а також для зарахування на рахунки, вклади, акредитиви, для готівкових платежів тощо пошкоджені банкноти без ознак підроблення, які:

зберегли цілу частину площею не менше ніж 55 % своєї початкової площі;

розірвані (розрізані) на дві частини, на яких збереглись обидва однакові номери та серія, і загальна площа цих частин є не меншою, ніж 55 % початкової площі банкноти.

Усі інші пошкоджені банкноти, які складені з двох або більше частин, банки мають вилучати як сумнівні щодо платіжності та в установленому порядку надсилати для проведення досліджень до відпові-

дних територіальних управлінь Національного банку. За результатами цих досліджень експерт Національного банку оформляє відповідний акт, на підставі якого банкноти (монети) можуть бути визнані платіжними, неплатіжними чи підробленими.

Не приймаються банками та іншими юридичними особами лише банкноти, пошкоджені вогнем, водою, різними рідинами або хімікатами тощо, площа яких під час приймання та оброблення може стати меншою, ніж 55 % початкової площі банкноти. З метою обміну таких банкнот фізичні та юридичні особи мають звертатися безпосередньо до територіальних управлінь Національного банку, які зобов'язані прийняти рішення про обмін банкнот у присутності пред'явника або прийняти їх на дослідження за його заявою.

Якщо пошкодження двох або більшої кількості банкнот призвело до їх склеювання (спікання), пред'явнику не рекомендується самотійно порушувати цілісності групи склеєних банкнот.

Банкноти і монети з дефектами виробника — це банкноти і монети з будь-якими відхиленнями від зразка, допущеними під час виготовлення (на банкнотах — відсутні графічні зображення, одна або кілька фарб, номери, немає або неправильно розміщений водяний знак або захисна стрічка, невідповідність водяного знака або захисної стрічки номіналу тощо; на монетах — тріщини, аверко, зміщення зображення, перевернуте зображення реверсу щодо аверсу, нечіткість чеканки тощо), які помилково випущені в обіг, але не втратили платіжності за ступенем зношення.

Банкноти та монети з дефектами виробника, якщо вони не мають ознак підроблення, банки зобов'язані без обмеження приймати від юридичних і фізичних осіб для обміну на придатні до обігу банкноти та монети, а також для зарахування на рахунки, вклади, акредитиви та для готівкових платежів тощо.

Обмін банками непридатних до обігу банкнот і монет (зношених, значно зношених та з дефектами виробника) здійснюється безоплатно. *Банкам забороняється використовувати непридатні до обігу банкноти і монети для розрахунків, обміну, видачі клієнтам (юридичним і фізичним особам).* Національний банк без будь-яких обмежень приймає від банків непридатні до обігу банкноти і монети.

Неплатіжні банкноти і монети не підлягають прийманню до платежів та для переказів фізичними і юридичними особами, а банками також для зарахування на рахунки, вклади, акредитиви, до обміну і видачі клієнтам.

Національний банк не відшкодовує пред'явникам або банкам вартість підроблених і неплатіжних банкнот. *Як виняток*, банкноти без ознак підроблення, які втратили ознаки платіжності внаслідок пожежі, катастрофи, іншого нещасного випадку чи стихії, можуть обмінюватися Операційним управлінням Національного банку за рішенням Департаменту готівково-грошового обігу Національного банку. Приймання

таких банкнот від фізичних та юридичних осіб для подальшого передавання до Операційного управління здійснюють територіальні управління Національного банку.

3.5. Порядок емісії готівки установами НБУ

Аналіз і прогнозування структури готівкової маси здійснюється департаментом готівково-грошового обігу Національного банку України. На підставі підготовленого розрахунку потреб у готівці Банкнотно-монетному двору Національного банку України надається розпорядження щодо виготовлення необхідної її кількості в розрізі певних номіналів.

Виготовлена готівкова маса використовується для створення *резервного фонду готівки та для підкріплення територіальних управлінь Національного банку України.*

Забезпечення економічних суб'єктів готівкою реалізується через установи банків, які здійснюють інкасацію коштів, що перевищують встановлені касові ліміти та виконують заявки економічних суб'єктів на підкріплення готівкою. Банки, в свою чергу, звертаються до територіальних управлінь Національного банку України за підкріпленням (видачею) банкнот і монет відповідно до заявок щодо заміни вилучених з обігу внаслідок зношеності банкнот і монет та / або здають готівку (рис. 3.1).

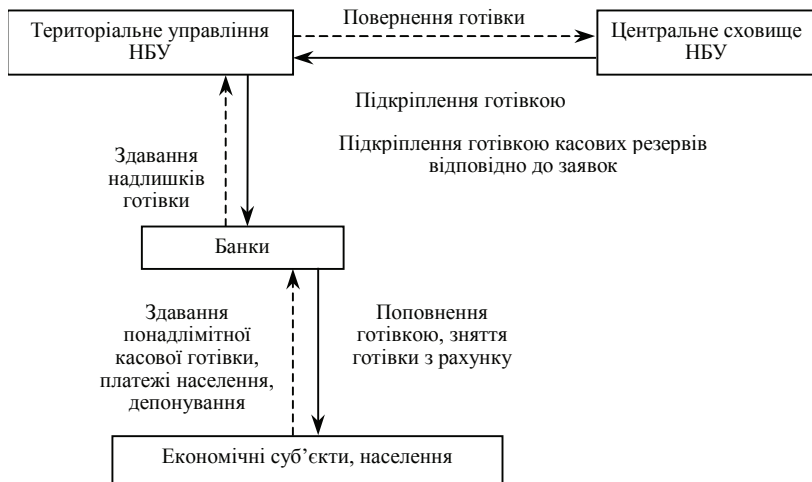

Рис. 3.1. Обіг готівки в Україні

Формування заявки банками на підкріплення здійснюється з урахуванням очікуваних обсягів надходжень готівки з кас підприємств і від населення та готівкових виплат. Кошти, що мають надійти від територіального управління Національного банку, спрямовуються на покриття можливої різниці між надходженнями готівки до кас банків та потребою в ній.

Територіальні управління Національного банку України, в свою чергу, на підставі заявок банків видають відповідну кількість банкнот і монет, необхідну для забезпечення нормального готівкового обігу регіону. Банки безпосередньо видають готівку своїм клієнтам, таким чином вводячи її в обіг.

Отже, територіальні управління Національного банку України можуть впливати на забезпеченість регіонів готівкою через управління її запасами.

Департамент готівково-грошового обігу Національного банку України аналізує тенденції вибуття банкнот і монет з обігу до сховищ своїх територіальних управлінь через банки, оскільки без цього неможливо коректно визначати і прогнозувати кількість грошей, необхідних для підкріплення готівкового обігу країни.

3.6. Безготівкова емісія НБУ

Первинна емісія національної валюти у безготівковій формі здійснюється *через три канали*:

- *валютний* (купівля валюти на міжбанківському ринку з метою згладжування коливань курсу національної валюти та поповнення міжнародних резервів);

- *кредитний* (рефінансування банків з метою підтримки їх ліквідності);

- *фондовий* (здійснення операцій з купівлі-продажу державних цінних паперів на вторинному ринку з метою збалансування попиту та пропозиції на грошово-кредитному ринку).

Якщо в 2007 році в структурі емісійних операцій превалювало здійснення операцій через валютний канал (майже 95 % від загального обсягу здійсненої безготівкової емісії), то в 2008 році — через кредитний канал (майже 80 %). В умовах виникнення напруження на фінансовому ринку, починаючи з жовтня 2008 року, через валютний канал переважно відбувалося вилучення грошей з обігу, оскільки Національний банк України проводив операції з продажу іноземної валюти. Із-за відтоку коштів з депозитних рахунків банків Національний банк України збільшив обсяги підтримки ліквідності банків через механізми рефінансування, що збільшило частку операцій через кредитний канал у структурі емісійних операцій.

Протягом 2008 року Національним банком України було випущено в обіг коштів на суму 218,2 млрд. грн., що на 174,3 млрд. грн., або майже в 5,0 раза більше, ніж у 2007 році, у тому числі:

- для підтримки ліквідності банків через різні інструменти рефінансування в сумі 169,5 млрд. грн. (2,5 млрд. грн. у 2007 році), що становило 77,7 % безготівкової емісії;
- на придбання іноземної валюти на міжбанківському валютному ринку для формування міжнародних (золотовалютних) резервів в сумі 40,1 млрд. грн. (41,4 млрд. грн. у 2007 році), що становило 18,4 % безготівкової емісії;
- на придбання державних облігацій України на вторинному ринку в сумі 8,6 млрд. грн., або 3,9 % безготівкової емісії.

У структурі безготівкової емісії, здійсненої Національним банком України у 2008 році, на відміну від попереднього року частка коштів, спрямованих на підтримку ліквідності банків, збільшилася на 71,9 процентного пункту, що було пов'язано зі зменшенням ліквідності окремих банків, починаючи з жовтня 2008 року, через вплив коштів з депозитних рахунків, а також у зв'язку з активним проведенням Національним банком України операцій з продажу іноземної валюти.

У 2008 році Національним банком України було вилучено з обігу емісійних коштів обсягом 179,6 млрд. грн., що в 44,0 раза більше, ніж у 2007 році. Вилучення емісійних коштів здійснювалося шляхом повернення банками раніше наданих кредитів рефінансування в сумі 110,4 млрд. грн. (61,5 % від загальної суми вилучених коштів), продажу Національним банком України іноземної валюти в сумі 69,1 млрд. грн. (38,4 %), а також за рахунок операцій з погашення облігацій зовнішньої державної позики у сумі 129,2 млрд. грн. (0,1 %).

Обсяги чистої безготівкової емісії (різниця між коштами, випущеними в обіг та вилученими з обігу) в 2008 році становили 38,6 млрд. грн. і були на 1,2 млрд. грн., або на 3,0 %, меншими, ніж у 2007 році. За станом на 01.01.2009 р. обліковувалося безготівкової емісії Національного банку України в сумі 181,4 млрд. грн., що на 38,6 млрд. грн., або на 27,0 %, більше, ніж на 01.01.2008 р.

Література [2, 6, 18, 23-26, 29-32, 37, 46, 58, 82, 86, 88, 90]

Контрольні запитання

1. Які моделі грошової емісії існують у світі?
2. Назвіть складові механізму емісійно-касового регулювання грошової маси.
3. Як організований процес виробництва банкнот і монет у системі НБУ?

4. Які захисні елементи мають українські банкноти?
5. Як організований процес підкріплення комерційних банків готівкою у територіальних управліннях НБУ?
6. Як організований процес здавання готівки комерційними банками у територіальні управління НБУ?
7. Охарактеризуйте порядок емісії готівки установами НБУ
8. Через які канали здійснюється безготівкова емісія НБУ?
9. Перелічіть повноваження НБУ в організації грошового обігу.

Т е с т о в і з а в д а н н я

1. Емісійні операції НБУ умовно можна поділити на:
 - а) два рівні;
 - б) три рівні;
 - в) чотири рівні;
 - г) поділу не існує.

2. Значно зношені — це банкноти:
 - а) зі суттєвими ознаками зносу чи пошкоджень;
 - б) банкноти з утраченими частинами, не менше 55 % початкової площі;
 - в) банкноти, розірвані на смужки полозки та склеєні;
 - г) усе вище перераховане.

3. Основними напрямками роботи Центрального сховища НБУ є:
 - а) зберігання резервних фондів НБУ;
 - б) контроль за якістю грошових знаків, які надходять від Банкотно-монетної фабрики;
 - в) оперативне забезпечення потреб територіальних управлінь центрального банку в грошовій готівці, прийом від них надлишків;
 - г) усе вище зазначене.

4. За якого співвідношення надходжень і видатків готівки здійснюється випуск її в обіг:
 - а) надходження перевищують видатки;
 - б) надходження та видатки рівні;
 - в) надходження менші за видатки;
 - г) не існує чіткої залежності.

5. Реалізація касової функції територіальних управлінь НБУ здійснюється через:
 - а) операційну касу;
 - б) грошове сховище;

- в) оборотну касу;
- г) прибуткову та видаткову каси.

5. Реалізація касової функції територіальних управлінь НБУ здійснюється через:

- а) операційну касу;
- б) грошове сховище;
- в) оборотну касу;
- г) прибуткову та видаткову каси.

6. Основним каналом безготівкової емісії в Україні у 2007 р. був:

- а) валютний;
- б) кредитний;
- в) фондовий.

7. Основним каналом безготівкової емісії в Україні у 2008 р. після початку кризи був:

- а) валютний;
- б) кредитний;
- в) фондовий.

8. Яку модель грошової емісії прийнято в Україні:

- а) англосаксонську;
- б) континентальну;
- в) американську;
- д) канадську.

ТЕМА 4. РЕФІНАНСУВАННЯ БАНКІВ

П л а н

- 4.1. Причини і значення рефінансування комерційних банків центральними.
- 4.2. Загальні вимоги НБУ до банків і забезпечення у разі здійснення рефінансування.
- 4.3. Порядок надання окремих кредитів овернайт.
- 4.4. Порядок проведення тендерів з підтримання ліквідності банків.
- 4.5. Принципи і порядок проведення операцій репо.
- 4.6. Порядок надання стабілізаційного кредиту.

4.1. Причини і значення рефінансування комерційних банків центральними

Політика рефінансування — це один із поширених інструментів грошово-кредитної політики, який використовується центральними банками різних країн. Під *рефінансуванням* розуміють забезпечення центральним банком комерційних банків додатковими резервами на кредитній основі, тобто запозиченими резервами. Ініціаторами рефінансування виступають комерційні банки. Вони звертаються до центрального банку у разі вичерпання можливостей поповнити свої резерви з інших джерел. Рефінансування можна розглядати як процес відновлення ресурсів комерційних банків, які були вкладені в позички, боргові цінні папери та інші активи.

Для *комерційних банків* рефінансування в центральному банку — це *останній спосіб (остання надія)* регулювання їхньої ліквідності, і центральний банк виступає для них у ролі кредитора останньої інстанції. Для *центрального банку* рефінансування комерційних банків — це, по-перше, *канал безготівкової емісії*, а по-друге, — *спосіб запобігання банківській паніці*. У випадку кризової ситуації на грошовому ринку центральний банк надає негайно додаткові резерви на кредитній основі тим банкам, котрі потребують їх найбільше. Слід при цьому відзначити, що центральні банки мають право, але не зобов'язані рефінансувати (кредитувати) комерційні банки, тому і комерційні банки повинні розуміти отримання кредитів як привілей, а не право.

Сутність політики рефінансування у *широкому розумінні* полягає у зміні центральним банком умов рефінансування комерційних банків і в регулюванні у такий спосіб попиту з їхнього боку на додаткові резерви, тобто на кредити центрального банку. Основною умовою рефінан-

нсування, безумовно, виступає його ціна, тобто процентна ставка, яку визначає центральний банк і за якою він забезпечує банки додатковими резервами, що дає підставу, з певною натяжкою, розглядати процентну політику як окремий інструмент грошово-кредитної політики, але нерозривно пов'язаний з політикою рефінансування.

Сутність політики рефінансування у *вузькому розумінні* — це визначення і зміна центральним банком усіх інших, крім ціни, умов рефінансування: способів рефінансування, цільового спрямування кредитів центрального банку, їх тривалості, характеру забезпечення, лімітування обсягів рефінансування, а також обсягів надання окремих позичок тощо. Таким чином, у вузькому розумінні політика рефінансування передбачає вплив центрального банку на обсяг рефінансування комерційних банків не ціновими методами, а через управління процесом рефінансування.

У світовій практиці центральні банки використовують різні способи рефінансування комерційних банків. В Україні вони регламентовані Положенням «Про регулювання Національним банком України ліквідності банків України», затвердженим Постановою Правління НБУ від 30.04.2009 № 259.

4.2. Загальні вимоги НБУ до банків і забезпечення у разі здійснення рефінансування

Національний банк може прийняти рішення про підтримання ліквідності банку через відповідні інструменти рефінансування, якщо банк дотримується таких основних вимог:

строк діяльності — не менше *ніж один рік* після отримання ліцензії Національного банку на здійснення банківських операцій і відповідного письмового дозволу;

має *ліцензію* Національного банку на здійснення відповідних банківських операцій і письмовий дозвіл, у тому числі за операціями з валютними цінностями та з цінними паперами за дорученням клієнтів або від свого імені;

має *активи*, які можуть бути прийняті Національним банком у заставу;

здійснює *своєчасне погашення* одержаних від Національного банку кредитів та сплату процентів за користування ними та є платоспроможним.

Національний банк здійснює рефінансування банків за *процентною ставкою, що не нижча, ніж облікова ставка* Національного банку, і яка протягом дії кредитного договору не підлягає коригуванню.

Для нарахування процентів строк користування кредитом згідно з умовами кредитного договору між Національним банком та банком

починається з дня надходження коштів на кореспондентський рахунок банку і закінчується в день, який передує даті повернення коштів.

Національний банк протягом дії кредитного договору між банком і Національним банком може здійснювати *перевірки* банку (це передбачається в кредитному договорі) щодо правильності відображення в бухгалтерському обліку предметів застави, наданих під забезпечення кредитів рефінансування.

Національний банк забезпечує проведення операцій з рефінансування банків за допомогою програмно-технологічного забезпечення «КредЛайн».

4.3. Порядок надання окремих кредитів овернайт

Національний банк здійснює підтримку короткострокової (миттєвої) ліквідності банку в національній валюті через постійно діючу лінію рефінансування шляхом надання *кредиту овернайт*. Обов'язковою умовою для подання банком заявки на одержання кредиту овернайт є укладення на поточний календарний рік відповідного генерального кредитного договору.

Національний банк може надавати банкам кредити овернайт:

під забезпечення державними облігаціями України (крім облігацій зовнішньої державної позики України) або депозитними сертифікатами (далі — кредит овернайт під забезпечення);

без забезпечення (далі — кредит овернайт бланковий).

Національний банк у повідомленні про підтримку ліквідності банку через лінію рефінансування шляхом надання кредиту овернайт залежно від ситуації на грошово-кредитному ринку може визначати вид кредиту овернайт (під забезпечення, бланковий).

Національний банк може встановлювати згідно зі своїми розпорядчими документами максимальний розмір кредиту овернайт бланкового.

Умовою розгляду заявки банку на одержання кредиту овернайт бланкового є його згода на застосування Національним банком режиму *блокування коштів* на кореспондентському рахунку банку-позичальника в сумі наданого кредиту та процентів за користування ним на строк до його повернення.

Національний банк щоденно засобами електронної пошти оголошує банкам процентні ставки за кредитами овернайт на наступний робочий день, розмір яких може бути диференційованим залежно від забезпечення.

У разі потреби підтримання ліквідності банк може протягом будь-якого робочого дня тижня до визначеного часу подати до Національного банку одну заявку на одержання кредиту овернайт.

Національний банк у день отримання заявки від банку перевіряє виконання банком необхідних вимог, оперативно розглядає можливість надання банку кредиту овернайт і готує пропозиції для подання на розгляд керівництва Національного банку для прийняття рішення.

Національний банк на підставі генерального кредитного договору, задоволеної заявки до визначеного часу забезпечує перерахування банку коштів за наданим кредитом овернайт.

Повернення банком кредиту овернайт здійснюється наступного робочого дня до визначеного часу одночасно з процентною платою.

Наступний кредит овернайт може надаватися лише за умови погашення попереднього.

4.4. Порядок проведення тендерів з підтримання ліквідності банків

Національний банк здійснює рефінансування банків строком до 90 днів шляхом проведення *кількісного або процентного тендера*. Повідомлення про проведення кількісного або процентного тендера надсилається щотижня засобами електронної пошти.

Тендери проводяться щосередини з такою періодичністю:

три середи підряд — рефінансування строком до 14 днів;

одна середа — рефінансування строком до 90 днів.

На початку року Національний банк оголошує графік проведення тендерів з підтримання ліквідності банків.

Національний банк залежно від ситуації на грошово-кредитному ринку та стану ліквідності банків може змінювати періодичність і черговість проведення тендерів, а також оголошувати позачергові тендери, про які банкам повідомляється за допомогою засобів електронної пошти.

Національний банк здійснює рефінансування банків шляхом проведення тендерів лише під *відповідне забезпечення*. Національний банк у повідомленні про проведення тендера, виходячи із ситуації на грошово-кредитному ринку, визначає перелік видів забезпечення.

У *забезпечення кредитів* рефінансування можуть прийматися:

державні облігації України (облігації внутрішньої державної позики України, облігації зовнішньої державної позики України, цільові облігації внутрішньої державної позики України);

державні облігації України, які перебувають у довірчій власності банку;

деPOSITNІ сертифікати;

цінні папери Державної іпотечної установи, у тому числі розміщення яких здійснено під гарантію Кабінету Міністрів України та під-

тверджено коштами в Державному бюджеті України (далі — цінні папери ДІУ);

іноземна валюта (долари США, євро, англійські фунти стерлінгів, швейцарські франки, японські єни);

іпотечні облігації (лише звичайні);

облігації місцевих позик;

облігації підприємств (крім цільових), у тому числі ті, розміщення яких здійснено під гарантію Кабінету Міністрів України;

векселі суб'єктів господарювання — резидентів України.

Національний банк в окремих випадках може здійснювати рефінансування банків під забезпечення векселями нерезидентів;

векселі банків, авальовані іншим банком;

гарантії іншого банку-резидента.

Національний банк залежно від ситуації на грошово-кредитному ринку розпорядчими документами може приймати рішення щодо взяття під забезпечення кредиту рефінансування однорідної або змішаної застави.

Національний банк щокварталу на підставі результатів моніторингу цінних паперів визначає та оголошує перелік цінних паперів, що можуть прийматися під забезпечення кредитів рефінансування.

Під забезпечення кредиту рефінансування приймаються *державні облігації України (усіх випусків)*, строк погашення яких настає не раніше ніж через 10 днів після строку погашення кредиту, за умови, що вони перебувають у власності банку і не обтяжені будь-якими іншими зобов'язаннями.

Розміщення та обіг державних облігацій України має обслуговуватися депозитарною системою відповідно до законодавства.

Під забезпечення державними облігаціями України, які перебувають у довірчій власності банку, кредит рефінансування може надаватися, якщо:

строк погашення державних облігацій України настає не раніше ніж через 10 днів після строку погашення кредиту;

державні облігації України, які перебувають у довірчій власності банку, є вільними від застави чи інших обмежень в обігу;

строк дії договору управління майном між установником управління і банком-управителем не менший, ніж строк дії кредитного договору;

банк-управитель відповідно до договору управління майном є довірчим власником державних облігацій України, якими він володіє, користується і розпоряджається, та має право відчужувати їх третім особам, укладати щодо них договори застави;

установник управління надав письмову згоду на заставу державних облігацій України, які перебувають у довірчій власності банку, під забезпечення кредиту рефінансування Національного банку.

Національний банк одночасно з укладенням кредитного договору, договору застави приймає на зберігання нотаріально посвідчені копію договору управління майном та письмову згоду установника управління на заставу державних облігацій України, які перебувають у довірчій власності банку, під забезпечення кредиту рефінансування Національного банку.

Національний банк надає кредит рефінансування під забезпечення *депозитними сертифікатами* на строк, зазначений у договорі, але не більший, ніж строк, що залишився до погашення депозитних сертифікатів. Депозитні сертифікати приймаються під забезпечення кредиту рефінансування за умови, що вони перебувають у власності банку-позичальника і не обтяжені будь-якими іншими зобов'язаннями.

Кредит рефінансування під забезпечення *цінними паперами ДІУ*, які випущені під гарантії Кабінету Міністрів України, надається за умови, якщо такі гарантії підтверджені коштами Державного бюджету України. Розміщення та обіг цінних паперів ДІУ має обслуговуватися депозитарною системою відповідно до законодавства. Підтвердженням права власності на цінні папери ДІУ є оформлена відповідно до законодавства виписка про стан рахунку у цінних паперах банку-позичальника, що подається до Національного банку.

Національний банк може надати кредит рефінансування під забезпечення *іноземною валютою*, яка згідно з договором застави розміщена в Національному банку як гарантійний депозит (без сплати процентів за ним із зазначенням цього у відповідному договорі).

Підтвердженням розміщення банком коштів в іноземній валюті на гарантійний депозит у Національному банку є копія виписки з рахунку Національного банку про перерахування Національному банку іноземної валюти у визначеному в кредитному договорі та договорі застави розмірі.

Кредит рефінансування під забезпечення *іпотечними облігаціями, облігаціями місцевих позик, облігаціями підприємств* може надаватися банку, якщо:

строк погашення облігацій настає не раніше ніж через 10 днів після строку погашення кредиту;

облігації випущені або переведені в бездокументарну форму, вільно обертаються на фондовому ринку і їх розміщення та обіг обслуговуються депозитарною системою відповідно до законодавства;

облігації обліковуються на балансі банку не менше ніж один місяць і не обтяжені будь-якими іншими зобов'язаннями.

Підтвердженням права власності на іпотечні облігації, облігації місцевих позик, облігації підприємств є оформлена відповідно до законодавства виписка про стан рахунку в цінних паперах банку-позичальника, що подається до Національного банку.

Векселі суб'єктів господарювання, що приймаються під забезпечення кредиту рефінансування, мають відповідати вимогам законодав-

ства, у тому числі нормативно-правових актів Національного банку, а також таким вимогам:

вексель має бути оригіналом, що виданий в одному примірнику, і не повинен мати будь-яких застережних написів;

вексель повинен мати не менше двох індосаментів, включаючи бланковий індосамент банку, який урахував вексель;

вексель повинен бути врахований банком за дисконтною ставкою, не нижчою, ніж облікова ставка Національного банку;

строк урахування векселя банком до дати звернення до Національного банку за кредитом рефінансування має бути не меншим, ніж 30 днів;

вексель повинен мати визначений строк платежу, який настає не раніше ніж через 30 днів після строку погашення кредиту і не повинен перевищувати 365 днів з дати складання векселя;

переказний вексель має бути акцептованим.

Умовою для прийняття врахованих банками векселів є наявність у банків достовірного вексельного досьє на векселедавця та зобов'язаних за векселем осіб.

У разі надання під забезпечення кредиту Національного банку векселя нерезидента вексель має бути авальований іноземним банком з рейтингом, не нижчим, ніж «інвестиційний клас», перекладений на українську мову і засвідчений нотаріально в установленому законодавством порядку.

Національний банк може приймати під забезпечення кредиту рефінансування вексель банку, авальований іншим банком, строк пред'явлення якого до платежу настає не раніше ніж через 10 днів після строку погашення кредиту.

Під забезпечення кредиту рефінансування банк може надати оформлену відповідно до законодавства *гарантію іншого банку-резидента*, строк дії якої має перевищувати строк повернення кредиту на 15 днів. Кредит рефінансування під забезпечення гарантією іншого банку-резидента може надаватися, якщо банк-гарант забезпечує стабільну роботу і задовільний фінансовий стан протягом останніх двох років до дати надання гарантії, виконує нормативи обов'язкового резервування та економічні нормативи.

Банк, який потребує підтримання своєї ліквідності, може подати до Національного банку за допомогою засобів програмно-технологічного забезпечення «КредЛайн» лише одну заявку на участь у тендері з підтримання ліквідності банків, яка має містити перелік забезпечення, що приймається Національним банком, без подальшого внесення до неї будь-яких змін.

Заявки, які надійшли пізніше встановленого для участі в тендері часу, не приймаються, за винятком причин технічного характеру.

Національний банк перевіряє наявність у банку вільних від зобов'язань цінних паперів, у тому числі на підставі виписки з рахунку в

цінних паперах цього банку, копії виписки з рахунку Національного банку про перерахування Національному банку іноземної валюти, або здійснює перевірку інших видів застави, що передається під забезпечення кредиту рефінансування згідно із законодавством, у тому числі цим Положенням та іншими відповідними нормативно-правовими актами Національного банку.

Під час розгляду заявки на одержання кредиту рефінансування враховується інформація щодо можливих ризиків прийняття під забезпечення кредитів рефінансування цінних паперів, визначених Національним банком, та щодо можливої зміни їх справедливої вартості.

Розподіл кредитів під час проведення *кількісного тендера* здійснюється відповідно до поданих заявок до закінчення суми, яка запропонована на цей тендер. Якщо запропонованої на кількісний тендер суми недостатньо для задоволення всіх заявок банків, то кошти за оголошеною ціною розподіляються між усіма банками пропорційно до поданих заявок.

За умови проведення Національним банком *процентного тендера* банки самостійно пропонують процентну ставку з точністю до одного десяткового знака після коми, за якою вони погоджуються одержати кошти, але не нижчу, ніж облікова ставка Національного банку. На процентному тендері заявки задовольняються відповідно до зниження запропонованої в них процентної ставки, починаючи з найвищої, і надалі поступово до закінчення запропонованого обсягу кредитів або задоволення всіх заявок банків. Якщо два або кілька учасників процентного тендера пропонують однакову процентну ставку, а обсяг кредитів, що залишився, не достатній для задоволення всіх заявок банків з однаковою процентною ставкою, то кошти пропорційно розподіляються між цими банками.

Один банк не може одержати *більше ніж 50 процентів* обсягу коштів, запропонованих на тендері з підтримання ліквідності банків.

У разі часткового задоволення заявок кількість кожного коду випуску цінних паперів, запропонованих під забезпечення кредиту, пропорційно перераховується та округлюється до більшого цілого, про що повідомляється банк-позичальник.

Результати проведеного тендера повідомляються банкам, які брали участь у тендері.

Банки, заявки яких задоволені (частково задоволені), мають укласти залежно від виду забезпечення з Національним банком *кредитний договір та договір застави (гарантії)*, на підставі яких забезпечується перерахування коштів банкам.

Перерахування коштів банкам, що надали під забезпечення кредиту рефінансування *цінні папери, які обслуговуються Національним банком як депозитарієм державних цінних паперів*, забезпечується Національним банком з одночасним блокуванням цих цінних паперів у порядку, установленому законодавством.

Перерахування коштів банкам, що надали під забезпечення кредиту рефінансування *цінні папери, які відповідно до законодавства обслуговуються депозитарною системою*, забезпечується після отримання Національним банком виписки про стан рахунку у цінних паперах банку-позичальника, яка видана зберігачем, що обслуговує банк — позичальник, про їх блокування на користь Національного банку у визначеній у кредитному договорі та договорі застави кількості.

Перерахування коштів банкам, що надали під забезпечення кредиту рефінансування *іноземну валюту*, забезпечується після отримання Національним банком копії виписки з рахунку Національного банку про перерахування Національному банку іноземної валюти у визначеному в кредитному договорі та договорі застави розмірі.

Отримана за кредитами рефінансування застава в документарній формі має зберігатися *в грошовому сховищі територіального управління Національного банку*, про що зазначається в договорі застави.

Національний банк здійснює перевірку застави, наданої банками під забезпечення кредитів рефінансування, а саме правильність:

визначення банками справедливої вартості та зменшення корисності цінних паперів відповідно до нормативно-правових актів Національного банку, а також у разі потреби вимагати від банків приведення у відповідність суми за наданими цінними паперами до суми одержаного кредиту рефінансування Національного банку і процентів за користування ним;

оформлення договору управління майном та письмової згоди установника управління на заставу державних облігацій України, які перебувають у довірчій власності банку.

Національний банк може ініціювати дострокове розірвання кредитного договору за умови виявлення фактів надання банком недостовірної інформації (у т.ч. звітної), яка мала істотний вплив на прийняття рішення щодо підтримання заявки банку на надання кредиту рефінансування.

Банк повертає кредити рефінансування, що одержані від Національного банку, у строки відповідно до укладеного договору.

Банк може достроково повернути кредит і проценти за користування ним повністю або частково, письмово повідомивши про це Національний банк.

4.5. Принципи і порядок проведення операцій репо

Основні принципи проведення операцій репо:

- пряме репо з державними облігаціями України або банківськими металами, зворотне репо — з державними облігаціями України згідно із укладеними договорами на визначену суму та строк;

- операції репо можуть здійснюватися лише з тими державними облігаціями України, строк погашення яких не припадає на строк проведення операції;

- операції репо з банківськими металами можуть проводитися Національним банком з банками лише за наявності в банків письмового дозволу Національного банку на здійснення операцій з банківськими металами на валютному ринку України;

- операції мають строковий характер (строк операції чітко визначений), але не більше ніж на 30 календарних днів;

- процентний дохід (витрати) обумовлений та є фіксованим на час проведення операції репо;

- Національний банк та банк укладають відповідний договір у разі досягнення згоди на проведення операції репо;

- зобов'язання щодо виконання другої частини договору репо в сторін договору виникає тільки за умови повного виконання ними зобов'язань за першою частиною договору репо;

- проведення операцій репо за рахунками в цінних паперах здійснюється учасниками операцій репо відповідно до нормативно-правових актів з питань депозитарної діяльності.

Порядок проведення операцій прямого репо

Національний банк може проводити операції прямого репо з державними облігаціями України шляхом проведення тендера заявок банків щодо участі в операціях прямого репо або шляхом безпосередньої домовленості з банком.

Національний банк може проводити операції прямого репо з банківськими металами тільки шляхом безпосередньої домовленості з банком і за ініціативою банку за умови, що банківські метали банку перебувають на відповідальному зберіганні в Національному банку.

За операцією прямого репо ціною купівлі Національним банком державних облігацій України є їх справедлива вартість, але не вища, ніж номінальна вартість цих цінних паперів, а ціною купівлі банківських металів є ціна банківських металів, перерахована за офіційним курсом банківських металів на день укладення договору прямого репо.

Ціна зворотного продажу Національним банком державних облігацій України або банківських металів залежить від ціни, що визначена в першій частині операції репо та строку цієї операції, а також від дохідності за державними облігаціями України, облікової ставки Національного банку, процентних ставок за кредитами та депозитами на міжбанківському ринку, середньозваженої процентної ставки за кредитами рефінансування під забезпечення державними облігаціями України, які діяли у відповідному періоді.

Національний банк у разі проведення тендера щодо участі банків в операціях прямого репо надсилає банкам повідомлення про проведення тендера із зазначенням умов його проведення та строку операції репо.

Банки подають до Національного банку за допомогою засобів програмного забезпечення «АРМ репо-тендер» заявки на участь у тендері, у яких пропонують свої умови щодо ціни купівлі (продажу) державних облігацій України, строку проведення операції репо, обсягу операції репо, кількості та коду цінних паперів, що пропонуються.

Національний банк після розгляду заявок банків відбирає для задоволення ті заявки банків, які є найприйнятнішими для Національного банку за обсягами операцій або ціновими параметрами (залежно від виду тендера), та надсилає банкам, які за результатами тендера мають право отримати кошти за куплені Національним банком державні облігації України, повідомлення-підтвердження про намір укласти договір про здійснення операцій прямого репо.

Банк може достроково повернути кошти і проценти за операцією прямого репо, письмово повідомивши про це Національний банк.

Порядок проведення операцій зворотного репо

Національний банк може проводити операції зворотного репо з державними облігаціями України шляхом безпосередньої домовленості з банками.

Національний банк за умови проведення операції зворотного репо для визначення ціни продажу (купівлі) державних облігацій України орієнтується на процентні ставки за власними борговими зобов'язаннями, процентні ставки за депозитами на міжбанківському ринку та дохідність за державними облігаціями України.

Операція зворотного репо, яка здійснюється між Національним банком і банками, є депозитною операцією, обліковується на рахунках обліку депозитних операцій відповідно до нормативно-правових актів Національного банку з питань бухгалтерського обліку і депозитарної діяльності.

4.6. Порядок надання стабілізаційного кредиту

17.05.2009 набрало чинності Положення про кредитну підтримку Національним банком України банків України в разі реальної загрози стабільності їх роботи, затверджене постановою Правління Національного банку України від 30.04.2009 № 262.

Положенням регламентовано порядок надання кредиту банку в разі реальної загрози стабільності його роботи та порядок пролонгації раніше наданих кредитів, відстрочення погашення нарахованих процентів та зміни процентної ставки за кредитами, наданими відповідно до Положення про регулювання Національним банком України ліквідності банків України, затвердженого постановою Правління Національного банку України від 26.09.2006 № 378, Тимчасового положення про надання Національним банком України кредитів для підтримки ліквідності банків у

разі реальної загрози стабільності банківської системи, затвердженого постановою Правління Національного банку України від 25.12.2008 № 459, постанови Правління Національного банку України від 11.10.2008 № 319 «Про додаткові заходи щодо діяльності банків», які втратили чинність.

Програма фінансового оздоровлення банку має відповідати вимогам нормативно-правових актів Національного банку з питань регулювання діяльності банків в Україні та спрямовуватися на поліпшення його фінансового стану (ліквідності, платоспроможності, достатності капіталу, структури активів, доходності, рентабельності тощо).

Національний банк визначає можливість кредитування банку з урахуванням категорії, до якої віднесено банк згідно зі встановленими Національним банком кількісними та якісними показниками.

Рішення про надання Національним банком кредиту банку приймається постановою Правління Національного банку.

Кредит може надаватися банку строком до одного року як одноразово, так і у формі кредитної лінії залежно від потреби в ньому. Кредитна лінія має бути освоєна банком не пізніше 30 календарних днів з дати її відкриття.

Національний банк відповідно до розпорядчих документів у разі зміни ситуації на грошово-кредитному ринку та в банківській системі має право встановлювати додаткові вимоги до банків щодо строків, умов та виду забезпечення кредитів.

Кредит банку надається за процентною ставкою, що не нижча, ніж ставка Національного банку за результатами останнього тендера з підтримки ліквідності, яка може бути скоригована за рішенням Правління Національного банку.

Проценти за користування кредитом нараховуються згідно з умовами кредитного договору між Національним банком та банком, починаючи з дня надходження коштів на кореспондентський рахунок банку і закінчуючи днем, який передує даті повернення коштів.

Банк має право достроково повернути кредит і проценти за користування ним повністю або частково, письмово повідомивши про це, але не пізніше ніж за один робочий день до дня повернення коштів, територіальне управління Національного банку за місцезнаходженням банку (територіальне управління), Департамент з управління валютним резервом та здійснення операцій на відкритому ринку (відповідний структурний підрозділ) та Операційне управління Національного банку.

Правління Національного банку за наявності обґрунтованих підстав має право прийняти рішення у формі постанови про пролонгацію дії кредитного договору та/або відстрочення сплати нарахованих процентів за користування кредитом, та/або зміну процентної ставки за кредитним договором.

Зміна умов кредитного договору здійснюється в порядку, визначеному цивільним законодавством України.

Національний банк здійснює кредитну підтримку банків лише під *відповідне забезпечення*, зокрема:

державними облигаціями України (облігації внутрішньої державної позики України, облигації зовнішньої державної позики України, цільові облигації внутрішньої державної позики України);

нерухомим майном (будівлі і споруди), яке може бути предметом застави (іпотеки), за умови, що на час укладення договору застави (іпотеки) немає жодних обтяжень щодо цього майна;

майновими правами, що виникли в банку в результаті укладення кредитних договорів (майнові права) між ним і юридичними особами та фізичними особами — суб'єктами підприємницької діяльності (суб'єкти господарювання), за кредитами, які визначені як «стандартні,» «під контролем» та «субстандартні» відповідно до нормативно-правових актів Національного банку з питань формування та використання резерву для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями банків, забезпеченням за якими є застава (іпотека) нерухомості.

Зазначений перелік не є вичерпним, і банки мають право пропонувати Національному банку інше високоліквідне забезпечення.

Національний банк має право вимагати від банків як додаткове забезпечення кредитів акції/частки у розмірі, встановленому постановою Національного банку України.

Національний банк під забезпечення кредиту приймає *державні облигації України* (усіх випусків), строк погашення яких настає не раніше ніж через 10 днів після строку погашення кредиту, за умови, що вони перебувають у власності банку — клієнта депозитарію державних цінних паперів Національного банку (або депонента клієнта депозитарію) і не обтяжені будь-якими іншими зобов'язаннями.

Національний банк приймає в іпотеку *нерухоме майно (будівлі і споруди)* за ринковою вартістю, визначеною на підставі оцінки незалежного суб'єкта оціночної діяльності, проведеної не пізніше ніж за два місяці до дати подання банком заяви на отримання кредиту відповідно до законодавства України.

Національний банк під час розрахунку вартості предмета іпотеки за кредитом застосовує коригуючий коефіцієнт, що встановлюється в постанові Правління Національного банку про надання Національним банком кредиту банку.

Національний банк надає *кредит під забезпечення майновими правами*, якщо:

строк дії кредитного договору між банком і суб'єктом господарювання не менший, ніж строк погашення банком відповідної суми кредиту, який надається Національним банком;

кредит банку, що наданий суб'єкту господарювання, забезпечений іпотекою, яка не обтяжена іншими зобов'язаннями і щодо якої немає спорів, заставою ошадними (депозитними) сертифікатами іншого бан-

ку, державними цінними паперами, заставою майнових прав на депозит у національній чи іноземній валюті, банківських металах або іншим високоліквідним забезпеченням;

банк здійснив оцінку майна, майнових прав, які надаються під забезпечення кредиту, відповідно до законодавства України.

Національний банк під час розрахунку суми необхідного забезпечення за кредитом у вигляді *майнових прав* за кредитами може застосовувати такі коригуючі коефіцієнти:

для майнових прав за кредитами, що класифіковані як «стандартні» та «під контролем», — 0,8;

для майнових прав за кредитами, що класифіковані як «субстандартні», — 0,6.

Залежно від ситуації на грошово-кредитному ринку Національний банк має право приймати рішення щодо прийняття під забезпечення кредиту однорідної або змішаної застави.

Банк для отримання кредиту має подати до Дирекції з банківського регулювання та нагляду Національного банку (далі — Дирекція) або територіального управління залежно від розподілу функцій з нагляду за діяльністю банків між центральним апаратом і територіальними управліннями Національного банку такі *документи*:

а) *клопотання банку* про надання кредиту з обґрунтуванням потреби його отримання, зазначенням суми кредиту, строку користування ним, інформації про види та розмір забезпечення, інформації про виконання банком економічних нормативів. Клопотання має бути засвідчене підписом голови правління (ради директорів) і відбитком печатки банку та зареєстроване в банку;

б) *економічне обґрунтування* розміру кредиту з описом спрямування коштів, прогнозних розрахунків фінансових результатів діяльності банку, дотримання економічних нормативів тощо, засвідчене підписами голови правління (ради директорів) і голови спостережної ради банку;

в) *програму фінансового оздоровлення* банку;

г) *графік погашення кредиту*, засвідчений підписами голови правління (ради директорів) і голови спостережної ради банку;

ґ) документи, що підтверджують *право власності банку* на запропоноване забезпечення за кредитом;

д) документи, які підтверджують *право власності (майнові права) на нерухоме майно* (будівлі, споруди), що є предметом застави (іпотеки) за укладеним кредитним договором між банком та суб'єктом господарювання;

е) акт незалежного суб'єкта оціночної діяльності (що не є пов'язаною особою банку) про *оцінку нерухомого майна*, майнових прав, які є забезпеченням кредиту, із зазначенням їх ринкової вартості.

Територіальне управління за результатами розгляду пакета документів про отримання кредиту банку (крім банків Київського регіону)

протягом п'яти робочих днів подає до Дирекції висновок щодо доцільності надання банку відповідного кредиту і прийнятності запропонованого ним забезпечення.

Дирекція після отримання пакета документів від банків Київського регіону/територіального управління протягом двох робочих днів готує запити до департаментів монетарної політики, з управління валютним резервом та здійснення операцій на відкритому ринку, валютного регулювання та Головного управління Національного банку України по м. Києву і Київській області (для банків Київського регіону) з питань, що належать до їх компетенції, щодо можливості надання кредиту.

Дирекція з урахуванням отриманих висновків і пакета документів *протягом трьох робочих днів* приймає рішення про прийнятність забезпечення та готує для подання на розгляд Правління Національного банку відповідний висновок, пропозиції щодо доцільності надання банку кредиту у формі пояснювальної записки та проект постанови про надання кредиту із зазначенням суми, відповідних строків і забезпечення.

Дирекція в разі прийняття рішення *про недоцільність надання банку кредиту* протягом двох робочих днів письмово повідомляє про це банк і територіальне управління з доданням відповідного обґрунтування.

У постанові Правління Національного банку про надання кредиту банку мають зазначатися сума кредиту, строк користування ним, процентна ставка, порядок надання та погашення кредиту, перелік визначених обмежень діяльності банку, цільове використання коштів, а також вид і розмір забезпечення.

Постанова Правління Національного банку про надання Національним банком кредиту банку може містити *обмеження щодо діяльності банку шляхом призначення куратора банку* та/або вимоги до банку стосовно прийняття ним на себе окремих зобов'язань, зокрема таких:

установлення обмежень щодо *здійснення активних операцій* в обсягах, досягнутих за станом на дату подання клопотання банку про надання кредиту;

заборона надання нових кредитів, у тому числі на міжбанківському ринку, та/або придбання цінних паперів чи здійснення прямих інвестицій;

зупинення проведення банком будь-яких *активних операцій* з пов'язаними особами банку на строк користування кредитом;

проведення операцій з погашення заборгованості, що виникла за кредитними операціями банку, винятково *в грошовій формі*;

заборона здійснення викупу акцій власної емісії та дострокового погашення цінних паперів власної емісії;

заборона укладення нових депозитних договорів, що передбачають авансову виплату процентів;

заборона передавання власникам/учасникам банку (уповноваженим ними особам), які прямо або опосередковано володіють п'ятьма і більше відсотків статутного капіталу банку (у тому числі пов'язаним особам банку), будь-якого майна та здійснення банком операцій на користь цих осіб.

На засіданні Правління Національного банку, на якому розглядається питання про надання кредиту банку, доповідачами є голова правління (ради директорів) цього банку, керівник структурного підрозділу банківського нагляду центрального апарату, що здійснює безвиїзний банківський нагляд (начальник відповідного територіального управління).

Дирекція не пізніше наступного робочого дня з дати прийняття надсилає постанову Правління Національного банку про надання кредиту банку, що звернувся з клопотанням про надання кредиту, територіальному управлінню за місцезнаходженням банку та відповідному структурному підрозділу, який забезпечує перерахування банку коштів за наданим кредитом.

Кредитний договір і договір застави (іпотеки) укладаються банком з територіальним управлінням не пізніше ніж у семиденний строк після отримання постанови Правління Національного банку про надання кредиту.

Територіальне управління під час укладення кредитного договору та договору застави (іпотеки) має перевірити правильність їх оформлення відповідно до законодавства України і повноваження осіб банку, які їх підписали.

У кредитному договорі мають зазначатися:

- а) реквізити сторін та їх місцезнаходження;
- б) строк дії договору;
- в) сума кредиту, на яку укладається договір;
- г) порядок, строки надання і погашення кредиту;
- ґ) розмір процентної ставки за кредитом;
- д) порядок обчислення та сплати процентів за користування кредитом (базовою кількістю днів для нарахування процентів є 365 днів);
- е) вид забезпечення, яке пропонується банком;
- є) право перегляду виду та обсягу заставленого майна в разі зменшення його вартості;
- ж) право та умови дострокового повернення банком кредиту та процентів за користування ним;
- з) право Національного банку на дострокове розірвання кредитного договору, списання коштів з кореспондентського рахунку банку відповідно до статті 73 Закону України «Про Національний банк України» з попереднім (за два робочих дні) повідомленням його про це та продаж майна, що перебуває у заставі (іпотеці), у разі неповернення банком кредиту у визначені умовами кредитного договору строки, несвоєчас-

ної сплати відсотків за користування кредитом, невиконання умов договору про надання кредиту, у тому числі щодо вартості та схоронності забезпечення, або порушення банком хоча б однієї з умов щодо обмеження його діяльності, що визначені у відповідній постанові Правління Національного банку та кредитному договору;

и) зобов'язання банку-позичальника щодо:

дотримання вимог з обмеження його діяльності та виконання зобов'язань, установлених постановою Правління Національного банку про надання кредиту банку та умовами кредитного договору;

надання Дирекції або територіальному управлінню в передбачені строки інформації про дотримання банком програми фінансового оздоровлення;

і) інші права, обов'язки та відповідальність сторін.

Усі документи щодо отримання банком кредиту підписує голова правління (ради директорів) банку або особа, яка виконує обов'язки голови правління (ради директорів) банку та уповноважена на укладання договорів відповідно до вимог законодавства України та статуту банку, і вони засвідчуються відбитком печатки банку.

Територіальне управління надсилає повідомлення про одночасне укладення кредитного договору та договору застави (іпотеки) з банком у день їх підписання Дирекції і відповідному структурному підрозділу, який забезпечує перерахування банку коштів за наданим кредитом. Одночасно Дирекції передаються також і копії цих документів.

Територіальне управління веде *реєстр укладених кредитних договорів* за виданими кредитами та контролює їх виконання.

Банк-позичальник у разі обґрунтованої потреби не пізніше ніж за два тижні до настання строку виконання своїх чергових зобов'язань перед Національним банком за отриманим кредитом має право звернутися до територіального управління/Дирекції з *клопотанням щодо пролонгації строку дії кредитного договору* та/або відстрочення сплати нарахованих процентів за користування ним, та/або зміни процентної ставки.

Розмір процентної ставки за користування пролонгованими кредитами Національного банку встановлюється відповідно до умов укладеного кредитного договору та постанови Правління Національного банку про пролонгацію строку дії кредитного договору, про що зазначається в додатковому договорі, який є невід'ємною частиною кредитного договору.

Банк для пролонгації строку дії кредитного договору та/або відстрочення сплати нарахованих процентів за ним, та/або зміни процентної ставки має подати до територіального управління /Дирекції такі документи:

а) клопотання банку з економічним обґрунтуванням необхідності пролонгації строку дії кредитного договору та/або відстрочення спла-

ти нарахованих процентів за ним, та/або зміни процентної ставки із зазначенням напрямів використання коштів кредиту, розрахунків фінансових результатів діяльності банку, дотримання економічних нормативів тощо. клопотання має бути засвідчене підписами голови правління (ради директорів) і відбитком печатки та зареєстроване в банку;

б) інформацію про стан виконання програми фінансового оздоровлення банку та/або плану заходів з підвищення ліквідності та в разі потреби про внесені зміни із зазначенням строків виконання, засвідчену підписами голови правління (ради директорів) і голови спостережної ради банку;

в) зміни, що вносяться до графіка погашення кредиту, засвідчені підписами голови правління (ради директорів) і голови спостережної ради банку;

г) документи, що підтверджують право власності банку на запропоноване забезпечення за кредитом (у разі заміни забезпечення);

д) інформацію про додаткове забезпечення (у разі потреби).

Територіальне управління зобов'язане у десятиденний строк провести перевірку наявності наданого банком забезпечення і підготувати відповідний висновок.

Інформація про результати цієї перевірки має бути відображена в пояснювальній записці, що подається Правлінню Національного банку під час розгляду питання щодо пролонгації строку дії кредитного договору та/або відстрочення сплати нарахованих процентів за користування ним, та/або зміни відсоткової ставки.

Дирекція/територіальне управління здійснює *контроль за виконанням банком зобов'язань за кредитним договором*, програми фінансового оздоровлення банку, а також за станом наданого забезпечення. Банки повинні забезпечити своєчасне надання Дирекції/територіальному управлінню інформації стосовно зміни класифікації кредитів, або в разі знецінення/зміни вартості іншого майна, що є забезпеченням за кредитом. Дирекція/територіальне управління зобов'язані здійснювати звірку наданої класифікації кредитів з класифікацією, яка була надана на момент укладення договорів забезпечення.

Якщо за результатами проведеної звірки Дирекцією/територіальним управлінням встановлено зміну класифікації кредитів, майнові права за якими є забезпеченням за кредитним договором, необхідно протягом двох робочих днів вимагати від банку надання іншого забезпечення, потрібного для покриття заборгованості за отриманими кредитами або погашення заборгованості за кредитами пропорційно зменшенню забезпечення.

Банк повинен повідомити Національний банк про зменшення заборгованості за кредитами, майнові права за якими є забезпеченням за кредитним договором, та протягом трьох робочих днів надати нове забезпечення.

Банк зобов'язаний у разі знецінення вартості майна, майнових прав, що є забезпеченням за кредитним договором, надати додатково в заставу інше високоліквідне майно в розмірі, достатньому для задоволення вимог за кредитним договором і процентів за користування ним або погашення заборгованості за кредитом пропорційно зменшенню забезпечення.

Банк протягом трьох робочих днів повинен у разі зміни ним класифікації кредитів, майнові права за якими є забезпеченням за кредитним договором, а саме із категорії «стандартна» та «під контролем» на категорію «субстандартна», з урахуванням зменшення вартості забезпечення та коригуючого коефіцієнта для такої категорії кредитів, повідомити Дирекцію та територіальне управління, що здійснює банківський нагляд, про таку зміну та протягом двох робочих днів надати додаткове забезпечення з відповідним унесенням змін до договорів застави (іпотеки).

Банк у разі віднесення ним класифікації кредитів, майнові права за якими є забезпеченням за кредитним договором, до категорії «сумнівна» повинен здійснити заміну майнових прав за цим кредитом на інші майнові права або надати інше високоліквідне забезпечення в розмірі, достатньому для задоволення вимог за кредитним договором і процентів за користування ним або погашення заборгованості за кредитом пропорційно зменшенню забезпечення.

Куратор банку, перебуваючи безпосередньо в банку за дорученням керівництва Національного банку, здійснює контроль за його діяльністю, а саме за використанням коштів, отриманих від Національного банку, та за станом майна, майнових прав, наданого банку під забезпечення та наданого Національному банку в забезпечення.

Дирекція/територіальне управління протягом строку дії кредитного договору між банком і Національним банком *не рідше одного разу на шість місяців* здійснює інспекційну перевірку банку щодо виконання ним програми фінансового оздоровлення, зобов'язань за кредитним договором, відображення в бухгалтерському обліку наданих під забезпечення кредиту предметів застави (іпотеки) та в разі потреби проводить перевірку стану цього забезпечення. За наявності обґрунтованих підстав Дирекція може прийняти рішення про проведення позапланової перевірки цих питань.

Банк, що отримав кредит, зобов'язаний щомісяця, до 5 числа наступного місяця, надавати Дирекції/територіальному управлінню *інформацію про стан виконання банком програми фінансового оздоровлення і звіт про використання банком кредитних коштів та про дотримання ним обмежень, установлених постановою Правління Національного банку про надання кредиту.*

Територіальне управління щомісяця до 10 числа, наступного за звітним, має надати Дирекції інформацію про стан виконання банком

програми фінансового оздоровлення і звіт про використання банком кредитних коштів та про дотримання ним обмежень, установлених постановою Правління Національного банку про надання кредиту.

Територіальне управління в разі погіршення фінансового стану банку, який отримав кредит, невиконання ним програми фінансового оздоровлення або зниження вартості забезпечення повідомляє про це Дирекцію протягом одного робочого дня.

Дирекція протягом двох робочих днів з дати отримання від територіального управління відповідної інформації (або за результатами звітності чи інформації банку) аналізує її і подає свої пропозиції на розгляд Правління Національного банку для прийняття відповідного рішення.

Національний банк у разі неповернення банком кредиту та процентів за користування ним у строки, що встановлені кредитним договором, невиконання умов договору застави (іпотеки), вимог цього Положення та відповідних постанов Правління Національного банку реалізує переважне і безумовне право задовольнити свої вимоги шляхом списання в безспірному порядку заборгованості з кореспондентського рахунку банку в повному обсязі відповідно до статті 73 Закону України «Про Національний банк України» та умов кредитного договору.

Якщо на кореспондентському рахунку банку немає коштів для стягнення заборгованості, Національний банк має вжити заходів щодо продажу предмета застави і задоволення вимог Національного банку за кредитом і процентами за користування ним за рахунок коштів від його продажу відповідно до умов кредитного договору.

У разі неможливості реалізації предмета застави Національний банк має право залишити його за собою за його балансовою вартістю.

Література [2, 23-26, 29-32, 34, 39]

Контрольні запитання

1. Назвіть причини рефінансування комерційних банків центральними.
2. Які загальні вимоги висуває НБУ до банків і забезпечення у разі здійснення рефінансування?
3. Охарактеризуйте порядок надання кредитів овернайт
4. Охарактеризуйте порядок проведення тендерів з підтримання ліквідності банків.
5. Охарактеризуйте порядок проведення операцій прямого репо.
6. Охарактеризуйте порядок проведення операцій зворотнього репо.
7. У чому полягає сутність фінансового оздоровлення комерційних банків?
8. Які існують обмеження на діяльність комерційного банку в режимі фінансового оздоровлення?

9. Що таке стабілізаційний кредит? На які цілі він надається?
10. На яких підставах комерційні банки переводяться до режиму фінансового оздоровлення?
11. Якими засобами контролюється діяльність комерційного банку в режимі фінансового оздоровлення?
12. Коли припиняється режим фінансового оздоровлення комерційного банку?
13. Як здійснюється управління банком в режимі фінансового оздоровлення?
14. Як оформляється видача тендерного кредиту?

Практичне завдання

Центральний банк приймає рішення щодо рефінансування комерційних банків у розмірі 1000 грошових одиниць і проводить кредитний тендер, до участі у якому подали такі заявки:

Банк А — 300 грошових одиниць під 15,3 %;

Банк Б — 350 грошових одиниць під 16,1 %;

Банк В — 350 грошових одиниць під 14,9 %;

Банк Г — 300 грошових одиниць під 16,5 %;

Банк Д — 200 грошових одиниць під 16,9 %.

Які заявки будуть задоволені у випадку процентного і кількісного тендеру?

Тести для самоконтролю

1. Процентна ставка для рефінансування банків через проведення тендера НБУ не може бути:
- а) меншою за облікову ставку НБУ;
 - б) більшою за облікову ставку НБУ;
 - в) меншою за облікову ставку НБУ плюс один процентний пункт.
2. Ставка рефінансування встановлюється НБУ залежно від:
- а) обсягу грошової маси в обігу;
 - б) обсягу кредитних ресурсів у банківській системі;
 - в) золотовалютних резервів;
 - г) економічних процесів у державі;
3. Під забезпечення кредиту, одержаного на тендері, НБУ приймає державні цінні папери, строк погашення яких настає після погашення кредиту не раніше, ніж через:
- а) 20 днів;
 - б) 10 днів;
 - в) 30 днів;
 - г) 40 днів.

4. Максимальний розмір кредиту, що може отримати комерційний банк на тендері становить:

- а) 100 %;
- б) 70 %;
- в) 50 %;
- г) 30 %.

5. Кредит «овернайт» надається для:

- а) стабілізації кредитного ринку;
- б) формування ресурсів банківської установи;
- в) підтримки короткострокової ліквідності комерційного банку;
- г) поповнення регулятивного капіталу банку.

6. Операція зворотного РЕПО:

- а) безпосередньої домовленості з банком щодо купівлі державних цінних паперів;
- б) безпосередньої домовленості з банком щодо продажу державних цінних паперів;
- в) продаж центральним банком зі свого портфеля державних цінних паперів із одночасним зобов'язанням зворотного їх викупу в банків;
- г) безпосереднього продажу державних цінних паперів на первинному ринку.

7. Стабілізаційний кредит надається з метою:

- а) поповнення ресурсної бази банку;
- б) фінансового оздоровлення банку;
- в) проведення процедури реорганізації банку;
- г) капіталізації банківської системи.

8. Умовою розгляду заявки банку на одержання кредиту овернайт бланкового є:

- а) згода банку на застосування НБУ режиму блокування коштів на кореспондентському рахунку в сумі наданого кредиту та процентів за користування ним;
- б) наявність ліквідної застави;
- в) заборгованість за раніше отриманими кредитами від НБУ у сумі, не більшій 10 % регулятивного капіталу;
- г) заборгованість за раніше отриманими кредитами від НБУ у сумі, не більшій 30 % регулятивного капіталу.

9. Повернення банком кредиту овернайт здійснюється:

- а) не пізніше, ніж через рік;
- б) наступного робочого дня;
- в) не раніше, чим через тиждень;
- г) у ніч того ж робочого дня.

10. Назвіть невірний термін кредитного тендеру НБУ:

- а) до 14 днів;
- б) до 90 днів;
- в) до 180 днів.

11. Якщо запропонованої на кількісний тендер суми недостатньо для задоволення всіх заявок банків, то:

- а) заявки задовольняються у порядку зменшення їх вартості;
- б) заявки задовольняються у порядку збільшення їх вартості;
- в) кошти розподіляються між усіма банками пропорційно до поданих заявок.

12. На процентному тендері заявки задовольняються:

- а) відповідно до зниження запропонованої в них процентної ставки,
- б) відповідно до збільшення запропонованої в них процентної ставки,
- в) за середньозваженою ставкою пропорційно до поданих заявок.

13. Строк операцій репо не може перевищувати:

- а) одного робочого дня;
- б) 10 календарних днів;
- в) 30 календарних днів;
- г) 90 календарних днів;

14. Що не є об'єктом проведення прямого репо:

- а) державні облігації України;
- б) банківські метали,
- в) корпоративні цінні папери.

15. Стабілізаційний кредит може надаватися банку строком до:

- а) одного року;
- б) 30 календарних днів;
- в) 90 календарних днів;
- г) 180 календарних днів;

16. Національний банк під час розрахунку суми необхідного забезпечення за стабілізаційним кредитом у вигляді майнових прав за кредитами, що класифіковані як «стандартні» та «під контролем», застосовує коефіцієнт:

- а) 0,1; б) 0,6; в) 0,8; г) 0,9.

17. Національний банк під час розрахунку суми необхідного забезпечення за стабілізаційним кредитом у вигляді майнових прав за кредитами, що класифіковані як «субстандартні», застосовує коефіцієнт:

- а) 0,1; б) 0,6; в) 0,8; г) 0,9.

18. Договір за стабілізаційним кредитом укладаються банком з територіальним управлінням після отримання постанови Правління Національного банку про надання кредиту не пізніше ніж:

- а) наступного робочого дня;
- б) у трьохденний строк;
- в) у семиденний строк;
- г) у десятиденний строк.

ТЕМА 5. ОРГАНІЗАЦІЯ ТА РЕГУЛЮВАННЯ ПЛАТІЖНОЇ СИСТЕМИ

П л а н

- 5.1. Значення організації центральним банком платіжно-розрахункових відносин, моделі платіжних систем
- 5.2. Правове регулювання платіжної системи та переказу коштів в Україні
- 5.3. Організація функціонування системи електронних платежів НБУ
- 5.4. Регулювання участі комерційних банків України у міжнародних платіжних системах
- 5.5. Національна системи масових електронних платежів населення
- 5.6. Регулювання діяльності внутрідержавних небанківських платіжних систем

5.1. Значення організації центральним банком платіжно-розрахункових відносин, моделі платіжних систем

Будь-яка платіжна система покликана забезпечувати обертання грошей між економічними агентами з метою своєчасного, точного і у повному обсязі виконання платіжних зобов'язань.

Запобігання системним ризикам входить у число найважливіших задач центральних банків. У зв'язку з цим вони значну увагу приділяють стандартам і нормативам, які дозволяють учасникам платіжної системи контролювати свій ризик, а також заходам для запобігання поширення локальних криз платежів на всю систему.

Платіжна система — це набір платіжних інструментів, банківських процедур і, як правило, міжбанківських систем переказу коштів, поєднання яких забезпечує грошовий обіг разом з інституційними та організаційними правилами та процедурами, що регламентують використання цих інструментів та механізмів.

Платіж означає погашення зобов'язання шляхом оплати готівкою або переводом коштів по рахунках у банках. Міжбанківські розрахунки провадяться за допомогою дебетування або кредитування рахунків у центральному банку або кореспондентських рахунків комерційних банків. Здійснення розрахунків через центральний банк вигідно і кредитору, і дебітору, оскільки для обох такий варіант означає додаткові гарантії здійснення розрахунків. Платіж припускає передачу боржни-

ком кредитору вимоги, обов'язкового для тієї особи, якому воно виставлено.

Платіжні доручення проходять стадії клірингу і розрахунку.

Кліринг — система безготівкових розрахунків, заснована на заліку взаємних вимог — містить у собі операції по передачі, звірянню і (у деяких випадках) підтвердженню платіжних доручень або доручень на передачу платіжних паперів.

Розрахунки — це фактичне зарахування на основі платіжного доручення грошей на рахунок у банку одержувача, тобто завершення платіжної операції.

Дуже важливим для визначення ступеня надійності платіжної системи є поняття «остаточний розрахунок», що означає безвідкличне і безумовне врегулювання зобов'язань. Це можливо тільки при проведенні розрахунків через центральний банк, чия репутація звичайно не викликає сумнівів.

Виконання платежів може провадитися на валовій або чистій основі. Кожний із цих засобів має і переваги, і хиби.

Розрахунки на валовій основі (або брутто — розрахунки) припускають проведення окремої операції шляхом відповідного перерахування коштів по кожному дорученню або вимозі. Платежі відбуваються послідовно в міру надходження платіжних документів протягом дня. Нерідко вони проводяться в зазначений клієнтом до виконання час. Платежі можуть здійснюватися в так званому режимі реального часу, тобто відразу й остаточно.

У багатьох країнах у якості коштів для перерахувань використовуються кошти, що зберігаються в центральному банку. Якщо центральний банк діє в якості розрахункового агента (тобто установи, що організує процес розрахунків через відкриті в ньому рахунки) він може висунути вимоги до наявності певних залишків на цих рахунках.

Переваги брутто-розрахунків: оперативність і швидкість, зниження ризиків неплатежів. *Вади*: можливий брак ліквідності, що може викликати затримку платежів і виникнення системного ризику; своєчасне виконання платежів цілком залежить від наявності коштів на рахунках або дотримання кредитних лімітів; значний рівень витрат на проведення.

Розрахунки на чистій основі — сальдовий засіб розрахунків, або нетто-розрахунки — припускають взаємозалік зобов'язань. Протягом деякого тимчасового інтервалу (звичайно одного операційного дня) вимоги і зобов'язання накопичуються. Потім проводяться розрахунки по зобов'язаннях, що підлягають взаємному заліку. Для кожного учасника платіжної системи визначається чисте сальдо. Такі взаємозаліки можуть провадитися між двома (двосторонній взаємозалік) або декількома (багатосторонній взаємозалік) учасниками системи розрахунків.

Взаємні розрахунки проводяться через спеціальні міжбанківські організації — розрахунково-клірингові палати. Вони здійснюють багатосторонній взаємозалік (сальдування) міжбанківських платежів: багатосторонні залишки регулюються наприкінці кожного робочого дня через проводки по рахункам у центральному банку. Подібна форма припускає розрахунок чистого сальдо кожного з учасників. Сума багатосторонніх чистих дебетових сальдо повинна рівнятися сумі багатосторонніх чистих кредитових сальдо. Таким чином, сума взаємних зобов'язань сторін має рівнятися нулю. У протилежному випадку виконання відкладається до надходження відсутніх коштів. Подібного роду затримки можуть призвести до виникнення реальних ризиків.

Переваги нетто-розрахунків: зменшення суми переводу коштів при даному обсязі угод, заощадження на витратах, можливість зниження середніх розмірів резервів банків у центральному банку. *Вад:* ризик врегулювання остаточного балансу, що може викликати ланцюгову реакцію.

Донедавна через високу вартість розрахунків на валовій основі банки віддавали перевагу застосуванню механізму багатостороннього клірингу. Але з кінця 80-х рр. у результаті впровадження комп'ютерної техніки і телекомунікаційних технологій розширилося застосування системи брутто — розрахунків.

Центральних банки прагнуть підтримувати суспільну довіру до систем платежів. Деякі з них обмежують свою діяльність — окрім розрахунків — співпрацю з провайдерами приватних платіжних систем, сприяючи надійності, ефективності і міжопераційній сумісності шляхом розробки загальних стандартів. Інші центральні банки самі надають клірингові послуги як альтернативу приватним системам.

Ступінь операційної участі центральних банків в роздрібних платіжних системах різний. У таких країнах, як Японія, Нідерланди, Швейцарія або Швеція, центральні банки не здійснюють ніяких функцій в системах роздрібних платежів, окрім надання розрахункових послуг. У Австралії або Великобританії центральний банк є акціонером деяких приватних клірингових систем і, таким чином, здатний робити певний вплив на ці системи. У Канаді центральний банк є учасником приватних клірингових систем. У Бельгії приватна акціонерна клірингова палата (АКП) функціонує в приміщеннях центрального банку і використовує його ресурси. У деяких країнах центральні банки пропонують обмежені або навіть повномасштабні клірингові послуги банківському сектору. Центральний банк Італії безпосередньо управляє кліринговими палатами, в яких обробляються чеки на крупні суми, а також інші паперові інструменти. У Франції і США центральні банки управляють національними чековими кліринговими операціями. У Франції центральний банк є також акціонером АКП, а центральний банк США володіє і управляє найбільшою системою АКП. Керована

німецьким Бундесбанком система роздрібного клірингу RPS забезпечує загальнонаціональний кліринг всіх платіжних інструментів. У той же час через систему центрального банку здійснюється кліринг менше 20 % всіх роздрібних платежів в Німеччині.

У деяких країнах центральні банки також проводять обробку, кліринг і розрахунок трансграничних роздрібних операцій через кореспондентські рахунки (в деяких випадках, але не завжди, з іншими центральними банками). Ця діяльність зазвичай включає державні платежі, наприклад пенсійні, а також виконання доручень фінансових інститутів, зарубіжних центральних банків або міжнародних інститутів.

Розрахункові послуги. Роздрібні платежі через систему валових розрахунків в режимі реального часу ВРРЧ проводяться індивідуально, спочатку обчислюються клірингові залишки (позиції), а потім проводяться розрахунок. Той факт, що центральні банки пропонують національним міжбанківським кліринговим системам розрахункові послуги зі своїх рахунків, дозволяє фінансовим інститутам понизити їх кредитні ризики і уникнути проведення розрахунків через конкурентів. Проведенню розрахунків сприяють механізми надання ліквідності протягом дня і овернайт. Роздрібні платіжні системи проводять розрахунок на нетто-основі, прагнучи зберегти ліквідність. Хоча в деяких країнах, включаючи Німеччину і Швейцарію, проведення роздрібних платежів виконується на валовій основі з накопиченням. У США здійснення розрахунків на валовій або нетто-основі часто залежить від інституційної взаємодії. Зазвичай платежі через клірингові палати розраховуються на нетто-основі, тоді як платежі з двостороннім клірингом і оброблювані ФРС — на валовій основі.

Функція спостереження. Багато центральних банків мають в своєму розпорядженні правові повноваження відносно платіжних і розрахункових систем. Закони про центральний банк країни або інші національні закони часто містять загальне положення про те, що центральний банк повинен сприяти безперебійному функціонуванню платіжної системи (наприклад, в Австралії, Бельгії, Франції, Німеччині, Італії, Японії, Нідерландах, Швеції і Швейцарії). На основі цих положень центральні банки спостерігають за платіжними системами для крупних сум і роздрібними платіжними системами. У Бельгії, Франції, Німеччині, Італії і Нідерландах ведеться спостереження за платіжною системою в цілому, включаючи роздрібні платежі. Європейський центральний банк (ЄЦБ) і національні центральні банки повинні надати засоби, а ЄЦБ — прийняти регулюючі нормативи для створення ефективних і надійних клірингових і платіжних систем як усередині Співтовариства, так і з іншими країнами. ФРС, навпаки, спостерігає за платіжною системою на базі норм, що уповноважили її надавати платіжні послуги інститутам, що приймають внески, і виконувати нагляд і регулювати діяльність банківських організацій.

5.2. Правове регулювання платіжної системи та переказу коштів в Україні

Загальні засади функціонування платіжних систем в Україні, порядок проведення переказу коштів у межах України регулюються Законом України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні». Нині на ринку банківських послуг функціонують системи міжбанківських розрахунків, системи масових платежів та внутрібанківські платіжні системи.

У своїй діяльності Національний банк України, керуючись нормами Закону України «Про Національний банк України», виконує таку функцію: створює, координує та контролює створення платіжних систем (пункт 7 статті 7).

Система міжбанківських розрахунків призначена для переказу коштів у межах України між банками на виконання зобов'язань їх клієнтів, а також власних зобов'язань цих банків.

Внутрібанківська платіжна система створюється банком з метою забезпечення переказу коштів між його підрозділами.

Для переказу коштів за операціями, які здійснюються юридичними та фізичними особами із застосуванням платіжних інструментів, зокрема платіжних карток, призначена *система масових платежів*.

Ці системи є традиційними і найпопулярнішими, а проведення через них безготівкових розрахунків базується на вже існуючій нормативно-правовій базі.

Для задоволення потреб населення у розрахунках за комунальні та споживчі послуги, придбані товари, а також одержання готівки та з метою накопичування заощаджень на поточних і карткових рахунках у банках створена і вже набула широкого застосування Національна система масових електронних платежів.

Крім того, законом передбачено, що в Україні поряд із внутрідержавними банківськими платіжними системами можуть створюватися внутрідержавні небанківські платіжні системи (ВНПС). Порядок створення ВНПС та засади їх діяльності, обумовлені новизною нього процесу, спробуємо висвітлити нижче.

Слід зауважити, що відносини у сфері переказу коштів регулюються Конституцією України, законами України «Про Національний банк України», «Про банки і банківську діяльність», «Про зв'язок», іншими актами законодавства України та нормативно-правовими актами Національного банку України.

Цивільним кодексом України встановлено, що безготівкові розрахунки проводяться через банки, інші фінансові установи, в яких відкрито відповідні рахунки, якщо інше не впливає із закону та не обумовлене видом безготівкових розрахунків (стаття 1088), а положення

глави 72 «Банківський рахунок», крім банків, застосовуються також до інших фінансових установ при укладенні ними договору банківського рахунка відповідно до наданої ліцензії (стаття 1066).

Отже, право здійснювати безготівкові розрахунки мають не лише банки, а й інші фінансові установи. Воно надається за умови відкриття відповідних рахунків на підставі укладеного договору та отримання відповідної ліцензії.

У розумінні Закону України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні» безготівкові форми розрахунків забезпечують проведення переказу коштів — рух певної суми коштів з метою її зарахування на рахунок отримувача або видачі йому у готівковій формі (пункт 1.24). Що ж до проведення самого переказу коштів, то це є обов'язковою функцією, яку має виконувати платіжна система (пункт 1.29 Закону України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні»).

Фінансова послуга з переказу коштів належить до ринку банківських послуг, де, крім банків, можуть здійснювати свою діяльність також інші фінансові установи.

5.3. Організація функціонування системи електронних платежів

Систему електронних платежів було створено в 1993 році, виходячи з тогочасних реалій. Рішення про використання для СЕП звичайних персональних комп'ютерів з операційною системою MS-DOS дало тоді змогу за кілька місяців упровадити СЕП у масштабах усієї країни. Україна стала першою з пострадянських країн, яка отримала загальнодержавну систему електронних міжбанківських розрахунків.

Відтоді СЕП зазнала багато змін, зокрема, було розроблено *вісім моделей* обслуговування консолідованого кореспондентського обліку, здійснено перехід на міжнародні стандарти бухгалтерського обліку і звітності, реалізовано принцип «поставка проти оплати» у взаємодії з Депозитарієм державних цінних паперів, вдосконалено засоби захисту інформації, побудовано кількарівневу систему резервування та відновлення роботи. СЕП повністю задовольняла потреби України в міжбанківських розрахунках, учасники системи були цілком задоволені рівнем її швидкодії, надійності і спектром послуг.

Проте апаратна база СЕП, MS-DOS та апаратні засоби захисту інформації системи залишалися без змін. Комп'ютерна техніка і спеціалізовані апаратні засоби захисту інформації СЕП випрацювали свій ресурс — комп'ютери такого класу вже знято з виробництва. Швид-

кість шифрування за допомогою апаратних засобів захисту, яка була досить великою в 1993 році, стала причиною збільшення часу оброблення платежів. Крім того, апаратура фізично та морально застаріла, не було запасних частин для її ремонту. Тому стала нагальною потреба переходу на нову програмно-апаратну базу, що й спонукало до розробки нового покоління СЕП — СЕП-2.

Основним нормативно-правовим актом Національного банку України, що визначає загальні вимоги щодо функціонування в Україні СЕП та порядку виконання міжбанківського переказу коштів через кореспондентські рахунки банків-резидентів у національній валюті України є Інструкція про міжбанківський переказ коштів в Україні в національній валюті, затверджена постановою Правління Національного банку України від 16.08.2006 № 320.

Функціонування СЕП забезпечується такими *програмно-технічними комплексами*:

ЦОСЕП — розміщений у Центральній розрахунковій палаті ЦОСЕП;

АРМ-СЕП — автоматизоване робоче місце учасника СЕП;

АРМ-РП — автоматизоване робоче місце територіального управління Національного банку;

АРМ-Ю — автоматизоване робоче місце юридичної особи, що забезпечує приймання від банків до СЕП у файловому режимі тих початкових платежів, які отримали схвалення Національного банку.

В основу створення СЕП-2 покладено такі рішення:

1. Технологія і формати обміну інформацією в СЕП, які склалися за час її існування, виявилися зручними для учасників СЕП; було відпрацьовано чітку взаємодію систем автоматизації усіх банків України із СЕП. Тому об'єктивної потреби в заміні форматів не було, до того ж це призвело б до значних переробок системи автоматизації банку (САБ), а отже, невиправданого зростання ризиків у платіжній системі в цілому. Тому одним з основоположних рішень було таке: залишити чинні формати і технологію обміну інформацією між СЕП та САБ учасника СЕП, мінімізувавши для нього обсяг робіт із доопрацювання САБ.

Єдиними змінами, внесеними до форматів обміну інформацією, стали:

- використання Windows-кодування при заповненні текстових реквізитів платежів (на відміну від DOS-кодування у старій СЕП);
- використання однакових форматів електронних розрахункових документів як у файловому режимі взаємодії із СЕП, так і в режимі реального часу.

2. СЕП-2 побудована за централізованою архітектурою. Єдина база даних СЕП ведеться в ЦРП, тут же відбувається й оброблення платіжної і технологічної інформації в обох режимах — файловому та режимі реального часу. Продовження розподіленого оброблення інформації

в територіальних управліннях визнано недоцільним, оскільки географічне розташування більшості банків у Києві та розвиток моделей обслуговування консолідованого кореспондентського рахунку поступово призвели до того, що переважна більшість платежів СЕП (до 70-80 відсотків) оброблялась у Центральній розрахунковій палаті. Водночас наявність АРМ-2 у 25 областях призводила до велими складної схеми обміну інформацією між ними та між АРМ-1, а також потребувала складних кількарівневих заходів із резервування і відновлення їх роботи.

Проте хоча фізично оброблення інформації СЕП-2 здійснюється у ЦРП розрахунковим палатам територіальних управлінь Національного банку надаються програмно-технічні засоби (АРМ-РП), за допомогою яких вони провадять моніторинг роботи банків регіону в СЕП та надають їм консультативну допомогу.

3. Програмно-технічне забезпечення центру оброблення СЕП (ЦОСЕП) у ЦРП базується на сучасному системному забезпеченні з використанням промислової СУБД. Резервування і відновлення інформації ЦОСЕП виконується засобами катастрофостійкого обчислювального середовища Національного банку, яке базується на дискових масивах Enterprise Storage System.

4. Спеціально для СЕП-2 розроблено і надано учасникам нову апаратуру криптографічного захисту інформації. Вона забезпечує виконання двох функцій — формування/перевірки електронного цифрового підпису на платіжних документах та шифрування платіжної і технологічної інформації як у режимі файлового обміну, так і в онлайн-новому режимі. Швидкодія нової апаратури криптографічного захисту інформації в декілька разів більша, що дасть змогу забезпечити належну швидкість оброблення платіжних документів у СЕП при збільшенні їх кількості в 10 разів. Крім того, ця апаратура є більш захищеною від несанкціонованих втручань та працює з використанням стандарту України для електронного цифрового підпису на еліптичних кривих. Ключ для електронного цифрового підпису генерується безпосередньо у смарт-картці й не може бути скопійований будь-якими способами.

Розглянемо докладніше побудову СЕП-2 (рис. 5.1).

Раніше система електронних міжбанківських переказів складалася з двох підсистем: Системи електронних платежів (СЕП), яка здійснювала перекази у файловому режимі (з 1993 року), і Системи термінових переказів (СТП), впровадженої в 2001 році, котра здійснювала перекази в режимі реального часу. СЕП-2 стала єдиною системою міжбанківських розрахунків, яка об'єднала в собі риси обох зазначених підсистем. СЕП-2 відрізняється від СТП можливістю учасників виконувати платежі у режимі реального часу.

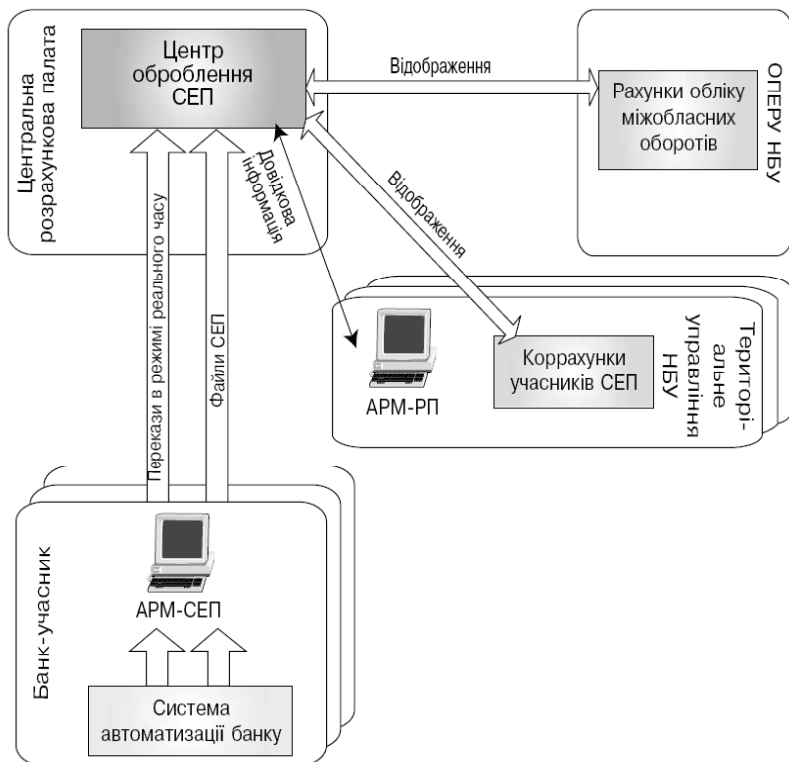

Рис. 5.1. Структурна схема СЕП-2

Так, в СТП можна було платити тільки на адресу банку, який також є учасником СТП. У СЕП-2 можна переказувати кошти в режимі реального часу на адресу будь-якого банку — учасника СЕП. Навіть якщо банк-отримувач сам не працює в режимі реального часу, ці платежі негайно відображаються на його кореспондентському рахунку;

Відкриття кореспондентського рахунку банку, у тому числі через свою філію, здійснюється територіальним управлінням на підставі укладеного договору про кореспондентський рахунок у Національному банку України та за умови подання правильно оформлених документів.

Департамент інформатизації формує Електронний технологічний довідник банків України та інших установ на підставі інформації, що міститься в електронному Державному реєстрі банків.

Центральна розрахункова палата зобов'язана на початку першого банківського дня після включення банку (філії) до Довідника учасників СЕП засобами ЦОСЕП привести значення технічного рахунку банку (філії) у відповідність до стану його кореспондентського рахунку на підставі файла L.00, отриманого від АРМ-СЕП відповідного територіального управління. Після цього учасник СЕП може здійснювати міжбанківський переказ через СЕП.

Технічний рахунок у ЦОСЕП (технічний рахунок) — інформація в електронній формі, що зберігається в ЦОСЕП, поновлюється під час оброблення міжбанківських електронних розрахункових документів і відображає стан кореспондентського рахунку учасника СЕП безпосереднього на певний час.

ЦОСЕП здійснює оброблення міжбанківських електронних розрахункових документів, службових повідомлень СЕП та електронних розрахункових повідомлень у порядку їх надходження до СЕП. Міжбанківський електронний розрахунковий документ, прийнятий СЕП, не може бути відкликаний. Результати оброблення міжбанківських електронних розрахункових документів у СЕП відображаються на технічному рахунку банку (філії).

Початкові платежі від банку (філії) приймаються в межах поточного значення його технічного рахунку.

Міжбанківський електронний розрахунковий документ вважається виконаним у СЕП з часу відображення його суми за технічним рахунком учасника СЕП-отримувача, за винятком випадків, передбачених процедурою відновлення функціонування СЕП у разі порушення її роботи або виникнення надзвичайних ситуацій.

СЕП забезпечує здійснення розрахунків у межах України між банками як за дорученнями клієнтів банків, так і за зобов'язаннями банків. СЕП виконує міжбанківський переказ у файловому режимі та в режимі реального часу. Здійснення банком початкових платежів у файловому режимі є обов'язковим, а у режимі реального часу — за його вибором. Разом з тим, банк, який працює в СЕП у файловому режимі, забезпечує приймання платежів у режимі реального часу.

У *файловому режимі* обмін платіжними документами організовано у пакетному режимі технологічними циклами шляхом приймання-передавання відповідних документів. Тривалість циклу складає 15—20 хвилин.

Функціонування СЕП у файловому режимі. ЦОСЕП на початку банківського дня отримує від системи автоматизації банку (САБ) територіальних управлінь файл L.00 і на його підставі перевіряє відповідність значень технічних рахунків учасників СЕП стану їх кореспондентських рахунків та в разі потреби приводить значення технічних рахунків у ЦОСЕП у відповідність до значень кореспондентських рахунків у файлі L.00. Від ЦОСЕП інформація про стан технічних рахунків надсилається їх власникам.

Учасник СЕП у режимі реального часу має право:

- а) виконувати міжбанківські перекази;
- б) установлювати в ЦОСЕП ліміти технічних рахунків, початкових оборотів підпорядкованих йому філій;
- в) одержувати довідкову інформацію про: стан власного технічного рахунку і про стан технічних рахунків своїх філій; власні міжбанківські перекази; міжбанківські перекази своїх філій тощо.

У режимі реального часу кошти зараховуються на рахунок отримувача негайно, у момент надходження платежу від відправника СЕП. Саме це є головною ознакою платіжних систем класу RTGS згідно з міжнародною класифікацією.

Банк та його філії мають право працювати в СЕП з використанням відповідної моделі обслуговування консолідованого кореспондентського рахунку.

У разі роботи за моделлю 3 банк зобов'язаний мати консолідований кореспондентський рахунок у територіальному управлінні за його місцезнаходженням і технічний рахунок у ЦОСЕП. Філії банку не можуть мати кореспондентських рахунків у територіальних управліннях і технічних рахунків у ЦОСЕП. Банк повинен мати власну ВМПС для виконання внутрішньобанківського переказу.

Філії банку є опосередкованими учасниками СЕП і обмінюються міжбанківськими електронними розрахунковими документами з СЕП засобами ВМПС через АРМ-СЕП банку з відображенням результатів розрахунків на технічному рахунку банку.

Банк може працювати в СЕП за моделлю 3 через свій структурний підрозділ, якому визначається реквізит «код банку» та який включається до Електронного технологічного довідника банків України та інших установ та Довідника учасників СЕП.

У разі роботи за моделлю 4 банк зобов'язаний мати консолідований кореспондентський рахунок у територіальному управлінні за його місцезнаходженням і технічний рахунок у ЦОСЕП. Його філії не можуть мати кореспондентських рахунків у територіальних управліннях, але мають технічні рахунки в ЦОСЕП.

Банк і філії зобов'язані мати програмно-технічні комплекси АРМ-СЕП, засоби захисту інформації СЕП, обмінюватися міжбанківськими електронними розрахунковими документами із СЕП незалежно один від одного. Розрахунки філії мають відображатися на технічних рахунках філії та банку. Банк має право протягом операційного дня встановлювати ліміти технічних рахунків і початкових оборотів філій, отримувати від СЕП підсумкову технологічну інформацію про їх роботу.

У разі роботи за моделлю 7 банк зобов'язаний мати консолідований кореспондентський рахунок у територіальному управлінні за його міс-

цезнаходженням і технічний рахунок в ЦОСЕП. Його філії не можуть мати кореспондентських рахунків у територіальних управліннях, але мають технічні рахунки в ЦОСЕП.

Банк та філії зобов'язані мати програмно-технічні комплекси АРМ-СЕП, засоби захисту інформації СЕП, обмінюватися міжбанківськими електронними розрахунковими документами із СЕП незалежно один від одного. Розрахунки філії мають відображатися на технічних рахунках філії та банку.

Банк має право протягом операційного дня встановлювати ліміти технічних рахунків і початкових оборотів філій, виконувати початкові платежі від їх імені та отримувати від СЕП підсумкову технологічну інформацію про їх роботу, а також обмежувати повноваження філій щодо виконання розрахункових та інших операцій за допомогою операційних правил САБ.

Під час роботи за моделлю 7 банк має право використовувати програмно-технічні засоби, що забезпечують обмін внутрішньобанківськими повідомленнями між ним та його філіями без виходу в СЕП. Структура і зміст внутрішньобанківських повідомлень визначаються банком.

У разі роботи за моделлю 8 банк зобов'язаний мати консолідований кореспондентський рахунок у територіальному управлінні за його місцезнаходженням і технічний рахунок у ЦОСЕП. Його філії не можуть мати кореспондентських рахунків у територіальних управліннях, але мають технічні рахунки в ЦОСЕП.

Банк і філії зобов'язані мати програмно-технічні комплекси АРМ-СЕП, засоби захисту інформації СЕП, обмінюватися міжбанківськими електронними розрахунковими документами із СЕП незалежно один від одного. Розрахунки філії мають відображатися на технічних рахунках філії та банку.

Банк має право протягом операційного дня встановлювати ліміти технічних рахунків і початкових оборотів філій.

СЕП надає банку технологічну інформацію про роботу філій та обороти за їх технічними рахунками лише за підсумками банківського дня, але банк може отримувати технологічну інформацію про роботу філій протягом банківського дня в режимі реального часу.

Банк має право працювати в СЕП за відповідною моделлю обслуговування консолідованого кореспондентського рахунку:

з усіма своїми філіями;

з певною кількістю своїх філій;

надати певній філії повноваження працювати в СЕП за відповідною моделлю з групою філій.

За станом на 1 липня 2009 року учасниками СЕП були 1417 установ, із них: 184 — банки України; 1169 — філії банків України; 28 — органи Державного казначейства України; 36 — установи Національного банку України.

Учасники системи, враховуючи свої потреби, самостійно вирішують працювати їм за незалежним чи консолідованим кореспондентським рахунком.

За станом на 1 липня 2009 року за незалежним кореспондентським рахунком працювало 117 банків, що складало 63 % від загальної кількості банків — юридичних осіб, які є учасниками системи. Ними у I півріччі 2009 року виконано 24 926 тисяч початкових платежів на суму 943 000 млн. грн., що відповідно на 17 % та 1 % більше таких самих показників порівняно з I півріччям 2008 року.

Решта банків, а саме 68 комерційних банків, що складало 37 % від загальної кількості банків — юридичних осіб, які є учасниками системи, за станом на 1 липня 2009 року працювали за консолідованим кореспондентським рахунком.

Розподіл учасників системи за моделями обслуговування консолідованого кореспондентського рахунку був такий: за 3 моделлю працювали 52 банки; за 4 моделлю працювали 11 банків; за 7 моделлю працювали 5 банків (табл. 5.1).

Таблиця 5.1

ЗАВАНТАЖЕНІСТЬ СЕП ЗА МОДЕЛЯМИ ОБСЛУГОВУВАННЯ КОНСОЛІДОВАНОГО КОРЕСПОНДЕНТСЬКОГО РАХУНКУ ЗА I ПІВРІЧЧЯ 2009 РОКУ

Моделі	Загальна кількість початкових платежів та електронних розрахункових повідомлень		Загальна сума початкових платежів		у тому числі:			
					початкові платежі та електронні розрахункові повідомлення, виконані в СЕП у файловому режимі		початкові платежі та електронні розрахункові повідомлення, виконані в СЕП у режимі реального часу	
	Тис. шт.	Структура, %	Млн. грн.	Структура, %	Кількість, тис. шт.	Сума, млн. грн.	Кількість, тис. шт.	Сума, млн. грн.
Само-стійно	24 926	17	943 000	32	24 783	771 407	143	171 593
3 модель	83 370	56	1 180 663	40	83 365	1 122 026	5	58 637
4 модель	20 341	14	324 896	11	20 340	323 663	1	1233
7 модель	5556	4	73 824	3	5556	73 824	0	0
8 модель	13 769	9	404 092	14	13 769	404 092	0	0
Разом	147 962*	100	292 6475	100	147 813	2 695 012	149	231 463

* У тому числі 989 тисяч електронних розрахункових повідомлень

За єдиним казначейським рахунком (8 модель) працювало Державне казначейство України, на долю якого припадає 14 % від загальної суми здійснених початкових платежів у I півріччі 2009 року. У I півріччі 2009 року послугами СЕП у режимі реального часу скористалася 501 установа (35 % від загальної кількості учасників СЕП), але тільки 64 учасники виконували платежі в цьому режимі, а саме: 26 банків та 10 філій банків, Національний банк України з його установами. У I півріччі 2009 року учасниками системи виконано 147962 тисячі початкових платежів та електронних розрахункових повідомлень на суму 2926475 млн. грн., що відповідно на 12 % та 22 % менше ніж у I півріччі 2008 року, із них:

- початкові платежі в файловому режимі — 146 831 тис. шт.;
- початкові платежі в режимі реального часу — 142 тис. шт.;
- електронні розрахункові повідомлення — 989 тис. шт.

Переважну більшість початкових платежів, а саме 91 % від загальної їх кількості, становили платежі, виконані банківськими установами.

Дані, наведені в табл. 5.1, свідчать, що найбільшим попитом серед учасників СЕП користувалася 3 модель обслуговування консолідованого кореспондентського рахунку. У I півріччі 2009 року учасники системи, які працювали за цією моделлю, виконали 83 370 тисяч початкових платежів та електронних розрахункових повідомлень (або 56 % від загального обсягу), що на 9200 тисяч штук (або на 10 %) менше, ніж у відповідному періоді 2008 року.

У порівнянні з I півріччям 2008 року кількість початкових платежів та електронних розрахункових повідомлень, виконаних через СЕП у файловому режимі, зменшилась на 12 %, за сумою — на 26 %. У режимі реального часу кількість початкових платежів та електронних розрахункових повідомлень зменшилась на 56 %, проте збільшилась за сумою в 2,6 разів.

5.4. Регулювання участі комерційних банків України у міжнародних платіжних системах

Відповідно до законодавства України договори про членство/участь у міжнародних платіжних системах мають право укладати такі юридичні особи:

- банки України;
- небанківські фінансові установи, які мають ліцензію спеціального уповноваженого органу виконавчої влади у сфері регулювання ринків фінансових послуг на здійснення переказу коштів;
- національний оператор поштового зв'язку.

Юридичні особи зобов'язані зареєструвати укладені договори до початку надання послуг відповідної системи в порядку, встановленому

Положенням про діяльність в Україні внутрішньодержавних і міжнародних платіжних систем, затвердженого постановою Правління Національного банку України від 25.09.2007 № 348 та зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 15.10.2007 за № 1173/14440.

Для реєстрації договору про членство/участь у міжнародній платіжній системі юридична особа має подати до Національного банку України документи щодо:

- організації та діяльності міжнародної платіжної системи;
- роботи юридичної особи в системі.

Таблиця 5.2

МІЖНАРОДНІ ПЛАТІЖНІ СИСТЕМИ, СТВОРЕНІ НЕРЕЗИДЕНТАМИ,

№ з/п	Назва системи	Назва платіжної організації міжнародної платіжної системи
1	2	3
1	Юнистрим	КБ «Юнистрим»
2	Visa International	Visa International Service Association
3	CONTACT	АКБ «РУССЛАВБАНК»
4	Western Union	Western Union Financial Services, Inc.
5	MoneyGram	MoneyGram Payment Systems, Inc.
6	MIGOM	КБ «Европейский трастовый банк»
7	Юнион Кард	ЗАТ «Процессинговая компания «Юнион Кард»
8	Анелик	КБ «Анелик РУ»
9	Живые деньги	ВАТ «Собинбанк»
10	Золотая Корона	ЗАТ «Золотая Корона»
11	Быстрая почта	ЗАТ «Райффайзенбанк»
12	Interexpress	АКБ «Интеркоопбанк»
13	VIGO	Vigo Remittance Corp.
14	American Express	American Express Company
15	«Золотая Корона — Денежные Переводы»	ЗАТ «Биллинговый Центр»
16	Xpress Money	Xpress Money Services Ltd.
17	Coinstar Money Transfer	Coinstar Money Transfer Ltd.

Документи щодо організації та діяльності міжнародної платіжної системи мають право подавати до Національного банку України платіжна організація цієї системи в особі уповноваженого представника або розрахунковий банк.

У разі внесення змін до зареєстрованого Національним банком України договору про членство/участь у міжнародній платіжній системі юридичні особи зобов'язані зареєструвати зміни до договору в Національному банку України до початку надання послуг системи згідно із внесеними змінами.

Міжнародні платіжні системи, створені нерезидентами, документи яких відповідають вимогам Положення про діяльність в Україні внутрішньодержавних і міжнародних платіжних систем, наведено у табл. 5.2.

5.5. Національна системи масових електронних платежів населення

Національна система масових електронних платежів — це внутрішньодержавна банківська багатомітентна платіжна система масових платежів, в якій розрахунки за товари та послуги, одержання готівки та інші операції здійснюються за допомогою платіжних смарт-карток за технологією, що розроблена Національним банком України.

Метою створення НСМЕП є розроблення та впровадження в Україні відносно дешевої надійно захищеної автоматизованої системи безготівкових розрахунків, яка в основному розрахована на роботу в режимі «off-line».

З упровадженням НСМЕП громадяни України матимуть змогу оплачувати товари і послуги у безготівковій формі за допомогою смарт-карток, а також зберігати і накопичувати заощадження у банках на поточних і карткових рахунках. Таким чином, можна очікувати не лише значного розширення можливостей банківської системи України завдяки додатковому залученню коштів населення, а й забезпечення завдяки роботі НСМЕП додаткових прибутків громадян у вигляді відсотків за залишком на їхніх банківських рахунках. Окрім того, технологією НСМЕП передбачено також широке застосування платіжних карток юридичними особами — корпоративні та бізнес-картки.

Національний банк України володіє виключним правом на торговельну марку НСМЕП (свідоцтво на знак для товарів і послуг від 17.09.2001 № 20832 з пріоритетом від 28.04.2000 за відповідними класами Міжнародної класифікації товарів і послуг для реєстрації знаків).

Право на використання торговельної марки НСМЕП банк отримує після підписання договору приєднання до НСМЕП та договору про використання торговельної марки, що є додатком до договору приєднання.

Зображення торговельної марки НСМЕП має розміщуватися на платіжних картках, банкоматах та їх дисплеях, інших термінальних пристроях НСМЕП, у пунктах обслуговування НСМЕП.

До спеціальних платіжних засобів НСМЕП відносяться: платіжні картки; мобільні платіжні інструменти.

У НСМЕП застосовуються платіжні картки з вбудованими чіп-модулями — смарт-картки. *Смарт-картка*, яка є носієм копії фінансової інформації в НСМЕП, на відміну від пластикової картки з магнітною смугою, найбільш повно задовольняє вимоги безпеки. На її базі створена високоефективна офф-лайнова технологія, тобто така, що не потребує оперативного зв'язку з банківським рахунком під час виконання платіжних операцій і яка значно зменшує експлуатаційні витрати. За рахунок цього участь в НСМЕП може брати населення України з малими доходами (пенсіонери, студенти, школярі тощо), а швидкість обслуговування набагато більша, ніж при розрахунках готівкою та операціях картками з магнітною смугою.

У НСМЕП використовуються платіжні картки з платіжними інструментами, як *електронний гаманець та електронний чек*. Застосування електронного гаманця економічно доцільне навіть при розрахунках малими сумами (від кількох копійок). Електронний чек орієнтований на застосування при середніх та значних за сумою платежах (від кількох до тисяч гривень).

Держателі карток НСМЕП можуть виконувати такі *фінансові та нефінансові операції*:

- он-лайн завантаження платіжного додатка картки (чека та гаманця) з рахунку завантаження;
- оф-лайн завантаження платіжного додатка картки (чека та гаманця) з рахунку завантаження;
- завантаження платіжного додатка картки (чека та гаманця) готівкою;
- одержання готівки із залишку коштів платіжного додатка картки (чека та гаманця);
- одержання готівки з рахунку завантаження;
- платіж із залишку коштів платіжного додатка картки (чека та гаманця);
- платіж з рахунку завантаження;
- перегляд стану рахунку завантаження;
- перегляд залишків коштів платіжних додатків (чека та гаманця) на картці;
- перегляд журналу платежів (до восьми останніх операцій);
- перегляд журналу завантажень (до чотирьох останніх операцій);
- зміну персонального ідентифікаційного номеру (ПІН) — ця операція може проводитися на всіх банківських терміналах та банкоматах НСМЕП.

Нещодавно розробниками технології НСМЕП було створено нову картку НСМЕП. Програмне забезпечення фінансових додатків УкрКоін V2.0 забезпечує повну сумісність з попередньою версією Укр-

Коїн V1.02 і дозволяє створювати на одному й тому ж чіпі (в процесі його ініціалізації) такі типи карток HCMEP:

- Платіжні картки;
- Модулі безпеки платіжних терміналів;
- Картки доступу банківські;
- Картки доступу до термінального обладнання;
- Трансферні картки.

На новій платіжній картці можуть бути розміщені *стандартні платіжні додатки* (платіжні інструменти) HCMEP — електронний гаманець та електронний чек. Додатково реалізовано суміщення оф-лайн платіжних додатків з іншими сервісними додатками — соціальними, дисконтними, лояльності та іншими. Функціональні можливості кожного типу карток HCMEP визначаються в залежності від обраного чіпа (SLE66C42P, SLE66C82P, SLE66CL80P). Платіжні картки виготовлені на чіп-модулі SLE66CL80P мають подвійний інтерфейс (контактний та безконтактний) і можуть застосовуватись для оплати проїзду в транспорті. Максимальна кількість платіжних додатків (гаманців та чеків) на картці обмежена 30 додатками і залежить від об'єму енергонезалежної пам'яті (EEPROM) чіпа. УкрКоїн V2.0 має більш високий ступінь захисту трансакцій за рахунок використання TDES криптографічних алгоритмів.

При переході системи на алгоритм шифрування та підписування даних TDES кількість платіжних додатків картки HCMEP може бути збільшена до 35.

Нова картка також може бути використана для електронно-цифрового підпису відповідно до ДСТУ 4145-2002»

Мобільний платіжний інструмент (МПІ) — спеціальний платіжний засіб у вигляді емітованої в установленому законодавством порядку смарт-картки, що є носієм персоніфікованого платіжного мобільного додатка HCMEP та відповідного додатка оператора мобільного зв'язку.

Держателі карток HCMEP мають можливість оплати товарів (послуг) та переказу коштів за допомогою карток HCMEP через мережу Інтернет.

Зокрема, на сьогодні реалізована можливість:

1. Поштових переказів для фізичних та юридичних осіб через Інтернет (система електронних переказів УДППЗ «Укрпошта»);
2. Сплати за комунальні послуги та електроенергію у містах Київ, Одеса, Харків, Львів та ін.;
3. Сплати за телекомунікаційні послуги (ВАТ «Укртелеком», «Фарлеп», «ЦСС» та ін.);
4. Сплати за послуги кабельного цифрового та аналогового телебачення («Воля Кабель», «Фаворит», «НТВ+» та ін.);
5. Сплати за послуги провайдерів Інтернет;

6. Придбання карток мобільного зв'язку, IP-телефонії, хостингу та доменних імен, а також інших товарів та послуг в інтернет-магазинах.

7. Перекази коштів на користь фізичних та юридичних осіб (система Інтернет-платежів SmartPay)

Для здійснення інтернет-платежів НСМЕП потрібно мати:

1. Комп'ютер, підключений до Інтернет.

2. Платіжну картку НСМЕП, яку можна отримати в банку-члені НСМЕП.

3. Гроші на рахунку або платіжному додатку картки НСМЕП (чеку або гаманцю).

4. Зчитувач смарт-карток (карт-рідер).

5. Встановлену та настроєну клієнтську частину інтернет-терміналу (спеціальне програмне забезпечення), яке можна завантажити безкоштовно.

Програмне забезпечення, яке використовується в інтернет-платежах НСМЕП: програмне забезпечення «ІТАР» СНПФ Аргус; програмне забезпечення «InetTerm II» «НВФ «Юнісистем»; програмне забезпечення «ПлатиМО-ІТ» «ТОВ «АВТОР».

До складу НСМЕП входять:

- платіжна організація;
- члени платіжної системи;
- учасники платіжної системи.

Відповідно до постанови Правління Національного банку України від 10.12.2004 № 620 функції Платіжної організації НСМЕП виконує Національний банк України.

Членами НСМЕП можуть бути юридичні особи, які укладуть договір з Платіжною організацією про вступ до НСМЕП. Член НСМЕП може виконувати функції емітента та/або еквайра.

Учасниками НСМЕП є юридичні або фізичні особи — суб'єкти відносин, що виникають при проведенні переказу коштів, ініційованого за допомогою платіжних додатків спеціальних платіжних засобів НСМЕП (процесинговий центр мобільних платіжних інструментів, держателі мобільних платіжних інструментів, розрахунковий банк, головний процесинговий центр, регіональні процесингові центри, процесингові центри банківського рівня, держателі платіжних карток, підприємства торгівлі та послуг тощо).

Функції Розрахункового банку виконує Операційне управління Національного банку України. Функції Головного процесингового центру виконує Центральна розрахункова палата Національного банку. Моделі роботи членів НСМЕП наступні: емітент; еквайр; емітент та еквайр.

За даними Головного процесингового центру НСМЕП протягом першого півріччя 2009 року банками-членами НСМЕП було емітовано 128 990 карток. Таким чином загальна кількість карток НСМЕП за станом на 01.07.2009 становить 2 510 575 одиниць.

Лідерами з емісії платіжних карток НСМЕП є: АБ «Експрес-Банк» (1 042 тис. карток), АКБ «Імексбанк» (1 021 тис. карток), ВАТ «Мегабанк» (202 тис. карток), ВАТ «Банк Демарк» (98 тис. карток).

У НСМЕП на кінець другого півріччя 2009 року термінальна мережа (банкомати і термінали) нараховувала 5841 од.

За кількістю одиниць термінального обладнання лідерами стали такі банки: АКБ «Імексбанк» (1807 одиниць), АБ «Експрес-Банк» (1 752 одиниці), ВАТ КБ «Хрещатик» (727 одиниць), ВАТ «Мегабанк» (360 одиниць).

Свідченням зростання завантаження системи є постійне зростання оборотів НСМЕП. Обороти НСМЕП за перше півріччя 2009 року склали понад 9,4 млрд. грн. На кінець півріччя наростаючі обороти НСМЕП перевищили відмітку 86,1 млрд. грн.

У вересні 2006 р. Міністерством освіти і науки України спільно з Національним банком України розпочато експеримент із впровадження інформаційно-аналітичної системи обліку та відшкодування пільг, що надаються студентам вищих навчальних закладів I-IV рівнів акредитації та учням професійно-технічних училищ України на основі електронного студентського квитка єдиного зразка з використанням технології НСМЕП і державної інформаційно-виробничої системи «Освіта». Системою передбачено впровадження багатофункціонального електронного студентського квитка єдиного зразка з використанням технології НСМЕП, який поєднує в собі функції студентського квитка та банківської платіжної картки.

Впровадження *електронного студентського квитка* із соціальною складовою є першим кроком до відпрацювання технології «соціальної картки», над створенням якої Національний банк працює спільно з низкою міністерств та відомств.

У березні 2009 року між Національним банком України, як Платіжною організацією НСМЕП, та Федерацією профспілок України (ФПУ) підписано договір щодо реалізації масштабної програми запровадження в Україні багатофункціональної *іменної соціальної картки члена профспілки*.

Іменна соціальна картка виконує функції повноцінної платіжної картки та електронного посвідчення члена профспілки, що підтверджує право на різні соціальні пільги. Зокрема, йдеться про пільги щодо проїзду в транспорті, придбання путівок в оздоровчі заклади ФПУ, пільгове медичне обслуговування тощо. На першому етапі, до 2010 року, соціальною картою ФПУ зможуть скористатися близько 80 тисяч чоловік

Об'єднання проектів соціальної картки з транспортними та банківськими функціями мають забезпечити синергетичний ефект і здешевити сукупні витрати всіх учасників проекту, а використання технології НСМЕП має дозволити полегшити застосування цієї схеми в Україні.

5.6. Регулювання діяльності внутрідержавних небанківських платіжних систем

Внутрідержавні небанківські платіжні системи (ВНПС) відповідно до Закону України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні» мають право здійснювати діяльність, пов'язану з переказом, виключно після їх реєстрації та отримання відповідного дозволу в Національному банку України.

Законом встановлено, що членом ВНПС може бути банк, що має банківську ліцензію Національного банку України, а також небанківська фінансова установа, яка має ліцензію Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України на здійснення переказу коштів, і які уклали договір із платіжною організацією відповідної платіжної системи.

У своїй діяльності ВНПС керується правилами щодо організаційної структури платіжної системи, умов членства, порядку вступу та виходу із системи, принципів виконання документів на переказ та їх відкликання, порядку вирішення спорів, управління ризиками, системи страхування, системи захисту інформації та іншими, визначеними платіжною організацією та погодженими з Національним банком України.

Постановою Правління Національного банку України від 14.10.2003 р. № 447 затверджено Положення «Про порядок реєстрації та надання дозволу внутрішньодержавним небанківським платіжним системам на здійснення діяльності, пов'язаної з переказом коштів». Положенням визначено порядок реєстрації Національним банком ВНПС та надання їм дозволу Національного банку на здійснення діяльності, пов'язаної з переказом коштів, виключно в межах України і в національній валюті України, а також порядок відкликання цього дозволу.

Вимоги Положення поширюються на всіх учасників розрахунків, які згідно із законодавством України мають право надавати фінансові послуги з переказу коштів і які для забезпечення своєї діяльності створюють ВНПС із використанням платіжних інструментів.

Переказ коштів у ВНПС забезпечується за участю *розрахункового банку*. Членом ВНПС може бути банк, що має банківську ліцензію Національного банку, а також небанківська фінансова установа, яка має ліцензію Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України на здійснення переказу коштів, і які уклали договір з платіжною організацією ВНПС.

Відповідно до пункту 6 розділу I Положення про діяльність в Україні внутрішньодержавних і міжнародних платіжних систем, затвердженого постановою Правління Національного банку України від 25.09.2007 № 348, платіжна організація платіжної системи зобов'язана узгодити з Національним банком України правила цієї системи до початку надання послуг системи (табл. 6.1).

Таблиця 6.1

**ПЕРЕЛІК ПЛАТІЖНИХ СИСТЕМ, ПРАВИЛА
ЯКИХ УЗГОДЖЕНІ НАЦІОНАЛЬНИМ БАНКОМ УКРАЇНИ**

№ з/п	Назва платіжної системи	Назва платіжної організації	Дата видачі свідоцтва	Примітка
I. Платіжні системи, створені банками				
1	АВЕРС ВАТ «Банк «Фінанси та Кредит»	ВАТ «Банк «Фінанси та Кредит»	27.05.08	Міжнародна система переказу коштів
2	«Аваль-Експрес»	ВАТ «Райффайзен Банк Аваль»	05.02.09	Внутрішньодержавна система переказу коштів
3	«Гринвіч»	ВАТ КБ «Хрещатик»	07.05.09	
4	«Швидкі гроші»	АБ «Брок-бізнесбанк»	10.06.09	
5	«Метал-карт»	ВАТ «МегаБанк»	11.06.09	
II. Платіжні системи, створені небанківськими установами				
1	«Розрахункова фондова система»	ЗАТ Фінансова компанія «Сучасні кредитні технології»	31.12.08	Внутрішньодержавна система розрахунків за угодами щодо цінних паперів
2	«Фінансовий світ»	ТОВ «Українська платіжна система»	16.07.09	Внутрішньодержавна система переказу коштів

Платіжна організація ВНПС відповідно до постанови Правління Національного банку може отримати статус безпосереднього учасника СЕП із відкриттям рахунку в Національному банку.

НБУ розробив вимоги щодо контролю за здійсненням ВНПС діяльності з переказу коштів, згідно з якими *ВНПС мають забезпечувати*:

- наявність відповідних процедур управління ризиками;
- операційну надійність;
- об'єктивні та гласні критерії членства у ВНПС, які гарантують прозорість і відкритий доступ до цих систем;
- наявність у нормативній базі ВНПС належного, тобто доступного та зрозумілого для учасників ВНПС опису технології переказу коштів та її впливу на фінансові ризики, що можуть виникнути в процесі розрахунків;
- вимоги щодо відповідності бухгалтерського обліку у ВНПС основним принципам міжнародних стандартів та національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку;
- дотримання технологічних вимог проведення платіжних трансакцій;
- відновлення функціонування системи в разі виникнення порушень у її роботі;

- порядок зберігання архівів електронних трансакцій;
- автоматичне визначення суперечливої інформації, сумнівної до виконання;

- вимоги до інформаційної безпеки ВНПС тощо.

Сучасний стан розвитку вітчизняної економіки засвідчує об'єктивну потребу у якнайшвидшому кількісному та якісному розвитку фінансової інфраструктури. Трансформаційні процеси обумовлені впровадженням нових стандартів створення та функціонування платіжних систем.

Література [2, 3, 4, 7, 13, 23-26, 29-32, 37, 38, 45, 49, 61, 81, 96, 103, 104, 121, 126]

Контрольні запитання

1. Які існують форми організації центральним баком платіжно-розрахункових відносин?

2. Як еволюціонували моделі платіжних систем?

3. Що є правовою основою регулювання платіжної системи та переказу коштів в Україні?

4. Які принципи відмінності має СЕП-2 порівняно з попередніми системами?

5. Що таке кореспондентський рахунок комерційного банку в НБУ?

6. Чим відрізняються технічних рахунок комерційного банку в РРП та кореспондентський рахунок?

7. У чому полягає роль НБУ в організації міжбанківських розрахунків?

8. Як моделі обслуговування комерційних банків в СЕП є найбільш популярними?

9. Назвіть принципи побудови системи електронних платежів.

10. Які функції має центральна розрахункова палата?

11. Які функції мають регіональні розрахункові палати?

12. Як регулюється участь комерційних банків України у міжнародних платіжних системах?

13. Які фінансові операції можуть виконувати держателі карток НСМЕП?

14. Які нефінансові операції можуть виконувати держателі карток НСМЕП?

15. Як регулюється діяльність внутрідержавних небанківських платіжних систем?

Тести для самоконтролю

1. Як називається модель платіжної системи, коли відбувається перерахування коштів по кожному дорученню або вимозі:

А) бруто — розрахунки;

Б) кліринг;

В) нетто — розрахунки.

2. Система безготівкових розрахунків, заснована на заліку взаємних вимог, має назву:

- а) ділінг;
- б) кліринг;
- в) реінжиніринг;
- г) трансакція.

3. СЕП введено у дію:

- а) у 1991 р.; б) у 1993 р.; в) у 1995 р.; г) у 1997 р.

4. Систему термінових переказів НБУ введено у дію:

- а) у 1993 р.; б) у 1995 р.; в) у 2001 р. г) у 2007 р.

5. Система термінових переказів НБУ працювала:

- а) у файловому режимі;
- б) у режимі реального часу;
- в) у двох режимах обов'язково;
- г) у файловому режимі — обов'язково, а у режимі реального часу — його вибором.

6. У СЕП-2 міжбанківські розрахунки здійснюються:

- а) у файловому режимі;
- б) у режимі реального часу;
- в) у двох режимах обов'язково;
- г) у файловому режимі — обов'язково, а у режимі реального часу — його вибором.

7. Початкові платежі від банку (філії) приймаються в межах:

- а) поточного значення його технічного рахунку;
- б) встановленого овердрафта;
- в) залишку на кореспондентському рахунку на початок дня.

8. Скільки існує моделей обслуговування консолідованого кореспондентського рахунку:

- а) три; б) п'ять; в) вісім; г) десять.

9. Технічний рахунок відкривається:

- а) у територіальному управлінні НБУ;
- б) у Центральній розрахунковій палаті;
- в) у регіональній розрахунковій палаті;
- г) у операційному управлінні НБУ.

10. Кореспондентський рахунок відкривається:

- а) у територіальному управлінні НБУ;
- б) у Центральній розрахунковій палаті;
- в) у регіональній розрахунковій палаті;
- г) у операційному управлінні НБУ.

11. За якою моделлю працює в СЕП Державне казначейство України:

- а) 3б) 5в) 6г) 8

ТЕМА 6. РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ БАНКІВ

П л а н

- 6.1. Пруденційне регулювання діяльності банків в Україні
- 6.2. Створення і державна реєстрація банків
- 6.3. Порядок надання ліцензій і письмових дозволів на здійснення банківських операцій
- 6.4. Здійснення банками функцій фінансового моніторингу
- 6.5. Основні вимоги FATF і організація боротьби з легалізацією «брудних грошей» у банківському секторі економіки
- 6.6. Система страхування вкладів в Україні

6.1. Пруденційне регулювання діяльності банків в Україні

Банківське регулювання — одна із функцій Національного банку України, яка полягає у створенні системи норм, що регулюють діяльність банків, визначають загальні принципи банківської діяльності, порядок здійснення банківського нагляду, відповідальність за порушення банківського законодавства.

Банківське регулювання як одна з форм державного управління є системою заходів, за допомогою яких держава через центральний банк (або інший уповноважений орган) забезпечує стабільне й безпечне функціонування банків, попереджає дестабілізаційні процеси в банківському секторі.

При цьому банківське регулювання як *функція державного управління* покликане сприяти забезпеченню:

- 1) стійкості роботи і зміцненню фінансового стану банківської установи;
- 2) орієнтації та стимулюванню діяльності банку в галузі кредитування на виконання пріоритетних завдань розвитку економіки та підвищення добробуту суспільства;
- 3) науковій організації грошового обігу в народному господарстві;
- 4) створенню системи гарантій захисту інтересів вкладників, в першу чергу фізичних осіб.

Пруденційне регулювання — це антиризикове регулювання фінансових інституцій.

Вплив Національного банку на діяльність інших банків здійснюється за такими основними напрямками:

1) створення законодавчих та інших умов, які б дозволили банками реалізувати свої економічні інтереси (організаційно-правовий напрям);

2) встановлення законодавчих нормативів та нагляд за їх дотриманням з метою забезпечення ліквідності банківської діяльності (напрямом опосередкованого економічного впливу).

Кінцевими цілями банківського регулювання є:

- підтримання стабільності й довіри до банківської системи шляхом забезпечення платоспроможності банківських структур, відвернення системного ризику (тобто ризику того, що банкрутство одного або кількох банків спричинить кризу всієї банківської системи);

- захист вкладників та інших клієнтів банківської системи від надмірного ризику збитків та інших видів шкоди, що виникає внаслідок банкрутства, шахрайства, зловживань, маніпуляцій та інших видів посадових правопорушень з боку постачальників фінансових послуг (індивідуальний ризик);

- забезпечення безперервного ефективного, надійного та результативного функціонування фінансових ринків, включаючи правильну роботу конкурентних ринкових сил (стимулювання ефективності системи).

У ст. 55 Закону України «Про Національний банк України» зазначається, що *головною метою банківського регулювання і нагляду є безпека та фінансова стабільність банківської системи, захист інтересів вкладників і кредиторів.*

Методи банківського регулювання матеріалізуються через систему заходів, які умовно поділяють на *превентивні*, що застосовуються для уникнення можливих негативних наслідків за тієї чи іншої економічної ситуації, та *протекційні*, що вживаються для захисту від уже існуючої ситуації.

До превентивних заходів, зокрема, можна віднести:

- ◆ вимоги щодо розміру та структури власного капіталу банку;
- ◆ вимоги щодо ліквідності;
- ◆ диверсифікацію банківських ризиків;
- ◆ обмеження виконуваних операцій.

До протекційних заходів належать:

- створення системи гарантування вкладів;
- формування банками резервів на покриття кредитних та інших ризиків;

- рефінансування центральним банком комерційних банків;
- допомога інших державних органів.

Методи банківського регулювання поділяються також на економічні та адміністративні.

Економічні методи включають нормативні (встановлення кількісних нормативів або розмірів обмежень чи пільг) та коригуючі (застосування впливу для конкретної ситуації).

Суть *адміністративних методів* (а саме вони посідають чільне місце в організації банківського регулювання) може бути виражена в такому: встановлення певного порядку дії у сфері державного управління (приписи); заборона певних дій (заборони).

Велике значення для ефективності банківського регулювання має нормотворча функція Національного банку України.

Національний банк видає нормативно-правові акти з питань, віднесених до його повноважень, які є обов'язковими для органів державної влади й місцевого самоврядування, банків, підприємств, організацій та установ незалежно від форм власності, а також для фізичних осіб.

Нормативно-правові акти Національного банку (інструкції, положення, правила) видаються і затверджуються у формі постанов Правління НБУ. Вони не можуть суперечити законам та іншим законодавчим актам України і не мають зворотної сили, крім випадків, коли вони згідно із законом пом'якшують або скасовують відповідальність.

Нормативно-правові акти Національного банку підлягають обов'язковій державній реєстрації в Міністерстві юстиції України та набувають чинності відповідно до законодавства України.

Нормативно-правові акти Національного банку можуть бути оскаржені відповідно до законодавства України (ст. 56 Закону про Національний банк).

Таким чином, *банківське регулювання* необхідно розглядати як одну з функцій Національного банку України, яка полягає у створенні системи норм, що регулюють діяльність банків, визначають загальні принципи банківської діяльності, порядок здійснення банківського нагляду, відповідальність за порушення банківського законодавства.

Банківське регулювання, банківський нагляд і банківський контроль — це різні види діяльності, спрямовані на забезпечення надійного та стабільного функціонування банків, які доповнюють один одного.

Отже, банківське регулювання є складною, багатоаспектною категорією. З одного боку, це — функція державного управління, по відношенню до якого вона виступає засобом реалізації політики держави. З іншого боку, банківське регулювання можна розглядати як управлінську діяльність, що має свої методи та форми реалізації.

6.2. Створення і державна реєстрація банків

Реєстрація банків здійснюється Національним банком шляхом унесення відповідного запису до Державного реєстру банків, після чого банк набуває статусу юридичної особи відповідно до Положення про порядок створення і державної реєстрації банків, відкриття їх філій,

представництв, відділень: затверджено Постановою Правління НБУ від 31.08.2001 № 375

Банки створюються у формі *відкритого акціонерного товариства або кооперативного банку*.

Державний банк засновується за рішенням Кабінету Міністрів України після отримання позитивного висновку Національного банку про намір заснування державного банку, який надається на підставі отриманої інформації про:

розмір статутного капіталу державного банку на час його реєстрації, строки та джерела формування, що підтверджуються у тому числі Законом про Державний бюджет України на відповідний рік статтею витрат;

перелік банківських та інших операцій;

бізнес-план, що визначає види діяльності, які державний банк планує здійснювати на поточний рік, з обґрунтуванням їх економічного ефекту;

стратегію банку на наступні три роки.

Місцевий кооперативний банк створюється юридичними і фізичними особами відповідно до вимог Закону та чинного законодавства України про кооперацію. Мінімальна кількість учасників місцевого кооперативного банку має бути не менше ніж 50 осіб, кожна з яких незалежно від розміру своєї участі в капіталі банку (паю) має право одного голосу.

Найменування банку має містити слово «банк», а також вказівку про організаційно-правову форму банку.

Не дозволяється використовувати для найменування банку назву, що повторює вже існуючу назву іншого банку або вводить в оману щодо видів діяльності, які здійснює банк.

Уживання в найменуванні банку слів «Україна», «державний», «центральный», «національний» та похідних від них можливе лише за згодою Національного банку. Згода на використання у своєму найменуванні слів «Україна», «державний», «національний» та похідних від них може бути надана лише державним банкам.

Згода на використання у своєму найменуванні слова «центральный» та похідних від нього може бути надана лише центральному кооперативному банку та материнському банку банківської холдингової групи.

Учасниками банку можуть бути юридичні і фізичні особи, резиденти та нерезиденти, а також держава в особі Кабінету Міністрів України або уповноважених ним органів. Власники істотної участі в банку повинні мати бездоганну ділову репутацію та задовільний фінансовий стан.

Учасниками банку не можуть бути юридичні особи, в яких банк має істотну участь, об'єднання громадян, релігійні та благодійні організації. Учасниками банку не можуть бути юридичні особи, щодо яких

неможливо встановити їх власників і джерела коштів, за рахунок яких такі юридичні особи здійснюють внески до статутного капіталу або купують акції банків.

Місцеві кооперативні банки та центральний кооперативний банк можуть залучати вклади (депозити, у тому числі на поточні рахунки) тільки від своїх учасників.

Формування та збільшення *статутного капіталу* банку може здійснюватися виключно шляхом грошових внесків учасників.

Грошові внески для формування та збільшення статутного капіталу банку резиденти України здійснюють у гривнях, а нерезиденти — юридичні особи, фізичні особи-іноземці — в іноземній вільно конвертованій валюті або в гривнях.

Перерахування сум з іноземної вільно конвертованої валюти, унесених нерезидентами, у національну валюту України здійснюється за офіційним курсом гривні до іноземних валют, установленим Національним банком на дату підписання установчого договору про створення банку, а в разі збільшення статутного капіталу банку — на дату прийняття рішення про збільшення статутного капіталу або на дату прийняття рішення про перетворення банку в банк з іноземним капіталом (якщо набуття банком статусу банку з іноземним капіталом проводиться без збільшення статутного капіталу банку). Кошти можуть перераховуватися лише з власних поточних рахунків юридичними особами та фізичними особами у безготівковій формі та вноситися фізичними особами в готівковій формі.

Статутний капітал банку не повинен формуватися за рахунок коштів, джерела походження яких не підтверджені. Банк має отримати від учасників банку документи й відомості, потрібні для з'ясування джерел походження коштів, що спрямовуються на формування його статутного капіталу. Забороняється використовувати для формування статутного капіталу банку бюджетні кошти, якщо ці кошти мають інше цільове призначення, банківські метали, а також кошти, одержані в кредит та під заставу.

Для державної реєстрації банку уповноважена засновниками особа або голова спостережної ради подає до територіального управління Національного банку за місцем створення банку такі *документи*:

а) заяву про реєстрацію банку, засвідчену підписом уповноваженої особи або голови спостережної (наглядової) ради;

б) установчий договір, підписаний засновниками (учасниками) банку та засвідчений відбитком їх печатки. Підписи фізичних осіб-засновників (учасників) засвідчуються в нотаріальному порядку. Для реєстрації державного та кооперативного банків установчий договір не подається;

в) статут банку, затверджений установчими зборами (зборами учасників) і підписаний головою правління банку;

г) протокол установчих зборів (зборів учасників), підписаний головою та секретарем зборів, у якому зазначаються місце та дата проведення зборів, їх правочинність, порядок денний, порядок голосування;

г) бізнес-план і додатки до нього, складені згідно з вимогами;

д) відомості про склад спостережної (наглядової) ради, правління (ради директорів), ревізійної комісії;

е) документи, що дають змогу зробити висновок про бездоганну ділову репутацію голови, його заступників та членів спостережної (наглядової) ради банку,

є) копію звіту про наслідки підписки на акції (для банку, що створюється у формі відкритого акціонерного товариства), зареєстрованого Державною комісією з цінних паперів та фондового ринку з доданням переліку акціонерів банку;

ж) угоду про передавання приміщення у власність (шляхом дарування, продажу тощо) для розміщення банку за підписом уповноваженої за установчим договором особи або договір оренди приміщення на строк не менше ніж п'ять років у разі його укладення;

з) документи, що дають можливість зробити висновок про професійну придатність і бездоганну ділову репутацію голови та його заступників, членів виконавчого органу (правління або ради директорів) і головного бухгалтера, його заступників;

и) копії платіжних документів про здійснення юридичними та фізичними особами — учасниками банку сплати внесків до статутного капіталу;

і) висновки аудиторських фірм (аудиторів), що складені за підсумками проведеної за станом на конкретну дату перевірки фінансової звітності юридичних осіб — учасників банку, незалежно від їх організаційно-правової форми та форми власності;

ї) фізичні особи — учасники банку, які вносять кошти до статутного капіталу банку в розмірі, що дорівнює чи перевищує 80 тис. грн. (або в іноземній вільно конвертованій валюті, еквівалент якої дорівнює чи перевищує 80 тис. грн., — для фізичних осіб-іноземців), для підтвердження наявності доходів у достатньому розмірі для внесення до статутного капіталу банку та джерел походження цих коштів подають довідки Державної податкової адміністрації України про доходи за останній звітний період (рік) (або довідку компетентного органу країни проживання іноземця про його доходи за останній звітний період (рік), або довідку банку, у якому відкрито рахунок, про наявність коштів на рахунку фізичної особи-іноземця на дату їх перерахування);

й) фінансову звітність юридичних осіб — учасників банку, які матимуть істотну участь у банку, за останні чотири звітних періоди (квартали), а також за станом на перше число місяця, у якому вносяться кошти до статутного капіталу банку, засвідчені підписами керівника та головного бухгалтера (за наявності посади), а також відбитком печатки юридичної особи;

к) установчі документи учасників банку (нотаріально засвідчені копії);

л) копію свідоцтва про державну реєстрацію учасників, засвідчену в нотаріальному порядку;

м) копію ліцензії Державної комісії з цінних паперів і фондового ринку на здійснення діяльності зберігача або торговця цінними паперами засновників (акціонерів), учасників банку (якщо вони здійснюють таку діяльність);

н) копію рішення органів Антимонопольного комітету України про надання згоди на створення відповідного банку у випадках, передбачених чинним законодавством України;

о) документи, які підтверджують ділову репутацію юридичних осіб — учасників банку (крім місцевого кооперативного банку);

п) копії установчих документів власників істотної участі в юридичній особі — учаснику банку, яка матиме істотну участь у банку, засвідчені в нотаріальному порядку, їх фінансову звітність за останні чотири звітних періоди (квартали) та висновки аудиторських фірм (аудиторів) про підтвердження їх звітності за останній звітний період (квартал);

р) анкети згідно з додатком 13, заповнену фізичною особою, яка має істотну участь в юридичній особі, — учаснику банку, який матиме істотну участь у банку;

с) документи, що підтверджують ділову репутацію фізичних осіб — учасників банку (крім місцевого кооперативного банку), які матимуть істотну участь у банку,

т) копію платіжного документа про внесення плати за державну реєстрацію банку.

Документи для отримання учасником дозволу на придбання істотної участі в банку подаються одночасно з документами для державної реєстрації банку.

У разі потреби Національний банк має право вимагати від засновників банку подання додаткових документів, які містять потрібну для прийняття рішення щодо реєстрації банку інформацію, зокрема: установчі документи засновників (акціонерів), учасників власників істотної участі банку (оригінали або копії, засвідчені в нотаріальному порядку), фінансову звітність юридичних осіб за формами, зазначеними в підпункті «й» цього пункту, а також інформацію про відсутність заборгованості за платежами до бюджету.

Акціонери та учасники банку повинні до дня скликання установчих зборів та державної реєстрації банку сплатити кошти в розмірі не менше 30 % (для закритих акціонерних товариств — 50 %) номінальної вартості акцій/часток, але не менше розміру, передбаченого статтею 31 Закону та нормативно-правовими актами Національного банку, та оплатити повну вартість акцій/часток у строки, передбачені устано-

вчими документами, але не пізніше 12 місяців з часу державної реєстрації банку.

Національний банк приймає рішення про державну реєстрацію банку або про відмову в державній реєстрації банку не пізніше ніж за три місяці з часу подання повного пакета документів. Рішення про державну реєстрацію банку приймає Правління Національного банку України.

Кандидати на посади голови, головного бухгалтера банку, а також членів виконавчого органу державного банку до розгляду питання про реєстрацію банків на засіданні Правління Національного банку проходять *тестування* в порядку, установленому Національним банком, та співбесіду з членами Комісії Національного банку.

Протягом трьох робочих днів після прийняття Національним банком відповідного рішення банку видається свідоцтво про державну реєстрацію банку.

Реєстрація банку здійснюється шляхом унесення відповідного запису до *Державного реєстру банків*. Рішення про реєстрацію банку надсилається листом уповноваженій особі банку та територіальному управлінню Національного банку за місцезнаходженням банку за підписом директора Департаменту реєстрації та ліцензування банків з доданням статуту зареєстрованого банку, титульна сторінка якого засвідчена підписом заступника Голови і відбитком печатки Національного банку (статут банку повинен бути прошитим і засвідченим на звороті відбитком печатки Управління справами Національного банку).

Після реєстрації банку в територіальному управлінні Національного банку за його місцезнаходженням відкривається кореспондентський рахунок, на який не пізніше наступного дня після його відкриття із накопичувального рахунку перераховуються зібрані кошти, що утворюють статутний капітал банку.

Національний банк може відмовити в державній реєстрації банку в разі:

- порушення порядку створення банку;
- невідповідності установчих документів, потрібних для реєстрації банку, чинному законодавству України;
- подання неповного пакета документів або невідповідності поданого пакета вимогам чинного законодавства України, в тому числі нормативно-правовим актам Національного банку;
- незадовільного фінансового стану принаймні одного із засновників, які мають істотну участь у банку;
- відсутності бездоганної ділової репутації принаймні одного із власників істотної участі в банку;
- професійної непридатності чи відсутності бездоганної ділової репутації голови та/або членів правління (ради директорів), головного бухгалтера банку.

У разі відмови в реєстрації банку кошти з накопичувального рахунку повертаються учасникам банку за їх заявою протягом трьох робочих днів.

За станом на 01.01.2009 р. в Державному реєстрі банків зареєстровано 198 банків, з яких 167 — акціонерні товариства; 127 — відкриті акціонерні товариства і 40 — закриті акціонерні товариства; 31 банк створено як товариства з обмеженою відповідальністю.

Із зареєстрованих у Державному реєстрі банків 184 банки мали ліцензію на здійснення банківських операцій, у тому числі 182 банки мали письмовий дозвіл на здійснення банківських операцій та операцій з валютними цінностями.

З метою розмежування функцій нагляду між центральним апаратом та територіальними управліннями Національного банку України та здійснення аналізу діяльності системи банків України проводиться групування банків за визначеними параметрами.

На 2008 рік було визначено *чотири групи банків* за розміром регулятивного капіталу і активів:

до I групи віднесено 18 банків (або 9.8 % від їх загальної кількості), регулятивний капітал яких більше 1500 млн. грн. та активи більше 14000 млн. грн.;

до II групи віднесено 20 банків (або 10.9 %), регулятивний капітал яких більше 500 млн. грн. та активи більше 4 000 млн. грн.;

до III групи віднесено 24 банки (або 13.0 %), регулятивний капітал яких більше 200 млн. грн. та активи більше 1 500 млн. грн.;

до IV групи віднесено 122 банки (або 66.3 %), регулятивний капітал яких менше 200 млн. грн. та активи менше 1 500 млн. грн.

В Україні функціонувало 2 банки, у яких 100 % статутного капіталу перебуває у власності держави — ВАТ «Державний Ощадбанк банк України» і ВАТ «Державний експортно-імпорتنний банк України». За підсумками 2008 року державні банки входили до десятки найбільших банків України за розміром регулятивного капіталу і активів. Діяльність ВАТ «Державний експортно-імпорتنний банк України» спрямована на кредитування базових та перспективних галузей економіки України насамперед експорто-орієнтованих, які мають стабільні показники зростання.

ВАТ «Державний Ощадбанк банк України» був єдиним серед українських банків, який мав відповідно до законодавства України державну гарантію збереження вкладів населення.

Питома вага капіталу державних банків у власному капіталі банківського сектору України становила 16.8 % (при 6,8 % у 2007 році), в активах — 11,5 % (при 8,0 % у 2007 році), в наданих кредитах 9,6 (при 7,1 % у 2007 році), в зобов'язаннях 10,7 % (при 8,1 % у 2007 році), в прибутку 12,7 (при 10,7 % у 2007 році).

Упродовж 2008 року кількість діючих банків за участю іноземного капіталу збільшилася з 47 банків до 53 банків, з 26,9 до 28,8 % від за-

гальної кількості діючих банків, у тому числі 17 (кількість за рік не змінилась) створені зі 100 % іноземним капіталом.

Частка прямої участі іноземного капіталу є зареєстрованих статутних капіталах банків України становила 41,14 %, а з урахуванням опосередкованого володіння через акціонерів банків -43,16 %, що на 7.96 процентного пункту більше показника 2007 року.

6.3. Порядок надання ліцензій і письмових дозволів на здійснення банківських операцій

Порядок надання ліцензій і письмових дозволів на здійснення банківських операцій регламентується нормативно-правовими актами НБУ:

1. Положення про порядок видачі банкам банківських ліцензій, письмових дозволів та ліцензій на виконання окремих операцій, затверджене постановою Правління НБУ від 17 липня 2001 р. № 275

2. Положення про порядок видачі ліцензії на здійснення окремих банківських операцій небанківським установам, затверджене постановою Правління НБУ від 16 серпня 2001 р. № 344.

Національний банк видає *небанківським фінансовим установам* ліцензії на здійснення таких банківських операцій:

відкриття та ведення поточних рахунків клієнтів, у тому числі переказ грошових коштів з цих рахунків за допомогою платіжних інструментів та зарахування коштів на них через банківські установи;

розміщення залучених коштів від свого імені, на власних умовах та на власний ризик.

Небанківські фінансові установи здійснюють окремі банківські операції для обслуговування клієнтів (резидентів), розміщення вільних коштів на своїх рахунках через банківські установи від свого імені, на власних умовах та на власний ризик.

Банк має право здійснювати банківську діяльність лише після отримання банківської ліцензії.

Банк має право розпочати здійснювати операції лише за умови дотримання вимог чинних законодавчих актів України та нормативно-правових актів Національного банку України, якими визначаються умови для здійснення відповідних операцій (у тому числі щодо наявності технічних умов, спеціальних підрозділів, їх керівників, відповідних спеціалістів та внутрішніх положень, що регламентують порядок здійснення операцій).

Банки, філії банків здійснюють банківську діяльність у порядку, визначеному Законом України «Про банки і банківську діяльність», нормативно-правовими актами Національного банку, та відповідно до них розробленими статутами, внутрішніми положеннями банків.

Без отримання банківської ліцензії *не дозволяється* одночасно здійснювати діяльність із залучення вкладів та інших коштів, що підлягають поверненню, і надання кредитів, а також вести рахунки. Особи, винні у здійсненні банківської діяльності без банківської ліцензії, несуть кримінальну, цивільну чи адміністративну відповідальність згідно із законодавством України.

Після отримання банківської ліцензії (письмового дозволу) банк зобов'язаний протягом усього часу дії банківської ліцензії дотримуватися ліцензійних вимог, у тому числі щодо розміру регулятивного капіталу.

На підставі банківської ліцензії банки мають право здійснювати такі банківські операції:

приймання вкладів (депозитів) від юридичних і фізичних осіб;
відкриття та ведення поточних рахунків клієнтів і банків-кореспондентів, у тому числі переказ грошових коштів з цих рахунків за допомогою платіжних інструментів та зарахування коштів на них;
розміщення залучених коштів від свого імені, на власних умовах та на власний ризик.

За наявності банківської ліцензії банки мають право без отримання письмового дозволу здійснювати такі операції та угоди:

надання гарантій і поручительств та інших зобов'язань від третіх осіб, які передбачають їх виконання у грошовій формі;

придбання права вимоги на виконання зобов'язань у грошовій формі за поставлені товари чи надані послуги, беручи на себе ризик виконання таких вимог та приймання платежів (факторинг);

лізинг;

послуги з відповідального зберігання та надання в оренду (майновий найм) сейфів для зберігання цінностей та документів;

випуск, купівлю, продаж і обслуговування чеків, векселів та інших оборотних платіжних інструментів;

випуск банківських платіжних карток і здійснення операцій з використанням цих карток;

надання консультаційних та інформаційних послуг щодо банківських операцій.

За наявності банківської ліцензії та за умов отримання письмового дозволу Національного банку банки мають право здійснювати такі операції:

1) операції з валютними цінностями:

неторговельні операції з валютними цінностями;

операції з готівковою іноземною валютою та чеками (купівля, продаж, обмін, прийняття на інкасо), що здійснюються в касах і пунктах обміну іноземної валюти банків;

операції з готівковою іноземною валютою (купівля, продаж, обмін), що здійснюються в пунктах обміну іноземної валюти, які пра-

цюють на підставі укладених банками агентських договорів з юридичними особами-резидентами;

ведення рахунків клієнтів (резидентів і нерезидентів) в іноземній валюті та клієнтів-нерезидентів у грошовій одиниці України;

ведення кореспондентських рахунків банків (резидентів і нерезидентів) в іноземній валюті;

ведення кореспондентських рахунків банків (нерезидентів) у грошовій одиниці України;

відкриття кореспондентських рахунків в уповноважених банках України в іноземній валюті та здійснення операцій за ними;

відкриття кореспондентських рахунків у банках (нерезидентах) в іноземній валюті та здійснення операцій за ними;

залучення та розміщення іноземної валюти на валютному ринку України;

залучення та розміщення іноземної валюти на міжнародних ринках;

торгівля іноземною валютою на валютному ринку України (за винятком валютно-обмінних операцій);

торгівля іноземною валютою на міжнародних ринках;

операції з банківськими металами на валютному ринку України;

операції з банківськими металами на міжнародних ринках;

інші операції з валютними цінностями на міжнародних ринках;

інші операції з валютними цінностями на валютному ринку України;

2) емісію власних цінних паперів;

3) організацію купівлі та продажу цінних паперів за дорученням клієнтів;

4) здійснення операцій на ринку цінних паперів від свого імені (включаючи андеррайтинг);

5) здійснення інвестицій у статутні фонди та акції інших юридичних осіб;

6) здійснення випуску, обігу, погашення (розповсюдження) державної та іншої грошової лотереї;

7) перевезення валютних цінностей та інкасацію коштів;

8) операції за дорученням клієнтів або від свого імені:

з інструментами грошового ринку;

з інструментами, що базуються на обмінних курсах та відсотках;

фінансовими ф'ючерсами та опціями;

9) довірче управління коштами та цінними паперами за договорами з юридичними та фізичними особами;

10) депозитарну діяльність і діяльність з ведення реєстрів власників іменних цінних паперів.

Банкам забороняється діяльність у сфері матеріального виробництва, торгівлі (за винятком реалізації пам'ятних, ювілейних і інвестиційних монет) та страхування, крім виконання функцій страхового посередника.

Національний банк видає банку банківську ліцензію у разі дотримання ним таких обов'язкових умов:

а) наявність на час звернення банку з клопотанням про видачу банківської ліцензії повністю сплаченого зареєстрованого статутного капіталу;

б) банк має бути забезпечений належним банківським обладнанням, комп'ютерною технікою, програмним забезпеченням та комунікаційними засобами, потрібними для здійснення банківських операцій і захисту інформації/документів від підроблення, викривлення та знищення, ведення бухгалтерського обліку та складання щоденного балансу і відповідної статистичної звітності, а також якісного проведення розрахунків та участі в системі електронних платежів Національного банку, що відповідають вимогам нормативно-правових актів Національного банку, а також нормативно-правових актів Фонду гарантування вкладів фізичних осіб щодо порядку формування і ведення бази даних про вкладників — фізичних осіб та надання звітності;

в) наявність у банку приміщення (у тому числі касового вузла), технічний стан та організація охорони якого відповідають вимогам нормативно-правових актів Національного банку. Касовий вузол та сховище банку мають відповідати технічним вимогам, викладеним у Відомчих будівельних нормах «Будинки і споруди. Проектування банків та банківських сховищ» ВБН В.2.2-00032106-1-95. Організація охорони банку має відповідати вимогам Інструкції про вимоги з організації охорони установ банків України, затвердженої постановою Правління Національного банку України від і зареєстрованої в Міністерстві юстиції України від 12.04.2001 за № 338/5529;

г) наявність як мінімум трьох осіб, призначених членами правління (ради директорів) банку, які мають відповідну освіту та досвід, необхідний для управління банком, кандидатури яких відповідають кваліфікаційним вимогам. Керівники банку повинні мати бездоганну ділову репутацію. На зазначені посади не можуть бути призначені особи, які були керівниками банків, що визнані відповідно до чинного законодавства України банкрутами або щодо яких Національний банк прийняв рішення про ліквідацію чи про відкликання банківської ліцензії, та особи, які притягувалися до кримінальної відповідальності або були звільнені за вимогою Національного банку.

6.4. Здійснення банками функцій фінансового моніторингу

Наявний світовий досвід пропонує до застосування *три основні схеми організації фінансового контролю.*

Перша — система контролю, якою передбачено заборону великих за обсягом угод із готівкою без участі професійного посередника. Вона реалізована в межах Європейського Союзу. Наприклад, італійським законодавством не вимагається, щоб підприємці або фінансисти вели облік значних угод із готівкою та повідомляли про них. Натомість існує заборона на здійснення таких угод без законного фінансового посередника, який веде відповідний облік.

Друга — система контролю, якою передбачено обов'язкове повідомлення уповноваженого органу про всі угоди, сума яких перевищує певний обсяг. Така система діє у Сполучених Штатах Америки та Австралії. Простота критерію відбору операцій, що підлягають контролю, робить правила гри ясними та зрозумілими для всіх учасників і виключає момент підозри з боку суб'єкта фінансового моніторингу.

Третя — система контролю, якою передбачено інформування про сумнівні угоди. Проблема реалізації цієї системи полягає у визначенні сумнівності. Якщо вона базується на жорсткій фіксації предикатного злочину (наприклад, тероризму або наркоторгівлі), на суб'єкта фінансового моніторингу автоматично покладаються функції розслідування. Інші способи визначення сумнівності — застосування органами нагляду певних критеріїв, досвід суб'єкта фінансового моніторингу.

В Україні реалізується модель фінансового контролю змішаного типу. Положенням про здійснення банками фінансового моніторингу, затверджене постановою Правління НБУ від 14 травня 2003 р. № 189 встановлюються загальні вимоги Національного банку України щодо: виявлення та реєстрації банками фінансових операцій, що підлягають фінансовому моніторингу; ідентифікації клієнтів; надання банками спеціально уповноваженому органу виконавчої влади з питань фінансового моніторингу (Державний комітет з фінансового моніторингу) інформації відповідно до вимог законів України з питань запобігання легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом.

Правила внутрішнього фінансового моніторингу розробляються банком з урахуванням вимог законів України, що регулюють питання запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, нормативно-правових актів Національного банку України, актів Уповноваженого органу, прийнятих на виконання та відповідно до цих законів, рекомендацій Групи з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей, Базельського комітету банківського нагляду.

Основним принципом розроблення та реалізації Правил внутрішнього фінансового моніторингу і програм здійснення фінансового моніторингу банку є забезпечення участі працівників банку (у межах їх компетенції) у виявленні фінансових операцій, які можуть бути пов'язані з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванням тероризму.

Банк відповідно до законодавства України зобов'язаний *ідентифікувати*:

- а) клієнтів, які відкривають рахунки в банку;
- б) клієнтів, які здійснюють операції, що підлягають фінансовому моніторингу;
- в) клієнтів, які здійснюють операції з готівкою без відкриття рахунку на суму, що перевищує 50000 гривень, або еквівалент цієї суми в іноземній валюті;
- г) осіб, які діють від імені зазначених клієнтів.

Банк уточнює інформацію щодо ідентифікації та вивчення клієнта не рідше одного разу на рік, якщо ризик проведення клієнтом операцій з легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, оцінюється банком як великий. Для інших клієнтів термін уточнення інформації не повинен перевищувати трьох років.

Обов'язкове уточнення інформації щодо ідентифікації та вивчення клієнта проводиться банком у разі:

- а) зміни власника істотної часті;
- б) зміни місцезнаходження (проживання) власника рахунку;
- в) внесення змін до установчих документів;
- г) закінчення строку дії наданих документів.

Аналіз фінансових операцій з метою виявлення таких, що відповідно до законодавства України, яке регулює відносини у сфері запобігання легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, підлягають фінансовому моніторингу, здійснюється працівниками банку перед їх проведенням, а також у подальшому в процесі обслуговування клієнта.

Якщо працівник банку з'ясує, що фінансова операція підлягає фінансовому моніторингу, то *він не пізніше 12 години* наступного робочого дня відповідно до внутрішніх процедур банку повідомляє про це відповідальному працівнику (особі, яка виконує його функції), який приймає рішення про потребу реєстрації цієї операції.

Реєстрація фінансових операцій, що підлягають фінансовому моніторингу, здійснюється у відповідному реєстрі, який формується та ведеться банком (філією) і є електронним документом визначеної структури. Формат і структура реєстру та порядок реєстрації фінансових операцій у реєстрі визначаються відповідальним працівником банку (філії).

Реєстр фінансових операцій, що підлягають фінансовому моніторингу, є документом з обмеженим доступом. Порядок та режим доступу працівників банку до реєстру встановлюються відповідальним працівником банку (філії). Відповідальний працівник банку (філії) несе особисту відповідальність за захист реєстру від знищення, несанкціонованого доступу, модифікації або викривлення даних.

Коригування даних, що внесені до реєстру, не допускається. У разі потреби виправлення помилково внесених до реєстру даних щодо

окремої фінансової операції в інформаційному рядку реєстру, у якому містяться відомості про цю операцію, зазначається про його анулювання, а реєстр доповнюється новим записом про цю операцію.

Внутрішньобанківську систему запобігання легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, очолює *відповідальний працівник банку*, який є незалежним у своїй діяльності і підзвітним лише керівнику банку. У разі створення в банку спеціального підрозділу із запобігання легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, керівник цього підрозділу виконує обов'язки відповідального працівника.

Відповідальний працівник банку є членом правління банку за посадою, призначається та звільняється з посади в порядку, визначеному установчими документами банку. Кандидатура відповідального працівника банку погоджується з Національним банком України.

Відповідальний працівник банку має право вносити на розгляд правління банку для прийняття відповідного рішення пропозиції щодо забезпечення виконання банком вимог законодавства України у сфері запобігання легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом.

У разі відхилення правлінням банку пропозицій відповідального працівника він має право звернутися з відповідними пропозиціями до спостережної ради банку. Пропозиції відповідального працівника розглядаються спостережною радою банку на найближчому її засіданні.

Для забезпечення належного рівня підготовки персоналу з питань запобігання легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, банком щорічно розробляється та реалізується *програма навчання та підвищення кваліфікації працівників банку* щодо здійснення заходів з фінансового моніторингу.

У разі прийняття рішення про зупинення фінансової операції відповідальний працівник банку (філії) зобов'язаний невідкладно повідомити про це Уповноважений орган шляхом формування та надсилання відповідного файла-повідомлення. Файл-повідомлення щодо такої операції має бути надісланий до Уповноваженого органу в день її вивлення.

Не пізніше наступного робочого дня після надсилання відповідного файла-повідомлення відповідальний працівник банку (філії) повинен пересвідчитися у взятті Уповноваженим органом на облік цієї фінансової операції на основі відповідного файла-повідомлення про взяття (відмову від взяття) фінансової операції (фінансових операцій) на облік.

Загальний строк зупинення проведення фінансової операції не може перевищувати семи робочих днів з часу отримання банком документа на переказ (іншого документа, що є підставою для проведення операції).

6.5. Основні вимоги FATF і організація боротьби з легалізацією «брудних грошей» у банківському секторі економіки

FATF є міжурядовою організацією ціллію якої є розробка та впровадження політики, на національному та міжнародному рівнях, боротьби з відмиванням коштів та фінансуванням тероризму. Секретаріат FATF розташований в приміщенні OECD.

FATF нараховує 34 члени: Аргентина; Австралія; Австрія; Бельгія; Бразилія; Канада; Китай; Данія; Європейська Комісія; Фінляндія; Франція; Німеччина; Греція; Рада Співробітництва Країн Перської Затоки; Гонконг, Китай; Ісландія; Ірландія; Італія; Японія; Люксембург; Мексика; Нідерланди; Нова Зеландія; Норвегія; Португалія; Росія; Сінгапур; Південна Африка; Іспанія; Швеція; Швейцарія; Туреччина; Об'єднане Королівство; та США.

Індія та Республіка Корея — країни-спостерігачі. APG, CFATF, GAFISUD, MENAFATF та MONEYVAL — асоційовані члени.

Глобальна мережа протидії відмиванню коштів та фінансуванню тероризму також включає 3 інші міжнародні організації: ESAAMLG6, EAG та GIABA. Офшорна Група Банківських Наглядачів (OGBS) також є частиною цієї мережі.

FATF закликає всі країни вжити необхідних заходів для приведення їх національних систем стосовно боротьби з відмиванням доходів, одержаних злочинним шляхом, і фінансуванням тероризму у відповідність з новими рекомендаціями FATF та ефективного їх здійснення.

Базові Сорок Рекомендацій FATF були розроблені у 1990 році як ініціатива щодо боротьби з протиправним використанням фінансових систем особами, які відмивають гроші, одержані від реалізації наркотиків. У 1996 році Рекомендації вперше були переглянуті з метою відображення типів відмивання грошей, які змінюються. Сорок Рекомендацій у редакції 1996 року були схвалені більш як 130 країнами і є міжнародним стандартом у сфері боротьби з відмиванням грошей.

У жовтні 2001 року FATF поширила свій мандат на питання фінансування тероризму і зробила важливий крок, підготувавши *Вісім Спеціальних Рекомендацій* щодо боротьби з фінансуванням тероризму. Ці Рекомендації містять комплекс заходів, метою яких є протидія фінансуванню терористичних актів та терористичних організацій, і доповнюють Сорок Рекомендацій.

Переглянуті Сорок Рекомендацій застосовуються не тільки до відмивання грошей, а й до фінансування тероризму, і разом з Вісьмома Спеціальними Рекомендаціями з боротьби з фінансуванням тероризму створюють розширену, вичерпну і послідовну структуру заходів у боротьбі з відмиванням грошей і фінансуванням тероризму. FATF ви-

знає, що країни мають різні правові та фінансові системи, а отже, не можуть вживати ідентичних заходів для досягнення спільної мети, особливо що стосується деталей. Тому Рекомендаціями встановлюється мінімум стандартів для імплементації рішення відповідно до умов країни і конституційних рамок. Рекомендаціями охоплюються усі заходи, які повинні вживатися в межах системи кримінальної юстиції і регулятивної системи, а також превентивні заходи для фінансових установ та деяких інших підприємств і сфер діяльності, а також у сфері міжнародного співробітництва.

Основним елементом у боротьбі з відмиванням грошей і фінансуванням тероризму є необхідність моніторингу систем країн на предмет їх відповідності вимогам міжнародних стандартів. Взаємна оцінка, проведена FATF та відповідними регіональними організаціями стосовно розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей, а також оцінки, проведені Міжнародним валютним фондом та Світовим банком, є надзвичайно необхідним механізмом забезпечення ефективної імплементації Рекомендацій FATF всіма країнами.

1. Країни повинні встановити *карне переслідування* за відмивання грошей на основі Конвенції ООН проти незаконного обігу наркотичних засобів та психотропних речовин 1988 р. (Віденська конвенція) та Конвенції ООН проти транснаціональної організованої злочинності 2000 р. (Палермська конвенція).

2. Країни повинні забезпечити: намір і відомості, які вимагаються для доведення факту злочину «відмивання грошей»; кримінальна відповідальність, а там, де це неможливо, цивільна та адміністративна відповідальність, повинна поширюватися на юридичних осіб.

3. Країни повинні вжити заходів, які можуть бути необхідними для надання компетентним органам цих країн повноваження на *конфіскацію* відмітої власності, доходів, одержаних у результаті злочинних дій з відмивання грошей або предикативного злочину, засобів, що використовувалися або існував намір їх використання для вчинення цих злочинів, або майна відповідної вартості, за умови, що не порушується право добровільної допомоги третіх осіб.

4. Країни забезпечують, щоб *закони про збереження фінансовими установами таємниці* не перешкождали виконанню рекомендацій FATF.

5. Фінансові установи не повинні відкривати *анонімні рахунки* або рахунки на явно фіктивні імена.

6. Фінансові установи повинні на додаток до звичайних правил обачливості стосовно політичних діячів.

7. Фінансові установи повинні стосовно *закордонних кореспондентських банківських послуг* та інших подібних відносин посилювати правила обачливості.

8. Фінансові установи повинні приділяти особливу увагу загрози проведення операцій з відмивання грошей, яка з'являється унаслідок

появи і розробки *нових технологій*, що можуть сприяти анонімності, і повинні у разі необхідності здійснювати заходи, спрямовані на запобігання їх використанню у схемах відмивання грошей. Зокрема, від фінансових установ необхідно вимагати здійснення процедур і політики, спрямованих на окремі ризики, пов'язані з діловими відносинами або операціями, які відбуваються не безпосередньо.

9. Країни можуть дозволити фінансовим установам доручати посередникам або іншим третім сторонам застосовувати *Правила належної обачливості щодо клієнтів* (ПОК) або провадити діяльність за умови, що додержуються певні критерії. Якщо таке дозволяється, остаточна відповідальність за визначення і перевірку особи клієнта лежить на фінансовій установі, яка дає такі доручення третій стороні.

10. Фінансові установи повинні зберігати протягом *п'яти років* усі необхідні облікові документи стосовно внутрішніх і міжнародних операцій, на основі яких вони матимуть змогу оперативно відповідати на запити про інформацію, що надходять від компетентних органів. Обсяг цих документів повинен бути достатнім для того, щоб простежити хід окремої операції (включаючи суми і тип валюти, якщо таке мало місце) і таким чином в разі необхідності надавати правоохоронним органам докази щодо переслідування осіб, які звинувачуються у кримінальних діях.

11. Фінансові установи повинні звертати особливу увагу на всі *складні, надзвичайно великі операції, на всі незвичні схеми* проведення операцій, де не можна простежити очевидну економічну або законну кінцеву мету. Необхідно перевіряти наскільки це можливо зміст і цілі таких операцій і отримані висновки оформлювати у письмовій формі, щоб компетентні органи та аудиторів могли ними користуватися.

12. Вимоги ПОК та вимоги щодо ведення обліку, викладені у Рекомендаціях 5, 6 та 8—11, застосовуються до визначених *нефінансових підприємств та сфер діяльності* у таких випадках: до казино, до агентів з питань нерухомості, до торговців дорогоцінними металами та дорогоцінним камінням, до юристів, нотаріусів, інших незалежних професіоналів у правовій сфері, до трастів і посередників.

13. Якщо фінансова установа підозрює або має достатні підстави підозрювати, що кошти є результатом кримінальної діяльності або пов'язані з фінансуванням тероризму, необхідно встановити вимогу (безпосередньо у законодавстві або у підзаконному акті) щодо негайного повідомлення про свої підозри *підрозділу фінансової розвідки (ПФР)*.

14. Фінансовим установам, їх керівникам, посадовим особам та працівникам необхідно:

а) надавати визначений нормативними актами юридичний захист від кримінальної або цивільної відповідальності у зв'язку з порушенням будь-яких обмежень *щодо розкриття інформації*, обумовлених

контрактом або будь-якими законодавчими, нормативними чи адміністративними положеннями, якщо вони добросовісно доводять свої підозри до відома підрозділу фінансової розвідки, навіть за умови, що вони не знали точно, з якими саме кримінальними діями пов'язана операція, а також незалежно від того, чи такі кримінальні дії насправді мали місце;

б) заборонити згідно із законом *розголошення факту повідомлення ПФР* про підозрілу операцію або пов'язану з цим інформацію.

15. Фінансові установи розробляють *програми протидії відмиванню грошей та фінансуванню тероризму*.

16. Вимоги, визначені в Рекомендаціях 13—15 та 21, застосовуються до всіх визначених нефінансових підприємств та сфер діяльності.

17. Країни повинні забезпечити застосування ефективних, адекватних та дієвих санкцій (кримінальні, цивільні або адміністративні) до фізичних або юридичних осіб, які не виконують вимог щодо боротьби з відмиванням грошей або фінансуванням тероризму.

18. Країни не повинні дозволяти створення або продовження *роботи банків-оболонки*. Фінансовим установами слід відмовлятися від вступу в кореспондентські банківські відносини з банками-оболонками або від продовження таких відносин. Фінансові установи повинні також вживати запобіжних заходів, щоб уникати встановлення кореспондентських банківських відносин з іноземними фінансовими установами, які дозволяють використання своїх рахунків банками-оболонками.

19. Країни повинні розглянути можливість:

а) здійснення заходів з виявлення або відстеження *перевезень готівки та обігових грошово-кредитних документів* на пред'явника через кордони за умови виконання жорстких правил щодо належного використання інформації та недопущення будь-яких обмежень свободи переміщення капіталів;

б) застосування і корисності системи, на основі якої банки та інші фінансові установи і посередники повідомляти б про всі внутрішні та міжнародні валютні операції, сума яких перевищує певний фіксований поріг, *національному центральному органу з комп'ютеризованою базою даних*, які можуть надаватися для розслідування справ, пов'язаних з відмиванням грошей або фінансуванням тероризму, у розпорядження компетентних органів за умови виконання жорстких правил щодо належного використання інформації.

20. Країни повинні розглянути можливість застосування Рекомендацій FATF до інших підприємств та сфер діяльності, які можуть бути задіяні у відмиванні грошей або фінансуванні тероризму.

21. Фінансові установи повинні приділяти особливу увагу діловим стосункам і операціям з особами, в тому числі компаніями та фінансовими установами, з країн, де *Рекомендації FATF не застосовуються або застосовуються недостатньо мірою*.

22. Фінансові установи повинні забезпечити застосування вищезазначених підходів також до роботи своїх *відділень і закордонних дочірніх компаній*, в яких вони володіють більшістю акцій, особливо в тих країнах, де ці Рекомендації не застосовуються або застосовуються недостатньо мірою, в тих межах, у яких це можливо з огляду на місцеве законодавство і нормативні акти.

23. Країни повинні забезпечити *адекватне регулювання діяльності фінансових установ і нагляд за їх діяльністю*, а також ефективно впровадження цими установами Рекомендацій FATF.

24. До визначених нефінансових підприємств та сфер діяльності повинні застосовуватися *регулятивні і наглядові заходи*.

25. Компетентні органи повинні розробити методичні рекомендації та надавати інформацію, яка допоможе фінансовим установам та визначеним нефінансовим підприємствам і сферам діяльності застосовувати *національні заходи* боротьби з відмиванням грошей і фінансуванням тероризму, зокрема щодо виявлення та повідомлення про підозрілі операції.

26. Країни повинні створити *підрозділи фінансової розвідки*, які є національними центрами для одержання (і, якщо це дозволено, запиту), аналізу і передачі повідомлень про підозрілі операції та іншої інформації щодо потенційного відмивання грошей або фінансування тероризму.

27. Країни повинні забезпечити відповідальність *визначених правоохоронних органів* за розслідування стосовно відмивання грошей і фінансування тероризму.

28. Під час проведення розслідувань стосовно відмивання грошей і відповідних предикативних злочинів компетентні органи повинні мати можливість *одержувати документи та інформацію* для використання у таких розслідуваннях, судовому переслідуванні та пов'язаних з цим діях.

29. Органи, що здійснюють нагляд, повинні мати адекватні повноваження для проведення *моніторингу відповідності фінансових установ* вимогам щодо боротьби з відмиванням грошей та фінансуванням тероризму, включаючи проведення перевірок.

30. Країни повинні надавати своїм компетентним органам, задіяним у боротьбі з відмиванням грошей і фінансуванням тероризму, *достатні фінансові, людські та технічні ресурси*. Країни повинні встановити процедури, які гарантуватимуть сумлінне виконання обов'язків персоналом таких органів.

31. Країни повинні забезпечити наявність ефективних механізмів для співпраці органів, які визначають політику *підрозділу фінансової розвідки, правоохоронних органів та органів нагляду*, а також для координації у разі потреби їх діяльності в межах країни з питань протидії відмиванню грошей і фінансуванню тероризму.

32. Країни повинні надати своїм компетентним органам можливість оцінювати ефективність їх систем боротьби з відмиванням грошей і фінансуванням тероризму шляхом ведення *всеохоплюючої статистики з відповідних питань*, зокрема щодо отриманих та надісланих повідомлень про підозрілі операції; про розслідування, переслідування та вироки стосовно відмивання грошей і фінансування тероризму; про заморожену, арештовану і конфісковану власність; про взаємну правову допомогу або інші міжнародні запити про співробітництво.

33. Країни повинні вживати заходів для запобігання незаконному використанню юридичних осіб в цілях відмивання грошей, а також забезпечити компетентним органам своєчасне надання адекватної *інформації про вигодоодержувачів* та контроль щодо юридичних осіб або надання своєчасного доступу до цієї інформації.

34. Країни повинні вживати заходів для запобігання незаконному використанню *трастів з метою відмивання грошей*.

35. Кожна країна повинна негайно здійснити кроки для того, щоб імплементувати Віденську конвенцію, Палермську конвенцію та Міжнародну конвенцію ООН про боротьбу з фінансуванням тероризму 1999 року.

36. Країни повинні забезпечити надання швидкої, *конструктивної і ефективною правовою допомогою* у ході розслідування і карного переслідування у справах з відмивання грошей і фінансування тероризму та у пов'язаних з цим розслідуваннях.

37. Наскільки це можливо, країни повинні надавати *правову взаємодопомогу* незалежно від того, чи вважається скоєне злочином в обох країнах.

38. Необхідно *утворити орган для здійснення оперативних заходів* у відповідь на запити інших країн щодо виявлення, заморожування, накладення арешту і конфіскації власності, доходів, отриманих внаслідок відмивання грошей, засобів, використаних або запланованих для використання з метою вчинення таких злочинів, або власності відповідної вартості.

39. Кожна країна повинна визнати відмивання грошей *злочином, який передбачає екстрадицію*, і здійснювати екстрадицію своїх громадян.

40. Країни повинні забезпечити здійснення їх компетентними органами якнайширшого *міжнародного співробітництва* з іноземними партнерами.

6.6. Система страхування вкладів в Україні

Фонд гарантування вкладів фізичних осіб є державною спеціалізованою установою, яка виконує функції державного управління у сфері гарантування вкладів фізичних осіб. Фонд є юридичною особою, має

відокремлене майно, яке є об'єктом права державної власності і перебуває у його повному господарському віданні.

Фонд є економічно самостійною установою, яка не має на меті *одержання прибутку*, має самостійний баланс, поточний та інші рахунки в Національному банку України.

Фонд має печатку із своїм найменуванням, веде облік і звітність відповідно до законодавства.

Місцезнаходження Фонду — місто Київ.

Учасниками Фонду гарантування вкладів фізичних осіб є банки і філії іноземних банків, які включені до Державного реєстру банків, який веде Національний банк України, та мають банківську ліцензію на право здійснення банківської діяльності. Участь у Фонді банків і філій іноземних банків є обов'язковою.

Учасником Фонду є банк, який виконує встановлені Національним банком України економічні нормативи щодо достатності капіталу і платоспроможності та може виконувати свої зобов'язання перед вкладниками.

Учасники Фонду, які не виконують встановлених Національним банком України економічних нормативів щодо достатності капіталу, платоспроможності та/або яким за рішенням Національного банку України зупинено дію банківської ліцензії Національного банку України на здійснення банківської діяльності, переводяться за рішенням адміністративної ради Фонду, прийнятим на підставі інформації Національного банку України, одержаної за результатами моніторингу діяльності банків, філій іноземних банків, до категорії *тимчасових учасників Фонду*.

Після переведення до категорії тимчасових учасників Фонду банк, філія іноземного банку, вклади фізичних осіб до яких залучені до дня їх переведення до цієї категорії, зобов'язані сплачувати збори до Фонду до повного виконання зобов'язань перед вкладниками по виплаті їхніх вкладів та нарахованих відсотків.

У разі відкликання банківської ліцензії Національного банку України на здійснення банківської діяльності адміністративна рада Фонду за поданням Національного банку України приймає рішення про *виключення банку, філії іноземного банку з числа учасників (тимчасових учасників) Фонду*.

Виключення банку, філії іноземного банку з числа учасників (тимчасових учасників) Фонду не позбавляє вкладників, вклади яких були залучені до дня виключення банку, філії з числа учасників (тимчасових учасників) Фонду, права на відшкодування таких вкладів у разі настання їх недоступності відповідно до цього Закону.

Фонд гарантує кожному вкладнику учасника (тимчасового учасника) Фонду відшкодування коштів за його вкладами, включаючи відсотки, в розмірі вкладів на день настання недоступності вкладів, *але не*

більше 150000 гривень по вкладах у кожному із таких учасників. Зазначений розмір відшкодування коштів за вкладами, включаючи відсотки, за рахунок коштів Фонду може бути збільшено за рішенням адміністративної ради Фонду залежно від тенденцій розвитку ринку ресурсів, залучених від вкладників учасників (тимчасових учасників) Фонду.

У разі розміщення вкладником *в одному учаснику* (тимчасовому учаснику) Фонду кількох вкладів Фонд гарантує відшкодування коштів за такими вкладами, включаючи відсотки, у розмірі загальної суми вкладів за станом на день настання недоступності вкладів, але не більше встановленого розміру.

Якщо вкладник має вклади у кількох учасниках (тимчасових учасниках) Фонду, які в подальшому реорганізувалися шляхом їх злиття, приєднання або перетворення в один банк — юридичну особу, Фонд гарантує відшкодування коштів за цими вкладами до закінчення строку дії договорів за цими вкладами на тих самих умовах, що й до реорганізації. Вклади, залучені після реорганізації учасників (тимчасових учасників) Фонду, гарантуються Фондом у загальній сумі.

Вклади, розмір яких становить менше 1 гривні, не підлягають відшкодуванню.

Відшкодування *вкладів в іноземній валюті* відбувається у національній валюті України після перерахування суми вкладу за офіційним (обмінним) курсом Національного банку України на день настання недоступності вкладів.

Фонд не відшкодовує гарантовану суму за вкладами, розміщеними:

1) членами наглядової ради, ради директорів і ревізійної комісії банку, іноземного банку, вклади яких у банку, філії іноземного банку є недоступними;

2) працівниками незалежних аудиторських фірм (аудиторами), які здійснювали аудиторські перевірки банку протягом останніх трьох років;

3) акціонерами, частка яких перевищує 10 відсотків статутного капіталу банку;

4) третіми особами, які діють від імені вкладників, зазначених у пунктах 1, 2, 3;

5) вкладниками, які на індивідуальній основі отримують від банку пільгові відсотки та мають фінансові привілеї, що призвели до погіршення фінансового стану банку;

6) вкладниками, які не ідентифіковані ліквідаційною комісією.

Джерелами формування коштів Фонду є:

1) початкові збори з учасників Фонду;

2) регулярні збори з учасників (тимчасових учасників) Фонду;

3) спеціальні збори з учасників (тимчасових учасників) Фонду;

4) кошти, внесені Національним банком України в розмірі 20 мільйонів гривень;

4¹) щорічні внески Національного банку України від перевищення кошторисних доходів над кошторисними витратами у розмірі, встановленому законом;

5) доходи, одержані від інвестування коштів Фонду в державні цінні папери України;

6) кредити, залучені від Кабінету Міністрів України, Національного банку України, банків та іноземних кредиторів;

7) пеня, яку сплачують учасники (тимчасові учасники) Фонду за несвоєчасне або неповне перерахування зборів до Фонду;

8) доходи від депозитів, розміщених Фондом у Національному банку України.

Фонд є єдиним розпорядником коштів, акумульованих у процесі його діяльності.

Фонд має право придбавати та орендувати майно, необхідне для виконання його функцій, у межах кошторису витрат, затвердженого адміністративною радою і погодженого з Міністерством фінансів України та Національним банком України.

Кошти Фонду не включаються до Державного бюджету України.

Початковий збір до Фонду в розмірі одного відсотка зареєстрованого статутного капіталу банку (приписного капіталу філії іноземного банку) перераховується учасниками на рахунок Фонду протягом тридцяти календарних днів з дня одержання банківської ліцензії на здійснення банківської діяльності.

Банки, створені в результаті реорганізації шляхом їх злиття, приєднання або перетворення (в разі сплати початкового збору до Фонду банками, які реорганізувалися), звільняються від сплати початкового збору та набувають усіх прав і обов'язків реорганізованих банків щодо участі у Фонді.

Нарахування *регулярного збору* до Фонду здійснюється учасниками (тимчасовими учасниками) Фонду двічі на рік по 0,25 відсотка загальної суми вкладів, включаючи нараховані закладами відсотки, за станом на 31 грудня року, що передує поточному, та 30 червня поточного року.

Перерахування нарахованого регулярного збору здійснюється учасниками (тимчасовими учасниками) Фонду щоквартально рівними частками до 15 числа місяця, наступного за звітним періодом.

Встановлення *спеціального збору* до Фонду здійснюється, якщо поточні доходи Фонду є недостатніми для виконання ним у повному обсязі своїх зобов'язань щодо обслуговування та погашення залучених кредитів, спрямованих на відшкодування коштів вкладникам учасників (тимчасових учасників) Фонду. Рішення про встановлення спеціального збору приймає адміністративна рада за погодженням з Національним банком України.

Внесення спеціального збору учасниками (тимчасовими учасниками) Фонду проводиться у строки та згідно з умовами, встановленими адміністративною радою.

Для виконання Фондом покладених на нього завдань, за умови, що його фінансові можливості вичерпані, *Кабінет Міністрів України надає Фонду кредит у грошовій формі або у вигляді державних цінних паперів*. Ліміт кредитування на наступний рік визначається щорічно як десятикратний розмір надходжень від учасників (тимчасових учасників) Фонду за перше півріччя поточного року і передбачається Міністерством фінансів України в проекті закону про Державний бюджет України в грошовій формі або в правах на здійснення цільової емісії державних цінних паперів.

Фонд подає Міністерству фінансів України заявку про розмір ліміту кредитування і отримує в місячний строк підтвердження про включення до проекту закону про Державний бюджет України відповідних положень. При отриманні Фондом кредиту від Кабінету Міністрів України у вигляді цінних паперів Фонд має право реалізувати їх на відкритому ринку, отримати кредит під заставу у банків, іноземних кредиторів, Національному банку України.

Національний банк України має право надавати Фонду кредити за обліковою ставкою, встановленою Національним банком України.

Вкладники набувають право на одержання гарантованої суми відшкодування коштів за вкладами за рахунок коштів Фонду в грошовій одиниці України з дня настання *недоступності вкладів*.

Порядок відшкодування Фондом коштів за вкладами фізичних осіб затверджується адміністративною радою Фонду. Відшкодування за вкладами здійснюється в готівковій або безготівковій формі.

Фонд за запитом ліквідатора учасника (тимчасового учасника) Фонду у письмовому вигляді надає необхідну інформацію про розмір відшкодованих коштів за вкладами за рахунок коштів Фонду.

Виплата Фондом гарантованої суми відшкодування через визначені банки-агенти здійснюється протягом трьох місяців з дня настання недоступності вкладів. У разі ліквідації системоутворюючого банку цей строк може бути продовжено до шести місяців.

Відшкодування за вкладами можуть сплачуватися іншим особам згідно з законодавством України (за довіреністю, заповітом тощо). Строк позовної давності по зверненнях вкладників становить три роки.

Література [2, 3, 8, 10, 15, 20, 21, 23-26, 29-32, 34, 99, 106, 115, 118]

Контрольні запитання

1. У чому полягає зміст пруденційного регулювання діяльності банків в Україні?
2. Які документи необхідно подати до територіального управління НБУ для державної реєстрації банку?

3. Яким вимогам має відповідати банк для отримання державної реєстрації?
4. У яких випадках Національний банк може відмовити в державній реєстрації банку?
5. На які групи поділяються банки за розміром регулятивного капіталу і активів?
6. Охарактеризуйте порядок надання ліцензій на здійснення банківських операцій.
7. Охарактеризуйте порядок надання письмових дозволів на здійснення банківських операцій.
8. Які операції та угоди може здійснювати банк за наявності банківської ліцензії без отримання письмового дозволу?
9. Які операції та угоди може здійснювати банк за наявності банківської ліцензії та за умови отримання письмового дозволу?
10. Яких обов'язкових умов має дотримуватися банк, щоби отримати банківську ліцензію?
11. У яких випадках комерційні банки мають ідентифікувати клієнтів?
12. Як реєструються фінансові операції, що підлягають фінансовому моніторингу?
13. Охарактеризуйте статус, права і обов'язки відповідального працівника банку з фінансового моніторингу?
14. Як зупиняються фінансові операції, що підлягають фінансовому моніторингу?

Т е с т о в і з а в д а н н я

1. Що не відноситься до превентивних заходів банківського регулювання?
 - а) вимоги щодо розміру та структури власного капіталу банку;
 - б) вимоги щодо ліквідності;
 - в) диверсифікацію банківських ризиків;
 - г) створення системи гарантування вкладів.
2. Що не відноситься до протекційних заходів банківського регулювання?
 - а) обмеження виконуваних операцій;
 - б) формування банками резервів на покриття кредитних та інших ризиків;
 - в) рефінансування центральним банком комерційних банків;
 - г) допомога інших державних органів.
3. Що не відноситься до адміністративних методів:
 - а) приписи;
 - б) заборони;
 - в) кількісні нормативи.
4. Формування та збільшення статутного капіталу банку може здійснюватися:
 - а) у будь-якій формі;
 - б) виключно шляхом грошових внесків учасників;

- в) шляхом грошових внесків учасників і основних засобів у пропорції 9:1;
- г) внеском банківських металів.

5. Рішення про державну реєстрацію банку приймає:

- а) Рада НБУ;
- б) Правління НБУ;
- в) Дирекція з банківського регулювання та нагляду;
- г) Кабінет Міністрів України.

6. В Україні діє схема фінансового контролю :

- а) якою передбачено заборону великих за обсягом угод із готівкою без участі професійного посередника;
- б) якою передбачено обов'язкове повідомлення уповноваженого органу про всі угоди, сума яких перевищує певний обсяг;
- в) якою передбачено інформування про сумнівні угоди;
- г) змішана.

7. FATF — це: міжурядова організацією ціллою якої є:

- а) боротьба з відмиванням коштів та фінансуванням тероризму;
- б) налагодження систем міждержавних розрахунків;
- в) надання кредитів;
- г) розробка стандартів банківської діяльності.

8. Учасники Фонду гарантування вкладів фізичних осіб, які не виконують встановлених Національним банком України економічних нормативів щодо достатності капіталу, платоспроможності:

- а) виключаються з Фонду;
- б) переводяться до категорії асоційованих членів;
- в) переводяться до категорії тимчасових учасників Фонду.

9. Не підлягають відшкодуванню вклади, розмір яких становить:

- а) менше 1 грн.;
- б) менше 10 грн.;
- в) менше 100 грн.

10. Відшкодування вкладів в іноземній валюті:

- а) не відбувається;
- б) відбувається у національній валюті за офіційним (обмінним) курсом;
- в) відбувається у іноземній валюті.

11. Початковий збір до Фонду гарантування вкладів фізичних осіб встановлюється в розмірі:

- а) 10 % зареєстрованого статутного капіталу банку;
- б) 1 % зареєстрованого статутного капіталу банку;
- в) 1 % обсягу депозитів фізичних осіб;
- г) 0,5 % обсягу депозитів фізичних осіб;

12. Нарахування *регулярного збору* до Фонду здійснюється учасниками Фонду:

- а) 1 раз на рік по 0,5 % загальної суми вкладів;
- б) щоквартально по 0,25 % загальної суми вкладів;
- в) двічі на рік по 0,25 % загальної суми вкладів;
- г) щоквартально по 0,5 % загальної суми вкладів.

13. Виплата Фондом гарантованої суми відшкодування через визначені банки-агенти здійснюється протягом _____ з дня настання недоступності вкладів:

- а) одного місяця;
- б) двох місяців;
- в) трьох місяців;
- г) шести місяців.

14. Чи має право Національний банк України надавати Фонду гарантування вкладів фізичних осіб кредити:

- а) ні; б) так, під ставку, меншу за облікову;
- в) так, за обліковою ставкою НБУ;
- г) так, під ставку, більшу за облікову.

14. Чи має право Кабінет Міністрів України надавати Фонду гарантування вкладів фізичних осіб кредити:

- а) ні; б) так, лише у грошовій формі;
- в) так, лише у вигляді державних цінних паперів;
- г) так, у грошовій формі або у вигляді державних цінних паперів.

ТЕМА 7. БАНКІВСЬКИЙ НАГЛЯД

П л а н

- 7.1. Сутність, принципи, завдання банківського нагляду
- 7.2. Організація дистанційного нагляду за діяльністю комерційних банків України
- 7.3. Організація та планування інспектування діяльності банків
- 7.4. Інспектування банків з використанням рейтингової оцінки за системою CAMELS
- 7.5. Взаємодія між інспекторами з банківського нагляду НБУ та зовнішніми аудиторами банків
- 7.6. Заходи впливу, які застосовуються до банків за порушення банківського законодавства

7.1. Сутність, принципи, завдання банківського нагляду

Необхідність контролю за діяльністю комерційних банків зумовлена тим, що в умовах ринку йде жорстка конкурентна боротьба між банками, а це змушує їх дедалі підвищувати ризикованість своїх операцій, щоб задовольнити клієнта і отримати прибуток. *Підвищення ризикованості банківських операцій* робить діяльність банків дедалі небезпечною і може призвести до загрози банкрутства. Роль банківського нагляду не зводиться тільки до контролю чи накладення санкцій, а полягає в сприянні керівництву банку щодо визначення та вирішення існуючих проблем. Отже, з метою досягнення ефективного управління та запобігання надмірних ризиків для банків встановленні обов'язкові пруденційні стандарти (правила).

Банківський нагляд — система контролю та активних впорядкованих дій Національного банку України, спрямованих на забезпечення дотримання банками та іншими особами, стосовно яких Національний банк України здійснює наглядову діяльність законодавства України і встановлених нормативів, з метою забезпечення стабільності банківської системи та захисту інтересів вкладників та кредиторів банку.

За етапами і методами здійснення банківський нагляд поділяють на вступний, попередній і поточний (рис. 7.1). Банківська установа перебуває під наглядом спеціалізованих установ або служб, які за ступенем доступу до інформації про фінансовий стан банку можна ранжувати таким чином (рис. 7.2).

Рис. 7.1. Схема організації банківського нагляду

Пруденційний нагляд — це система банківського нагляду, при якій головна увага органів нагляду зосереджується на регулярному проведенні оцінки загального фінансового стану, результатів діяльності та якості керівництва. Методика пруденційного нагляду вивчає дотримання банком вимог чинного законодавства, нормативних актів Національного банку України, економічних нормативів тощо.

Рис. 7.2. Багаторівневність банківського нагляду

Основні принципи ефективного банківського нагляду є базовими стандартами для здійснення виваженої та ефективною політики нагляду та вважаються універсальними. Базельський Комітет з питань банківського нагляду вважає, що застосування Основних Принципів ефективного банківського нагляду усіма країнами буде значним кроком на шляху до покращення фінансової стабільності у кожній окремій країні та в усьому світі, а також забезпечить надійний фундамент для подальшого розвитку ефективних систем нагляду.

Базельський Комітет сформулював *двадцять п'ять основних принципів ефективного банківського нагляду*. Вони визначають критерії, за якими можна оцінити ефективність банківського нагляду і повинні застосовуватись наглядовими органами у своїй роботі. Принципи стосуються таких питань (табл. 7.1).

Таблиця 7.1

ПРИНЦИПИ ЕФЕКТИВНОГО БАНКІВСЬКОГО НАГЛЯДУ

Номери принципів	Сутність принципів
1	необхідні попередні умови ефективного банківського нагляду
2—5	ліцензування банківської діяльності та погодження змін у характері власності та характері участі банку в капіталі інших організацій
6—15	ризики банківської діяльності та пруденційні норми
16—20	методи поточного банківського нагляду
21	вимоги щодо надання банками інформації
22	можливості органів банківського нагляду щодо застосування заходів наглядового реагування
23—25	організація нагляду за банками, які займаються міжнародним бізнесом

У 2007 р. Місія МВФ та Світового банку здійснила оцінку виконання Україною Основних принципів ефективного банківського нагляду (у новій редакції) в рамках Програми оцінки стану фінансового сектора України (FSAP). Отже, нагляд за банками як суспільно-економічне явище є багаторівневою системою. Завдяки цьому окремі прорахунки, допущені на одному її рівні, можуть бути компенсовані та нівельовані на інших. Базельським комітетом розроблено і затверджено Основні Принципи ефективного банківського нагляду та Методологічні роз'яснення до Основних Принципів, які покликані стати орієнтирами для наглядових органів усіх країн світу (рис. 7.3).

За результатами роботи Місії відзначено, що Національним банком з часу попередньої оцінки (2002 рік) зроблено значні кроки в напрямку ефективного впровадження стандартів Базельського комітету та кра-

щої світової практики: із 30 принципів Базельського комітету Україною повністю або переважною мірою виконуються 25.

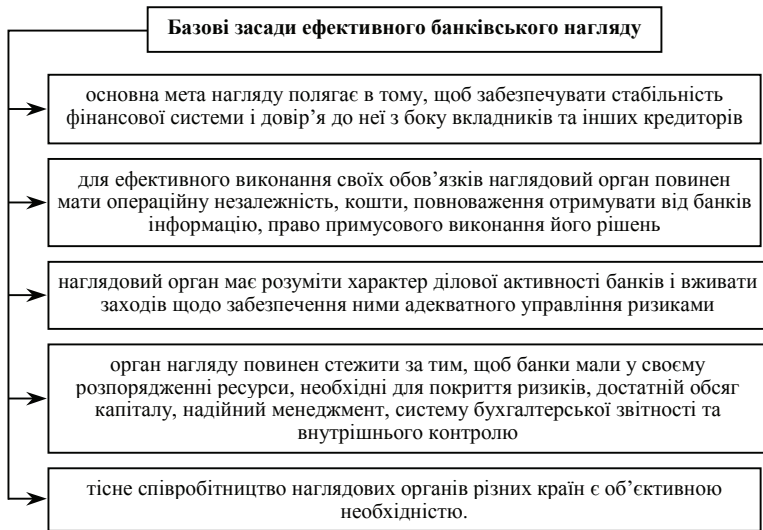

Рис. 7.3. Базові засади ефективного банківського нагляду

Місія зазначила *позитивні зміни* в діяльності банківського нагляду за такими напрямками (уключаючи й ті, які під час попередньої оцінки за програмою FSAP були оцінені негативно):

зміцнення нормативно-правового забезпечення пруденційного регулювання, а саме: підвищення нормативу адекватності регулятивного капіталу, встановлення більш жорстких економічних нормативів, що регулюють кредитні операції з пов'язаними особами (уключаючи кредитування на пільгових умовах), більш жорстких вимог до формування резервів за кредитними операціями (принципи 6-17);

доведення до банків конкретних вимог до систем управління ризиками, а також упровадження системи оцінки ризиків під час здійснення нагляду (хоча процеси запровадження в банківському секторі адекватних систем управління ризиками та оцінки ризиків ще не завершені) (принципи 7-16, 19, 20);

створення законодавчої та нормативно-правової бази з питань боротьби з відмиванням грошей, одержаних злочинним шляхом та фінансуванням тероризму, яка відповідає міжнародним стандартам (принцип 18).

Досягнення більш повного дотримання Базельських принципів значною мірою залежить від прийняття Верховною Радою України відповід-

них законопроектів, а також розроблення та прийняття змін до законодавства України, що дасть змогу, зокрема, урегулювати такі питання:

забезпечення повноважень Національного банку України щодо відмови у видачі банківської ліцензії або дозволу на придбання істотної часті в банку в разі неможливості визначити структуру власності та реальних власників банку (принципи 3, 4);

установлення на законодавчому рівні вимог до банків щодо систем їх ризик-менеджменту та засад корпоративного управління (принципи 3, 7, 17, 22);

установлення вимоги до материнських компаній фінансових груп щодо подання звітності на консолідованій основі та про діяльність окремих учасників групи, а також забезпечення ефективного управління ризиками як на рівні групи, так і на рівні окремих її членів (принципи 21, 24).

Згідно концепції нагляду на основі оцінки ризиків відповідальність за контроль ризиків покладається на керівництво банку і спостережну раду банку. Національний банк визначає, наскільки добре банк управляє ризиками протягом певного періоду, а не лише оцінює стан на певний момент часу. За умов нагляду на основі оцінки ризиків Національний банк діє більше як наглядовець, аніж ревізор. Нагляд на основі оцінки ризиків дозволяє Національному банку здійснювати превентивний нагляд, зосереджуючись на ризиках окремих банків та системних ризиках банківської системи.

Для кількісної оцінки ризику використовують метод стрес-тестування, який полягає у визначенні величини неузгодженої позиції, яка наражає банк на ризик та у визначенні шокової величини зміни зовнішнього фактора — валютного курсу, процентної ставки тощо. Поєднання цих величин дає уявлення про те, яку суму збитків чи доходів отримає банк у разі, якщо події розвиватимуться за закладеними припущеннями.

Банківський нагляд у широкому розумінні включає в себе власне нагляд за банками, що називається дистанційним або документарним, та інспектування (інспекційні перевірки на місцях).

Дистанційний контроль включає в себе перевірку звітності, яку надають банки. Він дозволяє передбачати проблеми, які можуть впливати на платоспроможність і ліквідність банків і призвести до їх банкрутства.

Інспекційні перевірки на місцях дають можливість перевірити ступінь достовірності інформації, яку банки передають наглядовим органам, та сформувати максимально точно уявлення про фінансовий стан банку і якість його менеджменту.

У Дирекції банківського регулювання і нагляду НБУ є два департаменти: інспектування банків і безвізного банківського нагляду.

7.2. Організація дистанційного нагляду за діяльністю комерційних банків України

Порядок здійснення безвізного нагляду полягає в контролі за діяльністю банків/філій іноземних банків (у тому числі за дотриманням банками/філіями іноземних банків встановлених Національним банком норм адміністративного та індикативного регулювання їх діяльності) на підставі даних статистичної і фінансової звітності банків/філій іноземних банків як на індивідуальній, так і консолідованій основі, та іншої інформації, що надходить до Національного банку, визначається Національним банком.

Контроль за дотриманням банками встановлених економічних нормативів здійснюється відповідними територіальними управліннями та підрозділами центрального апарату банківського нагляду Національного банку на постійній основі. Розрахунок економічних нормативів банки (юридичні особи) проводять на підставі щоденних балансів. При цьому звітними є дані про дотримання економічних нормативів, що розраховані:

а) за щоденними розрахунками:

нормативи мінімального розміру регулятивного капіталу банку (Н1), максимального розміру кредитного ризику на одного контрагента (Н7), великих кредитних ризиків (Н8), максимального розміру кредитів, гарантій та поручительств, наданих одному інсайдеру (Н9), максимального сукупного розміру кредитів, гарантій та поручительств, наданих інсайдерам (Н10);

б) за формулою середньозваженої величини (за місяць):

нормативи співвідношення регулятивного капіталу до сукупних активів (Н3), миттєвої ліквідності (Н4), інвестування в цінні папери окремо за кожною установою (Н11), загальної суми інвестування (Н12);

в) за станом на 1-е, 11-е та 21-е число кожного місяця:

нормативи адекватності регулятивного капіталу (Н2), поточної ліквідності (Н5), короткострокової ліквідності (Н6).

Якщо за результатами безвізного нагляду або інспекційної перевірки встановлено факти невиконання банками економічних нормативів, то до банків мають застосовуватися заходи впливу.

7.3. Організація та планування інспектування діяльності банків

Об'єктами перевірки служби банківського нагляду Національного банку є:

банк, його філії та інші власні підрозділи банку (у тому числі ті, що розташовані поза межами місцезнаходження головного офісу банку);

власники істотної участі в банку; юридичні особи, що здійснюють банківську діяльність без банківської ліцензії.

Перевірки здійснюються з метою визначення ризиків, притаманних об'єкту перевірки, рівня безпеки і стабільності його операцій, достовірності його звітності і дотримання об'єктом перевірки законодавства України про банки і банківську діяльність, а також нормативно-правових актів Національного банку. Обсяги та напрями перевірки визначаються Національним банком.

Інспекційні перевірки банків та їх філій або інших власних підрозділів, філій іноземного банку здійснюються відповідно до *плану інспекційних перевірок*.

Датою, з якої починається відлік річного строку для визначення початку наступного комплексного інспектування (перевірки), є дата закінчення попереднього комплексного інспектування (перевірки), що зазначена у посвідченні на право проведення цієї перевірки.

Про проведення планової перевірки Національний банк зобов'язаний повідомляти банк, філію іноземного банку не пізніше ніж за 10 днів до початку цієї перевірки.

Національний банк може прийняти рішення про проведення позапланової перевірки за наявності обґрунтованих підстав. Такими підставами є виявлення під час здійснення безвізного нагляду (у тому числі за результатами аналізу показників системи раннього реагування) суттєвого погіршення фінансового стану банку/філії іноземного банку або фактів проведення банком (його підрозділами/філіями іноземного банку) ризикових операцій, що загрожують інтересам вкладників або інших кредиторів банку/філії іноземного банку, чи фактів подання Національному банку недостовірної звітності, а також зміна власника (власників) істотної участі у банку або голови спостережної ради та/або голови правління, набуття банком статусу спеціалізованого, звернення банку щодо відкриття філій або інших власних підрозділів, отримання ліцензій чи дозволів, передбачених законодавством, тощо.

Рішення про проведення позапланової перевірки банку/філії іноземного банку за наявності обґрунтованих підстав оформляється у формі розпорядження та підписується Головою Національного банку або уповноваженою ним особою. Уповноваженою особою може бути перший заступник Голови, заступник Голови Національного банку, який за посадовими обов'язками керує службою банківського нагляду, виконавчий директор — директор Дирекції з банківського регулювання та нагляду, його заступники. Для здійснення вищезазначених повноважень цим особам видається довіреність за підписом Голови Національного банку.

Розпорядження про проведення *позапланової перевірки* має містити назву об'єкта перевірки, підставу, строки проведення перевірки (дати початку і закінчення), період інспектування, перелік питань, що підлягають перевірці, склад інспекційної групи.

Комплексним інспекційним перевіркам підлягають банки, філії іноземного банку, які здійснюють банківську діяльність на підставі банківської ліцензії. Інші особи, які охоплюються наглядовою діяльністю Національного банку, підлягають перевіркам з окремих питань щодо їх діяльності/операцій, фінансового стану та впливу на діяльність банку.

Перша комплексна інспекційна перевірка банку/філії іноземного банку здійснюється не раніше ніж через 12 місяців з дня отримання ним банківської ліцензії. Комплексним інспекційним перевіркам не підлягають банки/філії іноземного банку, у яких Національний банк відкликав банківську ліцензію.

Під час планування комплексного інспектування банків I та II групи одночасно передбачається проведення інспектування їх філій регіонального значення. Інспекційні перевірки філій та/або інших підрозділів банків I та II групи, а також підрозділів банків інших груп здійснюються в разі потреби в їх проведенні. Обов'язковій перевірці підлягають філії, що розміщені на території інших держав, якщо інше не передбачено двосторонніми угодами між центральними банками або відповідними органами банківського нагляду.

Перевірка інших осіб, які охоплюються наглядовою діяльністю Національного банку, здійснюється в таких випадках:

власник істотної участі в банку підлягає перевірці, якщо за результатами виїзного чи безвиїзного нагляду або на підставі інших документів буде встановлено, що ця особа не відповідає вимогам Закону України «Про банки і банківську діяльність» і нормативно-правових актів Національного банку щодо істотної участі або негативно впливає на фінансову безпеку і стабільність банку;

перевірці підлягає особа, що придбала істотну участь у банку без письмового дозволу Національного банку;

перевірці підлягає особа, щодо якої є достовірна інформація про здійснення цією особою банківської діяльності без банківської ліцензії.

Рішення про здійснення перевірки інших осіб, які охоплюються наглядовою діяльністю Національного банку, приймається у такому самому порядку, як і рішення про проведення позапланової перевірки та за наявності обґрунтованих підстав для проведення цієї перевірки.

Для здійснення планової інспекційної перевірки інспектору або інспекційній групі видається посвідчення на право проведення цієї перевірки. У посвідченні зазначаються назва об'єкта перевірки, підстави, строки проведення інспекційної перевірки (дати початку і закінчення), період інспектування, перелік питань, що підлягають перевірці, склад інспекційної групи (із зазначенням прізвища, імені, по батькові, посади).

Посвідчення на право проведення планової інспекційної перевірки засвідчується підписом Голови Національного банку або першого заступника Голови, або заступника Голови Національного банку, який згідно з функціональними обов'язками керує службою банківського

нагляду, або виконавчого директора — директора Дирекції з банківського регулювання та нагляду, або його заступників, або начальника відповідного територіального управління Національного банку, або особи, що виконує обов'язки однієї із зазначених осіб.

У разі внесення змін до посвідчення на право проведення планової інспекційної перевірки в частині строків проведення інспекційної перевірки, періоду інспектування, переліку питань, що підлягають перевірці, складу інспекційної групи оформляється додаток до посвідчення з відповідною інформацією, який є невід'ємною частиною посвідчення на право проведення перевірки та засвідчується підписом особи, якій надано право на підписання цього посвідчення.

Планування інспекційних перевірок здійснюється з метою недопущення дублювання та забезпечення належної координації роботи служби банківського нагляду та інших підрозділів Національного банку, а також своєчасного та рівномірного проведення планових інспекційних перевірок банків, їх підрозділів та філій іноземних банків.

Плани інспекційних перевірок складаються щокварталу з урахуванням прогнозного річного плану.

Річний план за формою, погодженою заступником Голови Національного банку, якому згідно з функціональними обов'язками підпорядкована служба банківського нагляду, складається на підставі прогнозних планів територіальних управлінь, служби банківського нагляду та інших підрозділів Національного банку, що мають контрольні функції з нагляду за банками/філіями іноземних банків. При цьому вони також подають перелік питань, що мають перевірятися.

Національний банк подає територіальним управлінням Національного банку до 25 листопада поточного року прогнозний річний план на наступний рік виїзних комплексних інспекційних перевірок банків I та II групи та їх підвідомчих установ і філій іноземних банків, а також план-графік залучення спеціалістів банківського нагляду територіальних управлінь Національного банку для участі в інспекційних перевірках банків I та II групи і філій іноземних банків.

Територіальні управління та інші відповідні підрозділи Національного банку подають прогнозний річний план на наступний рік Національному банку до 10 грудня поточного року. Цей план складається з розбивкою за місяцями і є базовим для кварталних планів.

Служба банківського нагляду Національного банку для складання планів інспекційних перевірок аналізує:

інформацію щодо безвізного нагляду;

інформацію про попередні перевірки з урахуванням питань, які були перевірені під час інспекційної перевірки, про зміст виявлених порушень і результати проведеної роботи щодо їх усунення;

інформацію про виконання банками розроблених заходів фінансового оздоровлення з урахуванням вимог і пропозицій Національного банку;

інформацію інших підрозділів Національного банку щодо діяльності банку/філії іноземного банку;

результати перевірок діяльності банків/філій іноземного банку, які здійснювалися державними контрольними та правоохоронними органами, зовнішніми аудиторами;

звернення, скарги вкладників, кредиторів та інших юридичних і фізичних осіб;

рішення Правління Національного банку, завдання та вказівки Національного банку;

інформацію щодо діяльності банків, філій іноземних банків, яка розміщена в засобах масової інформації, інших джерелах.

На підставі аналізу вищезазначеної інформації Національний банк надсилає територіальним управлінням не пізніше 10 числа місяця, що передує кварталу, у якому здійснюватиметься інспекційна перевірка, перелік банків/філій іноземного банку, що обов'язково підлягають інспекційній перевірці.

Територіальні управління складають і надсилають остаточний проект плану інспекційних перевірок Національному банку не пізніше 15 числа місяця, що передує кварталу, у якому здійснюватиметься інспекційна перевірка. Квартальний план складається територіальними управліннями за формою, погодженою заступником Голови Національного банку.

Квартальний план інспекційних перевірок складається у розрізі місяців. У разі виробничої потреби територіальні управління та інші відповідні структурні підрозділи можуть самостійно вносити зміни в межах кварталу. Це стосується лише тих перевірок, які не підлягають координації за термінами їх початку та закінчення з Національним банком або відповідними територіальними управліннями за місцезнаходженням банку — юридичної особи.

Планування інспекційних перевірок *банків I та II групи і філій* іноземних банків покладається на Національний банк. При цьому територіальні управління здійснюють планування інспекційних перевірок інших установ банків самостійно з подальшим розглядом і погодженням з Національним банком та остаточним їх затвердженням заступником Голови Національного банку.

Координація планування інспекційних перевірок банків, які мають мережу філій та інших власних підрозділів в інших регіонах, проводиться територіальними управліннями за місцезнаходженням цих банків за погодженням з Національним банком.

Про виконання плану інспекційних перевірок, що проведені відділом банківського нагляду за квартал, територіальні управління надсилають звіти за формою, погодженою заступником Голови Національного банку, якому згідно з функціональними обов'язками підпорядкована служба банківського нагляду на адресу Національного банку не

пізніше п'ятого числа першого місяця кварталу, наступного за звітним.

До звіту додається текстова інформація, що має висвітлювати такі питання:

а) позитивні та негативні тенденції, що виявлені під час інспекційних перевірок у банківській системі регіону;

б) питання, які висвітлюються під час перевірки, зокрема:

зміни капіталу та виконання заходів щодо капіталізації;

стан загальних активів, а також кредитного портфеля;

загальний фінансовий стан банку;

достовірність звітності;

зауваження, пропозиції, рішення загальних зборів акціонерів, (учасників) банку щодо поліпшення його діяльності;

в) інформація про виконання банками розроблених заходів щодо усунення порушень, виявлених під час попередніх інспекційних перевірок, з урахуванням вимог і пропозицій Національного банку;

г) найпоширеніші недоліки, що виявлені під час інспекційних перевірок;

ґ) основні недоліки за матеріалами, що подані Координаційному комітету по боротьбі з корупцією і організованою злочинністю при Президентові України щодо дотримання банками вимог чинного законодавства України, а також матеріалами, що передані до правоохоронних органів;

д) пропозиції щодо поліпшення діяльності банківських установ регіону;

е) тривалість робочого часу, що витрачається на позапланові перевірки;

є) тривалість робочого часу, що витрачається спеціалістами банківського нагляду на перевірки банків I та II групи і філій іноземних банків.

Річні та квартальні плани інспекційних перевірок, а також зміни до них *затверджуються* першим заступником Голови Національного банку або заступником Голови Національного банку, який за функціональними обов'язками керує службою банківського нагляду, за поданням Дирекції з банківського регулювання та нагляду.

Зміни до річного та квартальних планів вносяться після їх узгодження Дирекцією з банківського регулювання та нагляду Національного банку за умови подання територіальним управлінням чи іншим відповідним структурним підрозділом Національного банку обґрунтованих підстав для їх внесення.

Затверджений річний або квартальний план інспекційних перевірок надсилається територіальним управлінням та іншим відповідним структурним підрозділом Національного банку до 25-го числа місяця, що передує відповідно року або кварталу, у якому здійснюватиметься інспекційна перевірка, і є обов'язковим для виконання.

Затверджений річний або квартальний план інспекційних перевірок подається підрозділу безвиїзного нагляду до 25-го числа місяця, що передує відповідно року або кварталу, в якому здійснюватиметься інспекційна перевірка, і є обов'язковим для забезпечення своєчасного подання потрібної інформації підрозділу інспектування для здійснення ним підготовки до інспекційної перевірки.

Виїзна інспекційна перевірка складається з таких трьох етапів:

- підготовка до проведення інспектування;
- процес інспектування;
- оформлення результатів інспектування.

Підготовка до проведення інспектування здійснюється шляхом аналізу результатів безвиїзного нагляду, інформації від інших структурних підрозділів Національного банку про діяльність об'єкта перевірки та матеріалів об'єкта перевірки і триває від одного до двадцяти робочих днів залежно від виду перевірки та величини об'єкта перевірки.

Підрозділ інспектування для підготовки до інспекційної перевірки може запитати потрібну інформацію у інших підрозділів служби банківського нагляду та Національного банку.

Підрозділи безвиїзного нагляду відповідно до затвердженого плану інспекційних перевірок подають підрозділам інспектування матеріали для проведення підготовки до комплексного інспектування не пізніше ніж за п'ятнадцять робочих днів до його початку. Ці матеріали мають містити таку інформацію:

а) стан об'єкта перевірки на дату інспектування, тенденції, що були в об'єктах перевірки протягом періоду інспектування, та результати аналізу зазначених даних (у тому числі аналізу показників системи раннього реагування);

б) показники економічних нормативів за станом на дату інспектування та протягом періоду інспектування з результатами аналізу зазначених даних та з викладенням причин порушення (якщо воно є) установлених нормативів;

в) звітність об'єкта перевірки, що є в розпорядженні підрозділу безвиїзного нагляду, за станом на дату інспектування або на попередню звітну дату, якщо строки подання звітності для об'єкта перевірки не настали;

г) опис проблем, що є в об'єкті перевірки за станом на дату інспектування та були протягом періоду інспектування, із зазначенням їх причин;

г) заходи впливу до об'єкта перевірки, які були застосовані Національним банком протягом періоду інспектування, та заходи, вжиті об'єктом перевірки, щодо усунення порушень і недоліків у роботі;

д) сфери діяльності об'єкта перевірки, що потребують особливої уваги під час виїзного інспектування (із зазначенням конкретних рахунків, дат операцій, сум тощо);

е) інша інформація про діяльність об'єкта перевірки, яка може бути корисною для інспектування.

У разі прийняття рішення про проведення позапланової перевірки підрозділ безвізного нагляду терміново готує та надає підрозділу інспектування потрібну для інспекційної перевірки інформацію залежно від підстав проведення цієї перевірки та встановлених проблем у діяльності об'єкта перевірки.

Запит до банку/філії іноземного банку щодо подання потрібних для процесу підготовки до інспектування матеріалів надсилається разом з офіційним повідомленням про проведення інспектування не пізніше ніж за 10 днів до його початку. Це повідомлення оформляється на бланку Національного банку або листом в електронному вигляді, засвідчується підписом заступника Голови Національного банку, який за функціональними обов'язками є керівником служби банківського нагляду або керівником територіального управління та містить таку інформацію:

- вид інспектування;
- підстави для призначення інспектування;
- дати початку та закінчення інспектування;
- період інспектування;
- запит щодо надання потрібної для процесу підготовки до інспектування інформації (у тому числі докладний перелік цієї інформації);
- інформацію про керівника інспекційної групи та контактний телефон;
- пропозиції щодо попередньої зустрічі з керівниками банку/філії іноземного банку;
- іншу важливу інформацію.

Банк/філія іноземного банку зобов'язаний/зобов'язана надати всю потрібну інформацію до початку інспектування у строки, визначені в запиті про її надання.

Результати процесу підготовки до інспектування оформляються як *звіт про підготовку до інспектування*, який обов'язково має містити інформацію про:

- а) стан об'єкта перевірки на дату інспектування або на попередню звітну дату, якщо строки подання об'єктами перевірки звітності, на підставі якої визначається фінансовий стан, не настали;
- б) тенденції у об'єкта перевірки протягом періоду інспектування;
- в) обсяги інспектування;
- г) питання, що потребують особливої уваги під час проведення інспектування;
- г) розрахунок часу, що потрібний на перевірку окремих сфер діяльності;
- д) графік проведення інспектування.

Інспектування банків I та II групи і філій іноземних банків здійснюється під керівництвом інспекторів центрального апарату Націона-

льного банку. Інспекційні групи комплектуються службовцями підрозділів банківського нагляду територіальних управлінь. Службовці територіальних управлінь Національного банку залучаються для участі в комплексних інспекційних перевірках банків I та II групи відповідно до плану-графіка, що затверджується разом з річним планом інспекційних перевірок.

Протягом тижня до початку інспектування проводиться *попередня зустріч з керівниками банку/філії іноземного банку*, на якій обговорюються обсяги та методи, а також різні організаційні питання щодо майбутнього інспектування. Зустріч з керівниками банку/філії іноземного банку, який/яка перевірятиметься під керівництвом інспекторів центрального апарату Національного банку, проводять виконавчий директор — директор Дирекції з банківського регулювання та нагляду або його заступники, а також керівник інспекційної групи чи його заступник. Зустріч з керівниками банку/філії іноземного банку, який/яка перевірятиметься під керівництвом інспекторів територіального управління Національного банку, проводять начальник територіального управління Національного банку або його заступник та/або начальник відділу банківського нагляду територіального управління Національного банку або його заступник, а також керівник інспекційної групи чи його заступник. Від банку для участі в зустрічі запрошуються голова ради або його заступник, голова та члени правління (ради директорів), головний бухгалтер і керівники структурних підрозділів банку. Від філії іноземного банку для участі в зустрічі запрошуються керівник і головний бухгалтер філії, їх заступники, керівники структурних підрозділів філії, а також, у разі можливості, голова виконавчого органу іноземного банку або його заступник.

Склад інспекційної групи визначається та затверджується начальником відповідного територіального управління Національного банку (у разі проведення перевірки інспекторами цього територіального управління) та виконавчим директором — директором Дирекції з банківського регулювання та нагляду або його заступники, якщо керівництво інспекційною перевіркою здійснює інспектор центрального апарату Національного банку.

До складу інспекційної групи можуть входити службовці структурних підрозділів Національного банку, які відповідно до функціональних обов'язків здійснюють контроль за діяльністю банків/філій іноземних банків (наприклад, контроль за готівковим обігом, валютний контроль тощо). Цим службовцям може надаватись окреме завдання на перевірку питань, що належать до компетенції підрозділів, у яких вони працюють. Ці службовці складають окремі довідки про результати перевірки.

Інспектування здійснюється згідно із затвердженим планом і розробленим *графіком інспектування*. План інспектування кожного бан-

ку/філії іноземного банку складається з урахуванням результатів процесу підготовки до проведення інспектування та затверджується виконавчим директором — директором Дирекції з банківського регулювання та нагляду або його заступниками або керівником територіального управління Національного банку.

Під час проведення комплексної інспекційної перевірки або за результатами інспекційної перевірки з окремих напрямів діяльності/операцій банку (та/або його філій чи інших власних підрозділів банку, філій іноземного банку) складаються *довідки про перевірку*.

Кожна довідка про перевірку складається в трьох примірниках та засвідчується підписом інспектора (інспекторів), який є відповідальним за перевірку в цілому або за перевірку відповідного напрямку діяльності банку (та/або філії чи іншого власного підрозділу банку, філії іноземного банку).

Два примірники кожної з довідок надаються відповідно голові правління банку або керівнику його філії чи іншого власного підрозділу банку, або іншому уповноваженому керівнику внутрішнього підрозділу банку, що відповідає за визначений напрям роботи банку (далі — керівник банку) або керівнику філії іноземного банку, під його підпис на третьому примірнику, який зберігається в інспектора або керівника інспекційної групи.

Керівник банку/філії іноземного банку зобов'язаний не пізніше третього робочого дня з дати отримання довідок повернути один підписаний ним примірник інспектору.

За результатами комплексного інспектування банку/філії іноземного банку на підставі довідок про перевірку окремих напрямів діяльності/операцій банку (у тому числі його філій та/або інших власних підрозділів, що перевірялися під час проведення комплексної перевірки банку/філії іноземного банку) складається *звіт про інспектування*. Звіт про інспектування має визначену форму, яка затверджується заступником Голови Національного банку, який згідно з розподілом функціональних обов'язків здійснює керівництво службою банківського нагляду Національного банку.

Звіт про інспектування складається у двох примірниках. Один примірник звіту залишається в Національному банку (територіальному управлінні Національного банку), другий — надається (надсилається спецзв'язком або нарочним) раді та правлінню банку/керівнику філії іноземного банку разом із супровідним інформаційним листом, який має містити загальний висновок про результати проведеної інспекційної перевірки.

Звіт про інспектування надається банку/філії іноземного банку протягом трьох робочих днів після його погодження заступником Голови Національного банку, який згідно з розподілом функціональних обов'язків здійснює керівництво службою банківського нагляду Національного банку.

Звіти, довідки про інспектування та інші матеріали щодо інспектування є *конфіденційною інформацією* та власністю Національного банку та не підлягають публічному розголошенню.

Інспектор Національного банку при виконанні своїх службових обов'язків під час проведення інспектування у межах здійснення функцій банківського нагляду *має право*:

вільного доступу до всіх документів та інформації об'єкта перевірки, у тому числі до тих, що становлять банківську чи комерційну таємницю;

вільного доступу в робочий час до всіх приміщень об'єкта перевірки;

безоплатно одержувати від об'єкта перевірки інформацію щодо його діяльності та пояснення (у тому числі письмові) з окремих питань діяльності, а також вимагати від об'єктів перевірки будь-якої інформації, необхідної для здійснення перевірки;

вносити за межі банку/філії іноземного банку копії документів, у тому числі виготовлені методом сканування або створення фотокопій, що можуть свідчити про факти порушення банком/філією іноземного банку банківського законодавства, у тому числі нормативно-правових актів Національного банку;

перевіряти будь-яку звітність афілійованої особи банку щодо взаємовідносин з банком з метою визначення впливу відносин з афілійованою особою на стан банку;

одержувати від банків/філій іноземних банків інформацію у формі документів або їх копій, засвідчених банком (відокремленим підрозділом банку), філією іноземного банку, який/яка перевіряється, для додання їм до матеріалів перевірки.

Інспектор Національного банку *зобов'язаний*:

дотримуватися вимог чинного законодавства України та нормативно-правових актів Національного банку;

сумлінно, вчасно та якісно виконувати свої службові обов'язки та доручення керівництва;

не розголошувати інформацію, що становить банківську чи службову таємницю або має конфіденційний характер та стала відома йому в зв'язку з виконанням службових обов'язків.

7.4. Інспектування банків з використанням рейтингової оцінки за системою CAMELS

Сутність Методики CAMELS полягає в урахуванні при визначенні рейтингу: достатності капіталу; якості активів; якості управління; прибутку; ліквідності; чутливості фінансового стану банку до багатьох

факторів. Саме за цією системою Національним банком України визначаються рейтинги українських банків (рис. 7.4).

Рис. 7.4. Інформаційна модель здійснення рейтингової оцінки за системою CAMELS

Рейтингова система дає можливість Національному банку України оцінювати загальний стан та стабільність банківської системи (Про порядок визначення рейтингових оцінок за рейтинговою системою CAMELS: Положення, затверджене постановою Правління НБУ від 08.05.2002 р.). Така оцінка ризиків дає змогу отримати інформацію для визначення пріоритетів у діяльності банківського нагляду та необхідних матеріальних і людських ресурсів для здійснення належного контролю за банківською системою.

Рейтингова система передбачає ретельний аналіз стану банку. Здійснення такого аналізу можна провести лише під час комплексної інспекційної перевірки, яка дає змогу повною мірою визначити, як керівництво банку ставиться до ризиків і як здійснює управління ними.

Комплексна рейтингова оцінка за рейтинговою системою визначається для кожного банку відповідно до рейтингових оцінок, зазначених вище. Рейтингова система дає можливість оцінити всі фактори, за якими оцінюється якість управління, фінансовий стан та якість операцій кожного банку, за яким здійснює нагляд Національний банк.

Визначення рейтингу банку за рейтинговою системою — це стандартизований метод оцінки банків, ефективність якого залежить від якості підготовки до проведення інспекційних перевірок з урахуванням результатів безвизного нагляду, кваліфікації та об'єктивності інспекторів служби банківського нагляду.

За результатами інспектування до часу його завершення складаються довідки про перевірку (інспектування) кожного компонента рейтингової системи, які до закінчення строку проведення інспектування мають бути погоджені працівниками банку, відповідальними за певний напрям роботи. У разі відмови погодження цих довідок інспек-

тори служби банківського нагляду повинні отримати від банку пояснення щодо причин непогодження.

Рейтинг банку є власністю Національного банку і конфіденційною інформацією, призначеною тільки для внутрішнього використання та не підлягає опублікуванню в засобах масової інформації.

Рейтинг банку (комплексна рейтингова оцінка та рейтингові оцінки всіх компонентів рейтингової системи) доводиться Національним банком України до відома кожного окремого банку протягом 10 робочих днів після його погодження (затвердження). Банк має право використовувати інформацію про свій рейтинг на власний розсуд.

За рейтинговою системою передбачається визначити кожному банку цифровий рейтинг за всіма шістьма компонентами, а комплексна рейтингова оцінка визначається на підставі рейтингових оцінок за кожним із цих компонентів. *Кожен компонент рейтингової системи* оцінюється за п'ятибальною шкалою, де оцінка «1» є найвищою оцінкою, а оцінка «5» — найнижчою, комплексна рейтингова оцінка також визначається за п'ятибальною шкалою.

Визначення комплексної рейтингової оцінки є *суб'єктивним процесом*, воно має бути добре обґрунтованим і спиратися на переконливі аргументи. Комплексна рейтингова оцінка не може визначатися як середнє арифметичне рейтингових оцінок за компонентами рейтингової системи; має бути цілим числом та враховувати всі основні фактори, що відображені при визначенні рейтингових оцінок за всіма компонентами. Також підраховується скільки компонентів рейтингової системи мають однакову рейтингову оцінку; аналізується які саме компоненти мають однакову рейтингову оцінку; як правило (в більшості випадків), комплексна рейтингова оцінка виставляється за рейтинговою оцінкою, що зустрічається найчастіше.

Для визначення комплексної рейтингової оцінки банків, які мають відокремлені структурні підрозділи (філії), використовують матеріали інспектування цих підрозділів (у тому числі розташованих в інших областях), якщо їх інспектування проведено одночасно (строки і дата, за станом на яку проводиться інспекційна перевірка банку — юридичної особи, збігаються із відповідними строками і датою інспектування філії) з інспекційною перевіркою банку.

Комплексна рейтингова оцінка та рейтингові оцінки компонентів рейтингової системи визначаються для банку як єдиної установи і не можуть використовуватися для оцінки стану філії банку.

Банки, що отримали комплексну *рейтингову оцінку «1» або «2»*, є надійними за всіма показниками, здатними протистояти більшості економічних спадів (крім надзвичайних), вважаються стабільними і такими, що мають кваліфіковане керівництво.

Банки, що отримали комплексну *рейтингову оцінку «3»*, мають суттєві недоліки і якщо ці недоліки не будуть виправлені за обґрунто-

вано визначений для цього час, то вони призведуть до значних проблем, пов'язаних з платоспроможністю та ліквідністю. У такій ситуації служба банківського нагляду має надати чіткі вказівки керівництву банку щодо подолання існуючих проблем.

Банки, які отримали комплексну *рейтингову оцінку «4» або «5»*, мають серйозні проблеми, що вимагають ретельного нагляду і спеціальних оздоровчих заходів. Такі комплексні рейтингові оцінки вказують на те, що загальна платоспроможність банку під загрозою, потрібні негайні конкретні дії служби банківського нагляду.

До банків, що отримали комплексні рейтингові оцінки «3» або «4», або «5», застосовуються відповідні заходи впливу згідно з вимогами нормативно-правових актів Національного банку.

7.5. Взаємодія між інспекторами з банківського нагляду НБУ та зовнішніми аудиторями банків

Методичні рекомендації щодо взаємодії між інспекторами з банківського нагляду Національного банку України та зовнішніми аудиторями банків, затверджені Постановою Правління НБУ від 29.04.2004 № 191 визначають роль аудиторів у процесі банківського нагляду, значення їх висновків (звітів) та інформації, які використовуються органом банківського нагляду Національного банку України (орган нагляду) під час здійснення банківського нагляду.

Принципи використання належної співпраці між аудиторями і інспекторами мають забезпечити поліпшення наглядового процесу за банками, який здійснює орган нагляду. Ці принципи поступово впроваджуються в національну банківську систему під час проведення інспекційних перевірок банків органом нагляду.

Директиви для наглядових органів містяться в Основних принципах ефективного банківського нагляду Базельського комітету від 01.09.97 і Положенні Базельського комітету з питань банківського нагляду «Відносини між органами банківського нагляду та зовнішніми аудиторями банків» від 01.01.2002, та для аудиторів відповідно до Положення з міжнародної практики аудиту 1004 «Взаємовідносини інспекторів з банківського нагляду і зовнішніх аудиторів» Стандартів аудиту та етики Міжнародної федерації бухгалтерів, прийнятих 18.04.2003 Аудиторською палатою України як Національні стандарти аудиту.

Методичні рекомендації включають *розгляд таких питань*:

- відповідальність керівників банку за залучення для проведення аудиту фінансової звітності банку аудиторів, які володіють професійними знаннями і навичками і не мають конфлікту інтересів;

- доступ аудитора до звітів про інспекційні перевірки;
- доступ інспекторів до документації аудитора, пов'язаної з перевіркою фінансової звітності;
- прямий обмін інформацією між інспекторами, аудиторами і службою внутрішнього аудиту банку шляхом участі цих сторін у спільних зустрічах;

- аудиторська перевірка фінансової звітності консолідованої групи.

Орган нагляду та інспектор зацікавлені в забезпеченні того, щоб уся аудиторська робота здійснювалася аудиторами, які:

- ◆ мають відповідний сертифікат (кваліфікаційну придатність) та бездоганну ділову репутацію;
- ◆ мають відповідний професійний досвід та компетентність;
- ◆ дотримуються програми забезпечення якості;
- ◆ є незалежними фактично та за зовнішніми ознаками від банку, що перевіряється;
- ◆ дотримуються Стандартів аудиту.

У багатьох сферах професійної діяльності інтереси інспектора та аудитора збігаються, хоча об'єкти їх уваги можуть бути різними.

Інспектор насамперед зацікавлений у підтриманні безпеки всієї банківської системи і в забезпеченні стабільності і безпеки окремих банків з метою захисту їх вкладників та кредиторів. Таким чином, на підставі фінансової звітності, яку складає банк, інспектори оцінюють економічний і фінансовий стан банку на певну дату і на майбутнє, а також розмір ризику, на який наражається банк.

Аудитора насамперед цікавить питання про порядок складання фінансової звітності банку та чи відображає вона дійсний фінансовий стан банку і результати здійснюваних ним операцій.

Інспектори зацікавлені у функціонуванні надійної системи внутрішнього контролю як основи для безпечного і компетентного управління діяльністю банку та надають велике значення наявності у банків дієвих заходів внутрішнього контролю, достатніх для характеру, обсягу та напрямку банківської діяльності.

Аудитори, як правило, займаються оцінкою системи внутрішнього контролю банку з метою визначення ступеня довіри, яку вони можуть надати цій системі та покладатися на неї під час планування і проведення аудиторської перевірки фінансової звітності.

Інспектори зацікавлені в застосуванні в банках належних (відповідних) облікових процедур, як передумови для одержання достовірної інформації, що необхідна їм для вимірювання ризиків і контролю за ними.

Аудитори, в свою чергу, перевіряють ці процедури обліку для того, щоб впевнитись у правильності ведення банком бухгалтерського обліку та наявності в банку інформації, що становить основу для складання фінансової звітності, та тим самим надати можливість аудиторам висловити свою думку про цю звітність.

Інформація, що надається аудитором правлінню (раді директорів) банку, може бути цінною для інспектора щодо розуміння різних аспектів діяльності банку.

У свою чергу, інформація від інспекторів може бути корисною для аудиторів. Результати проведеної інспектором перевірки, що включає оцінку діяльності банку і висновки проведеної перевірки, повідомляються в звіті про інспекційну перевірку. Отримання такого звіту може бути корисним для аудитора, оскільки в ньому міститься оцінка важливих сфер діяльності банку. Така інформація може допомогти аудиторі впевнитись у тому, що фінансова звітність, перевірка якої проводиться, не містить суттєво неправильних даних.

До обміну інформацією можна віднести *співпрацю між аудитором і інспектором*, яка в певній мірі може дозволити уникнути дублювання роботи і посприяти більш ефективному використанню ресурсів обох сторін.

Таким чином, правління (рада директорів) банку може надати аудиторам, що проводять аудит фінансової звітності банку, звіти інспекційних перевірок, проведених органом нагляду протягом звітного періоду, а у разі доцільності — минулих періодів.

Важливим фактом співпраці аудитора з інспекторами може бути подання аудитором після закінчення аудиторської перевірки фінансової звітності банку або перевірки з певних питань, розширеного аудиторського висновку.

Отриманий органом нагляду від аудитора після проведення такої перевірки *аудиторський висновок має містити інформацію про:*

- достатність резервів та капіталу банку, адекватність бухгалтерського обліку та систем внутрішнього контролю і управління ризиками банку, а також фінансовий стан банку;
- будь-який факт чи рішення банку, наслідком яких є:
- суттєве порушення вимог чинного законодавства та нормативно-правових актів Національного банку України;
- негативний вплив на здатність банку продовжувати безперервно свою діяльність;
- іншу інформацію, яка може бути використана органом нагляду та інспектором для банківського нагляду.

Крім розширеного висновку аудитора, до документів, що можуть надати інспектору інформацію про діяльність банку, належать *робочі документи аудитора*, які містять записи про планування аудиторської перевірки, характер, час та обсяг виконаних аудиторських процедур, їх результати, а також висновки, висловлені на підставі отриманих аудиторських доказів, на будь-яких носіях інформації. Усі ці документи є цінним джерелом інформації для інспекторів щодо економічного та фінансового стану банку, а також щодо безпеки вкладів, залучених банком.

Інспектори, внутрішні аудитори банку та аудитори мають також співпрацювати для сприяння оптимізації процесу нагляду. Ця співпраця надає кожній із сторін можливість зосередитися на власній відповідальності і може здійснюватись на основі періодичних зустрічей інспектора, внутрішнього аудитора банку та аудитора, а також окремих запитів інспектора до аудитора щодо аудиторської перевірки за умови отримання на це дозволу керівників банку.

Після проведеного інспекторами аналізу аудиторського висновку (звіту) аудитора та затвердження компетентним органом банку результатів діяльності банку за звітний рік *на прохання органу нагляду банк може організувати зустріч з аудитором*, який здійснював аудиторську перевірку фінансової звітності банку, та службою внутрішнього аудиту банку для обговорення найважливіших питань, що виникли під час проведення аудиту фінансової звітності і належать до компетенції органу нагляду.

Залежно від виду, розміру, фінансового стану та діяльності банку під час цієї зустрічі *можуть обговорюватися*:

а) причини складання аудитором модифікованого висновку (умовно-позитивного, відмови від висловлення думки, висловлення негативної думки) щодо фінансової звітності банку;

б) ризики та операційні сфери діяльності банку, які не можуть бути об'єктом перевірки (пояснення причин цього);

в) виправлення (коригування), що були запропоновані аудитором;

г) адекватність процедур внутрішнього контролю і управління ризиками;

ґ) інформаційні технології банку і їх адекватність;

д) операції, що підлягають фінансовому моніторингу;

е) суттєві зміни залишків коштів за окремими статтями балансу;

є) трансакції між банком і учасниками консолідованої групи, трансакції, що підлягають фінансовому моніторингу, чи трансакції, що здійснюються за умов (за цінами), що значно відрізняються від ринкових;

ж) запровадження нових банківських продуктів чи напрямів діяльності, які суттєво змінили або можуть змінити рівень ризику банку;

з) якість кредитного портфеля з особливою концентрацією уваги:

правильності класифікації активів;

спеціальним умовам;

відповідності нормативам великих кредитних ризиків;

кредитам інсайдерів;

правильності оцінки і складання звітів інвесторів у частині залучення коштів (активів), які надаються на умовах субординованого боргу;

перевірці якості активів, зокрема якості великих кредитів, та процедури застосування щодо цього аудиторської вибірки;

и) позабалансові зобов'язання;

і) валютні операції банку й оцінка ризику, зумовленого цими операціями;

ї) оцінка стану ліквідності банку.

Діяльність учасників *консолідованої групи* викликає підвищений ризик. Інспектор має оцінити діяльність банку, що входить до такої групи, через обставини, за яких ці банки можуть наражатись на ризики, притаманні іншим учасникам цих груп, які здійснюють не лише банківську діяльність. Тому правильне управління такими ризиками вимагає від банку наявності достатніх управлінських знань та досвіду в його персоналу.

З метою забезпечення захисту законних інтересів вкладників і кредиторів банк має підтримувати належний обмін інформацією між інспекторами та аудиторами, що здійснюють аудиторську перевірку фінансової звітності банку та фінансової звітності учасників, що входять до цієї консолідованої групи.

7.6. Заходи впливу, які застосовуються до банків за порушення банківського законодавства

Національний банк застосовує до банків *заходи впливу, до яких належать:*

а) *письмове застереження* щодо припинення порушення та вжиття необхідних заходів для виправлення ситуації, зменшення невиправданих витрат банку, обмеження невиправдано високих процентних виплат за залученими коштами, зменшення чи відчуження неефективних інвестицій;

б) *скликання загальних зборів учасників*, спостережної ради банку, правління (ради директорів) банку для прийняття програми фінансово-го оздоровлення або плану реорганізації банку;

в) *укладення письмової угоди з банком*, за якою банк чи визначена угодою особа зобов'язується вжити заходів для усунення порушень, поліпшення фінансового стану банку тощо;

г) *розпорядження щодо зупинення виплати дивідендів* чи розподілу капіталу в будь-якій іншій формі;

ґ) *розпорядження щодо встановлення для банку підвищених економічних нормативів*;

д) *розпорядження щодо підвищення резервів на покриття можливих збитків* за кредитами та іншими активами.

е) *розпорядження щодо обмеження, зупинення чи припинення здійснення окремих видів здійснюваних банком операцій* з високим рівнем ризику;

є) *розпорядження щодо заборони надавати бланкові кредити*;

ж) *розпорядження щодо накладання штрафів* на:

керівників банків у розмірі до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян,

банки в розмірі не більше одного відсотка від суми зареєстрованого статутного фонду;

з) розпорядження щодо тимчасової, до усунення порушення, *заборони власнику істотної участі в банку, використовувати право голосу придбаних акцій* (часток/паїв) у разі грубого чи систематичного порушення ним законодавства або нормативно-правових актів Національного банку;

и) розпорядження щодо тимчасового, до усунення порушення, *відсторонення посадової особи банку від посади* у разі грубого чи систематичного порушення цією особою вимог законодавства або нормативно-правових актів Національного банку;

і) розпорядження щодо *примусової реорганізації банку*;

й) розпорядження щодо *призначення тимчасової адміністрації*;

й) *відкликання банківської ліцензії та ініціювання процедури ліквідації банку.*

До філій іноземних банків вимоги підпунктів «б», «г», «з», «і» не застосовуються. Про застосування заходів впливу до філій іноземних банків Національний банк повідомляє іноземний банк та наглядовий орган іноземної держави.

Національний банк надсилає територіальному управлінню за місцем знаходження філії іноземного банку копії прийнятих рішень про застосування заходів впливу до цієї філії.

Заходи впливу застосовуються Національним банком на підставі: результатів інспекційних (планових та позапланових) перевірок діяльності банків чи їх філій;

результатів аналізу дотримання банками вимог банківського законодавства з використанням статистичної звітності, щомісячних і щоденних балансів тощо;

результатів перевірок діяльності банків аудиторськими організаціями, уповноваженими відповідно до чинного законодавства на їх здійснення;

пропозицій Фонду гарантування вкладів фізичних осіб у разі порушення банком норм Закону України «Про Фонд гарантування вкладів фізичних осіб»;

результатів перевірок дотримання банками валютного законодавства, здійснених уповноваженими працівниками Національного банку, що містять виявлені порушення банківського законодавства, нормативно-правових актів Національного банку або здійснення ризикових операцій, які загрожують інтересам вкладників чи інших кредиторів банку.

При здійсненні нагляду за установами, що ведуть банківську діяльність в інших державах, Національний банк співпрацює з відповідними органами цих держав. Повідомлення, надіслане відповідними органами інших держав, може використовуватися лише з такою ме-

тою: для перевіряння ліцензії установи на право ведення діяльності; для перевіряння права на здійснення банківської діяльності.

У разі розгляду Національним банком питань щодо застосування до конкретного банку заходів впливу для надання пояснень може бути запрошено голову правління (ради директорів) або голову спостережної ради банку. Якщо розглядається питання про призначення тимчасового адміністратора або відкликання ліцензії банку, то ці особи для надання пояснень не запрошуються. Запрошення надсилається в письмовій формі (або електронною поштою) не раніше ніж за три дні до дати проведення зустрічі. Ділова зустріч у вигляді наради оформляється протоколом, до якого додаються письмові пояснення запрошеної особи за її підписом.

Заходи впливу, що застосовуються Національним банком до банків, мають бути адекватними конкретним порушенням, які ними були допущені.

У разі виконання банком прийнятих зобов'язань та покращення показників діяльності банку Національний банк може *достроково* відмінити застосовані заходи впливу на визначений строк (частково або зовсім). Рішення про відміну застосованих заходів впливу має прийматися Комісією Національного банку (Комісією Національного банку при територіальному управлінні) або Правлінням Національного банку, або особою, яка прийняла рішення про застосування заходу впливу.

Рішення про застосування заходів впливу можуть бути оскаржені в судовому порядку. До прийняття відповідного рішення судом дія застосованих заходів впливу не зупиняється.

Для введення щоденного контролю за діяльністю банків і виконанням ними вимог Національного банку щодо усунення допущених порушень може встановлюватися *особливий режим контролю за їх діяльністю*, який передбачає:

запровадження проведення всіх початкових платежів від банку через відповідальних виконавців підрозділу банківського нагляду центрального апарату або територіального управління Національного банку з використанням спеціального програмного забезпечення АРМ юридичної особи» (АРМ-Ю);

обмеження щодо діяльності банку шляхом призначення куратора банку.

Особливий режим контролю є додатковим інструментом банківського нагляду, що використовується, як правило, одночасно із заходами впливу, що встановлені статтею 73 Закону України «Про банки і банківську діяльність», у разі наявності хоча б однієї з таких ознак:

невиконання керівниками банку вимог Національного банку щодо усунення виявлених порушень;

відсторонення керівників банків від посади;

виявлення за результатами безвізного нагляду або інспекційної перевірки фактів проведення банком операцій з високим рівнем ризи-

ку, порушень банківського законодавства, а також одержання доходів із порушенням вимог законодавства України, навіть якщо ці порушення не призвели до погіршення фінансового стану банку;

виникнення реальної загрози невиконання банком своїх зобов'язань перед клієнтами і кредиторами;

потреби в посиленому контролі за діяльністю банку з метою уникнення можливості невиконання банком своїх зобов'язань перед клієнтами та кредиторами до часу прийняття Національним банком рішення про призначення тимчасової адміністрації або про відкликання ліцензії та ініціювання процедури ліквідації.

Рішення про встановлення особливого режиму контролю приймається Комісією Національного банку з питань нагляду та регулювання діяльності банків або заступником Голови Національного банку (куратором служби банківського нагляду), або Комісією з питань нагляду та регулювання діяльності банків при територіальному управлінні Національного банку.

Рішення про обмеження щодо діяльності банку шляхом призначення куратора банку приймається Правлінням Національного банку за поданням виконавчого директора Дирекції з банківського регулювання та нагляду. Строк повноважень куратора банку не може перевищувати одного року з дня його призначення.

У такому самому порядку приймається рішення про продовження дії особливого режиму контролю.

Література [2, 9, 10, 12, 14, 16, 19, 22, 23, 24, 28, 30, 35, 36, 42, 48, 50, 51, 55, 56, 62, 71, 98, 101, 102, 109, 112, 113, 119, 120, 127]

Контрольні запитання

1. У чому полягає сутність банківського нагляду?
2. Які завдання стоять перед банківським наглядом?
3. Чому банківський нагляд є багаторівневим?
4. Які принципи ефективного банківського нагляду розроблено Базельським комітетом?
5. Як Місія МВФ та Світового банку оцінює виконання Україною Основних принципів ефективного банківського нагляду?
6. У чому полягає концепція нагляду на основі оцінки ризиків?
7. Як здійснюється планування інспекційних перевірок?
8. Яку інформацію аналізує служба банківського нагляду Національного банку для складання планів інспекційних перевірок?
9. Які існують особливості планування інспекційних перевірок банків I та II групи і філій іноземних банків?
10. Охарактеризуйте процес звітування про виконання плану інспекційних перевірок.
11. З яких етапів складається виїзна інспекційна перевірка.

12. Яку інформацію містить звіт про підготовку до інспектування?
13. Ким визначається та затверджується склад інспекційної групи?
14. Які права і обов'язки має інспектор Національного банку при виконанні своїх службових обов'язків під час проведення інспектування у межах здійснення функцій банківського нагляду?
15. Назвіть компоненти Методики CAMELS.
16. Як регламентовані відносини між органами банківського нагляду та зовнішніми аудиторами банків?
17. Яку інформацію має містити аудиторський висновок?
18. Які питання можуть обговорюватися на зустрічі аудитора, який здійснював аудиторську перевірку фінансової звітності банку, та служби внутрішнього аудиту банку.
19. Які заходи впливу можуть застосовуватися до банків за порушення банківського законодавства.

Т е с т о в і з а в д а н н я

1. Система банківського нагляду, при якій головна увага органів нагляду зосереджується на регулярному проведенні оцінки загального фінансового стану, результатів діяльності та якості керівництва, називається:
 - а) фінансовим;
 - б) пруденційним;
 - в) аналітичним;
 - г) якісним.
2. Визначення величини неузгодженої позиції, яка наражає банк на ризик та шокової величини зміни зовнішнього фактора називається:
 - а) стрес-тестуванням
 - б) шок-тестуванням
 - в) гранд-елементом
 - г) факторним аналізом.
3. Щоденно розраховуються норматив:
 - а) мінімального розміру регулятивного капіталу банку (H1);
 - б) співвідношення регулятивного капіталу до сукупних активів (H3);
 - в) адекватності регулятивного капіталу (H2).
4. За формулою середньозваженої величини (за місяць) розраховується норматив:
 - а) мінімального розміру регулятивного капіталу банку (H1);
 - б) співвідношення регулятивного капіталу до сукупних активів (H3);
 - в) адекватності регулятивного капіталу (H2).
5. За станом на 1-е, 11-е та 21-е число кожного місяця розраховується норматив:
 - а) мінімального розміру регулятивного капіталу банку (H1);

б) співвідношення регулятивного капіталу до сукупних активів (H3);
в) адекватності регулятивного капіталу (H2).

6. Об'єктами перевірки служби банківського нагляду не є:

- а) банк;
- б) філії банку;
- в) власники істотної участі в банку;
- г) юридичні особи — клієнти банку.

7. Про проведення планової перевірки Національний банк зобов'язаний повідомляти банк, філію іноземного банку не пізніше ніж за ___ до початку цієї перевірки:

- а) 1 день; б) 7 днів; в) 10 днів; г) 15 днів.

8. Перша комплексна інспекційна перевірка банку/філії іноземного банку здійснюється не раніше ніж через ___ з дня отримання ним банківської ліцензії.

- а) 3 місяця; б) 4 місяця; в) 12 місяців; г) 18 місяців.

9. Довідка про перевірку складається:

- а) в одному примірнику;
- б) у двох примірниках;
- в) у трьох примірниках.

10. Звіт про інспектування складається:

- а) в одному примірнику;
- б) у двох примірниках;
- в) у трьох примірниках.

11. Що не є конфіденційною інформацією:

- а) рейтинг банку за системою CAMELS;
- б) довідка про перевірку;
- в) звіт про інспектування;
- г) аудиторський висновок.

12. Оберіть невірне твердження — комплексна рейтингова оцінка:

- а) є суб'єктивною;
- б) визначається як середнє арифметичне рейтингових оцінок за компонентами рейтингової системи;
- в) має бути цілим числом;
- г) враховувати всі основні фактори, що відображені при визначенні рейтингових оцінок за всіма компонентами.

13. Банк — надійний за всіма показниками, здатний протистояти більшості економічних спадів, має комплексну рейтингову оцінку:

- а) 1 або 2; б) 3 в) 4 або 5.

14. Особливий режим контролю за діяльністю банків не передбачає:

- а) запровадження проведення всіх початкових платежів від банку через відповідальних виконавців підрозділів НБУ;
- б) призначення куратора банку;
- в) призначення тимчасової адміністрації.

15. Рішення про обмеження щодо діяльності банку шляхом призначення куратора банку приймається:

- а) Правлінням Національного банку;
- б) заступником Голови Національного банку;
- в) Дирекцією з банківського регулювання та нагляду;
- г) Комісією Національного банку з питань нагляду та регулювання діяльності банків.

16. Строк повноважень куратора банку з дня його призначення не може перевищувати:

- а) двох років; б) одного року; в) півроку; г) 1 місяця.

ТЕМА 8. ЦЕНТРАЛЬНИЙ БАНК ЯК БАНКІР І ФІНАНСОВИЙ АГЕНТ УРЯДУ

П л а н

- 8.1. Правове регулювання функцій НБУ як фінансово-го агента уряду
- 8.2. Обслуговування внутрішнього боргу
- 8.3. Обслуговування зовнішнього боргу
- 8.4. Платіжна система виконання бюджетів

8.1. Правове регулювання функцій НБУ як фінансового агента уряду

Відповідно статті 31 Закону України «Про Національний банк України» Кабінет Міністрів України зобов'язаний зберігати *кошти Державного бюджету України та позабюджетних фондів* у Національному банку на рахунках Державного казначейства України.

Умови та порядок обслуговування коштів Державного бюджету України визначаються договором між Національним банком та Державним казначейством України.

Згідно статті 52 Національний банк та Кабінет Міністрів України проводять *взаємні консультації* з питань грошово-кредитної політики, розробки і здійснення загальнодержавної програми економічного та соціального розвитку.

Національний банк на запит Кабінету Міністрів України надає *інформацію щодо монетарних процесів*.

Кабінет Міністрів України, міністерства та інші центральні органи виконавчої влади на запит Національного банку надають *інформацію, що має вплив на стан платіжного балансу*.

Національний банк підтримує економічну політику Кабінету Міністрів України, якщо вона не суперечить забезпеченню стабільності грошової одиниці України.

Голова Національного банку або за його дорученням один із його заступників можуть брати *участь у засіданнях Кабінету Міністрів України* з правом дорадчого голосу.

У *засіданнях Правління Національного банку* можуть брати участь члени Кабінету Міністрів України з правом дорадчого голосу.

Національний банк України має право подавати Кабінету Міністрів України у встановленому порядку пропозиції щодо законодавчого врегулювання питань, спрямованих на виконання функцій Національного банку України.

8.2. Обслуговування внутрішнього боргу

Для оптимізації витрат, пов'язаних з фінансуванням дефіциту державного бюджету, держава здійснює управління державним боргом. Під управлінням державним боргом слід розуміти комплекс заходів, що приймаються державою в особі її уповноважених органів щодо визначення місць і умов розміщення і погашення державних позик, а також забезпечення гармонізації інтересів позичальників, інвесторів і кредиторів.

Державним внутрішнім боргом України є строкові боргові зобов'язання Уряду України у грошовій формі.

Державний внутрішній борг гарантується всім майном, що перебуває у загальнодержавній власності.

Боргові зобов'язання Уряду України можуть мати короткостроковий — до 1 року, середньостроковий — від 1 до 5 років і довгостроковий — 5 і більше років термін. Боргові зобов'язання Уряду України виступають у вигляді облігацій внутрішніх державних позик і казначейських зобов'язань України.

В окремих випадках можуть бути й інші форми урядових боргових зобов'язань. Характер і умови таких зобов'язань у кожному конкретному випадку визначаються Урядом України за погодженням з Національним банком України.

Умови і порядок випуску державних цінних паперів та регулювання їх обігу визначаються відповідно до Закону України «Про цінні папери і фондову біржу».

Управління державним внутрішнім боргом України здійснюється *Міністерством фінансів України* у порядку, погодженому з Національним банком України.

Розміщення боргових зобов'язань Уряду України та надання гарантій від імені Уряду України провадиться за його дорученням Міністерством фінансів України.

Рахункова палата здійснює контроль за утворенням і погашенням державного внутрішнього боргу України.

Обслуговування державного внутрішнього боргу України здійснюється Міністерством фінансів України через банківську систему України шляхом проведення операцій по розміщенню облігацій внутрішніх державних позик, інших цінних паперів, їх погашенню і виплаті доходу по них у вигляді процентів та в іншій формі.

Національний банк України виконує операції з обслуговування державного боргу, пов'язані з розміщенням облігацій внутрішніх державних позик та цільових облігацій внутрішніх державних позик України, їх погашенням і виплатою доходів за ними, а також провадить депозитарну діяльність щодо цих цінних паперів. Порядок проведення

операцій, пов'язаних з розміщенням цих облігацій, встановлюється Національним банком України за погодженням з Міністерством фінансів України. Особливості провадження депозитарної діяльності з державними облігаціями України визначаються Державною комісією з цінних паперів та фондового ринку разом з Національним банком України.

Витрати на підготовку розміщення, а також на розміщення, погашення державних облігацій України, виплату доходів здійснюються відповідно до умов розміщення державних облігацій України за рахунок коштів, передбачених на такі цілі у Державному бюджеті України.

8.3. Обслуговування зовнішнього боргу

Державний зовнішній борг — це сума заборгованості держави України іншим державам та фінансовим інститутам. Він виникає в зв'язку з бюджетним дефіцитом.

Державний зовнішній борг складається з:

- позик на фінансування державного бюджету та погашення зовнішнього державного боргу;

- позик на підтримку національної валюти;

- позик на фінансування інвестиційних та інституціональних проєктів;

- гарантій іноземним контрагентам щодо виконання контрактних зобов'язань у зв'язку з некомерційними ризиками;

- державних гарантій, що надаються Кабінетом Міністрів України для кредитування проєктів, фінансування яких передбачено державним бюджетом України.

Відповідно до Закону України про Державний бюджет на відповідний рік, визначається *граничний розмір дефіциту бюджету* та джерела його покриття за рахунок внутрішнього та зовнішнього фінансування, а також встановлюється граничний розмір державного внутрішнього та зовнішнього боргу України на 1 січня наступного за бюджетним роком з визначенням напрямів використання фінансових ресурсів.

Розміщення коштів, акумульованих за рахунок іноземних кредитів здійснює Міністерство фінансів України згідно з Державною програмою запозичень.

Зовнішній державний борг має дві складові. Це:

- ◆ борг органів державної влади і управління, який виникає в результаті залучення державою іноземних кредитів та випуску державних цінних паперів, які розміщуються на міжнародних ринках капіталів. Ця частина державного зовнішнього боргу погашається та об-

слуговується за рахунок коштів державного бюджету та коштів Національного банку України в частині кредитів, отриманих з метою підтримки платіжного балансу;

♦ борг підприємств, гарантований урядом. Погашає та обслуговує такий борг підприємство-позичальник. Але у разі невиконання боргових зобов'язань підприємством перед іноземним кредитором, набирає чинності державна гарантія, і погашення та обслуговування таких кредитів здійснюється Державним казначейством за рахунок коштів Державного бюджету.

Дані статистики валового зовнішнього боргу України розробляються відповідно до концепції та методології, наведених у «Статистиці зовнішнього боргу: Керівництво для складачів та користувачів» МВФ (2003) та п'ятого видання «Керівництва з платіжного балансу» МВФ (ВРМ5, 1993).

Валовий зовнішній борг за станом на певну дату — це загальний обсяг заборгованості за всіма існуючими, але в жодному разі не умовними, зобов'язаннями, що мають бути сплачені боржником у вигляді основної суми та/або відсотків у будь-який час у майбутньому, і які є зобов'язаннями резидентів цієї економіки перед нерезидентами. Валовий зовнішній борг країни охоплює всі види заборгованості резидентів України перед нерезидентами, які класифікують за чотирма основними секторами економіки:

- сектор державного управління;
- органи грошово-кредитного регулювання;
- банки;
- інші сектори.

Концептуальна основа статистики зовнішнього боргу узгоджена з «Системою національних рахунків», «Керівництвом з платіжного балансу», а також із «Керівництвом зі статистики державних фінансів» та «Керівництвом з грошово-кредитної та фінансової статистики».

Валовий зовнішній борг країни включає всі види заборгованості резидентів України перед нерезидентами, які класифікуються:

♦ за чотирма основними секторами економіки — сектор державного управління, органи грошово-кредитного регулювання, банки, інші сектори;

♦ у розрізі початкових термінів погашення — коротко- та довгострокові;

♦ у розрізі фінансових інструментів — боргові цінні папери, торгові кредити, кредити, валюта і депозити, інші боргові зобов'язання та зобов'язання за кредитами підприємств прямого інвестування (міжфірмовий борг).

Міжфірмовий борг відповідно до вимог «Керівництва з платіжного балансу» не розподіляється ні за секторами економіки, ні за початковим терміном погашення.

Статистичні дані валового зовнішнього боргу країни узгоджуються з відповідними даними міжнародної інвестиційної позиції та платіжного балансу країни. Існує можливість зіставлення інформації з даними державного зовнішнього боргу України, які публікуються Міністерством фінансів України, та інформацією Держкомстату України в частині даних про міжфірмовий борг, торгові кредити та прострочену заборгованість за ними.

Валовий зовнішній борг розраховується в доларах США. Для перерахунку боргових зобов'язань, деномінованих у гривнях та інших валютах, у долари США використовується офіційний курс, що встановлюється Національним банком України.

Розраховані показники валового зовнішнього боргу України за станом на кінець звітного періоду включають:

- прямий державний та гарантований державою борг, у тому числі кредити, отримані Національним банком України від Міжнародного валютного фонду та міжнародних фінансових організацій;
- зобов'язання банків за борговими цінними паперами, залученими кредитами та депозитами;
- зобов'язання реального сектору економіки України за борговими цінними паперами, залученими кредитами та кредиторською заборгованістю (торгові довго- та короткострокові кредити та прострочена заборгованість за ними).

Для компіляції показників зовнішнього боргу *сектору державного управління* використовується інформація Міністерства фінансів України про стан державного та гарантованого державою до повернення боргу, в тому числі за зобов'язаннями перед міжнародними фінансовими організаціями, зарубіжними органами управління, банками та іншими зобов'язаннями. Інформація Мінфіну України щодо зобов'язань за облігаціями зовнішніх державних позик коригується на обсяги купівлі їх резидентами України на зовнішніх ринках. Враховуються також обсяги куплених нерезидентами на ринку України облігацій внутрішніх державних позик та облігацій внутрішніх державних позик, що випущені в рахунок погашення простроченої бюджетної заборгованості з податку на додану вартість.

Інформація Національного банку України щодо обсягів зобов'язань за кредитами та позиками Міжнародного валютного фонду та міжнародних фінансових організацій, а також обсягів залучених депозитів використовується для визначення боргу *органів грошово-кредитного регулювання*.

Зведений баланс банківської системи, система поопераційного обліку (ITRS) і звіти банків про залучення та обслуговування іноземних кредитів — основні джерела даних за борговими інструментами *банківського сектору*.

Для формування показників зовнішнього боргу *інших секторів* економіки країни використовуються звіти про залучення та обслугову-

вання іноземних негарантованих кредитів, система поопераційного обліку (ITRS) та дані обстежень Держкомстату про обсяги накопиченої заборгованості за експортно-імпортними операціями з нерезидентами, яка починаючи з 2006 року надана з розподілом на коротко- та довгострокову.

Слід зазначити, що «Інші боргові зобов'язання» відповідних секторів економіки включають накопичену прострочену заборгованість за основною сумою, процентними та іншими платежами, які підлягали сплаті згідно з графіком платежів, але фактично не сплачені.

Складання статистики валового зовнішнього боргу здійснюється щоквартально. Перша публікація даних містить попередні дані, які можуть уточнюватися протягом наступних кварталів, і лише через п'ять кварталів після першого опублікування дані вважаються остаточними.

При Національному банку України створено *Групу управління проектами міжнародних кредитних ліній*. Група управління проектами міжнародних кредитних ліній при Національному банку України виконує такі функції:

- аналіз відповідності проектів критеріям міжнародних кредитних ліній;
- здійснення контролю за використанням коштів кредиту відповідно до затверджених у проекті статей витрат;
- управління та контроль за видачею та поверненням кредитів, сплатою процентів і комісій;
- аналіз звітності та фінансового стану бенефіціарів;
- аналіз фінансового стану та результатів діяльності банків-учасників;
- перевірка стану впровадження проектів;
- ведення бухгалтерського обліку операцій та рахунків;
- підготовка звітів про впровадження кредитних ліній та відповідність її учасників початково затвердженим критеріям;
- надання інформаційних послуг щодо участі у проектах міжнародних кредитних ліній;
- розроблення технічних завдань та здійснення процедур закупівлі консультативних послуг.

Реалізуються такі проекти:

Європейський банк реконструкції та розвитку:

◆ Кредитні лінії для розвитку малих та середніх підприємств (МСЗ-1.МСП-2)

◆ Програма мікрокредитування

◆ Грант ЄБРР для часткового відшкодування банкам 3 та 4 груп вартості діагностичних обстежень

Німецько-Український Фонд

• Програма мікрокредитування

- Програма з рефінансування заходів підтримки системи кредитування у сільській місцевості
Міністерство фінансів України за підтримки Світового банку
- ◆ Кредитна лінія для мікро-, малих та середніх підприємств (ММСП)
- ◆ Муніципальна кредитна лінія (МКЛ)
- ◆ Проект «Розширення доступу до ринку фінансових послуг»
Світовий банк
- Програма реформування фінансового сектору України

8.4. Платіжна система виконання бюджетів

Центральний банк зазвичай веде рахунки уряду (або принаймні консолідований рахунок) і рахунки фінансових інститутів, тому він може функціонувати як розрахунковий банк, через рахунки в якому здійснюються перекази між державою і фінансовими інститутами з метою розрахунку.

Центральні банки надають депозитні і розрахункові послуги державі у всіх країнах, але різною мірою. У Бельгії, Франції, Італії, Японії і США центральний банк як державний банк виконує все або майже всі фінансові операції за дорученням держави. А в Австралії, Німеччині, Нідерландах, Швеції, Швейцарії і Великобританії роль центрального банку обмежена переважно веденням і управлінням рахунків держави, тому що ці країни мають спеціальне відомство, яке проводить фінансові операції, — казначейство. Більш того, в Нідерландах фінансові операції держави, що виконувалися центральним банком, були передані комерційним банкам. Така ж тенденція спостерігається і в Австралії, де банківські операції урядів багатьох штатів були передані комерційним банкам, а операції федеральних відомств розподіляються через комерційні конкурси (тендери).

Касове виконання бюджету — це організація прийому, збереження і видачі державних бюджетних коштів, ведення урахування і звітності.

В світовій практиці існують казначейська, банківська і змішана системи касового виконання бюджету. При казначейській системі касове виконання бюджету покладено на спеціальні органи міністерства фінансів; при банківської — на центральний банк; при змішаній — на казначейські каси і на центральний банк.

В Україні діє Казначейська система виконання бюджету.

Єдиний казначейський рахунок (ЄКР) є основним рахунком держави для проведення фінансових операцій та ефективного управління коштами державного та місцевих бюджетів. ЄКР — це рахунок, від-

критий Державному казначейству в НБУ для обліку коштів та здійснення розрахунків у СЕП НБУ.

Цей рахунок об'єднує кошти субрахунків, що відкриті у Казначействі (центральный рівень), його управлінням в Автономній Республіці Крим (АРК), областях, містах Києві та Севастополі (далі — територіальні управління). Оскільки лише Державне казначейство України має повноцінний ЄКР, він і є безпосереднім учасником СЕП НБУ. Територіальним управлінням рахунки у НБУ не відкриваються.

Функціонування *єдиного казначейського рахунка* забезпечує:

- можливість швидкої мобілізації коштів, які протягом дня надходять на рахунки, відкриті в органах Державного казначейства, та використання їх для проведення бюджетних видатків і здійснення інших операцій, що не суперечать законодавству України;

- надання оперативної інформації органам законодавчої та виконавчої влади про операції, здійснені за ЄКР;

- оптимальні можливості для прийняття представниками законодавчої та виконавчої влади оперативних рішень щодо забезпечення ефективного використання коштів бюджетів.

Для відображення операцій, проведених через СЕП протягом банківського дня, Державне казначейство та його територіальним управлінням у регіональних розрахункових палатах (РРП) НБУ відкриваються технічні рахунки, а на балансі Державного казначейства — відповідні субрахунки територіальних управлінь.

Операції, проведені через СЕП, відображаються як на технічних рахунках Державного казначейства і територіальних управлінь, так і на відповідному ЄКР Казначейства і субрахунках територіальних управлінь. Взаємодія Державного казначейства та банківської системи відображено на рис. 8.1.

Державне казначейство має право встановлювати ліміт технічного рахунку та ліміт початкових оборотів у СЕП, чим забезпечує контроль і управління видатковими операціями територіальних управлінь. Для прийняття управлінських рішень про проведення фінансових операцій необхідна інформація щодо фактичної наявності коштів. Ця інформація формується у Казначействі шляхом складання щоденного оборотно-сальдового балансу рахунків.

Органи Державного казначейства відкривають рахунки:

- для зарахування надходжень, передбачених законодавством України;
- розпорядникам та одержувачам бюджетних коштів, іншим клієнтам;
- підприємствам, установам і організаціям за операціями, що не належать до операцій з виконанням бюджетів, але, згідно з чинним законодавством обслуговуються в Державному казначействі.

Ці рахунки відкриваються на балансі Казначейства відповідно до Плану рахунків бухгалтерського обліку виконання державного та місцевих бюджетів, а також Інструкції про відкриття аналітичних рахун-

ків для обліку операцій по виконанню бюджетів в системі Державного казначейства України.

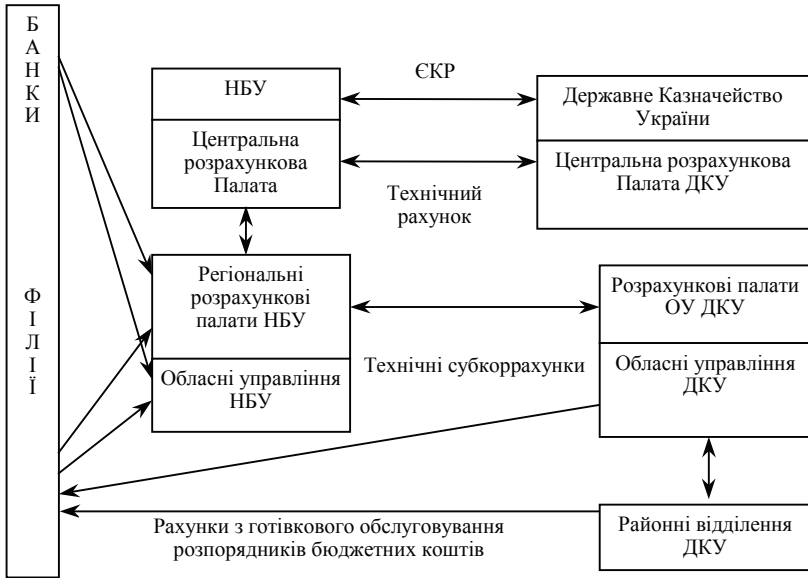

Рис. 8.1. Взаємодія ВПС Казначейства та СЕП НБУ

Відповідно до діючого законодавства та нормативно-правової бази Національного банку України в банках України за станом на 01.01.2009 р. 7278 бюджетних установ мали 22430 депозитних рахунків, з них — 20554 на вимогу і 1876 строкових.

Функціонування єдиного казначейського рахунку в СЕП Національного банку України забезпечило високу якість розрахунків за бюджетними коштами, їх надійність і безпеку та значно скоротило терміни проходження платежів, збільшило обіговість бюджетних коштів, надало можливість для складання щоденної оперативної звітності з обліку доходів та видатків державного бюджету, дозволило ефективніше здійснювати управління загальним залишком грошових ресурсів.

За станом на 01.01.2009 р. загальна сума залишків коштів державного та місцевих бюджетів, позабюджетних фондів, інших коштів клієнтів становила 13,0 млрд. грн., що на 2,4 млрд. грн. менше, ніж залишки коштів за цими ж статтями на відповідну дату попереднього року. Разом з тим залишки коштів на єдиному казначейському рахунку збі-

льшилися майже в 1,8 раза та становили 7,7 млрд. грн. на 01.01.2009 р. проти 4,3 млрд. грн. на 01.01.2008 р.

Кількість платежів, які здійснило Державне казначейство України та його органи через СЕП Національного банку України, становила понад 21,1 % від усієї кількості платежів системи, в тому числі початкових платежів — біля 8,6 % від загальної кількості документів, що надійшли до СЕП Національного банку.

Література [2, 23-26, 29-32, 72, 78, 91, 110]

Контрольні запитання

1. У чому полягає сутність кредитних відносин НБУ та уряду?
2. Які функції має НБУ як агент з обслуговування внутрішнього державного боргу?
3. Що вам відомо про автоматизацію взаємовідносин НБУ та Держказначейства України?
4. Яка система виконання державного бюджету існує в Україні?
5. Які функції виконує Група управління проектами міжнародних кредитних ліній?
6. Які міжнародні кредитні лінії отримують українські позичальники?
7. Які переваги забезпечує функціонування єдиного казначейського рахунка?

Тести для самоконтролю

1. Управління державним внутрішнім боргом України здійснює:
 - а) Міністерство фінансів України;
 - б) Національний банк України;
 - в) Рахункова палата України;
 - г) Міністерство економіки.
2. Обслуговування державного внутрішнього боргу здійснює:
 - а) Міністерство фінансів України;
 - б) Національний банк України;
 - в) Рахункова палата України;
 - г) Міністерство економіки.
3. Контроль за утворенням і погашенням державного внутрішнього боргу України здійснює:
 - а) Міністерство фінансів України;
 - б) Національний банк України;
 - в) Рахункова палата України;
 - г) Міністерство економіки.

4. Визначить невірне твердження. Валовий зовнішній борг класифікується:

- а) за чотирма основними секторами економіки;
- б) у розрізі початкових термінів погашення;
- в) у розрізі фінансових інструментів;
- г) за валютами.

5. Які методи фінансування державних видатків є законодавчо дозволені в Україні:

- а) грошова емісія;
- б) прямі кредити НБУ;
- в) випуск державних запозичень.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 3

МОНЕТАРНА ПОЛІТИКА ЦЕНТРАЛЬНОГО БАНКУ

ТЕМА 9. ГРОШОВО-КРЕДИТНА ПОЛІТИКА

ЛЕКЦІЯ 1

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО ФОРМУВАННЯ ГРОШОВО-КРЕДИТНОЇ ПОЛІТИКИ

П л а н

- 9.1.1. Сутність і цілі грошово-кредитної політики
- 9.1.2. Види грошово-кредитних стратегій
- 9.1.3. Організація розробки грошово-кредитної політики в Україні
- 9.1.4. Ефективність та основні напрями грошово-кредитної політики України

9.1.1. Сутність і цілі грошово-кредитної політики

Під грошово-кредитною (монетарною) політикою розуміють комплекс взаємозв'язаних, скоординованих на досягнення певних цілей заходів щодо регулювання грошового ринку, які проводить держава через свій центральний банк.

Грошово-кредитна політика розділяється на «вузьку», що забезпечує стабільність національної валюти за допомогою проведення валютних інтервенцій, змін рівня дисконтної ставка, а також інших інструментів, що роблять вплив на стан національної грошової одиниці, і «широку», що безпосередньо впливає на обсяг грошової маси в обігу. Ці заходи впливу взаємозалежні і взаємообумовлені.

Цілями монетарної політики є завдання, які ставляться монетарними владними структурами і вирішуються монетарними методами. Вони поділяються на три групи: стратегічні, проміжні і тактичні.

Стратегічними звичайно є цілі, що визначені як ключові в загально-економічній політиці держави. Ними можуть бути *зростання виробництва, зростання зайнятості, стабілізація цін, збалансування платіжного балансу*. Кожна з цих цілей настільки важлива для суспільства, що владні струк-

тури можуть ставити перед собою завдання одночасно реалізувати їх разом чи більшу їхню частину. Держава в цілому має у своєму розпорядженні широкий спектр регулятивних інструментів для розв'язання таких завдань.

Проте з допомогою заходів лише монетарної політики одночасно досягти всіх указаних цілей неможливо через обмеженість та специфіку її інструментарію. Тому в межах монетарної політики зазначені стратегічні цілі виявляються несумісними. Зокрема, стабілізація цін вимагає застосування монетарних заходів, які призводять до погіршення кон'юнктури, спаду виробництва та зайнятості. І навпаки, для зростання виробництва необхідно вживати заходи, які призведуть до поживлення кон'юнктури і можуть спричинити зростання цін.

Тому центральний банк вибирає залежно від конкретної економічної ситуації одну зі стратегічних цілей. Нею, як правило, є стабілізація цін (чи погашення інфляції), оскільки якраз вона найбільше відповідає головному призначенню центрального банку — підтримувати стабільність національних грошей. І через розв'язання цього завдання центральний банк сприяє досягненню інших стратегічних цілей.

До проміжних цілей слід віднести поживлення чи стримування кон'юнктури на товарних і грошових ринках. Змінюючи рівень процентної ставки та масу грошей в обігу, можна регулювати пропозицію грошей і попит на товари, а через них — рівень цін, обсяги інвестицій, зростання виробництва та зайнятості. Важливість проміжних цілей базується на твердженні, що насправді для центрального банку досягнення стратегічних цілей є досить складним завданням: для передачі імпульсів грошово-кредитної політики до її кінцевих цілей потрібен тривалий час, що ускладнює оцінювання ефективності засобів її реалізації на основі спостережень за кінцевими досягнутими результатами.

Тактичні цілі грошово-кредитної політики мають короткостроковий, оперативний характер і покликані забезпечити досягнення проміжних цілей. Потреба у визначенні тактичних цілей викликана тим, що засоби проведення грошово-кредитної політики — операції на відкритому ринку, зміна рівня резервних вимог та облікова політика — зазвичай не мають безпосереднього впливу на стратегічні цілі. До того ж, економічні процеси мають зворотну реакцію, яку не завжди вдається точно передбачити. Розробка системи тактичних цілей дає можливість запобігти шокуючим впливам на економіку та значним помилкам у здійсненні грошово-кредитного регулювання.

Вибираючи тактичні цілі важливо враховувати: можливість виміру досягнутих результатів; можливість здійснення оперативного контролю; можливість оперативного впливу на відповідні економічні процеси. Головною ж рисою обраних тактичних цілей є їхніх безпосередній зв'язок з окресленими стратегічними цілями.

Враховуючи вибір стратегічних, проміжних і тактичних цілей, центральний банк країни розробляє свою грошово-кредитну політику

залежно від економічної та політичної ситуації. Для більшості центральних банків основною метою грошово-кредитної політики є утримання інфляції на низькому та стабільному рівні.

Хоча регулятивні заходи монетарної політики здійснюються безпосередньо в грошово-кредитній сфері, її ефект не обмежується цією сферою, а проявляється також у реальній економіці завдяки впливу монетарних змін на виробництво, інвестиції, зайнятість тощо. Тому *монетарна політика по суті є складовою загальної економічної політики держави*. У своєму впливі на реальну економіку вона взаємодіє з фіскальною, ціною, інвестиційною, структурною політикою. За механізмом дії та характером впливу на реальну економіку вона разом з фіскальною становить кон'юнктурну політику.

Головним завданням кон'юнктурної політики є забезпечення рівномірного розвитку економіки через згладжування коливань у кон'юнктурних процесах із метою досягнення загальноекономічної рівноваги. Таке згладжування може забезпечуватися методами як монетарної, так і фіскальної політики, або ж обома одночасно.

Взаємозв'язок методів фіскальної та монетарної політики виявляється передусім у спільності цілей окремих їхніх груп. Так, пожвавлення ринкової кон'юнктури через збільшення сукупного попиту може бути забезпечене двома методами монетарної політики (зниженням облікової ставки та збільшенням пропозиції грошей) і двома методами фіскальної політики (зростанням бюджетних витратків та скороченням податків). Стимування ринкової кон'юнктури досягається зменшенням сукупного попиту під впливом тих самих чотирьох методів (по два з кожного боку), але протилежного спрямування.

Крім спільності цілей, взаємозв'язок між методами фіскальної та монетарної політики виявляється також у зв'язках механізмів їхньої дії. Так, зниження облікової ставки у складі монетарної політики зумовлює відносне зростання дохідності державних цінних паперів та збільшення надходжень до бюджету від їх реалізації. Це, у свою чергу, сприяє зростанню бюджетних витратків або ж скороченню рівня оподаткування як факторів впливу на ринкову кон'юнктуру з боку фіскальної політики. Подібний зв'язок можна виявити між механізмами взаємодії решти методів кожної цільової групи.

Процес становлення і налагодження взаємозв'язків між монетарною та фіскальною політикою в Україні можна умовно поліпити на *три основних етапи*. Зупинимось детальніше на кожному з них.

М'яка монетарна та м'яка фіскальна політика (1992-1995 рр.)

У цей період гроші Національного банку були майже єдиним джерелом фінансування дефіциту бюджету, що за своєю суттю було емісійним кредитуванням уряду. Висока інфляція знівельовала реальні доходи населення, що фактично призвело до знищення депозитів фізичних осіб у банках.

Незначні кошти бюджету витрачалися на дотації та субсидії. Емісійні ж кошти НБУ «проїдалися». Державний борг України у 1994-1995 рр.

становив більш як половину валового внутрішнього продукту. Водночас було здійснено лібералізацію цін, що теж прискорило зростання інфляції.

Жорстка монетарна та м'яка фіскальна політика (1996-1999 рр.). Другий умовний період ознаменувався грошовою реформою — запровадженням повноцінної національної валюти — гривні. Національний банк посилив вимоги до учасників фінансового ринку, припинив безпосереднє кредитування уряду та суб'єктів економіки, вжив цілу низку інших заходів, в результаті впровадження яких темпи зростання інфляції суттєво знизилися. Уповільнилися й темпи збільшення грошової бази та маси. Дефіцит грошей спричинив підвищення процентних ставок. Банки одержали можливість заробляти на високій маржі між вартістю депозитних ресурсів та позик. Подорожчання грошей спровокувало «розквіт» бартеру, взаємозаліків та інших грошових замінників.

Нерівномірність податкового навантаження і високі податкові ставки призвели до погіршення платіжної дисципліни та зменшення грошових надходжень до бюджету. Поширення квазігрошових розрахунків спричинило зниження обсягу депозитів у банківській системі, а необхідність захищати власні доходи від інфляції посилила попит на іноземну валюту. Внаслідок цього підвищився рівень доларизації економіки, постійно зростав курс валюти США.

Незважаючи на зменшення дефіциту бюджету, його фінансування здійснювалося за рахунок випуску цінних паперів, які в основному викупувалися на вторинному ринку Національним банком, тобто по суті відбувалося непряме кредитування уряду. Зберігалися бюджетні дотації та субсидії для так званих «соціально значимих» і «стратегічних» галузей економіки.

Жорстка монетарна та жорстка фіскальна політика (2000-2008 рр.). Цей період ознаменувався відновленням економічного зростання та зниженням темпів інфляції. Серед важливих факторів прогресу — заборона так званих бюджетних взаємозаліків та скасування більшості податкових пільг.

9.1.2. Види грошово-кредитних стратегій

Стратегія монетарної політики — метод довгострокової дії, на підставі якого приймаються рішення щодо інструментів, які слід використовувати для досягнення поставленої мети.

В економічній літературі виділяють чотири основні типи режимів грошово-кредитної політики:

- таргетування обмінного курсу;
- таргетування грошових агрегатів;
- таргетування інфляції;
- грошово-кредитна політика без помітного номінального якоря.

Таргетування обмінного курсу передбачає підтримання стабільності обмінного курсу щодо певної резервної валюти або кошика валют. Суспільство оцінює це як благо, якщо відповідна іноземна валюта широко використовується як рахункова одиниця для багатьох операцій та виконує функцію засобу заощадження. За таких умов і стабільність обмінного курсу має так званий сигнальний ефект і асоціюється зі стабільними внутрішніми цінами. У монетарної влади також з'являється можливість викликати довіру до себе завдяки доступності оперативної інформації про виконання нею своїх зобов'язань. *Валютний курс, по суті, є найбільш очевидним і легко контрольованим з боку громадськості зобов'язанням монетарної влади.*

Щоправда, можна поставити під сумнів безпосередній зв'язок стабільності обмінного курсу і внутрішніх цін, адже можлива ситуація, коли валютні інтервенції чи інші засоби регулювання валютного ринку виявляються інфляційними. Проте в довгостроковому вимірі такий зв'язок існує. Це проявляється у так званому дисциплінарному ефекті фіксації обмінного курсу. Якщо в якійсь країні спостерігається вищий рівень інфляції, ніж у країні, до валюти якої зроблено прив'язку, попит на внутрішні товари зменшується, а на імпорт — зростає. Це призводить до рецесійних ефектів і зниження рівня цін (чи темпу інфляції). Зрештою, країна постає перед необхідністю прийняти такий же темп інфляції, як і в країні, до валюти якої здійснено прив'язку.

Ще однією важливою рисою режиму підтримання стабільного валютного курсу є можливість раціональних економічних агентів оцінити спроможність монетарної влади дотримуватися відповідних зобов'язань, використовуючи інформацію про наявні валютні резерви центрального банку, динаміку імпорту і експорту, структуру зовнішнього державного боргу. Здійснюючи таргетування валютного курсу, держава зобов'язується підтримувати вартість одного активу, тому суспільству легше повірити в це, ніж у здатність контролювати інфляцію, яка залежить від цін багатьох активів.

Для успішного досягнення цілей за допомогою таргетування обмінного курсу необхідні достатній обсяг валютних резервів, суворі фінансова дисципліна та незалежність грошової політики,

Таргетування обмінного курсу має низку переваг, пов'язаних з ефективністю у боротьбі з високою інфляцією.

Міжнародний досвід застосування таргетування обмінного курсу дозволив виявити низку серйозних недоліків цього режиму:

- грошова влада фактично позбавляється можливості керувати внутрішньою грошово-кредитною політикою;
- для валютних спекулянтів відкриваються можливості атакувати національну валюту.

Сутність режиму монетарного таргетування полягає в тому, що центральний банк, виходячи із цільового показника інфляції, оцінок

потенційного зростання виробництва і динаміки швидкості обігу грошей у рамках кількісного рівняння обміну, визначає цільовий темп зростання грошових агрегатів і оголошує його громадськості. Основними перевагами монетарного таргетування як монетарного режиму є:

1) «суверенність» — центральний банк обирає цільовий показник інфляції, найприйнятніший для даної країни, і має змогу коригувати політику відповідно до внутрішніх коливань обсягу виробництва;

2) тісний зв'язок з інструментами монетарної політики, тобто високий рівень контролю з боку центрального банку;

3) монетарні агрегати доволі швидко вимірюються, відповідно звіти про виконання монетарних таргетів надходять до громадськості з короткими лагами — приблизно протягом кількох тижнів. Це посилює відповідальність центрального банку, громадський контроль і є своєчасним сигналом щодо можливості дотримання цільових показників інфляції.

В індустріальних країнах монетарне таргетування було значної популярності безпосередньо після колапсу Бреттон-Вудської валютної системи і на початку 1980-х років.

Монетарне таргетування стало якісно новим етапом у комунікації центральних банків та суспільства.

За режиму *таргетування обмінного курсу* номінальним якорем для суспільних очікувань був актив, екзогенний відносно суспільства й органів влади. Його надійність високо оцінювалася суспільством.

За *монетарного таргетування* цим якорем став приріст грошової маси, тобто ендогенний показник, залежний від монетарної влади. З теоретичної точки зору ефективність монетарного таргетування залежить від стабільності зв'язку монетарних агрегатів із цільовими змінними (інфляцією та номінальним доходом).

Таргетування інфляції передбачає публічне оголошення планових рівнів інфляції, закріплення в законодавчому порядку пріоритетності цих цільових показників для центрального банку та встановлення відповідальності за їх досягнення. Якщо прогноз інфляції на певний період відрізняється від таргету, центральний банк застосовує відповідні інструменти для виправлення ситуації.

Таким чином, проміжним орієнтиром монетарної політики стає *прогнозний показник інфляції*, завдяки чому її таргетування можна вважати випереджальною, далекоглядною (*forward-looking*) стратегією монетарної політики. Інакше кажучи, інструменти монетарної політики (зміна відсоткових ставок) застосовуються не у відповідь на поточний показник інфляції, а на очікувану через 12-18 місяців інфляцію. По суті це є інституціональним закріпленням накопичених знань щодо лагів монетарної політики.

Таргетування інфляції має такі переваги:

◆ забезпечення чіткого і зрозумілого орієнтира для всього суспільства, яким легко можуть користуватися всі економічні агенти під час укладення контрактів;

◆ збільшення прозорості монетарної політики, полегшення контролю над нею з боку громадськості, що сприяє посиленню відповідальності монетарної влади;

◆ відкрите врахування ролі часових лагів монетарної політики у процесі використання її інструментів;

◆ збереження в умовах нестабільності функції попиту на гроші стабільнішого взаємозв'язку між інфляцією і короткостроковими відсотковими ставками порівняно із взаємозв'язком між грошовими агрегатами й короткостроковими відсотковими ставками;

◆ досягнення більшої довіри до монетарної влади порівняно зі стратегією монетарного таргетування, у разі застосування якого трапляються часті зміни такого цільового орієнтира, як грошова маса;

◆ гнучкість у реагуванні на шоки пропозиції.

Монетарний режим таргетування інфляції реалізується за допомогою різноманітних монетарних устроїв. Зокрема суб'єктами таргетування можуть бути:

центральний банк (у Швеції, Польщі, Мексиці, Колумбії, Швейцарії, Перу);

уряд (Ізраїль — у цій країні уряд видає спеціальну директиву; Великобританія — робиться послання міністра фінансів Комітету монетарної політики Банку Англії; ПАР — виголошується бюджетна промова міністра фінансів; Норвегія — приймається інструкція з монетарної політики);

уряд спільно з центральним банком (Нова Зеландія — укладається угода між міністром фінансів і керуючим центральним банком; Канада, Австралія, Ісландія — приймається спільна заява);

центральний банк після погодження з урядом (Чилі, Чехія, Південна Корея, Таїланд, Угорщина);

монетарно-фінансовий орган (Бразилія).

Документами, в яких відображається таргет, можуть бути:

монетарна стратегія центрального банку (Польща, Чехія);

прес-реліз центрального банку (Чилі, Швеція, Корея, Таїланд);

директива уряду, послання міністра фінансів чи бюджетна промова (Ізраїль, Великобританія, ПАР, Норвегія);

спільна заява уряду і центрального банку (Канада, Австралія, Ісландія);

звіт про інфляцію (Мексика).

Інфляційні таргети встановлюються переважно у вигляді діапазону.

Емпіричні дослідження ефективності режиму прямого інфляційно-го таргетування в цілому свідчать про його успішність у напрямі досягнення дезінфляції в країнах з перехідною економікою та країнах, що розвиваються, утримання низької інфляції в індустріальних країнах. Виявлено також зниження волатильності як інфляції, так і відсоткових ставок, зокрема довгострокових. Оцінки впливу цього монетарного

режиму на реальні показники є доволі суперечливими, натомість найвагомішим позитивним ефектом нерідко вважають сприятливий вплив на інфляційні очікування.

Грошово-кредитна політика без очевидного номінального якоря передбачає відмову грошової влади від прийняття будь-яких зобов'язань із досягнення конкретних значень номінальних показників: обмінного курсу, рівня інфляції, темпів зростання грошових агрегатів.

Існують серйозні недоліки цього режиму:

- 1) відсутність прозорості в діях грошової влади;
- 2) поточна грошово-кредитна політика стає значно залежною від переваг, навичок і політичних поглядів осіб, які очолюють центральний банк.

Аналізуючи досвід різних режимів грошової політики в перехідних економіках можна зробити висновок, що на початковому етапі переходу переважає політика таргетування обмінного курсу або грошове таргетування. Країнам після першої стадії переходу до ринку необхідно поступово наблизитися до плаваючого курсу, встановлюючи валютні коридори або системи змінного фіксованого курсу. Відповідно, інфляційне таргетування розглядалося як можливий режим лише для найрозвиненіших перехідних країн.

9.1.3. Організація розробки грошово-кредитної політики в Україні

В Україні головним суб'єктом грошово-кредитної політики є Національний банк. Крім нього, у виробленні грошово-кредитної політики беруть участь такі органи державного регулювання економіки — Міністерство фінансів, Міністерство економіки, безпосередньо уряд, Верховна Рада. Органи виконавчої та законодавчої влади визначають основні макроекономічні показники, які слугують орієнтирами для формування цілей грошово-кредитної політики (обсяг ВВП, розмір бюджетного дефіциту, платіжний та торговий баланси, рівень зайнятості та ін.).

Верховна Рада, крім того, регулярно заслуховує доповіді Голови НБУ та одержує інформацію банку про стан грошово-кредитного ринку в Україні.

Проте вирішальна роль у розробленні та реалізації монетарної політики належить Національному банку, оскільки він несе відповідальність перед суспільством за стан монетарної сфери. Як передбачено Конституцією України (ст. 100), *Рада НБУ самостійно розробляє основні засади грошово-кредитної політики та здійснює контроль за її проведенням.*

Основні засади грошово-кредитної політики ґрунтуються на основних критеріях та макроекономічних показниках загальнодержавної програми

економічного розвитку та Основних параметрах економічного та соціального розвитку України на відповідний період, що включають прогностичні показники обсягу валового внутрішнього продукту, рівня інфляції, розміру дефіциту державного бюджету та джерел його покриття, платіжного та торгового балансів, затверджених Кабінетом Міністрів України.

Розробка Основних засад грошово-кредитної політики здійснюється щорічно. В них повинні бути викладені:

- стислий огляд макроекономічної, фінансової та монетарної ситуації в Україні за минулий і поточний роки, а також проблем, які мають місце у розвитку економіки та соціальної сфери;
- очікувані зміни зовнішньоекономічної ситуації та їх вплив на стан грошово-кредитного та валютного ринків;
- оцінка можливого впливу заходів державної політики у році, на який розробляються Основні засади грошово-кредитної політики, на розвиток економіки та динаміку цін;
- основні параметри грошово-кредитної політики на плановий рік та наступні 3 роки.

Підготовка Основних засад грошово-кредитної політики передбачає здійснення аналізу:

◆ економічного і соціального розвитку України за минулий та поточний роки. В тому числі: динаміки валового внутрішнього продукту за його складовими; інфляції та факторів її формування; проведення фінансової політики; зміни в соціальній сфері, які включають в себе зайнятність населення, його доходи та інше.

◆ розвитку основних секторів економіки: домашніх господарств, нефінансових підприємств і організацій; державних фінансів; фінансового сектору.

◆ грошово-кредитного ринку та реалізації грошово-кредитної політики у минулому та поточному роках. Динаміка та джерела формування монетарної бази та грошової маси; структура грошової маси; монетарні коефіцієнти; кредити в реальний сектор економіки.

◆ стану валютного ринку України, його міжбанківського та готівкового сегментів, політики Національного банку України щодо здійснення інтервенцій, рівня та динаміки обмінних курсів, змін купівельної спроможності гривні. Стан міжнародних резервів Національного банку України, джерела їх формування.

◆ використання інструментів, за допомогою яких здійснювалось регулювання грошово-кредитного ринку.

◆ прогнозу макроекономічного розвитку України, включаючи: валовий внутрішній продукт за його складовими; рівень інфляції; показники бюджету; платіжний та торговельний баланс; ринок праці; доходи населення та заробітну плату.

В Основних засадах грошово-кредитної політики відображається визначення та характеристика:

- цілі грошово-кредитної політики на наступний рік та більш тривалий період (3 роки) з урахуванням макроекономічної ситуації і стану грошово-кредитної сфери;

- основних напрямів і механізмів забезпечення реалізації цілі грошово-кредитної політики;

- узгодженості грошово-кредитної політики з економічною політикою Уряду.

Структурні підрозділи Національного банку, базуючись на основних критеріях та макроекономічних показниках загальнодержавної програми економічного розвитку та Основних параметрах економічного і соціального розвитку України на відповідний період, а також на підставі власних досліджень готують аналітичні та інші матеріали для розробки Основних засад грошово-кредитної політики:

- ◆ Департамент економічного аналізу та прогнозування і Департамент статистики та звітності — з питань аналізу економічного і соціального розвитку України за минулий і поточний роки та щодо перспектив макроекономічного розвитку України на прогнозний рік;

- ◆ Департамент готівково-грошового обігу — щодо стану готівкового обігу в країні з метою визначення факторів впливу на динаміку та обсяги надходжень та видачі готівки з кас банків;

- ◆ Департамент валютно-курсової політики і валютного ринку; грошово-кредитного ринку, механізмів та інструментів його регулювання;

- ◆ Департамент платіжного балансу — щодо стану та можливої динаміки показників платіжного балансу України;

- ◆ Департамент методології банківського регулювання та нагляду — щодо розвитку банківської системи України.

В разі необхідності до підготовки матеріалів можуть залучатись інші структурні підрозділи Національного банку.

Підготовлені у зазначеному порядку та узагальнені матеріали подаються до Апарату Ради Національного банку.

Для підготовки проекту Основних засад грошово-кредитної політики створюється робоча група з числа членів Ради Національного банку.

Рада Національного банку згідно зі статтею 33 Бюджетного кодексу України розглядає проект Основних засад грошово-кредитної політики на наступний рік і до 1 квітня подає його до Верховної Ради України та Кабінету Міністрів України для врахування при складанні проекту Державного бюджету України.

Рада Національного банку у термін до 15 вересня вносить розроблені Основні засади грошово-кредитної політики на наступний рік та більш тривалий період на розгляд Верховної Ради України для інформування.

Контроль за виконанням Основних засад грошово-кредитної політики здійснюється Радою Національного банку шляхом аналізу інфо-

рмації про стан виконання Основних засад грошово-кредитної політики, яка надається Правлінням Національного банку щоквартально протягом перших 25 днів кварталу, наступного за звітним.

Результати аналізу розглядаються на засіданні Ради за доповіддю керівника робочої групи, створеної для аналізу стану виконання Основних засад грошово-кредитної політики.

За підсумками аналізу Рада Національного банку може надати Правлінню Національного банку відповідні рекомендації.

За результатами розгляду стану виконання Основних засад грошово-кредитної політики проводиться прес-конференція

9.1.4. Ефективність та основні напрями грошово-кредитної політики України

З точки зору формальної класифікації монетарних режимів *грошово-кредитна політика в Україні* не є ні монетарним таргетуванням, ні таргетуванням обмінного курсу, ні таргетуванням інфляції. Дослідники характеризують таку політику як некласифікований монетарний режим або як режим з імпліцитними орієнтирами. На практиці в Україні імпліцитно здійснювалося розгорнуте таргетування стабільності грошової одиниці (а не її окремого прояву: стабільності споживчих цін, обмінного курсу, зростання монетарного агрегату тощо), яке означає постійний моніторинг і контроль за рівнями інфляції (дефляції), девальвації (ревальвації), динамікою відсоткових ставок. Їх співвідношеннями і, за необхідності, непрямий вплив на них засобами грошово-кредитної політики.

У 2002 р. в Основних засадах уперше було передбачено завдання щодо поступової підготовки до таргетування інфляції. Для переходу до цього режиму необхідно вирішити ряд складних завдань: забезпечити операційну незалежність центрального банку; прийняти систему достатньо гнучкого курсоутворення; налагодити координацію роботи центрального банку та уряду; підвищити ефективність управління грошово-кредитним ринком, передусім — відсотковими ставками; розробити систему інформаційного обміну всередині центрального банку, з міністерствами та відомствами, суб'єктами ціноутворення, а також — із фінансовими ринками, широкою громадськістю, що збільшує ефективність прогнозування інфляції, управління ціновими очікуваннями та іншими процесами.

Ці завдання достатньою мірою ще не виконано.

Головною метою грошово-кредитної політики Національного банку України у 2009 р. і надалі відповідно до Конституції України лишається забезпечення стабільності національної грошової одиниці, що виступає основою досягнення збалансованого економічного розвитку, підтримання рівня зайнятості та реальних доходів населення.

Внутрішні аспекти стабільності гривні розглядатимуться в контексті забезпечення цінової стабільності, головним критерієм якої слугуватиме динаміка індексу споживчих цін. Передумовами цього має бути досягнення збалансованого розвитку всіх секторів фінансового ринку та поліпшення на цій основі трансмісійних механізмів, нівелювання дисбалансу в розвитку окремих сегментів реального сектору економіки, можливість максимального згладжування впливу зовнішніх шоків на внутрішній ринок за рахунок швидкого перетікання потоків капіталу, високий рівень довіри до національної валюти, зменшення присутності іноземної валюти в операціях на внутрішньому ринку та як засобу заощаджень.

Зовнішні аспекти стабільності національної грошової одиниці розглядатимуться не лише з точки зору утримання обмінного курсу гривні в певних межах, а й з урахуванням необхідності забезпечення таких умов і параметрів функціонування валютного сегменту ринку, які не мають негативного впливу на інвестиційні рішення та очікування економічних агентів, дають змогу мінімізувати вплив зовнішніх шоків фінансового характеру. Такі критерії можуть бути забезпечені через використання *режиму керованого плавання обмінного курсу (з переходом у перспективі до режиму вільного плавання обмінного курсу)* що має супроводжуватися:

посиленням гнучкості обмінного курсу гривні через розширення діапазону його можливих коливань (у результаті обмінний курс втрачатиме статус якоря грошово-кредитної політики, а курсова динаміка підпорядковуватиметься завданням нівелювання зовнішніх ризиків стабільності національної грошової одиниці);

забезпеченням прозорості та транспарентності функціонування валютного сегменту ринку через удосконалення правил роботи на ньому учасників ринку та дотримання чітких принципів і процедур;

створенням та постійним удосконаленням механізмів хеджування валютних ризиків;

розбудовою комплексної системи моніторингу валютних ризиків, удосконаленням механізмів контролю та протидії спекуляціям, застосуванням пруденційних процедур для упередження валютних ризиків та недопущення формування інших дисбалансів, пов'язаних із здійсненням операцій капітального характеру в іноземній валюті;

послідовним і системним здійсненням лібералізації валютного ринку на основі чітко визначених принципів, підходів та етапності;

ужиттям інших ринкових заходів, спрямованих на зниження рівня доларизації економіки, зовнішніх ризиків та удосконалення засад функціонування валютного сегменту грошово-кредитного ринку.

ЛЕКЦІЯ 2

ФОРМУВАННЯ ПОПИТУ ТА ПРОПОЗИЦІЇ ГРОШЕЙ, ЇХ ВЗАЄМОДІЯ

П л а н

- 9.2.1. Пропозиція грошей і фактори, які впливають на її рівень
- 9.2.2. Попит на гроші і фактори, які впливають на його рівень
- 9.2.3. Інфляція як результат взаємодії функцій попиту та пропозиції грошей
- 9.2.4. Оцінка рівня доларизації і монетизації економіки України

9.2.1. Пропозиція грошей і фактори, які впливають на її рівень

У переважній більшості сучасних національних економік проблема розвитку пропозиції грошей і попиту на гроші не лише традиційно обіймає одну з основних позицій.

НБУ створює так звані «сильні гроші», або грошову базу, через готівку та кредитну емісію. *Грошова база* — сукупність зобов'язань Національного банку України в національній валюті, що забезпечують зростання грошових агрегатів та кредитування економіки. Грошова база є показником бази фінансування, яка є основою для формування грошових агрегатів, а не самим грошовим агрегатом. Грошова база включає готівкові кошти, випущені в обіг Національним банком України, і переказні депозити в національній валюті в Національному банку України. До готівкових коштів в обігу належать банкноти і монети, емітовані Національним банком України, за винятком банкнот і монет у сховищах Національного банку України, касах і банкоматах установ Національного банку України. До переказних депозитів належать зобов'язання Національного банку України за коштами на кореспондентських рахунках, коштами обов'язкових резервів та іншими коштами на вимогу інших депозитних корпорацій, а також коштами на рахунках державних нефінансових корпорацій та домашніх господарств (працівників Національного банку) у національній валюті в Національному банку України.

Фінансові корпорації — корпорації, які спеціалізуються на фінансових послугах чи допоміжній фінансовій діяльності: Національний банк України, інші депозитні корпорації (банки, що створені і діють на

території України) та інші фінансові корпорації (страхові компанії, недержавні пенсійні фонди, кредитні установи, фінансові компанії тощо). До підсектора інших депозитних корпорацій (банків) належать фінансові корпорації, основною функцією яких є фінансове посередництво і які емітують зобов'язання у формі депозитів чи інших інструментів залучення фінансових ресурсів, що включаються до грошових агрегатів.

Грошові агрегати — зобов'язання депозитних корпорацій перед іншими секторами економіки, крім сектора загального державного управління та інших депозитних корпорацій. Складовими грошових агрегатів є фінансові активи у формі готівкових коштів у національній валюті, переказних депозитів, інших депозитів, коштів за цінними паперами, крім акцій, що емітовані депозитними корпораціями та належать на правах власності іншим фінансовим корпораціям, нефінансовим корпораціям, домашнім господарствам та некомерційним організаціям, що обслуговують домашні господарства. Залежно від зниження ступеня ліквідності фінансові активи групують у різні грошові агрегати М0, М1, М2 та М3. *Грошовий агрегат М0* включає готівкові кошти в обігу поза депозитними корпораціями. *Грошовий агрегат М1* — грошовий агрегат М0 та переказні депозити в національній валюті. *Грошовий агрегат М2* — грошовий агрегат М1 та переказні депозити в іноземній валюті й інші депозити. *Грошовий агрегат М3* (грошова маса) — грошовий агрегат М2 та цінні папери, крім акцій.

Комерційні банки створюють гроші в процесі депозитно-кредитної експансії, коли приріст депозитів в одному з банків призводить до мультиплікативного збільшення сукупної грошової пропозиції в масштабах усієї економіки.

Складовими грошової пропозиції є депозити економічних суб'єктів (Д) за необхідності може користуватися й готівка, що перебуває в обігу поза банківською системою.

Грошова пропозиція визначається:

$$MS = MO + D \quad (9.1)$$

Так, готівка в обігу — це безпосередня частина і грошової бази, і грошової пропозиції, тоді як банківські резерви (R) є складовою грошової бази. Обидві величини пов'язані між собою через грошовий мультиплікатор — відношенням грошової пропозиції до грошової бази:

$$m = \frac{M0 + D}{M0 + R}, \quad (9.2)$$

Грошовий мультиплікатор є відношенням грошового агрегату М3 до монетарної бази, його можна подати через співвідношення готівка

— депозити (коефіцієнт депонування) та резерви — депозити (норма резервування).

Коефіцієнт депонування грошей (cr) визначається переважно поведінкою населення, котре вирішує, в якій пропозиції воно триматиме гроші готівкою та на депозитах:

$$cr = \frac{MO}{D} \quad (9.3)$$

Норма резервування (rr):

$$rr = \frac{R}{D} \quad (9.4)$$

визначається за двома частинками:

- 1) залежить від норми обов'язкових резервів комерційних банків;
- 2) залежить від величини надлишкових резервів, тобто резервів, які комерційні банки мають намір тримати понад обов'язкові резерви.

Надлишкові резерви необхідні банкам для задоволення потреби клієнтів у готівці та можливості здійснювати платежі між банками, розширювати свої активні операції.

Слід зазначити, що банки можуть задовольняти попит на резерви з різних джерел: за рахунок позичкових резервів, які комерційні банки беруть у кредит у центральному банку; за рахунок не позичкових резервів — резервів банківської системи, які створюються переважно центральним банком через операції на відкритому ринку за допомогою скупки цінних паперів.

Отже, грошовий мультиплікатор можна визначити за формулою, якщо поділити чисельник і знаменник першої формули на депозити:

$$m = \frac{cr + 1}{cr + rr} \quad (9.5)$$

Грошовий мультиплікатор залежить від багатьох факторів.

Загалом слід визначити фактори, що спричиняють зростання грошової пропозиції: зростання грошової бази, резервів банків, добробуту населення; покупка цінних паперів центральним банком; зменшення обов'язкового і надлишкового резервного співвідношення, рівня податків, відтоку депозитів.

За підсумками 2008 року Національний банк України проводив стриману грошово-кредитну політику, спрямовану на забезпечення стабільності національної грошової одиниці шляхом збалансування попиту і пропозиції на гроші та запобігання впливу монетарного чинника на інфляційні процеси. На 01.01.2009 р. грошова база ста-

новила 186,7 млрд. грн. і збільшилася за 2008 рік на 31,6 % (за 2007 рік — на 46,0 %). У цілому за 2008 рік обсяг грошової бази збільшився на 44,8 млрд. грн. Натомість зобов'язання Національного банку України перед банківським сектором, що не включаються в грошовий агрегат М3 (кошти банків на кореспондентських рахунках в Національному банку України), скоротилися на 0,4 млрд. грн. (на 2,2 %) до 18,6 млрд. грн.

Значення грошового мультиплікатора упродовж 2008 року знизилася з 2,79 до 2,76, що відображало вплив коштів з депозитних рахунків банків протягом останнього кварталу минулого року та зменшення кредитної активності банків.

На 01.01.2009 р. у складі грошової маси готівкові кошти поза банками становили 154,8 млн. грн. і збільшилися за 2008 рік на 39,3 % (на 43,6 млрд. грн.), проте порівняно з 2007 роком (148,2 %) темпи їх зростання уповільнились. У цілому за 2008 рік питома вага готівкових коштів поза банками в структурі грошового агрегату М3 зросла на 2,0 процентних пункту і на 01.01.2009 р. становила 30,0 %.

Крім того, посилення напруженості на світових фінансових ринках і штучно спровокована недовіра до окремих депозитних корпорацій спричинили у жовтні 2008 року вплив коштів із банківської системи — за місяць обсяг готівки поза банками збільшився на 12,7 млрд. грн. (зокрема у першій декаді жовтня — на 8,3 млрд. грн.). З метою забезпечення стабільного функціонування банківської системи та зменшення впливу фінансової кризи Національний банк України вжив низку заходів, серед яких було недопущення впливу коштів клієнтів із банківської системи.

9.2.2. Попит на гроші і фактори, які впливають на його рівень

Теорія попиту на гроші пройшла досить довгий і складний шлях розвитку, який відображається не лише у виникненні різних моделей. Вивчення цього питання та питання рівноваги попиту та пропозиції призвели до виникнення двох головних підходів і розробки двох різних моделей: монетаристської та кейнсіанської.

І. Фішер розробив у рамках класичної теорії економічної рівноваги завершену монетарну концепцію. Кількісну теорію І. Фішера в окремих випадках називають ще теорією попиту на гроші, тому що кількість грошей M , які знаходяться в обігу, поставлені в пряму залежність від номінального доходу, у формуванні якого вони беруть участь:

$$MV = QP, \quad (9.6)$$

де M — гроші, що знаходяться в обігу в період часу; V — швидкість обігу грошей; Q — обсяг реального випуску; P — ціна одиниці товару.

Попит на гроші MD є функцією номінального доходу (Y_n):

$$Y_n = QP \quad (9.7)$$

$$MD = F(Y_n) \quad (9.8)$$

Пропозиція грошей MS є величиною екзогенною, що формується за рамками економічної системи і яка є наперед визначеною величиною. Умови рівноваги грошового ринку, коли $MS = MD$ можуть бути досягнуті через взаємодію інших ринків макроекономічної системи: товарів, ресурсів, праці. Згідно з класичною виробничою функцією в процесі формування реального доходу утворюється зв'язок між задіяними ресурсами.

У найбільш загальному вигляді попит на гроші є функцією, яка залежить від таких факторів як:

1. Рівень цін. Їх номінальні значення у певний період визначають стартовий обсяг попиту на гроші. Інфляційні очікування стимулюють зниження попиту цього — власники грошей у своєму намаганні позбутися можливих втрат у результаті знецінення грошей вдаються до спроб трансформації грошей в інші види активів.

2. Інтенсивність товарно-грошового обігу або здійснення укладених угод. Чим вище ділова активність, тим більше випускається продукції, тим більше попит на гроші. У перехідній економіці одночасно діють принаймні три тенденції:

а) зниження реальних обсягів виробництва, яке об'єктивно спричиняє зниження попиту на гроші;

б) очікування високої інфляції посилює бажання якомога скоріше здійснити угоди та позбавитися грошей;

в) розвиток торгівлі, який супроводжує перші роки реформ, підвищує інтенсивність товарно-грошового обігу та призводить до зростання попиту на гроші.

3. Схильність суб'єктів економіки до заощаджень у всьому можливому їх розмаїтті. Швидка та надзвичайно значна за обсягами втрата звичних споживачів і невизначеність перспектив штовхає товаровиробників на закупівлю дефіцитних товарів і валюти, що знижує попит на гроші.

4. Економічні агенти здебільшого використовують гроші як засіб мінімізації витрат — засіб найшвидшої трансформації одних ліквідних благ — товарів — в інші.

Так, зі збільшенням сукупного попиту на товари та послуги зростає і попит на гроші. В умовах стабільних цін та обмінних курсів це зростання може бути уповільнене чи прискорене змінами швидкості обігу грошей.

Швидкість обігу грошей (V) є відношенням номінального ВВП до агрегату М3:

$$V = \frac{\text{ВВП}}{\text{М3}} \quad (9.6)$$

Швидкість обігу грошей — це функція багатьох змінних, які можна поділити на:

- тривалість відтворювального циклу. Зростання у національній економіці питомої ваги галузей з тривалішим відтворювальним циклом призводить до уповільнення темпу обігу грошей і зростання попиту на них;
- сезонні коливання. Сезонний характер багатьох галузей, пов'язаний із сільським господарством, призводить до значних сезонних коливань у попиті на гроші. Намагання людей відпочити переважно літом також викликає зростання попиту на гроші в цей період;
- удосконалення фінансових технологій. Упровадження електронної системи платежів, безумовно, призвело до прискорення проведення розрахунків, прискорення темпу обігу грошей, зниження попиту на них;
- здатність грошей тривалий час зберігати свої «споживчі» якості — довіра економічних агентів до грошей як до товару, здатного досить довгий час виконувати їх основні функції: міра вартості, засіб обліку та заощадження;
- грошова політика центрального банку країни. Надання переваг певній функції грошей впливає на швидкість обігу.

9.2.3. Інфляція як результат взаємодії функцій попиту та пропозиції грошей

Інфляційна динаміка у 2008 р. була неоднорідною — її суттєве прискорення в січні — травні 2008 р. (до 31,1 % у річному вимірі) змінилося подальшим уповільненням (до 22,3 %). Утім, у грудні тенденція до зменшення показника інфляції в річному вимірі призупинилася.

Траєкторія розвитку інфляційних показників. Якщо в січні — травні минулого року *видатки зведеного бюджету* України збільшилися порівняно з аналогічним періодом минулого року на 46,9 %, то за результатами 11 місяців 2008 р. цей показник уповільнився до 38,4 %. У грудні зростання видатків прискорилося. Зокрема видатки загального фонду держбюджету зросли на 58,5 % порівняно з груднем 2007 р. Разом з тим майже весь дефіцит загального фонду держбюджету (9,7 млрд. грн.) був сформований у грудні (8,7 млрд. грн.).

Також на динаміку інфляційних процесів вплинула тенденція до уповільнення темпів зростання *реальних наявних доходів населення* — у січні — листопаді 2008 р. цей показник становив 11,4 %, а в січні — травні 2008 р. — 16 %, в січні 2008 р. — 23,4 %.

На уповільнення інфляції в другому півріччі минулого року вплинули також значні обсяги зібраного врожаю та зниження цін на світових ринках, які зумовили значне уповільнення темпів зростання цін виробників промислової продукції у IV кварталі 2008 року.

Значний внесок у зростання індексу споживчих цін у 2008 р. здійснило підвищення цін на фрукти (37,8 %), м'ясо та м'ясопродукти (на 34 %), яйця (на 28,8 %), а також на хліб і хлібопродукти (27,8 %). Крім того, відбулося значне зростання цін за групою «житло, вода, електроенергія, газ та інші види палива» (28,2 %). Збільшення цін на м'ясо та м'ясопродукти спричинено головним чином зменшенням поголів'я великої рогатої худоби. Підвищення цін на хліб і хлібобулочні вироби пов'язано насамперед з високими закупівельними цінами на зерно та із зростанням цін на газ для підприємств.

За підсумками 2008 року внесок в інфляцію за рахунок зростання попиту (*базова інфляція*) незначно перевищив внесок факторів пропозиції (*небазова інфляція*) — 11,7 в.п. та 10,6 в.п. відповідно.

Зниження обмінного курсу гривні до основних світових валют та високі інфляційні й девальваційні очікування домогосподарств призвели до зростання *вузької базової інфляції* (11,1 % з початку року), показника, який є мірою імпортованої інфляції та відображає вплив курсової політики на динаміку споживчих цін.

Водночас *інфляція витрат* (одним з індикаторів якої є небазова інфляція) після стрімкого зростання протягом січня — травня 2008 р. (максимальне значення 46,4 %) до кінця року знизилася до 24,1 %. Основною причиною

уповільнення темпів зростання цього показника протягом другого півріччя 2008 р. був високий врожай зернових та олійних культур і відповідне зниження закупівельних цін, що призвело до зниження в річному вимірі цін на сирі харчові продукти (з максимального значення 69,3 % у травні до 21,6 % за рік). Додатковим чинником було зниження вартості палива та мастил (-8,3 % за рік).

Інфляція цін виробників, яка зростала протягом січня — серпня 2008 р. (максимум — 46,9 %), що було пов'язано з прискореним зростанням світових цін на сировину, у подальшому суттєво знизилася. Зокрема у IV кварталі ціни виробників зменшилися на 8,2 %, склавши в річному вимірі 23 %. У контексті зниження світових цін на енергетичну сировину та метали найбільше у IV кварталі зменшилися ціни на кокс і продукти нафтопереробки (на 35,2 %) та продукцію металургії (на 24,7 %). До того ж у видобувній промисловості ціни знизилися на 21,0 %, а в секторі виробництва та розподілення електроенергії, газу та води зросли на 4,0 %.

Найбільший приріст цін протягом 2008 року відбувся в галузях видобування неенергетичних матеріалів (42,1 %), а також виробництва та розподілення електроенергії, газу і води (42,2 %).

9.2.4. Оцінка рівня доларизації і монетизації економіки України

Загальною рисою перехідних економік є нестабільність їх національних валют і високий рівень інфляції. Саме за таких умов перевага надається тій іноземній валюті, яка є резервною у світі, або до якої зберігається висока довіра. Для України і багатьох держав СНД — це американський долар. Результатом обігу двох валют в Україні стало формування бімонетарної системи, що містить у собі негативні наслідки:

- в умовах часткової доларизації економіки Національний банк втрачає монетарні важелі управління, а також можливість повноцінно реалізувати грошово-кредитну політику;
- знижується ефективність фіскальної політики;
- відмова від національної валюти на користь іноземної з причин високої інфляції загострює процес знецінення грошей;
- втрата Україною прибутку у вигляді сеньйоражу, оскільки його отримує країна-донор валюти, тобто США.

Найпоширеніша оцінка рівня доларизації — введений МВФ індекс, який дорівнює відношенню депозитів у іноземній валюті до грошової маси М2.

За 2008 рік грошова маса в національній валюті зросла на 16,9 % (у 2007 році — на 60,5 %), в іноземній — на 75,2 % (торік — на 28,1 %). Значний приріст грошової маси в іноземній валюті відбувся переважно через зниження курсу гривні до основних іноземних валют. При цьому частка грошової маси в національній валюті за рік скоротилася з 77,2 до 69,4 % з відповідним зростанням питомої ваги грошової маси в іноземній валюті. Отже у 2008 р. мало місце значне зростання доларизації економіки.

Швидкість обертання грошей у 2008 р. уповільнилась до 2,08 на 01.01.2009 р. порівняно з 2,19 на 01.01.2008 р. при зростанні розрахункового рівня монетизації економіки до 48,00 порівняно з 45,60 % на початку року.

Динаміка монетизації української економіки за всіма показниками має три цикли. Протягом першого (1992–1996 рр.) спостерігалось зниження її рівня, упродовж другого (1997–2001 рр.) — стрімке зростання, протягом третього (2004–2008 рр.) — поступове зростання.

Монетизація як показник, обернений до швидкості обертання грошей, характеризує попит на гроші, який утворюється під дією

чинників, безпосередньо не пов'язаних із обсягами ВВП та рівнем цін. Монетизація відображає інтенсивність використання грошей суб'єктами економіки. Зміни у динаміці цього показника зумовлюються, з одного боку, розвитком структури споживання, культурних потреб населення та іншими подібними факторами, а з другого — розвитком суспільного виробництва, ринкових відносин, інфраструктури ринку тощо.

Монетизація економіки та рівень її насиченості грошима безпосередньо пов'язані з таким важливим поняттям, як «фінансова глибина» (financial depth), що характеризує співвідношення обсягів строкових коштів і ВВП. Воно введено у 1980-х роках Світовим банком для відображення зв'язку між насиченістю економіки грошима, розвинутістю фінансової та грошово-кредитної системи, з одного боку, і темпами економічного зростання — з іншого.

Література [2, 23-26, 29-32, 35, 38, 40, 41, 53, 54, 57, 74, 75, 76, 77, 79, 80, 94, 95, 105, 124, 125]

Контрольні запитання

1. Як номінальна грошова пропозиція впливає на рівень ВВП?
2. Як визначається коефіцієнт надлишкової грошової пропозиції?
3. Як впливають гроші поза банками на дійсний ВВП?
4. Що таке стратегія і тактика грошово-кредитної політики?
5. Чому існує протиріччя стратегічних цілей грошово-кредитної політики?
6. У чому полягає сутність експансійної інфляційної політики НБУ?
7. У чому полягає сутність рестрикційної антиінфляційної політики НБУ?
8. Як взаємозв'язані грошово-кредитна та економічна політика НБУ?
9. Що таке монетизація економіки?
10. Назвіть фактори демонетизації економіки України?
11. Чим відрізняються попит на гроші та грошовий дохід?
12. Який курс має грошово-кредитна політика НБУ у теперішній час?

Практичні завдання

Задача 1. На підставі інформації, наведеної в Додатку Д, проаналізуйте динаміку і структуру грошових агрегатів; розрахуйте: грошовий мультиплікатор, показники доларизації і монетизації економіки України, швидкість обороту грошей.

Задача 2. Визначити, що відбудеться з пропозицією грошей (збільшиться, зменшиться, залишиться незмінною) в результаті наступних дій НБУ:

- а) продаж цінних паперів на відкритому ринку;
- б) зменшення норми обов'язкових резервів;
- в) зменшення облікової ставки;
- г) надання урядові касового кредиту.

Задача 3. Реальні темпи економічного росту прогножуються у наступному році на рівні 63 %, темпи інфляції — 23 %, гадане несвоєчасне погашення позичок — 15 %. Визначити реальний дохід на вкладений капітал 1 млн. грн. через 1 рік. Розрахувати інфляційну премію. Визначити відсоткову ставку з кредиту на 1 рік з поправкою на ризик несвоєчасного погашення позичок.

Задача 4. Грошова маса за рік зросла на 15 %, швидкість обігу грошей за цей період збільшилась на 5 %, загальний рівень цін на товари та послуги збільшився на 25 %. Визначте динаміку реального та номінального ВВП.

Т е с т о в і з а в д а н н я

1. В основі грошово-кредитної політики НБУ покладено:
 - а) монетарну теорію;
 - б) кейнсіанську теорію;
 - в) таргетування інфляції;
 - г) змішану форму.
2. Стратегія таргетування інфляції передбачає:
 - а) установлення цільових орієнтирів показників інфляції;
 - б) фіксацію валютного курсу;
 - в) прив'язку до індексу цін;
 - г) зростання грошової маси.
3. На які з названих цілей грошово-кредитної політики впливають її інструменти безпосередньо та опосередковано:
 - А) на стратегічні;
 - Б) на тактичні;
 - В) на проміжні.
4. Для оперативного регулювання грошово-кредитним ринком НБУ використовує:
 - а) стратегічні цілі;
 - б) тактичні цілі;
 - в) проміжні цілі;
 - г) інструменти грошово-кредитної політики;
5. Грошово-кредитна політика НБУ направлена на:

- а) підтримку стабільності національної грошової одиниці;
- б) установлення валютного курсу;
- в) визначення оптимальної структури банківської системи;
- г) визначення обсягу готівкової маси для потреб економіки.

6. Грошова база розраховується як сума:

- а) грошового агрегату М0, М1 і резервів банків;
- б) грошового агрегату М0 та депозитів банків;
- в) грошового агрегату М0 і резервів банків;
- г) грошового агрегату М0 і грошового мультиплікатора.

ТЕМА 10. ІНСТРУМЕНТИ ГРОШОВО-КРЕДИТНОЇ ПОЛІТИКИ

ЛЕКЦІЯ 1

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ІНСТРУМЕНТІВ ГРОШОВО-КРЕДИТНОЇ ПОЛІТИКИ

П л а н

- 10.1.1. Поняття інструментів грошово-кредитної політики, їх класифікація
- 10.1.2. Регулювання офіційної облікової ставки
- 10.1.3. Мінімальні резервні вимоги і особливості їх застосування у світовій практиці
- 10.1.4. Розвиток операцій на відкритому ринку
- 10.1.5. Інструменти адміністративного характеру

10.1.1. Поняття інструментів грошово-кредитної політики, їх класифікація

Грошово-кредитне регулювання — це один з елементів економічної політики держави, являє собою сукупність заходів, спрямованих на зміну грошової маси в обігу, обсягу кредитів, рівня процентних ставок і інших показників грошового обігу і ринку позичкових капіталів.

Основними інструментами грошово-кредитного регулювання є:

1. Мінімальні резервні вимоги — це обов'язкова норма внесків комерційних банків у центральному банку.
2. Офіційна облікова, або дисконтна ставка — ставка, застосовувана центральними банками в операціях із комерційними банками по обліку короткострокових державних облігацій, переобліку комерційних векселів і інших цінних паперів, які відповідають вимогам центрального банку.
3. Рефінансування — кредитування комерційних банків.
4. Операції на відкритому ринку — операції центрального банку по купівлі-продажу цінних паперів.

Наявні в розпорядженні центрального банку інструменти грошово-кредитного регулювання класифікуються таким чином (рис. 10.1).

Рис. 10.1. Класифікація інструментів грошово-кредитного регулювання

По об'єктам впливу — стимулювання кредитної емісії (кредитна експансія), або її обмеження (кредитна рестрикція). За допомогою проведення кредитної експансії центральні банки переслідують цілі підйому виробництва і поживлення кон'юнктури; за допомогою кредитної рестрикції вони намагаються запобігти «перегріванню» кон'юнктури, що спостерігається в періоди економічних підйомів.

За формою інструменти грошово-кредитного регулювання розділяються на адміністративні (прямі) і ринкові (непрямі).

Адміністративними є інструменти, що мають форму директив, розпоряджень, інструкцій, що виходять від центрального банку і спрямовані на обмеження сфери діяльності кредитного інституту.

Під інструментами ринкового характеру розуміють кошти впливу центрального банку на грошово-кредитну сферу за допомогою формування визначених умов на грошовому ринку і ринку капіталів.

По характеру параметрів інструменти грошово-кредитного регулювання розділяються на кількісні і якісні.

За допомогою використання кількісних методів відбувається вплив на стан кредитних можливостей банків, а отже, і на грошовий обіг у цілому. Якісні інструменти являють собою варіант прямого регулювання якісного параметра ринку, як-от — вартості банківських кредитів.

По термінах впливу інструменти грошово-кредитного регулювання розділяються на довгострокові (реалізація займає понад 1 рік) і короткострокові відповідно до задач реалізації найближчих і перспективних цілей грошово-кредитної політики.

До інших методів відносять установлення кредитних обмежень, лімітування рівня процентних ставок по депозитах і кредитам комерційних банків, портфельні обмеження й ін.

На початкових етапах переходу до ринкових відносин найбільше результативними є прямі методи втручання центрального банку в грошово-кредитну сферу. В міру розвитку ринкових відносин спостерігається перехід до ринкового (непрямого) методу регулювання грошової маси, і насамперед — до операцій на відкритому ринку і зміни рівня процентних ставок.

Основними економічними засобами і методами грошово-кредитної політики НБУ є (рис. 10.2):

1) визначення та регулювання норм обов'язкових резервів для комерційних банків;

2) процентна політика — регулювання центральним банком попиту та пропозиції на грошові кошти як через зміну процентних ставок за своїми операціями, так і шляхом рекомендацій щодо встановлення процентних ставок за активними та пасивними операціями банків з метою впливу на процентні ставки суб'єктів грошово-кредитного ринку та дохідність фінансових операцій;

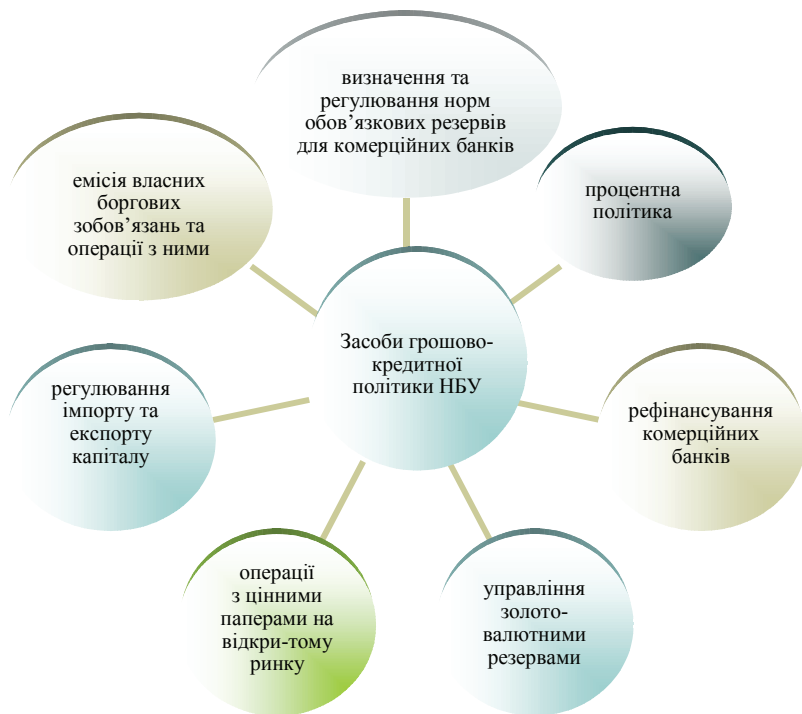

Рис. 10.2. Засоби і методи грошово-кредитного регулювання НБУ

- 3) рефінансування комерційних банків;
- 4) управління золотовалютними резервами — здійснення валютних інтервенцій шляхом купівлі-продажу валютних цінностей на валютних ринках з метою впливу на курс національної валюти щодо іноземних валют і на загальний попит та пропозицію грошей в Україні;
- 5) операції з цінними паперами (крім цінних паперів, що підтверджують корпоративні права), у тому числі з казначейськими зобов'язаннями, на відкритому ринку;
- 6) регулювання імпорту та експорту капіталу;
- 7) емісія власних боргових зобов'язань та операції з ними.

10.1.2. Регулювання офіційної облікової ставки

Дисконтна, або облікова, ставка, застосовувана центральними банками в операціях із комерційними банками по обліку короткостроково державних облигацій,

переобліку комерційних векселів і інших цінних паперів, що відповідають вимогам центрального банку, називається *офіційною обліковою ставкою*.

Офіційна дисконтна ставка є орієнтиром для ринкових ставок по кредитах. За допомогою маніпуляцій з офіційною дисконтною ставкою центральні банки впливають на стан не тільки грошового, але і фінансового ринку в цілому.

Як правило, у законах про центральний банк передбачено лише саму можливість установаження нижніх і верхніх меж офіційної облікової ставки і не зазначені конкретні кількісні обмеження. У зв'язку з цим центральний банк цілком автономний у своїх діях і може виходити зі сформованої на даний момент обстановки в економіці і грошово-кредитній сфері.

10.1.3. Мінімальні резервні вимоги і особливості їх застосування у світовій практиці

Вперше норми банківських резервів були введені в США в 1863 р. — за півсторіччя до створення ФРС.

Мінімальні резервні вимоги виконують дві основні функції: створюють умови для поточного регулювання банківської ліквідності, представляючи собою інструмент «жорсткого регулювання», і одночасно є обмежувачем кредитної емісії.

Норма мінімальних резервних вимог встановлюється в законодавчому порядку. Механізм використання резервних вимог достатньо ди-

ференційований по країнах як у кількісному, так і в якісному відношенні:

1) неоднакова «база» обов'язкових резервів, що знаходить прояв у встановленні вимог до різних частин балансу — активів або пасивів комерційних банків. В даний час найбільш поширеною формою встановлення резервних вимог є визначення норми як відсотка від зобов'язань. При цьому вимоги можуть установлюватися до загальної суми пасивів або до їхніх окремих статей, що практикується найбільше часто.

2) норми обов'язкових резервів диференціюються по окремих видах депозитів, що обумовлено розмежуванням по ступені «грошовитості» різноманітних компонентів грошової маси. Як правило, на депозити до запитання встановлюється більш висока норма резервних вимог у порівнянні з нормами по термінових і ощадних депозитах. Так, у Великобританії, Італії, Південної Кореї в даний час діють єдині норми мінімальних резервних вимог.

3) найбільше прийнятними активами, використовуваними для встановлення резервних вимог, є високоліквідні кошти. Якісний склад цих коштів різний — це можуть бути наявні кошти в касах банків, найбільш ліквідні види активів, державні цінні папери, а в деяких країнах (США, Німеччина, Швеція) — іноземна валюта на рахунках центрального банку.

4) механізм застосування резервних вимог передбачає розміщення в центральному банку депозитів комерційних банків на рівні, установленому як середній за визначений період. Як правило, розрахунковий період складає 1 місяць — подібна схема використовується в Японії, Франції й інших країнах; у США розрахунковий період рівняється 2-тижневому терміну, у Канаді він складає 2 півмісячних періоду.

5) велике значення в практику застосування резервних вимог має можливість заліку або переносу надлишку або дефіциту обов'язкових резервів із поточного періоду на такий, що підвищує гнучкість регулюючих мір — цей механізм використовується в США і Франції. Існують також можливості варіювання розрахункового періоду і періоду збереження.

6) норми обов'язкових резервних вимог мають верхню межу, розміри якої залежать від видів зобов'язань, їхнього розміру, а також статусу резидентства комерційного банку. Наприклад, у Німеччині по вкладах до запитання (1 місяць) розмір мінімальних резервів не повинний перевищувати 30 %, по термінових зобов'язаннях (від 1 місяця до 4 років) — 20 %, по ощадних вкладах — 10 %. У той же час у відношенні зобов'язань банків-нерезидентів Бундесбанк може встановлювати ставку 100 % на приріст банківських депозитів.

7) норми резервних вимог, установлені на вклади в іноземній валюті, значно нижче норм, застосовуваних до зобов'язань у націона-

льній валюті, а найчастіше вклади в іноземній валюті не підлягають урахуванню при розрахунку мінімальних резервів.

8) розмір норм мінімальних резервів може також залежати від виду кредитного інституту, що найбільше часто зустрічається в країнах, що розвиваються. Так, на Філіппінах для сільськогосподарських банків норми обов'язкових резервів встановлені на більш високому рівні, чим для інших видів банків.

9) у деяких країнах встановлення більш високих норм обов'язкових вимог носить штрафний характер — у Японії, наприклад, в окремі роки високі норми встановлювалися у випадку перевищення обсягів депозитів встановленого рівня.

10) частота припустимих змін. З одного боку, частий перегляд норм мінімальних резервних вимог робить даний інструмент грошово-кредитної політики більш гнучким і діючим. З іншого боку, часті зміни рівня норми можуть спричинити за собою небажані наслідки, значні витрати адаптації для банківської системи, перебування її в стані безупинного стресу.

Політика встановлення мінімальних резервних вимог у якості ефективного інструмента грошово-кредитного регулювання в останні роки помітно утратила своє значення. Все більшу роль починає грати такий інструмент грошово-кредитного регулювання, як операції на відкритому ринку.

10.1.4. Розвиток операцій на відкритому ринку

Відкритий ринок — ринок, на якому здійснюються операції з купівлі-продажу цінних паперів між особами, що не є первинними кредиторами та позичальниками, і кошти внаслідок продажу цінних паперів на такому ринку надходять на користь держателя цінних паперів, а не їх емітента, а також операції з рефінансування.

Операції центрального банку на відкритому ринку передбачають безпосередній вихід суб'єкта регулювання на грошовий ринок. Вони можуть проводитися в той момент і в таких розмірах, які викличуть необхідну реакцію ринку.

Як інструмент регулювання, операції на відкритому ринку є передбачуваними, що й визначає зростання потенціалу їх використання як чинника впливу на грошовий обіг, але при цьому звужуються можливості довгострокового антиінфляційного впливу.

Операції на відкритому ринку збільшують (під час купівлі цінних паперів) або зменшують (під час продажу цінних паперів) обсяг ресурсів банків і банківської системи загалом, що відображається на вартості кредиту, обсязі попиту, і як наслідок — на розмірі грошової маси.

Операції на відкритому ринку використовуються центральними банками всіх розвинутих країн, але в різних масштабах. Існує низка перешкод для їхнього інтенсивного використання, серед яких: відсутність фондового ринку цінних паперів і коштів для проведення операцій у необхідних розмірах.

У світовій практиці при регулюванні пропозиції грошей використовуються операції купівлі-продажу цінних паперів та операції рефінансування.

Прямі операції (*outright transaction*) — це купівля та продаж на фондовому ринку цінних паперів (ЦП) з метою збільшення або зменшення пропозиції грошей. Ці операції можуть проводитися як на первинному ринку (шляхом випуску або придбання безпосередньо в емітента цінних паперів), так і на вторинному. На первинному ринку операції здійснюються зазвичай за недостатньої розвинутості фондового ринку. З його становленням і розвитком основний акцент переноситься на вторинний ринок, що забезпечує центральним банкам більшу гнучкість у виборі часу та обсягів операцій.

Згідно з міжнародною практикою до категорії операцій РЕПО (*repurchase agreement*) належать як власне операції РЕПО (пряме та зворотне — *геро і reverses hero*), так і операції кредитування під заставу цінних паперів (*collateralized lending/loans*). У першому випадку це купівля-продаж цінних паперів із відповідним переходом права власності на них від продавця до покупця, у другому — позика під заставу ЦП, де право розпорядження ними обмежене через відсутність переходу права власності. Вибір правової форми проведення операції РЕПО визначається специфікою національного законодавства та практикою, що склалась у тій чи іншій країні.

З економічної точки зору всі ці операції є грошовим кредитом під забезпечення цінних паперів, тому в рамках даної статті операції РЕПО віднесено до операцій рефінансування банків, за якими цінні папери використовуються як застава.

Проте існують деякі особливості щодо пріоритетності того чи іншого виду операцій центральних банків. Це залежить від тилу фінансової системи країни — орієнтованої на фондовий ринок або банкоцентричної.

У країнах, фінансові системи яких орієнтовані на фондовий ринок (США, Канада, Японія, Великобританія), грошово-кредитне регулювання центральними банками здійснюється в основному за допомогою прямих операцій (табл. 10.1).

Центральні банки країн із банко-центричним типом фінансової системи (країни єврозони, Ісландія, Норвегія, Швеція, Швейцарія) пропозицію грошей здебільшого регулюють через операції рефінансування банків. Прямі купівлі або продаж цінних паперів центробанками цих країн здійснюється дуже рідко, як правило, у надзвичайних ситуа-

ціях. Наприклад, Європейський центральний банк востаннє використував їх у вересні 2001 р., після терактів у США.

Таблиця 10.1

**ОСНОВНІ ОПЕРАЦІЇ ЦЕНТРАЛЬНИХ БАНКІВ ПРОВІДНИХ КРАЇН СВІТУ
ПРИ ПРОВЕДЕННІ ГРОШОВО-КРЕДИТНОЇ ПОЛІТИКИ**

Країна	Прямі операції	Емісія власних цінних паперів	РЕПО	Ломбардні кредити
Японія	Так	Так	Так	Так
Канада	Так	Ні	Так	Так
Великобританія	Так	Ні	Так	Ні
США	Так	Ні	Так	Ні
Країни єврозони	Так	Так	Так	Так
Ісландія	Ні	Ні	Так	Так
Норвегія	Ні	Ні	Так	Так
Швеція	Ні	Ні	Так	Так
Швейцарія	Ні	Ні	Так	Так
Данія	Ні	Так	Ні	Так

Про надання переваги тим чи іншим видам операцій при проведенні грошово-кредитної політики свідчить аналіз структури активів центральних банків. У країнах, фінансові системи яких орієнтовано на фондовий ринок, основну частку активів центробанків становлять боргові цінні папери: у США — 88 %, Канаді — 85, Японії — 60 %. Основна частка активів центральних банків країн із банкоцентричною фінансовою системою — це кредити фінансовим установам: в Ісландії — 83 %, Швеції — 62, Швейцарії — 84, країнах єврозони — 77 %. Має певні особливості й застосування тих чи інших видів цінних паперів в операціях центральних банків при регулюванні пропозиції грошей.

В операціях прямої купівлі-продажу цінних паперів центробанки надають перевагу тим із них, які мають вищу ліквідність і характеризуються незначними ризиками. Враховуючи ці критерії, більшість центральних банків зупинила свій вибір на державних цінних паперах. Так, серед боргових ЦП в активах центробанків країн, які, регулюючи пропозицію грошей, використовують пряму купівлю-продаж ЦП, основну частку становлять державні боргові зобов'язання, зокрема у США — це тільки боргові цінні папери уряду. У більшості країн, що розвиваються, на вибір саме державних цінних паперів при здійсненні операцій їх прямої купівлі-продажу впливає ступінь розвинутості фондового ринку. Як правило, ринок корпоративних ЦП цих країн ще недостатньо розвинутий, щоб можна було ефективно проводити гро-

шово-кредитну політику, зокрема він не формує справедливої ціни на акції та облігації.

На відміну від операцій прямої купівлі-продажу ЦП, в операціях рефінансування центральні банки поряд із державними широко використовують корпоративні цінні папери (табл. 10.2).

Таблиця 10.2

**ВИДИ ЦІННИХ ПАПЕРІВ, ЯКІ ВИКОРИСТОВУЮТЬСЯ
В ОПЕРАЦІЯХ ЦЕНТРАЛЬНИХ БАНКІВ ПРОВІДНИХ КРАЇН СВІТУ**

Країни	Державні цінні папери	Цінні папери урядових агентств	Іпотечні цінні папери	Цінні папери фінансових інститутів	Інші корпоративні цінні папери	Іноземні цінні папери
Операції РЕПО						
Країни євро зони	Так	Так	Так	Так	Так	Ні
Ісландія	Так	Так	Ні	Ні	Ні	Ні
Швеція	Так	Так	Так	Ні	Ні	Ні
Швейцарія	Так	Так	Так	Ні	Ні	Так
Японія	Так	Ні	Ні	Ні	Ні	Ні
Великобританія	Так	Так	Ні	Так	Ні	Так
США	Так	Так	Ні	Ні	Так	Ні
Застава за ломбардною позицією						
Країни євро зони	Так	Так	Так	Так	Так	Ні
Данія	Так	Так	Так	Ні	Ні	Ні
Ісландія	Так	Так	Ні	Ні	Ні	Ні
Швеція	Так	Так	Так	Так	Так	Так
Швейцарія	Так	Так	Так	Так	Так	Так
Японія	Так	Так	Ні	Ні	Так	Так
Пряма купівля або продаж						
Японія	Так	Ні	Ні	Ні	Ні	Ні
Великобританія	Так	Так	Ні	Так	Ні	Ні
США	Так	Так	Ні	Ні	Так	Ні

Це пояснюється тим, що більшість операцій є короткотерміновими — здебільшого на один-два тижні або й на один день (операції овер-найт). Проводяться вони з метою зменшення коливання ліквідності та зниження дефіциту грошових коштів при завершенні розрахунків пла-

тіжних систем наприкінці кожного робочого дня. На такому короткому часовому проміжку фінансові ризики, навіть в операціях із корпоративними цінними паперами, мінімізуються.

Широке використання центробанками країн євросони, Ісландії, Норвегії, Швеції та Швейцарії в операціях рефінансування корпоративних цінних паперів пояснюється особливістю фондового ринку цих країн. Він в основному представлений облігаціями банків та акціями підприємств. Наприклад, у Німеччині корпорації рідко емітують облігації, їх частка у загальному обсязі боргових зобов'язань є незначною — близько 2 %.

Центральні банки країн євросони використовують корпоративні цінні папери при регулюванні грошово-кредитного ринку тому, що, на відміну від США, мають доступ до ринку ЦП компаній як фінансово-го, так і нефінансового секторів.

Політика відкритого ринку полягає у змінах обсягів купівлі та продажу цінних паперів центральним банком. Ці операції зумовлюють зміну резервів комерційних банків, що у свою чергу, позначається на обсязі та вартості банківських кредитів. Тому центральний банк може впливати на розмір грошової маси та на рівень ринкової процентної ставки.

Існують два типи операцій на відкритому ринку:

1. Динамічні — спрямовані на зміну обсягів резервів, коли центральний банк продає цінні папери зі свого портфеля, щоб стабілізувати або зменшити масу грошей в обігу та стримати зростання платоспроможності попиту, сприяє підвищенню рівня процентної ставки та зменшенню інфляції.

Якщо центральний банк розміщує цінні папери безпосередньо в банківській системі, зменшуються надлишкові резерви банків, а депозитна база залишається сталою. Все це зменшує грошову пропозицію.

У разі продажу цінних паперів небанківським учасникам фондового ринку зменшуються резерви комерційних банків і одночасно зменшується їх депозитна база,

2. Захисні — спрямовані на відшкодування впливу на монетарну базу інших факторів. У цьому випадку центральний банк купує цінні папери, чим збільшує грошову масу в обігу.

Об'єктом операцій на відкритому ринку здебільшого є цінні папери, що мають високу ліквідність і користуються повсюдним попитом за незначних коливань ринкової вартості.

Переваги операцій на відкритому ринку порівняно з іншими засобами грошово-кредитної політики такі:

повний контроль з боку центрального банку над обсягом і часом проведення операцій;

можливість точного визначення обсягу проведення операцій від дуже малих до значних обсягів продажу або купівлі цінних паперів;

легко піддаються коригуванню, якщо центральний банк виявить, що при проведенні грошово-кредитної політики і зроблено помилку і пропозиція грошей, наприклад, занадто збільшилася внаслідок завеликого обсягу придбаних цінних паперів;

можна швидко зреагувати і виконати зворотну дію, тобто продати певну кількість цінних паперів.

10.1.5. Інструменти адміністративного характеру

Важливим інструментом адміністративного, або прямого, впливу центрального банку на грошово-кредитну сферу є регулювання рівня процентних ставок, приросту кредитів, обсягу портфельних інвестицій.

Жорстке адміністративне регулювання процентних ставок по кредитах і депозитам комерційних банків характерно для держав, що розвиваються, хоча в окремі роки даний метод використовувався й у промислово розвинутих країнах. В умовах обмеження верхніх меж процентних ставок виникає надлишковий попит на кредит, у результаті чого процентна політика сприяє адміністративному розподілу фінансових ресурсів.

Останнім часом спостерігається відхід центральних банків від політики лімітування верхнього рівня процентних ставок по кредитах і депозитам банківських інститутів. Це обумовлено тим, що вигоди від використання даного методу регулювання мають місце лише протягом нетривалого періоду часу, а негативні наслідки дуже значні.

До інструментів адміністративного характеру відносять:

кредитні стелі — гранична суму кредитування з метою стримування надмірної кредитної експансії;

прямі ліміти на банківське кредитування або обмеження темпів його приросту;

селективна кредитна політика — фінансування певних галузей економіки (установлення кількісних параметрів на кредити, що спрямовуються в пріоритетні галузі; створення спеціальних кредитно-фінансових установ, що здійснюють кредитування пріоритетних галузей по більш низьких процентних ставках і отримують пільги при переобліку векселів у центральному банку; поширення різноманітного роду пільг на банківські інститути, що кредитують переважно пріоритетні сфери економіки).

Інструменти прямої дії відіграють певну роль у грошово-кредитній політиці, яку проводять центральні банки країн із розвинутою ринковою економікою, але більш активно вони використовуються центральними банками країн, що розвиваються, а також країн із перехідною економікою.

ЛЕКЦІЯ 2

ІНСТРУМЕНТИ ГРОШОВО-КРЕДИТНОЇ ПОЛІТИКИ НБУ

П л а н

- 10.2.1. Процентна політика НБУ
- 10.2.2. Порядок визначення та формування обов'язкових резервів для банків України
- 10.2.3. Операції з депозитним сертифікатом НБУ
- 10.2.4. Операції з державними цінними паперами (ДЦП)

10.2.1. Процентна політика НБУ

Національний банк на підставі аналізу чинників, що впливають на коливання вартості грошей, розглядає та вивчає тенденції розвитку економічних процесів у державі та визначає систему своїх тактичних і проміжних цілей у грошово-кредитній політиці для збалансування попиту і пропозиції на гроші.

Національний банк з метою ефективного управління грошово-кредитним ринком, обсягами грошової маси в обігу, виконання функції кредитора останньої інстанції встановлює за своїми операціями такі процентні ставки (рис. 10.3):

Рис. 10.3. Процентні ставки за операціями НБУ

- облікова ставка — один з монетарних інструментів, за допомогою якого Національний банк установлює для суб'єктів грошово-кредитного ринку орієнтир щодо вартості залучених та розміщених грошових коштів на відповідний період, і є основною процентною ставкою, яка залежить від процесів, що відбуваються в макроекономічній, бюджетній сферах та на грошово-кредитному ринку;

- ставка за кредитами овернайт — процентна ставка, за якою Національний банк надає банкам кредити строком на один робочий день; може бути диференційованою залежно від забезпечення кредиту;

- ставка рефінансування — процентна ставка, за якою Національний банк надає банкам на визначений строк кредити рефінансування; визначається на кількісних і процентних тендерах НБУ. На процентному тендері заявки банків задовольняються відповідно до зниження запропонованої в них процентної ставки, починаючи із найвищої, і далі поступово до закінчення запропонованого Національним банком обсягу кредитів або задоволення всіх заявок банків. На процентному тендері ціна відсіку (ставка рефінансування) серед запропонованих банками процентних ставок не може бути нижчою, ніж облікова ставка;

- ставка за депозитами овернайт — процентна ставка, за якою Національний банк залучає тимчасово вільні кошти банків строком на один робочий день;

- ставка залучення тимчасово вільних коштів банків — процентна ставка, за якою Національний банк залучає тимчасово вільні кошти банків відповідно до визначених строків понад один робочий день; установлюється диференційовано відповідно до визначених строків мобілізації коштів;

- індикативні розміри процентних ставок — орієнтовні рекомендовані НБУ з урахуванням ситуації на грошово-кредитному ринку.

Національний банк щоденно оголошує процентні ставки за своїми операціями.

Національний банк визначає розмір облікової ставки, дотримуючись таких основних принципів:

- облікова ставка використовується Національним банком одночасно як засіб реалізації грошово-кредитної політики та орієнтир ціни на гроші;

- облікова ставка є одним із чинників, що характеризують основні напрями змін грошово-кредитного регулювання;

- облікова ставка має підтримуватися на позитивному реальному рівні щодо рівня інфляції;

- облікова ставка є найнижчою серед процентних ставок, за якими Національний банк може підтримати ліквідність банків.

Визначення рівня та характеру змін облікової ставки Національного банку залежить від тенденцій загального економічного розвитку,

макроекономічних та бюджетних процесів, стану грошово-кредитного ринку.

До уваги беруться тенденції розвитку та змін таких показників:

- прогнозний і фактичний рівні інфляції, зміни індексу цін виробників промислової продукції;
- середній рівень інфляції та середня облікова ставка за попередні 12 місяців;
- темпи приросту грошової маси в обігу;
- структура прогнозних і фактично випущених в обіг Національним банком платіжних засобів у відповідному періоді;
- динаміка процентних ставок на міжбанківському ринку кредитних ресурсів, а також за кредитами та депозитами банків.

При визначенні облікової ставки Національний банк враховує й інші фактори, які можуть вплинути на вартість коштів у національній валюті, — інфляційні або девальваційні очікування, процентні ставки рефінансування, які використовуються центральними банками країн, що мають тісні торговельно-економічні зв'язки з Україною, тощо.

Розмір облікової ставки розглядається Комітетом з монетарних питань Національного банку, затверджується рішенням Правління Національного банку та діє до її зміни.

Національний банк здійснює оприлюднення облікової ставки, затвердженої постановою Правління Національного банку, через засоби масової інформації.

10.2.2. Порядок визначення та формування обов'язкових резервів для банків України

Для всіх банків установлюється єдиний норматив обов'язкових резервів (табл. 10.3). Для спеціалізованих банків можуть установлюватися окремі нормативи обов'язкового резервування.

Національний банк може встановлювати для різних видів зобов'язань диференційовані нормативи обов'язкового резервування залежно від:

- строку залучення коштів (короткострокові зобов'язання банку, довгострокові зобов'язання банку);
- виду зобов'язань у розрізі валют (національна, іноземна, у тому числі в банківських металах);
- суб'єктів (юридичні, фізичні особи).

Формування та зберігання банками коштів обов'язкових резервів здійснюється в грошовій одиниці України на кореспондентському рахунку банку в Національному банку або на окремому рахунку в Національному банку.

**НОРМАТИВИ ОБОВ'ЯЗКОВОГО РЕЗЕРВУВАННЯ
ДЛЯ ФОРМУВАННЯ БАНКАМИ ОБОВ'ЯЗКОВИХ РЕЗЕРВІВ**

Період дії	Нормативи обов'язкового резервування для формування банками обов'язкових резервів, %					
	за строковими депозитами не фінансових корпорацій та домашніх господарств		за коштами на поточних рахунках та депозитами на вимогу не фінансових корпорацій та домашніх господарств		за коштами, залученими іншими депозитними корпораціями від інших депозитних корпорацій — нерезидентів та інших фінансових корпорацій-нерезидентів	
	у національній валюті	в іноземній валюті	у національній валюті	в іноземній валюті		
01.10.2004 — 24.12.2004	7	7	8	8	-	
25.12.2004 — 31.08.2005	6	6	7	7	-	
01.09.2005 — 09.05.2006	6	6	8	8	-	
10.05.2006 — 31.07.2006	4	4	6	6	-	
01.08.2006 — 30.09.2006	2	3	3	5	-	
01.10.2006 — 04.12.2008	0,5	4	1	5	-	
05.12.2008 — 04.01.2009	0	3	0	5	-	
05.01.2009 — 31.01.2009	0	4	0	7	-	
з 01.02.2009	0	4	0	7	2	

Залежно від стану грошово-кредитного ринку і прогнозу його подальшого розвитку Правління Національного банку України приймає окремі рішення щодо:

- звітного періоду резервування;
- нормативів обов'язкового резервування;
- складу зобов'язань банку (об'єкт резервування), щодо яких установлюються нормативи обов'язкового резервування;
- обсягу обов'язкових резервів, який має щоденно на початок операційного дня зберігатися на кореспондентському рахунку банку в Національному банку;

- порядку формування та зберігання коштів обов'язкового резервування на окремому рахунку в Національному банку.

Обсяг обов'язкових резервів, який має щоденно на початок операційного дня зберігатися на кореспондентському рахунку банку в Національному банку, установлюється для звітного періоду резервування в процентному відношенні (від 20 до 100 процентів) до суми обов'язкових резервів за попередній звітний період резервування.

Про будь-які зміни в порядку визначення і формування банками обов'язкових резервів Національний банк повідомляє банкам не пізніше ніж за 10 днів до набрання ними чинності.

Порядок визначення та формування обов'язкових резервів

1. До залучених банками коштів належать кошти, які обліковуються на поточних, вкладних (депозитних) рахунках юридичних та фізичних осіб, а також залучені кошти, що належать юридичним і фізичним особам та відображені в балансі банку на інших рахунках бухгалтерського обліку.

2. Сума зобов'язань банку, що береться для розрахунку обов'язкових резервів, і залишки коштів на кореспондентському рахунку банку в Національному банку за вихідні й святкові дні визначаються на рівні залишків коштів на кінець того робочого дня банку, що передував вихідним чи святковим дням.

3. Сума залишків коштів, що береться для розрахунку обов'язкових резервів за відповідний звітний період резервування, визначається за формулою середньоарифметичної величини

$$L_0 = \frac{L_1 + L_2 + L_3 + \dots + L_n}{n},$$

де L_d — середньоарифметичні залишки коштів, що використовуються для розрахунку обов'язкових резервів за звітний період резервування;

$L_{1, 2, 3, \dots}$ — сума залишків коштів за визначеним об'єктом резервування за станом на кожне число (дату) звітного періоду;

L_n — сума залишків коштів за визначеним об'єктом резервування на початок останнього календарного дня звітного періоду;

n — кількість календарних днів у звітному періоді резервування.

Аналіз дотримання банком нормативів резервування проводиться за формою табл. 10.4.

4. Сума недорезервованих банком коштів за звітний період резервування визначається як від'ємна різниця між середньоарифметичною сумою обов'язкових резервів та розрахованою середньоарифметичною сумою залишків коштів на кореспондентському рахунку банку в Національному банку у відповідному звітному періоді резервування.

**АНАЛІЗ ДОТРИМАННЯ БАНКОМ НОРМАТИВІВ
ОБОВ'ЯЗКОВОГО РЕЗЕРВУВАННЯ КОШТІВ**

№ з/п	Показники	Середньоарифметична сума, тис. грн.
1	Сума залучених коштів — усього: — у національній валюті — в іноземній валюті	
2	Сума обов'язкових резервів згідно з установленими нормативами	
3	Фактична сума залишків коштів на кореспондентському рахунку банку в Національному банку	
4	Сума обов'язкових резервів, що має зберігатися на кореспондентському рахунку банку щоденно (середньоарифметична сума обов'язкових резервів за попередній звітний період, помножена на установлений процент)	
5	Відхилення (+, -) для контролю за щоденними залишками (рядок 3 – рядок 4)	
6	Кількість випадків недорезервування коштів під час контролю за щоденними залишками	
7	Відхилення (+, -) для звітного періоду резервування (рядок 3 — рядок 2)	

5. Розрахунок середньоарифметичної суми обов'язкових резервів здійснюється на підставі довідки про залучені кошти та їх залишки на кореспондентському рахунку і довідки про залучені кошти і стан перерахування коштів обов'язкових резервів на окремий рахунок у Національному банку України.

10.2.3. Операції з депозитним сертифікатом НБУ

Національний банк здійснює операції з власними борговими зобов'язаннями шляхом емісії депозитних сертифікатів за такими строками:

- один день (овернайт);
- до 14 днів;
- до 365 днів.

Депозитний сертифікат Національного банку — це один з монетарних інструментів, що є борговим цінним папером Національного банку в бездокументарній формі (з іменною ідентифікацією власників на підставі ре-

естру власників системи кількісного обліку СЕРТИФ), який свідчить про розміщення в Національному банку коштів банків та їх право на отримання внесеної суми і процентів після закінчення встановленого строку.

Депозитний сертифікат овернайт — борговий цінний папір Національного банку, який свідчить про розміщення банком коштів через постійно діючу лінію проведення тендерів з розміщення депозитних сертифікатів строком на один день.

Депозитні сертифікати овернайт розміщуються через постійно діючу лінію проведення тендерів з розміщення депозитних сертифікатів щоденно.

Депозитні сертифікати строком до 14 днів або до 365 днів розміщуються шляхом проведення кількісного або процентного тендера шочетверга.

Національний банк для всіх банків установлює однакові умови залучення коштів і проводить операції з банками — юридичними особами, які:

- забезпечують своєчасне і в повному обсязі формування обов'язкових резервів;
- забезпечують своєчасне перерахування коштів за результатами попередньо проведених тендерів з розміщення депозитних сертифікатів.

Для окремих випусків депозитних сертифікатів можуть установлюватися додаткові обмеження щодо потенційних власників.

Національний банк за допомогою засобів електронної пошти оголошує про проведення кількісного або процентного тендера з визначенням або загального обсягу залучення коштів від банків, або процентної плати за них, або без визначення таких параметрів.

Розміщення та розрахунки за депозитними сертифікатами здійснюються лише в безготівковій формі в національній валюті України.

Для участі в тендерах з розміщення депозитних сертифікатів банки укладають з Національним банком генеральний договір.

У генеральному договорі про участь у тендерах з розміщення депозитних сертифікатів має бути передбачена умова щодо дострокового погашення депозитних сертифікатів як за ініціативою Національного банку, так і банку.

Депозитні сертифікати мають право обігу на відкритому ринку лише серед банків, а також можуть використовуватися як застава на міжбанківському кредитному ринку та як забезпечення кредитів рефінансування Національного банку.

Національний банк здійснює емісію депозитних сертифікатів у формі записів на рахунках у системі кількісного обліку СЕРТИФ з використанням технологій, програмно-технологічних засобів та системи захисту інформації Національного банку.

Територіальні управління укладають з банками генеральні договори про участь у тендерах з розміщення депозитних сертифікатів (далі

— генеральний договір) на поточний календарний рік, про що протягом двох робочих днів повідомляють відповідний структурний підрозділ і Центральну розрахункову палату Національного банку.

Відповідний структурний підрозділ повідомляє Операційному управлінню перелік банків, які уклали генеральний договір.

Операційне управління повідомляє банкам, які уклали генеральний договір, номер транзитного рахунку для перерахування коштів.

Банк протягом двох робочих днів після укладення генерального договору повідомляє Операційне управління про рахунок, на який зараховуються кошти від погашення депозитних сертифікатів і процентні доходи.

Умови розміщення, максимальна або мінімальна сума заявки від банку, номінальна вартість депозитного сертифіката, строк, на який розміщується депозитний сертифікат, визначаються залежно від ситуації, що склалася на грошово-кредитному ринку в період оголошення про проведення тендера, та з урахуванням перспектив її розвитку і доводяться до відома банків.

Процентний дохід за депозитним сертифікатом розраховується, виходячи з номінальної вартості депозитного сертифіката, процентної ставки, бази нарахування та строку розміщення депозитного сертифіката, зазначених у повідомленні Національного банку.

Під час визначення строку, на який розміщується депозитний сертифікат, урахується таке:

- у разі виконання умов розміщення депозитного сертифіката, передбачених у повідомленні, першим днем нарахування процентів вважається наступний день після розміщення депозитного сертифіката, останнім — дата, яка передує даті погашення депозитного сертифіката;
- за умови дострокового погашення депозитного сертифіката першим днем нарахування процентів вважається наступний день після розміщення депозитного сертифіката, останнім — дата, яка передує даті дострокового погашення депозитного сертифіката.

У разі залучення коштів строком на один робочий день (депозити овернайт) розрахунковим періодом для нарахування процентів є період фактичного залучення коштів.

Банки мають перерахувати кошти в день проведення тендера до часу, що зазначений у повідомленні Національного банку.

За умови укладення договору про купівлю депозитних сертифікатів на міжбанківському ринку банк-покупець повідомляє Операційному управлінню номер рахунку, на який зараховуються кошти від погашення сертифікатів.

Національний банк з метою проведення тендера з розміщення депозитних сертифікатів залежно від його виду надсилає банкам повідомлення щоденно для депозитних сертифікатів строком на один день (овернайт) та щосереди — строком до 14 або до 365 днів.

За умови, що середа оголошується неробочим днем, повідомлення про проведення тендера надається банкам у вівторок того тижня, що передує дню проведення тендера.

Для участі в тендері з розміщення депозитних сертифікатів банк після його оголошення подає відповідному структурному підрозділу за допомогою засобів програмно-технологічного забезпечення «Депозитний сертифікат» заявку.

Банки, які бажають придбати депозитні сертифікати, подають Національному банку заявку на участь у тендері до зазначеного в повідомленні часу в день проведення тендера.

Прийняття заявок від банків на участь у тендері, їх розгляд і надсилання банкам повідомлень про результати тендера здійснюються в день проведення тендера.

У разі проведення тендера з оголошенням загального обсягу коштів, що залучаються Національним банком, без визначення ціни їх залучення банки самостійно пропонують суму та процентну ставку, за якою вони погоджуються вкласти кошти в депозитний сертифікат. Процентна ставка зазначається з точністю до одного десяткового знака після коми.

На підставі заявок, що надійшли від банків, а також ураховуючи оперативний моніторинг процентних ставок на міжбанківському ринку, Національний банк самостійно визначає прийнятну для залучення коштів процентну ставку і здійснює розміщення депозитних сертифікатів у межах оголошеного обсягу на цей тендер, починаючи з найменшої процентної ставки.

Якщо оголошений обсяг залучення коштів менший, ніж сума коштів, зазначених у заявках банків з однаковою процентною ставкою, то розміщення депозитних сертифікатів здійснюється пропорційно між цими банками.

За умови проведення кількісного тендера депозитні сертифікати розміщуються Національним банком серед банків відповідно до черговості поданих заявок до закінчення суми, що пропонується для залучення, виходячи з цілей регулювання грошово-кредитного ринку.

Якщо запропонованих банками на кількісний тендер коштів більше, ніж Національний банк планував залучити, то депозитні сертифікати за оголошеною процентною платою розподіляються пропорційно між усіма учасниками.

Результати тендера повідомляються Операційному і територіальному управлінням та банкам — учасникам тендера.

Банк у день отримання повідомлення про задоволення заявки на придбання депозитних сертифікатів перераховує відповідну суму коштів на транзитний рахунок в Операційному управлінні.

Право власності банку на депозитний сертифікат виникає з часу зарахування оплаченої кількості депозитних сертифікатів на рахунки власників у системі кількісного обліку СЕРТИФ.

Підтвердженням права власності на депозитний сертифікат є виписка з рахунку банку в системі кількісного обліку СЕРТИФ, яку Національний банк надає власнику депозитного сертифіката.

Операційне управління на підставі повідомлення про результати тендера з розміщення депозитних сертифікатів подає до системи обліку операцій з цінними паперами системи автоматизації банківських операцій реквізити угод з розміщення депозитних сертифікатів.

Облік проведення банками операцій з депозитними сертифікатами на міжбанківському ринку проводиться в системі кількісного обліку СЕРТИФ.

Бухгалтерський облік розміщених депозитних сертифікатів здійснюється відповідно до нормативно-правових актів Національного банку з питань бухгалтерського обліку.

Операційне управління здійснює нарахування суми процентних витрат за депозитними сертифікатами відповідно до умов їх емісії не рідше одного разу на місяць.

Погашення депозитних сертифікатів здійснюється Національним банком у безготівковій формі шляхом перерахування на кореспондентський рахунок банку номінальної вартості депозитного сертифіката і процентного доходу за ним на дату погашення відповідно до строків та умов, передбачених для розміщення депозитних сертифікатів.

На початку дня погашення депозитних сертифікатів у системі кількісного обліку СЕРТИФ формується і передається Операційному управлінню реєстр власників депозитних сертифікатів, який містить такі реквізити:

- код банку-власника;
- номер рахунку банку в системі кількісного обліку СЕРТИФ;
- коди випуску депозитних сертифікатів;
- кількість депозитних сертифікатів;
- номінальну вартість депозитних сертифікатів та процентів за ними.

Якщо дата погашення депозитних сертифікатів припадає на неробочий день, то операції здійснюються наступного робочого дня.

У день погашення депозитних сертифікатів відповідно до реєстру їх власників у системі кількісного обліку СЕРТИФ перереєстрація прав власності, блокування та розблокування депозитних сертифікатів не проводяться.

У разі суттєвої зміни ситуації на грошово-кредитному ринку посадова особа, яка згідно з наказом Національного банку про розподіл функціональних обов'язків здійснює загальне керівництво та контролює діяльність підрозділів, що пов'язана з регулюванням грошово-кредитного ринку, може приймати рішення про дострокове погашення депозитних сертифікатів. Національний банк інформує про це банки — власників депозитних сертифікатів.

За умови дострокового погашення депозитного сертифіката за ініціативою банку останній має не менше ніж за два робочих дні письмово повідомити про це Національний банк.

У разі дострокового погашення депозитного сертифіката за ініціативою банку Національний банк сплачує банку процентний дохід, виходячи з розрахунку 20 процентів від розміру процентної ставки за депозитним сертифікатом Національного банку.

Операційне управління здійснює сплату суми процентного доходу власникам депозитних сертифікатів одночасно з погашенням депозитних сертифікатів на підставі реєстру власників депозитних сертифікатів.

10.2.4. Операції з державними цінними паперами (ДЦП)

Облігації внутрішніх державних позик (ОВДП) України — державні цінні папери, що розміщуються виключно на внутрішньому фондовому ринку і підтверджують зобов'язання України щодо відшкодування кредиторам цих облігацій їх номінальної вартості з виплатою доходу відповідно до умов розміщення облігацій.

Операції з купівлі (продажу) державних облігацій України можуть здійснюватися Національним банком шляхом участі в торгах, які проводяться організаторами торгівлі цінними паперами, що офіційно зареєстровані відповідно до законодавства України (далі — організатори торгівлі), згідно з установленими ними правилами.

Упродовж 2008 року було проведено 212 аукціонів із розміщення ОВДП, з яких відбулося лише 50. За їх результатами до Державного бюджету України залучено 9,8 млрд. грн., що в 2,7 раза більше, ніж у 2007 році. При проведенні 162 аукціонів Міністерством фінансів України було прийняте рішення не реалізовувати державні облігації через невідповідність цінових пропозицій потенційних покупців реальної вартості грошових коштів або через повну відсутність заявок на придбання ОВДП. На відміну від попереднього року у 2008 році розміщення ОВДП здійснювалось упродовж усього року.

Крім того, на виконання статті 2 Закону України від 31.10.2008 року № 639-VI «Про першочергові заходи щодо запобігання негативним наслідкам фінансової кризи та про внесення змін до деяких законодавчих актів України» для збільшення формування статутного капіталу банків, Міністерством фінансів України протягом листопада-грудня 2008 року було випущено ОВДП на загальну суму 13,8 млрд. грн., що становило 58,5 % від загального обсягу ОВДП, розміщених у 2008 році.

Упродовж 2008 року Міністерство фінансів України розміщувало переважно середньострокові державні облігації, середній термін обігу яких становив 1047 днів та порівняно з 2007 роком збільшився на 181

день. Лише наприкінці грудня Міністерством фінансів України було розміщено короткострокові та довгострокові ОВДП. середній термін обігу яких становив 44 та 2653 дні відповідно.

Протягом звітнього періоду ОВДП користувалися попитом переважно у вітчизняних інвесторів. Незважаючи на високу ступінь надійності ОВДП порівняно з іншими фінансовими інструментами, у 2008 році тривала тенденція до зменшення зацікавленості нерезидентів у придбанні державних цінних паперів, яка спостерігалась і у 2006-2007 роках. Так, обсяг ОВДП у власності нерезидентів за 2008 рік зменшився на 1,6 млрд. грн. та на 01.01.2009 р. дорівнював 467,3 млн. грн., що становило 1,6 % від загальної суми ОВДП, які знаходяться в обігу (у 2007 році — зменшився на 0,6 млрд. грн.). Разом зі збільшенням середнього терміну обігу внутрішніх державних облігацій їх середньозважена дохідність також збільшилася (2008 рік — 11,86 % порівняно з 6,71 % у 2007 році).

У 2008 році Міністерство фінансів України погасило державних облігацій та сплатило дохід їх власникам на загальну суму 4,4 млрд. грн., у тому числі погашення основного боргу — 3,4 млрд. грн., сплата доходу — 1,0 млрд. грн., виконавши всі свої зобов'язання за різними видами державних облігацій.

Унаслідок перевищення обсягів розміщення ОВДП над обсягами їх погашення заборгованість уряду України за державними облігаціями (за номіналом) у 2008 році збільшилася на 20,0 млрд. грн. і на кінець року становила 29,2 млрд. грн.

Положення про депозитарну діяльність Національного банку України затверджено Постановою Правління Національного банку України від 19.03.2003 р. № 114.

Національний банк України може здійснювати такі види депозитарної діяльності: зберігання і обслуговування обігу ДЦП на рахунках у цінних паперах та операцій емітента щодо випущених ним ДЦП; кліринг і розрахунки за угодами щодо ДЦП.

Національний банк України як учасник Національної депозитарної системи виконує функції депозитарію та зберігача ДЦП.

Національний банк укладає в порядку, установленому законодавством України, договори з:

уповноваженим державним органом, що виконує обов'язки емітента за ДЦП (далі — емітент);

особами, які згідно з вимогами законодавства України одержали дозволи та/або ліцензії на здійснення депозитарної діяльності зберігача цінних паперів;

організаторами торгівлі цінними паперами;

іншими особами, що визначені законодавством України.

Національний банк обслуговує операції емітента щодо випущених ним ДЦП на підставі договору про обслуговування емісії ДЦП.

Національний банк відкриває емітенту такі рахунки в цінних паперах:
емісійний рахунок;
рахунок для викуплених емітентом ДЦП, що погашаються та анулюються;

рахунок для викуплених емітентом ДЦП.

Національний банк України, виконуючи функції депозитарію ДЦП, здійснює:

зберігання глобальних сертифікатів, якими оформляються випуски ДЦП;

контроль за відповідністю обсягу випуску ДЦП їх кількості в обігу;
ведення рахунків у цінних паперах емітента за операціями розміщення, викупу, дроблення, консолідації, конвертації, погашення, анулювання та іншими операціями щодо випущених ним ДЦП відповідно до законодавства України;

подання на запит емітента довідок з його рахунку в цінних паперах;

обслуговування грошових розрахунків між Державним казначейством України (далі — Державне казначейство) і зберігачами — клієнтами Національного банку за результатами розміщення ДЦП, виплатами доходу за ДЦП та/або їх погашення шляхом проведення взаємозаліку грошових зобов'язань Державного казначейства та зберігачів — клієнтів Національного банку, якщо строки їх виконання збігаються.

Національний банк здійснює відкриття рахунків у цінних паперах зберігачам ДЦП на підставі депозитарних договорів з ними.

Відповідно до цих договорів Національний банк:

надає послуги щодо відкриття та ведення рахунків у цінних паперах зберігачів, зберігання ДЦП, обслуговування операцій на рахунках у цінних паперах (уключаючи кліринг та розрахунки за угодами щодо ДЦП) та обслуговування операцій емітента щодо випущених ним ДЦП;

обслуговує грошові розрахунки між зберігачами — клієнтами Національного банку і Державним казначейством за результатами розміщення ДЦП, виплатами доходу за ДЦП та/або їх погашення шляхом проведення взаємозаліку грошових зобов'язань зберігачів — клієнтів Національного банку та Державного казначейства, якщо строки їх виконання збігаються;

здійснює контроль за відповідністю кількості ДЦП, що належать зберігачам та/або їх депонентам — банкам/нерезидентам, та кількістю, що визначається зберігачами в розпорядженнях на переказ ДЦП;

надає на запити зберігачів довідки з їх рахунків у цінних паперах;

блокує рахунки в цінних паперах зберігачів у порядку, що визначений законодавством України.

Національний банк на договірних засадах обслуговує укладання угод щодо ДЦП на торгах, які проводяться організатором торгівлі, та їх виконання в порядку, що визначений правилами організатора торгівлі.

влі, зареєстрованими в Державній комісії, з урахуванням вимог цього Положення, виконуючи операції щодо:

ведення рахунків у цінних паперах клієнтів-постачальників щодо обліку ДЦП, заблокованих для участі в торгах, які проводяться організатором торгівлі, та щодо обліку ДЦП, заблокованих для здійснення розрахунків за результатами торгів, які проводяться організатором торгівлі;

обслуговування розрахунків за угодами щодо ДЦП, укладеними на торгах, які проводяться організатором торгівлі, з урахуванням принципу «поставка проти оплати».

Національний банк України, виконуючи функції зберігача ДЦП, здійснює:

зберігання та обслуговування обігу ДЦП і операцій емітента щодо випущених ним ДЦП на рахунках у цінних паперах щодо ДЦП, що належать йому і які він зберігає згідно з договором про відкриття рахунку в цінних паперах;

відкриття та ведення рахунків у цінних паперах депонентів;
контроль за відповідністю кількості ДЦП, що належать депонентам, кількості, що визначається ними в розпорядженнях на переказ ДЦП;
подання депонентам виписок з їх рахунків у цінних паперах;
блокування рахунків у цінних паперах депонентів у порядку, що визначений законодавством України.

Національний банк України як депозитарій має право:
здійснювати контроль за дотриманням депозитарного балансу між обсягом емісії ДЦП та їх кількістю, що обліковується на рахунках клієнтів, а також розподілом ДЦП на цих рахунках за кодами належності цінних паперів відповідним групам власників, що визначені законодавством України з питань депозитарної діяльності;

обслуговувати укладання та виконання угод щодо ДЦП;
не обслуговувати операції з ДЦП у разі порушення встановлених вимог щодо подання, заповнення та захисту електронних документів;

на безоплатній основі одержувати у випадках, передбачених законодавством України, інформацію від зберігачів про стан рахунків у цінних паперах у розрізі їх депонентів;

подавати в письмовій формі розпорядження зберігачам про усунення недоліків у депозитарному обліку ДЦП якщо це передбачено умовами депозитарного договору;

застосовувати відповідно до депозитарного договору штрафні санкції до зберігачів у разі порушення ними вимог законодавства України щодо депозитарної діяльності з ДЦП, невиконання вимог служби захисту інформації, розпоряджень Національного банку України та не надання належної інформації;

здійснювати блокування рахунків у цінних паперах зберігачів у випадках, що передбачені законодавством України.

Національний банк може надавати розпорядження на переказ/ одержання ДЦП за письмовими дорученнями клієнтів, які самостійно не можуть здійснити їх надання з об'єктивних обставин (збою програмно-технологічного забезпечення, припинення дії депозитарного договору, тощо), за умов:

якщо операції за цими розпорядженнями (переведення ДЦП унаслідок реорганізації або ліквідації зберігача, анулювання угоди, якщо вона визнана недійсною організатором торгівлі, тощо) відповідають вимогам законодавства України;

надходження письмових звернень клієнтів Національного банку, організаторів торгівлі;

прийняття відповідного рішення керівництвом Національного банку України.

Інформація та відомості, що зберігаються в Національному банку, не підлягають розголошенню, крім випадків, передбачених законодавством України. Розголошенням визнається факт передавання інформації особі чи групі осіб, які не мають до неї доступу згідно з їх службовими обов'язками. Винні в розголошенні конфіденційної інформації несуть відповідальність відповідно до законодавства України.

Довідки з рахунків у цінних паперах Національний банк видає: клієнтам; іншим особам за письмовим дорученням клієнтів; уповноваженим державними органами у випадках, передбачених законами України. Здійснюючи діяльність депозитарію ДЦП, Національний банк України отримує плату відповідно до депозитарних договорів.

Література [2, 23-26, 29-32, 31, 33, 34, 36, 60, 83, 89, 92, 93, 111, 123]

Контрольні запитання

1. Як класифікуються інструменти грошово-кредитної політики?
2. Які особливості застосування у світовій практиці мінімальних резервних вимог?
3. Як на характер операцій на відкритому ринку впливає тип фінансової системи?
4. Що відноситься до інструментів адміністративного характеру?
5. Які процентні ставки по своїм операціям встановлює НБУ?
6. Який порядок визначення та формування обов'язкових резервів для банків України?
7. Які фактори визначають рівень облікової ставки НБУ?
8. Як рівень облікової ставки впливає на стан банківської системи?
9. У чому полягають дилерські функції НБУ?
10. Як ви розумієте операції REPO?
11. Як обов'язкові мінімальні резерви впливають на грошові мультиплікатори?

12. Якою на вашу думку повинна бути інтенсивність використання обов'язкового резервування як інструмента грошово-кредитної політики?

Тести для самоконтролю

1. Збільшення норми обов'язкового резервування призводить до:
 - а) збільшення грошової маси в обігу;
 - б) зменшення грошової маси в обігу;
 - в) розширення безготівкового обігу;
 - г) збільшення обсягу кредитних ресурсів у банківській сфері.

2. Облікова ставка НБУ розраховується як:
 - а) базова ставка; б) індикативна ставка;
 - в) ставка рефінансування;
 - г) процентна ставка за залученими коштами.

3. Якщо центральний банк підвищує облікову ставку, як зміняться темпи зростання грошової маси:
 - А) знизяться;
 - Б) збільшаться;
 - В) залишаться незмінними.

4. Як потрібно змінити норму обов'язкових резервів, якщо потрібно збільшити масу грошей в обігу:
 - А) підвищити;
 - Б) знизити;
 - В) залишити незмінною, але підвищити облікову ставку.

5. Що не відноситься до інструментів монетарної політики:
 - А) операції на відкритому ринку; Б) облікова ставка;
 - В) податки; Г) офіційний валютний курс.

6. На яких суб'єктах грошового ринку розповсюджуються вимоги обов'язкового резервування:
 - А) на центральні банки;
 - Б) на комерційні банки;
 - В) на центральні та комерційні банки.

7. Норма обов'язкового резервування залежить від:
 - а) обсягу готівкових коштів в обороті банківської установи;
 - б) обсягу залучених і запозичених коштів;
 - в) фіксованого рівня встановленого НБУ;
 - г) виду валюти, суб'єкта вкладення, терміну вкладеннями
 - д) обсягу залучених коштів банківською установою.

8. Ставка рефінансування встановлюється НБУ залежно від:

- а) обсягу грошової маси в обігу;
- б) обсягу кредитних ресурсів у банківській системі;
- в) золотовалютних резервів;
- г) економічних процесів у державі;
- д) квоти у МВФ.

9. Права власності на облігації в депозитарії обліковуються на:

- а) кореспондентських рахунках;
- б) рахунках «ДЕПО»;
- в) рахунках «РЕПО»;
- г) поточних рахунках.

ТЕМА 11. ВАЛЮТНА ПОЛІТИКА. ВАЛЮТНЕ РЕГУЛЮВАННЯ І КОНТРОЛЬ

П л а н

- 11.1. Сутність і значення валютної політики
- 11.2. Валютне регулювання і валютний контроль НБУ
- 11.3. Валютне курсоутворення
- 11.4. Статистика платіжного балансу, його прогнозування та аналіз
- 11.5. Офіційні валютні резерви і методи управління ними

11.1. Сутність і значення валютної політики

Центральний банк у більшості країн є провідником державної валютної політики, хоча, наприклад, в Італії валютну політику розробляє і реалізує поряд із центральним банком спеціально створене відомство — Італійське валютне бюро.

Валютна політика являє собою комплекс заходів, спрямованих на стимулювання зовнішньоекономічних позицій держави, насамперед зрівноважування платіжного балансу й усталеність курсу національної валюти.

У найбільше загальному виді *валютна політика складається з таких елементів:*

- регулювання валютного курсу (механізм його встановлення, підтримки рівня);
- управління офіційними валютними резервами;
- валютне регулювання і валютний контроль;
- міжнародне валютне співробітництво й участь у міжнародних валютно-фінансових організаціях.

Інструментами проведення центральними банками валютної політики є *валютні інтервенції* й у тому або іншому ступеню практично всі інструменти грошово-кредитної політики (дисконтна політика, операції на відкритому ринку, установлення резервних вимог до банків і ін.). Таким чином, валютна політика найтіснішим чином пов'язана з грошово-кредитною політикою. Обидві вони є практично нероздільними частинами економічної політики держави, мають тісно пов'язані цілі і проводяться звичайно тією самою установою — центральним банком. У багатьох розвинутих країнах не робиться розходжень між валютною і грошово-кредитною політикою і для їхнього позначення використовується той самий термін «монетарна політика».

На різноманітних етапах економічного розвитку напрямки валютної політики визначаються економічною і політичною ситуацією в країні, станом її платіжного балансу і грошового обігу, а також зовнішніми зобов'язаннями, що впливають з участі цієї країни в міжнародних кредитно-фінансових організаціях.

11.2. Валютне регулювання і валютний контроль НБУ

Валюта України є єдиним законним засобом платежу на території України, який приймається без обмежень для оплати будь-яких вимог та зобов'язань.

Порядок ввезення, переказування і пересилання з-за кордону, а також вивезення, переказування і пересилання за кордон резидентами і нерезидентами валюти України визначається Національним банком України. Суми у валюті України, що були вивезені, переказані, переслані на законних підставах за кордон, можуть бути вільно ввезені, переслані, переказані назад в Україну.

Національний банк України у сфері валютного регулювання: здійснює валютну політику виходячи з принципів загальної економічної політики України;

складає разом з Кабінетом Міністрів України платіжний баланс України;

контролює дотримання затвердженого Верховною Радою України ліміту зовнішнього державного боргу України;

визначає у разі необхідності ліміти заборгованості в іноземній валюті уповноважених банків нерезидентам;

видає у межах, передбачених цим Декретом, обов'язкові для виконання нормативні акти щодо здійснення операцій на валютному ринку України;

нагромаджує, зберігає і використовує резерви валютних цінностей для здійснення державної валютної політики;

видає ліцензії на здійснення валютних операцій та приймає рішення про їх скасування;

установлює способи визначення і використання валютних (обмінних) курсів іноземних валют, виражених у валюті України, курсів валютних цінностей, виражених у іноземній валюті або розрахункових (клірингових) одиницях;

установлює за погодженням з Міністерством статистики України єдині форми обліку, звітності та документації про валютні операції, порядок контролю за їх достовірністю та своєчасним поданням;

забезпечує публікацію банківських звітів про власні операції та операції уповноважених банків.

Національний банк України зобов'язаний проводити політику, спрямовану на підтримання валюти України, і з цією метою може виступати суб'єктом міжбанківського валютного ринку України.

Національний банк України *видає індивідуальні та генеральні ліцензії* на здійснення валютних операцій, які підпадають під режим ліцензування. Генеральні ліцензії видаються комерційним банкам та іншим фінансовим установам України, національному оператору поштового зв'язку на здійснення валютних операцій, що не потребують індивідуальної ліцензії, на весь період дії режиму валютного регулювання. Уповноважені банки та інші фінансові установи, національний оператор поштового зв'язку, що одержали генеральну ліцензію Національного банку України на здійснення операцій, пов'язаних з торгівлею іноземною валютою, мають право відкривати на території України пункти обміну іноземних валют, у тому числі на підставі агентських угод з іншими юридичними особами — резидентами. Індивідуальні ліцензії видаються резидентам і нерезидентам на здійснення разової валютної операції на період, необхідний для здійснення такої операції.

Порядок і терміни видачі ліцензій, перелік документів, необхідних для одержання ліцензій, а також підстави для відмови у видачі ліцензій визначаються Національним банком України.

Відмова у видачі Національним банком України ліцензії може бути оскаржена в суді або арбітражному суді.

Торгівля іноземною валютою на території України резидентами і нерезидентами — юридичними особами здійснюється через *уповноважені банки* та інші фінансові установи, що одержали ліцензію на торгівлю іноземною валютою Національного банку України, виключно на міжбанківському валютному ринку України. Структура міжбанківського валютного ринку, а також порядок та умови торгівлі іноземною валютою на міжбанківському валютному ринку визначаються Національним банком України.

Національний банк України може встановлювати граничні розміри маржі за операціями на міжбанківському валютному ринку України уповноважених банків та інших фінансових установ, що одержали ліцензію Національного банку України, за винятком операцій, пов'язаних із строковими (ф'ючерсними) угодами.

Національний банк України може встановлювати граничні розміри маржі за операціями купівлі і продажу іноземної валюти готівкою національного оператора поштового зв'язку.

Валютні цінності та інше майно резидентів, яке перебуває за межами України, підлягає обов'язковому декларуванню у Національному банку України. Порядок і терміни декларування встановлюються Національним банком України.

Національний банк України є головним органом валютного контролю, що: здійснює контроль за виконанням правил регулювання ва-

лютних операцій на території України; забезпечує виконання уповноваженими банками функцій щодо здійснення валютного контролю.

Упродовж січня-вересня 2008 року *вдосконалення норм валютного регулювання* було спрямовано на оптимізацію функціонування міжбанківського валютного ринку України, взаємовідносин банків та їх клієнтів при здійсненні операцій з купівлі та продажу валютних цінностей, що дозволило Національному банку України запровадити у режимі реального часу моніторинг попиту та пропозиції іноземної валюти на міжбанківському валютному ринку України, забезпечити прискорення зарахувань за міжнародними трансакціями на рахунки одержувачів, спростити для фізичних осіб процедуру здійснення переказів валютних коштів за межі України та адаптувати до норм законодавства ЄС вимоги щодо переміщення валютних цінностей через кордон України.

Для нейтралізації *негативних наслідків світової фінансової кризи* Національним банком України, починаючи з жовтня 2008 року, було прийнято низку постанов Правління Національного банку України: від 28.07.2008 № 216 «Про затвердження Положення про порядок виконання банками документів на переказ, примусове списання і арешт коштів в іноземних валютах та банківських металів і змін до деяких нормативно-правових актів Національного банку України»; від 11.10.2008 № 319 «Про додаткові заходи щодо діяльності банків»; від 23.10.2008 № 336 «Про внесення зміни до Положення про порядок та умови торгівлі іноземною валютою»; від 04.12.2008 № 413 «Про окремі питання діяльності банків», спрямовані на упередження безпідставного відпливу іноземної валюти за кордон, а також зниження негативних ринкових очікувань.

Починаючи з 04.11.2008 р. встановлено обов'язковий *п'ятиденний строк розміщення на окремому аналітичному рахунку балансового рахунку банку коштів клієнтів*, призначених для проведення купівлі іноземної валюти з метою повернення за межі України іноземних інвестицій (доходів від них), що сприяло посиленню з боку банків контролю за такими операціями.

Водночас відповідно до постанови Правління Національного банку України: від 18.12.2008 № 435 «Про функціонування безготівкового міжбанківського валютного ринку України» встановлено новий порядок функціонування міжбанківського валютного ринку України, яким введено *заборону на здійснення банками спекулятивних операцій* з іноземною валютою між собою, що сприяло обмеженню попиту на іноземну валюту.

З метою підвищення прозорості валютних інтервенцій Національного банку України з грудня 2008 року започатковано *проведення валютних аукціонів*.

У рамках взятих Україною зобов'язань перед Європейським Союзом (ЄС) щодо спрощення процедури інвестування коштів резидентів

Україні в країні ЄС вдосконалено *порядок видачі Національним банком України індивідуальних ліцензій на здійснення інвестицій за кордон*, зокрема в частині зменшення кількості документів, необхідних для отримання відповідної ліцензії, та скасування окремих вимог щодо їх оформлення.

На удосконалення системи регулювання експорту-імпорту позичкового капіталу та поліпшення моніторингу короткострокових зовнішніх запозичень уповноважених банків було спрямовано зміни, внесені до порядку отримання резидентами кредитів, позик в іноземній валюті від нерезидентів і реєстрації договорів, які набули чинності з 01.01.2008 р. та згідно з якими, зокрема, було запроваджено реєстрацію договорів про одержання короткострокових кредитів уповноваженими банками від нерезидентів.

Щодо вжиття заходів упереджувального характеру, то в 2008 році в умовах розгортання світової фінансової кризи Національний банк України використовував широкий спектр відповідних інструментів та механізмів валютного регулювання експорту-імпорту капіталу.

Для обмеження короткострокових зовнішніх запозичень, які мали підвищену нестійкість і здатні внаслідок цього провокувати суттєві валютні дисбаланси було тимчасово (з 01.08.2008 р. по 13.10.2008 р.) запроваджено *20-відсоткове резервування* банками коштів за короткостроковими зовнішніми кредитами, депозитами зі строком, що не перевищувало 183 дні.

Враховуючи подорожчання запозичень на зовнішніх ринках капіталу, що ускладнило підтримання банками їх обсягів на прийнятних умовах, з 27.10.2008 р. обмеження *щодо граничної вартості зовнішніх запозичень* резидентів у іноземних валютах I групи Класифікатора іноземних валют та банківських металів застосовувалися лише для короткострокових кредитів, позик — не вище 11 % річних.

11.3. Валютне курсоутворення

Курс національної грошової одиниці щодо обраної базової валюти може встановлюватися:

- 1) шляхом фіксації визначеного рівня курсу;
- 2) за результатами операцій на внутрішньому валютному ринку;
- 3) за кошиком валют.

Розглянемо особливості кожного з методів залежно від реалізації того чи іншого курсового режиму.

1. *Фіксацію визначеного рівня курсу можна здійснити за двома курсовими режимами: фіксованого курсу та валютної ради. За режиму фіксованого курсу обраний рівень курсу щодо базової валюти є обо-*

в'язковим за всіма операціями із даною валютою. При цьому, як правило, встановлюють граничні відхилення курсів купівлі та продажу від оголошеного фіксованого рівня. *Особливістю фіксації курсу за цього режиму є її адміністративний характер.* Унаслідок фіксований курс, не пов'язаний зі змінами кон'юнктури валютного ринку, здебільшого суттєво відрізняється від його ринкового значення, яке може бути визначене тільки через співвідношення попиту і пропозиції на валютному ринку. На відміну від розглянутого вище *першого методу* курсоутворення, коли курсові співвідношення національної грошової одиниці фіксуються щодо всіх іноземних валют, *другим методом* передбачається фіксація курсу лише щодо однієї базової валюти, а визначення курсу стосовно інших валют — через крос-курси.

За режиму валютної ради фіксоване значення курсу щодо базової валюти підтримується не адміністративними, а економічними методами — шляхом активних дій центрального банку, спрямованих на збалансування попиту і пропозиції на валютному ринку за операціями з курсоутворюючою валютою. Мало того, умовами курсового режиму валютної ради передбачено, що як за неможливості продажу комерційними банками національної валюти на внутрішньому ринку за оголошеним курсом, так і за неможливості придбання базової валюти на ринку центрального банку зобов'язаний повністю задовольнити потреби банків за курсом валютної ради. Реалізація режиму валютної ради пов'язана із серйозними вимогами до центрального банку і державної економічної політики, особливо щодо розміру золотовалютних резервів та відсутності дефіциту державного бюджету.

2. *Визначення курсу національної грошової одиниці щодо базової валюти за результатами операцій на внутрішньому ринку із цими валютами.* Найважливіші особливості даного методу курсоутворення розглянемо на прикладі таких валютних режимів: прив'язки та повзучої прив'язки, горизонтального та похилого (повзучого) коридору, регульованого та вільного плаваючого курсу. За цих курсових режимів (на відміну від режиму фіксованого курсу та валютної ради) комерційні банки можуть встановлювати різні значення обмінних курсів за своїми операціями залежно від ситуації, яка складається на ринку чи у їхніх стосунках із клієнтами. Однак, за винятком режиму вільного та регульованого плаваючого курсу, застосування всіх інших перелічених режимів передбачає *запровадження обмежень рівня коливань встановлюваного банками курсу щодо базової валюти шляхом визначення певних меж цих коливань — вузких чи ширших.* Отже, спільними рисами курсоутворення за результатами операцій на внутрішньому валютному ринку за вказаними режимами є те, що значення курсу не може виходити за межі, задекларовані діючим валютним режимом. Із технічної точки зору курс можна встановлювати методом фіксингу ринкового курсу на певний момент, шляхом розрахунку середнього чи

середньозваженого значення курсу за всіма або частиною ринкових операцій чи іншими подібними методами.

Основною спільною рисою зазначених методів є те, що за всіма методами курс встановлюється за результатами операцій на внутрішньому валютному ринку, відображаючи реальне ринкове співвідношення попиту і пропозиції. Різниця ж між цими методами полягає у різній інтенсивності і порядку коригування центральним банком співвідношення між попитом і пропозицією (за винятком режиму вільного плавання).

Центральний банк підтримує курс у визначених межах, як правило, економічними методами. У разі тимчасових коливань попиту і пропозиції при наближенні ринкового курсу до нижньої чи верхньої встановленої межі здійснюються інтервенції національної чи іноземної валюти, внаслідок чого курс стабілізується. Та коли коливання попиту і пропозиції відображають певні довготермінові тенденції, витрачання резервів на підтримку курсу буде малоєфективним. У такому разі встановлені допустимі межі коливань курсу необхідно змінити або замінити курсовий режим.

За доволі схожих режимів прив'язки та повзучої прив'язки допустимі межі курсових коливань визначаються шляхом встановлення максимального процентного відхилення від певного фіксованого значення цього курсу з можливими послідовними змінами у бік звуження чи розширення. Повзуча прив'язка передбачає встановлення певної траєкторії девальвації чи ревальвації відносно курсу національної грошової одиниці щодо базової валюти. Траєкторія девальвації чи ревальвації у цьому варіанті стає так званим центральним паритетом, відносно якого й визначається можливе процентне відхилення.

За режимів горизонтального та похилого (повзучого) коридору, також доволі схожих, межі коливань курсу визначаються шляхом встановлення його допустимих максимального та мінімального абсолютних значень. Залежно від граничних допустимих меж, визначених як константи чи з певною девальвацією або ревальвацією, коридор визначається як горизонтальний чи як похилий (повзучий). Крім того, при запровадженні коридору може бути визначено як обидві допустимі межі коливань — верхню і нижню (у цьому разі коридор є двостороннім), так і лише одне з обмежень — верхнє чи нижнє (тоді коридор — односторонній).

Режимом регульованого плавання не передбачається прямого встановлення певних меж коливань курсу. Але допускається втручання центрального банку в процес ринкового балансування попиту і пропозиції (яке за певних умов буває досить інтенсивним) шляхом здійснення інтервенцій з метою спрямування динаміки курсу національної грошової одиниці щодо базової валюти у напрямі, визначеному завданнями монетарної політики. Орієнтири майбутніх значень курсу чи

його динаміки центральний банк може оприлюднювати залежно від ситуації.

Режимом вільного плавання не передбачається жодного втручання центрального банку у процес балансування ринкового попиту і пропозиції, а курс національної грошової одиниці щодо базової валюти встановлюється за фіксингом. При цьому курси щодо інших валют визначаються з використанням крос-курсів. Такий порядок встановлення курсів за цього варіанта режиму вільного плавання застосовується до *неконвертованих чи частково конвертованих валют*, які вільно і в належних обсягах не котируються на міжнародних ринках.

3. *Визначення курсу національної грошової одиниці щодо базової валюти за кошиком валют.* При реалізації цього методу насамперед необхідно вибрати кошик валют, за яким визначатиметься курс національної грошової одиниці щодо базової валюти. До такого кошика, як правило, включається визначена базова (основна курсоутворююча) валюта, а також валюти з найбільшою питомою вагою у зовнішній торгівлі та найширше представлені в інших зовнішньоекономічних операціях (хоча можливі й додаткові критерії). Відповідно до наведених критеріїв визначається питома вага кожної валюти у кошику та коефіцієнти перерахунку від *ринкових курсів валют, які входять до кошика, щодо базової валюти до її курсу щодо національної грошової одиниці*. З використанням перелічених показників курс національної грошової одиниці щодо базової валюти за визначеним кошиком розраховується як сума добутоків (або часток від ділення — залежно від конкретного алгоритму) сформованих на міжнародних ринках курсів між базовою валютою і валютами, які входять до кошика, та коефіцієнтами перерахунку.

Таким чином, конкретне значення курсу, встановленого за кошиком валют, визначається курсами базової валюти щодо інших валют, включених до кошика, які формуються на міжнародних ринках, а не співвідношенням попиту і пропозиції на внутрішньому валютному ринку. За цих умов практично цілковито виключається вплив центрального банку на динаміку курсу національної грошової одиниці щодо базової валюти, що може суттєво ускладнити досягнення цілей монетарної політики держави.

Використання кошика валют є чи не єдино можливим методом встановлення курсу для міжнародних розрахункових одиниць, таких як СПЗ, ЕКЮ тощо. Але цей метод можна певною мірою застосовувати майже для всіх інших валютних режимів, згаданих при розгляді методу 2 (за винятком плаваючого курсу), зокрема для прив'язки та повзучої прив'язки, горизонтального та похилого (повзучого) коридору, а також, можливо, деяких інших.

У 2008 році динаміка валютного курсу гривні до іноземних валют характеризувалася більшою гнучкістю. При цьому спостерігалися суттєві зміни у рівнях не лише міжбанківського та готівкового, але й офіційного курсу гривні.

Протягом січня-серпня 2008 року спостерігався сталий ревальваційний тиск на гривню як на міжбанківському, так і на готівковому валютному ринку.

За цей період курс гривні до долара США на валютному ринку зміцнився:

- середньозважений за безготівковими операціями від 503,29 до 464,21 грн. дол. США;

- за готівковими операціями:

- з купівлі долара США — від 504,65 до 462,46 грн./100 дол. США;

- з продажу долара США — від 507,59 до 466,59 грн./100 дол. США.

Стике зміцнення гривні як на міжбанківському, так і на готівковому ринках, а також необхідність зниження інфляційного тиску, спричиненого нарощуванням соціальних видатків, призвели до зміцнення з 22.05.2008 р. офіційного курсу гривні до долара США на 3,96 % (до 4,85 грн./дол. США).

Починаючи з вересня 2008 року ситуація на валютному ринку змінилася. На тлі поглиблення світової економічної кризи відбулося значне скорочення експортних доходів разом із ускладненням доступу до зовнішніх запозичень, що спричинило дефіцит іноземної валюти на внутрішньому ринку. Це негативно вплинуло на курсову динаміку гривні до основних іноземних валют.

У основних напрямках грошово-кредитної політики України на 2009 р. вказано, що для зміцнення стійкості економіки та грошово-кредитного ринку до впливу зовнішніх шоків і посилення монетарних важелів впливу на динаміку внутрішніх цін застосовуватиметься режим керованого плавання обмінного курсу із посиленням гнучкості обмінного курсу гривні. Водночас не допускатимуться істотні коливання обмінного курсу через проведення інтервенцій на міжбанківському валютному ринку, на прозорих засадах відбуватиметься згладжування шоків і сезонних коливань. Разом з тим офіційний курс гривні встановлюватиметься на рівні ринкового значення, що склалося у попередній день.

Ураховуючи високий ступінь відкритості економіки України та значний рівень валового зовнішнього боргу. Національний банк підтримуватиме валютні резерви на рівні, достатньому для забезпечення стійкості гривні та створення умов для своєчасного виконання суб'єктами господарювання своїх зовнішніх боргових зобов'язань.

11.4. Статистика платіжного балансу, його прогнозування та аналіз

Узагальнена оцінка економічного стану країни, ефективності її світо-господарських зв'язків здійснюється на підставі платіжного балансу. Функціонально платіжний баланс відіграє роль макроекономічної

моделі, яка систематично відображає економічні операції, здійснені між національною економікою та економіками інших країн світу. Така модель складається з метою розробки та запровадження обґрунтованої курсової та зовнішньоекономічної політики країни, аналізу і прогнозу стану товарного та фінансового ринків, двосторонніх та багатосторонніх зіставлень, наукових досліджень тощо. На підставі фактичних даних про стан платіжного балансу міжнародними фінансовими установами, зокрема Міжнародним валютним фондом, приймаються рішення про надання конкретним країнам фінансової допомоги для стабілізації платіжного балансу та подолання його дефіциту. Розробка і складання платіжного балансу є обов'язковою умовою для всіх країн — членів Міжнародного валютного фонду і базується на єдиній методології відповідно до стандартної класифікації компонентів і структури зведеної інформації.

За формою складання *платіжний баланс* визначається як статистичний звіт, у якому в систематизованому вигляді наведені сумарні дані про зовнішньоекономічні операції резидентів даної країни з резидентами інших країн (нерезидентами) за певний період. Основні компоненти платіжного балансу групуються за двома рахунками: рахунком поточних операцій і рахунком операцій з капіталом і фінансових операцій.

Платіжний баланс базується на принципах бухгалтерського обліку: кожна економічна операція має подвійний запис — за кредитом однієї статті та дебетом іншої. Це правило свідчить про те, що більшість економічних операцій за суттю є обміном економічними цінностями. У разі безоплатного надання економічних цінностей (товарів, послуг або фінансових активів) для висвітлення цієї операції подвійним записом запроваджується особлива стаття «Трансферти».

Різниця між сумою за усіма кредитовими записами та сумою за усіма дебетовими записами, що відображає часові та вартісні розбіжності, називається «чисті помилки та упущення». Ця різниця наводиться у відповідній балансуючій статті.

Складання платіжного балансу базується на системі обліку операцій з нерезидентами під егідою НБУ, яка доповнена даними статистичних обстежень під егідою Державного комітету статистики України. Система збору інформації, що базується на банківських операціях, була започаткована в січні 1993 року. За цією системою надають інформацію дві категорії респондентів: (1) банки, які декларують здійснені протягом кожного місяця операції з нерезидентами, що проведені за дорученням клієнтів та від власного імені (форма № 1-ПБ), а також (2) підприємства та організації, які відкрили рахунки в іноземних банках (форма № 2-ПБ).

В Україні організовано замкнуту систему збору інформації. Маєть-ся на увазі, що, крім дебетових та кредитових оборотів за коррахунка-

ми з розбивкою за операціями, уповноважені банки надають інформацію щодо залишків на коррахунках на початок та кінець звітного періоду. Форми надаються в оригінальній валюті за кожним кореспондентським рахунком («Ностро» та «Лоро»). Операції надаються в закодованому вигляді відповідно до стандартної класифікації Керівництва щодо складання платіжного балансу МВФ (п'яте видання). Національний банк конвертує ці дані в долари США за середньомісячним курсом.

Держкомстатом запроваджені форми щоквартальної звітності щодо зовнішньої торгівлі послугами та прямих іноземних інвестицій в Україну та з України. Для складання платіжного балансу Національний банк України також використовує дані офіційної торговельної статистики Держкомстату України, яка базується на даних митної статистики.

Координація дій усіх установ та концентрація інформації, необхідної для складання платіжного балансу, здійснюється Національним банком України. Функцією Національного банку, крім безпосереднього складання платіжного балансу, є також розробка методологічної та методичної бази для його складання, аналізу і прогнозування.

Рахунок поточних операцій включає всі операції з реальними цінностями, які відбуваються між резидентами та нерезидентами, а також операції, пов'язані з безоплатним наданням або одержанням цінностей, які призначені для поточного використання. У структурі поточного рахунку виділяються чотири основні компоненти: товари, послуги, доходи та поточні трансферти.

Товари. Головним джерелом даних із зовнішньої торгівлі товарами є інформація Держкомстату, яка базується на даних вантажних митних декларацій та звітах підприємств про товари, які не проходять митне декларування (риба, виловлена в нейтральних водах і продана за кордоном, товари, придбані в портах перевізниками тощо). Для цілей складання платіжного балансу ці дані коригуються за ступенем охоплення (неформальна торгівля) та класифікацію (перерахунок імпорту з цін CIF на ціни FOB, ремонт товарів).

Найвагомішою складовою цих доррахунків (1,2 % від обсягів експорту та 3,2 % від обсягів імпорту товарів, розрахованих Держкомстатом) є неформальна торгівля. Вона складається з неорганізованого роздрібного зовнішньоторговельного товарообороту, не врахованого офіційною статистикою. Обсяги неформальної торгівлі розраховуються на підставі серії експертних оцінок.

Держмитслужба України надає Національному банку інформацію про кількість легкового автотранспорту, ввезеного фізичними особами на територію України для постійного користування, та суму податків, сплачених при їх митному оформленні, у тому числі акцизного збору та податку на додану вартість. Розрахунки загальної вартості транспо-

ртних засобів, ввезених фізичними особами, базуються на припущенні, що податок на додану вартість становить 20 відсотків. На основі даних Держмитслужби України про суми стягнення ввізного мита, податку на додану вартість та акцизу, що сплачені громадянами при ввезенні предметів (товарів), оцінюються вартість товарів, ввезених на територію України фізичними особами.

Крім того, Держкомстат щорічно проводить вибіркове обстеження вартості товарів, які продаються на речових ринках країни. Національний банк використовує дані обстеження Держкомстату для оцінки обсягів імпортової продукції в неорганізованому товарообігу на внутрішньому ринку для включення її в торговельний баланс.

Для визначення обсягів експорту товарів, що не враховуються офіційною статистикою, використовуються дані та експертні оцінки країн — основних торговельних партнерів. Згідно з методологією складання платіжного балансу вартість як експорту, так і імпорту товарів обліковується за цінами FOB, тобто у вартість товарів включаються витрати на їх транспортування до митного кордону країни-експортера, а також вартість навантажувальних робіт, які здійснюються на митному кордоні країни-експортера. Згідно ж із методологією складання торговельного балансу, що використовується Держкомстатом, імпорт обліковується за цінами CIF. Тому для формування статті «Імпорт товарів» платіжного балансу загальна сума імпорту зменшується на суму, що дорівнює вартості перевезення територією України та страхування вантажів. З 2003 року коригування вартості імпорту до цін FOB здійснюється з використанням даних вибіркового обстеження Держкомстату України щодо вартості страхування і фрахту в імпорті товарів та оцінки вартості транспортування туркменського газу.

Наступна за значенням група доррахунків пов'язана з ремонтом товарів. Згідно з методологією складання платіжного балансу вартість ремонту товарів враховується у статті «Товари» поточного рахунку, тоді як у зовнішньоторговельному балансі ремонт товарів враховується Держкомстатом як послуги.

Експорт та імпорт товарів відображено в момент переходу права власності від нерезидентів до резидентів (або навпаки) за ринковими цінами. У більшості випадків це означає, що для оцінки операцій використовуються контрактні ціни або фактичні ціни на час здійснення операцій.

Послуги. Стаття «Послуги» складається з трьох основних компонентів: транспорт, подорожі та інші послуги. Статтю «Послуги» Національний банк України формує в основному за власною базою даних, оскільки дані банківської звітності протягом тривалого часу є докладнішими порівняно з даними Держкомстату України щодо зовнішньої торгівлі послугами (це твердження особливо справедливе щодо імпорту послуг).

Транспортні послуги включають перевезення пасажирів і вантажів, а також інші послуги, що виконуються морським, повітряним та іншими видами транспорту. Джерелом даних є дані банківської звітності (ITRS) і дані квартальної статистичної звітності Держкомстату про експорт-імпорт послуг. Для оцінки вартості послуг фрахту використовуються дані щодо коригування вартості імпорту послуг до цін ФОБ.

Стаття «*Подорожі*» охоплює товари та послуги, що були придбані приїжджими, якщо тривалість їхнього перебування в країні не перевищує одного року. Джерелами інформації для складання статті «Подорожі» були дані щоквартальної статистичної звітності Держкомстату України, що надаються туристичними фірмами і готелями, та банківської звітності про купівлю/продаж іноземної валюти та дорожніх чеків.

До 2004 року джерелами інформації для складання статті «Подорожі» були дані щоквартальної статистичної звітності Держкомстату, що надаються туристичними фірмами і готелями, та банківської звітності щодо розрахунків за дорожніми чеками, картками міжнародних платіжних систем, витрат на відрядження, купівлі-продажу готівкової іноземної валюти фізичними особами тощо. Починаючи з 2004 року обсяги експорту/імпорту за цією статтею були перераховані згідно з новою методикою, яка базується на квартальних даних про кількість іноземців, які в'їхали в Україну та громадян України, що виїхали за кордон (у розрізі країн світу та мети поїздки), середніх витрат одного подорожуючого та середньої тривалості поїздки. Джерелом інформації щодо кількості осіб, які виїжджають або в'їжджають є дані статистичних спостережень Адміністрації державної прикордонної служби України, щодо середніх витрат та тривалості — законодавчі акти КМ України про норми відшкодування витрат на відрядження в межах України та за кордон, дані державних статистичних спостережень Держкомстату України, дані Державної служби туризму та курортів Міністерства культури та туризму України, дані ЗМІ та мережі Internet.

Інші послуги охоплюють послуги зв'язку, будівельні, страхові, фінансові, комп'ютерні та інформаційні послуги, роялті та ліцензійні послуги, послуги реклами та маркетингу, наукові та конструкторські розробки, інші ділові послуги, а також урядові послуги, що не включені до інших категорій.

Доходи. Стаття «Доходи» складається з оплати праці та доходів від інвестицій.

Оплата праці включає заробітну плату й інші доходи, отримані резидентами країни за роботу, виконану за межами її економічної території (мешканці прикордонних районів, сезонні робітники, персонал міжнародних організацій тощо).

Доходи від інвестицій охоплюють надходження та сплату доходів від прямих, портфельних та інших інвестицій, а також надходження

від резервних активів. Для їх відображення використовується метод нарахувань.

Поточні трансферти. Трансферти характеризують таку передачу матеріальних та фінансових цінностей резидентам від нерезидентів і навпаки, яка не передбачає компенсації у вигляді певного вартісного еквівалента. Поточні трансферти збільшують рівень доходу та споживання товарів і послуг країни-реципієнта і зменшують дохід та потенційні можливості країни-донора. Цю статтю складають за даними банківської звітності в частині приватних переказів, благодійної допомоги в грошовій формі, грошових внесків органів державного управління, а також за інформацією Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції про одержану технічну допомогу і Держмитслужби — про обсяги гуманітарної допомоги у формі товарно-матеріальних цінностей.

Рахунок операцій з капіталом. Рахунок операцій з капіталом охоплює всі операції, що включають одержання або оплату капітальних трансфертів (трансферти на інвестиційні цілі, прощення боргу, перекази мігрантів тощо), а також придбання або реалізацію нефінансових активів та прав власності, таких як, наприклад, торгові марки, патенти, авторські права, права на видобуток корисних копалин та інші. Обсяги операцій, що відображаються за цим рахунком в Україні, як і в більшості країн світу, є незначними. Інформаційним джерелом для розрахунку статті є дані банківських звітних форм, що використовуються для складання платіжного балансу.

Фінансовий рахунок. У фінансовому рахунку відображаються всі операції, в результаті яких відбувається перехід прав власності на зовнішні фінансові активи та вимоги країни, або, іншими словами, виникнення та погашення фінансових зобов'язань між резидентами та нерезидентами.

Фінансовий рахунок поділяється на дві класифікаційні групи, що охоплюють операції з фінансовими активами (активи) та операції з фінансовими зобов'язаннями (пасиви). Обидві групи у свою чергу поділяються на три функціональні категорії: прямі, портфельні та інші інвестиції. До складу активів відноситься також така категорія, як резервні активи.

Прямі інвестиції поділяються на акціонерний капітал, реінвестовані доходи та інший капітал (кредити підприємствам прямого інвестування).

До *портфельних* інвестицій відносять цінні папери, що дають право на участь у капіталі, та боргові цінні папери, до складу яких входять облігації та інші довгострокові боргові цінні папери, інструменти грошового ринку та похідні фінансові інструменти.

До категорії *інші* інвестиції входять торгові та банківські кредити, позики, включаючи кредити та позики МВФ та міжнародних фінансо-

вих організацій, угоди про фінансовий лізинг, готівкова валюта та депозити, а також інші короткострокові активи/пасиви.

Зазначені категорії інвестицій класифікуються: за видами фінансових інструментів, терміном погашення та за секторами економіки.

Резервні активи — найважливіша складова частина фінансового рахунку — включають зовнішні активи країни, що знаходяться під контролем органів грошово-кредитного регулювання та в будь-який час можуть бути використані для прямого фінансування дефіциту платіжного балансу або для здійснення інтервенцій на валютному ринку з метою підтримки курсу національної валюти. До резервних активів відносять такі статті: монетарне золото, спеціальні права запозичення, резервна позиція в МВФ, активи в іноземній валюті, що складаються з готівкових коштів, депозитів, цінних паперів та інших вимог.

За всіма статтями фінансового рахунку збільшення фінансових активів країни та зменшення зобов'язань відображаються як від'ємні значення, а зменшення активів та збільшення зобов'язань — як додатні.

Вартісна оцінка операцій фінансового рахунку здійснюється за ринковими цінами.

До фінансового рахунку не включаються зміни, прямо не пов'язані зі здійсненням операцій. До них відносяться: зміни в оцінках активів/пасивів або перегляд їх класифікації; зміни, які виникли в результаті перегляду територіальних або інших принципів класифікації існуючих активів (наприклад, перехід портфельних інвестицій в категорію прямих інвестицій або навпаки, переоформлення короткострокових кредитів у довгострокові); зміни, які відбуваються внаслідок коливання цін та валютних курсів, а також інші зміни.

Прямі інвестиції. Прямі інвестиції — це категорія міжнародної діяльності, яка відображає прагнення інституційної одиниці — резидента однієї країни справляти стійкий вплив на діяльність підприємства, що є резидентом іншої країни. Вкладення коштів, майна, цінних паперів тощо класифікуються як прямі інвестиції, якщо вони забезпечують 10 або більше відсотків участі у статутному капіталі підприємства і (або) істотну участь в управлінні його діяльністю. Відповідно розрізняють основні види здійснення прямих інвестицій: у вигляді внесків іноземної валюти, з урахуванням надходжень від приватизації; будь-якого рухомого і нерухомого майна та пов'язаних з ним майнових прав; акцій, облігацій та інших цінних паперів, грошових вимог та права на вимоги виконання договірних зобов'язань і будь-яких прав інтелектуальної власності.

Джерелом інформації для обліку прямих інвестицій є щоквартальні обстеження Держкомстату України за формами № 10-ЗЕЗ, № 13-ЗЕЗ, а також банківська звітність про рух коштів на кореспондентських рахунках та форма № 4-ПБ «Звіт про міждержавний рух капіталів у формі прямих інвестицій та фінансового лізингу».

Починаючи з 2003 року інформація про кредити підприємствам прямого інвестування виділена окремим рядком та перенесена з категорії «Інші інвестиції» у категорію «Прямі інвестиції».

Портфельні інвестиції. До складу цієї категорії включаються такі основні види інструментів: 1) акції та інші форми участі в капіталі, 2) облігації та інші боргові цінні папери, 3) інструменти грошового ринку та 4) похідні фінансові інструменти. Для кожного виду фінансового інструменту здійснюється розподіл операцій за внутрішніми секторами економіки. Для розрахунку статті «Портфельні інвестиції» використовується інформація Міністерства фінансів України щодо комерційних боргів, дані форм банківської звітності: місячної — про рух коштів на кореспондентських рахунках, та квартальної — про міждержавний рух капіталів у формі портфельних інвестицій (форма № 3-ПБ).

Інформація Міністерства фінансів України щодо зобов'язань за борговими цінними паперами коригується на обсяги купівлі їх резидентами України на зовнішніх ринках. Дані про обсяги операцій за цінними паперами, що дають право на участь у капіталі, враховуються за ринковими цінами.

Інші інвестиції. Інші інвестиції включають усі операції фінансового рахунку, що не відносяться до прямих або портфельних інвестицій, а також резервних активів. Інші інвестиції класифікуються за типами інструментів: торгові кредити, позики, валюта і депозити, інші активи й інші пасиви, а в подальшому, як і портфельні інвестиції, за основними секторами економіки. Здійснюється також їх розподіл за терміном погашення

Моніторинг інших інвестицій здійснюється з використанням інформації Міністерства фінансів України про всі компоненти державного зовнішнього боргу; звітності банків про залучення та обслуговування негарантованих кредитів, отриманих від нерезидентів; даних системи ITRS; даних обстежень Держкомстату України щодо дебіторської та кредиторської заборгованості суб'єктів підприємницької діяльності.

Статті «Дебіторська заборгованість» та «Кредиторська заборгованість» відображають зміну поточної та простроченої заборгованості за експортно-імпортними операціями суб'єктів господарювання, яка обраховується на основі даних Держкомстату про кредиторську та дебіторську заборгованість. Стаття «Інший короткостроковий капітал, активи» включає чисті зміни обсягів готівкової іноземної валюти поза банківською системою та деякі інші зміни, пов'язані з розрахунками, що не знайшли відображення в інших статтях платіжного балансу; стаття «Інший короткостроковий капітал, пасиви» — чисті зміни обсягів простроченої заборгованості перед нерезидентами за залученими кредитами.

Починаючи з I кварталу 2004 року в платіжний баланс була введена додаткова стаття, в якій відображена оцінка обсягів недоотриманої

виручки за експорт товарів та послуг та надлишкової або завищеної оплати за імпорт товарів та послуг (в тому числі за імпорт, що не надійшов до України). Удосконалення методики визначення впливу цінного фактору на зміну обсягів зобов'язань України перед нерезидентами за статтею «Портфельні інвестиції, вітчизняні цінні папери» дозволило відокремити обсяги фіктивних операцій з акціями українських підприємств, які здійснювалися з метою вивезення капіталу протягом 2004–2005 років. В результаті компонент, пов'язаний з відтоком капіталу, був перенесений зі статті «Портфельні інвестиції, вітчизняні цінні папери, цінні папери, що дають право на участь у капіталі» до цієї статті.

Резервні активи. Включають ліквідні валютні активи Національного банку України в банках-нерезидентах, у золотих запасах Національного банку України, активах у МВФ у вигляді резервної позиції та спеціальних прав запозичень, що коригуються на величину курсової різниці. До складу резервних активів не включені вимоги Національного банку України у вільно конвертованій валюті до банків-резидентів та депозити у банківських металах (крім золота).

Платіжний баланс складається щоквартально, на 75-й день після звітного періоду. Перегляд даних за попередні періоди здійснюється один раз на рік при підготовці платіжного балансу за IV квартал та звітний рік.

11.5. Офіційні валютні резерви і методи управління ними

Валютні резерви являють собою офіційні запаси іноземної валюти, що знаходяться на рахунках у центральному банку, а також у банках за кордоном, або вкладені в іноземні цінні папери.

Офіційні валютні резерви призначаються для здійснення міжнародних розрахунків, а також для проведення валютних інтервенцій із метою регулювання курсу національної грошової одиниці. Вони служать забезпеченням стабільності національної валюти.

Офіційні валютні резерви складаються з золота, іноземних валют, СДР, нетто — позиції в МВФ. Більшість європейських країн, що входять у Європейський фонд валютного співробітництва, включає в офіційні валютні резерви авуари що знаходяться в ньому.

Офіційні валютні резерви деяких країн складаються з іноземних валют і інших компонентів, що не включають золото.

У поняття «офіційні валютні резерви» включаються як власні активи в іноземній валюті, так і позикові засоби. У залежності від джерела утворення виділяють валові валютні резерви і чисті резерви. *Ва-*

лові валютні резерви складаються з власних і позикових валютних засобів, чисті валютні резерви подані власними засобами.

Офіційні валютні резерви перебувають у віданні *державних відомств* — міністерства фінансів (або казначейства) і центрального банку. При цьому їхнім власником у будь-якому випадку залишається держава. У деяких країнах частина офіційних резервів знаходиться в центрального банку, а частина — у міністерства фінансів (казначейства). Якщо ж валютні резерви передані в розпорядженні міністерства фінансів (казначейства), то на центральний банк покладаються лише технічні функції по веденню відповідного рахунку. Рішення щодо форм і методів використання валютних резервів у його компетенцію не входять.

Як свідчить міжнародний досвід, концентрація офіційних валютних резервів у центральному банку і наділення його повноваженнями по управлінню ними сприяють більш ефективному використанню валютних запасів. У зв'язку з цим країни — члени ЄВС у ході уніфікації їх національної валютної і грошово-кредитної політики поступово переходять до такої практики.

При наділенні центрального банку функцією повного або часткового розподільника офіційних валютних резервів він самостійно вибирає форми і методи управління валютним запасом. При цьому центральний банк несе матеріальну відповідальність у межах своїх повноважень. Уряд, із своєї сторони, визначає загальні напрямки резервної політики, наприклад припустимий рівень ліквідності і надійності валютних резервів, межі їхнього використання для регулювання курсу національної валюти.

Рівень офіційних валютних резервів залежить від таких чинників:

- стан зовнішньої торгівлі. У результаті сприятливої кон'юнктури на світових ринках, що обумовлює зростання доходів від експорту і падіння цін на імпорт, а отже, і зниження імпортних витрат, спостерігається ріст обсягу офіційних валютних резервів країни. І навпаки, падіння цін на експорт поряд із подорожчанням імпорту і появою негативного сальдо торгового балансу неминуче спричиняє за собою скорочення валютних резервів;

- врівноваженість платіжного балансу. Погіршення платіжного балансу призводить до падіння курсу національної валюти, збільшенню потреб країни у валютних резервах, використовуваних для регулювання курсу національної грошової одиниці;

- режим валютного контролю. У умовах ліберального режиму валютного контролю центральний банк зобов'язаний обмінювати національну валюту на іноземну без обмежень. Це спричиняє за собою зменшення обсягу валютних резервів;

- інвестиційний клімат. При сприятливому інвестиційному кліматі спостерігається приток в країну іноземного капіталу, у результаті чого

зростають масштаби покупок національної валюти за іноземну. Це призводить до збільшення валютних резервів;

- характер інтервенційної політики. З метою стимулювання експорту і стримування росту курсу національної валюти центральний банк здійснює масові валютні інтервенції, що викликає скорочення обсягу офіційних валютних резервів;

- режим валютного курсу (плаваючий, фіксований). Плаваючий валютний курс знижує потребу країни у валютних запасах, оскільки вільні коливання курсу автоматично усувають дисбаланси платежів і перешкоджають прямуванню спекулятивних потоків капіталу. Фіксований валютний курс може стати причиною підвищення потреб країни у валютних резервах, оскільки його підтримка на заданому рівні можливо лише при витраті іноземної валюти на проведення валютних інтервенцій.

З метою підтримки валютних резервів на прийнятному для тієї або іншої країни рівні центральні банки здійснюють цілий комплекс заходів, іменованих управлінням валютними резервами.

За станом на 01.01.2009 р. міжнародні резерви України дорівнювали 31,5 млрд. дол. США і зменшилися за рік на 0,9 млрд. дол. США, або на 2,8 %. У серпні 2008 року обсяги міжнародних резервів були найбільшими за останні 7 років і становили 38,0 млрд. дол. США.

Основним джерелом зростання міжнародних резервів були інтервенції Національного банку України, в результаті яких упродовж 2008 року на міжбанківському валютному ринку було придбано 7,0 млрд. дол. США у доларовому еквіваленті. Разом з тим в IV кварталі звітнього року, за умов погіршення ситуації на міжбанківському валютному ринку України, Національним банком України було продано іноземної валюти загальним обсягом 10,3 млрд. грн. у доларовому еквіваленті (95 % від загальної суми проданої іноземної валюти за звітний рік), що призвело до зменшення міжнародних резервів у цілому.

Одним із джерел поповнення міжнародних резервів було надходження у листопаді коштів від Міжнародного валютного фонду у сумі, еквівалентній 3 млрд. СПЗ, або 4,6 млрд. дол. США.

Додатковим фактором зростання міжнародних резервів був дохід, отриманий від управління міжнародними резервами, який в 2008 році становив 1,9 млн. дол. США. Основною метою управління міжнародними резервами було забезпечення оптимального співвідношення рівнів захищеності, ліквідності та доходності, яке забезпечувало виконання функцій Національного банку України, визначених чинним законодавством України.

У звітньому році управління міжнародними резервами здійснювалось відповідно до «Інвестиційної декларації золотовалютного резерву Національного банку України на 2008 рік» для одержання додаткового доходу.

У 2008 році міжнародні резерви зберігались на рахунках банків-кореспондентів. а також у фінансових інструментах з довгостроковим

кредитним рейтингом не нижчим, ніж рівень «А». Контроль за кредитним ризиком забезпечувався шляхом встановлення кредитних лімітів банкам-контрагентам. Оптимальний рівень валютного та процентного ризиків забезпечувався шляхом диверсифікації міжнародних резервів. Більшу частину коштів міжнародних резервів було вкладено 8 державні цінні папери промислово розвинутих країн, а також зберігались у банках США, Швейцарії та Великобританії.

Всі зобов'язання банків-контрагентів перед Національним банком України за депозитами та операціями з цінними паперами було виконано вчасно та в повному обсязі. Ліквідність міжнародних резервів визначалась рівнем ліквідності вільно конвертованих валют, фінансових інструментів або фінансового ринку.

У процесі управління міжнародними резервами Національним банком України використовувались таю основні фінансові інструменти, як короткострокові депозити та цінні папери.

З метою нарощення високоліквідних активів у 2008 році було збільшено (з 47 до 52 %) частку цінних паперів у структурі міжнародних резервів.

Переважна частка монетарного золота Національного банку України зберігалася в сховищі Державної скарбниці, решту було розміщено у довгострокові депозити. Загальна середня дохідність операцій з управління міжнародними резервами за 2008 рік становила 5.4 %. У звітному році зростання міжнародних резервів супроводжувалось своєчасним погашенням та обслуговуванням зовнішнього державного боргу.

Література [2, 3, 7, 11, 13, 23-26, 29-32, 43, 44, 73, 84, 107]

Контрольні запитання

1. З яких елементів складається валютна політика центрального банку?
2. Які фактори впливають на динаміку валютних курсів?
3. Які існують режими валютних курсів?
4. Які існують методи регулювання валютних курсів?
5. Що уявляють собою офіційні валютні резерви?
6. Які фактори впливають на рівень офіційних валютних резервів?
7. Що розуміють під управлінням валютними резервами?

Тестові завдання

1. На сучасному етапі розвитку світової економіки конвертованість валют визначається:

- а) обсягом національного золотого запасу;
- б) обсягом національного валютного запасу;

- в) умовами обміну національної валюти на золото;
 - г) умовами спеціальних міждержавних угод;
 - д) конкурентоспроможністю національних товарів на світовому ринку.
2. Золотовалютний резерв держави складається з:
- а) монетарного золота, банківських металів, національної грошової одиниці;
 - б) монетарного золота, валютних резервів, квоти у МВФ;
 - в) національної грошової одиниці та монетарного золота;
 - г) долара США, ЄВРО, монетарного золота;
 - д) валютних резервів Міністерства фінансів України і НБУ.
3. Установлення валютного курсу в системі НБУ здійснюється за формою:
- а) фіксованого валютного курсу;
 - б) плаваючого валютного курсу;
 - в) плаваючого регульованого валютного курсу;
 - г) валютного коридору;
 - д) валютного бюро.
4. Платіжний баланс держави складається з метою:
- а) суворої звітності перед Міжнародним валютним фондом і Урядом держави;
 - б) оцінки платоспроможності держави;
 - в) підрахунку сальдо торговельного балансу;
 - г) визначення грошових потоків у національній валюті;
 - д) визначення структури валютного кошика держави.
5. Якщо виникає дефіцит платіжного балансу:
- а) сума поточного рахунку та рахунку руху капіталу від'ємна;
 - б) сума поточного рахунку та рахунку руху капіталу позитивна;
 - в) суми поточного рахунку та рахунку руху капіталу збігаються;
 - г) суми поточного рахунку та рахунку руху капіталу дорівнюють одиниці.
5. Співвідношення між двома валютами, що виникає відносно третьої валюти, називається:
- а) валютний паритет;
 - б) крос-курс;
 - в) валютний курс;
 - г) фіксінг.
6. Валюта — це:
- а) гроші іноземних держав і їхні золотовалютні резерви;
 - б) грошові знаки іноземних держав та інші кредитні та платіжні документи, які визначаються в іноземних грошових одиницях і використовуються в міжнародних розрахунках;
 - в) офіційні запаси іноземних грошей у центральному банку та фінансових організаціях країн.

7. Українська національна грошова одиниця — гривня належить до:
- а) вільноконвертованої валюти;
 - б) частково конвертованої валюти;
 - в) неконвертованої валюти.
8. Головною метою валютної політики НБУ є
- а) стабілізація курсу національної грошової одиниці;
 - б) збалансованість платіжного балансу;
 - в) стабілізація курсу національної валюти та платіжного балансу країни;
 - г) підтримка на оптимальному рівні золотовалютних резервів держави.
9. До методів валютного регулювання не належить:
- а) девальвація та ревальвація валюти;
 - б) валютні інтервенції;
 - в) дисконтна політика;
 - г) диверсифікація.
10. Девальвація — це:
- а) офіційне зниження курсу національної валюти щодо іноземних валют;
 - б) офіційне підвищення курсу національної валюти щодо іноземних валют;
 - в) заходи центрального банку, спрямовані на вирівнювання курсів іноземної та національної валюти;
 - г) продаж частки валютних резервів.
11. Для чого центральний банк купує валюту на валютному ринку:
- А) щоб знизити курс іноземної валюти;
 - Б) щоб підвищити курс національної валюти;
 - В) щоб підвищити курс іноземної валюти.

ЛІТЕРАТУРА

Нормативно-правові акти

1. Про банки і банківську діяльність: Закон України від 07.12.2000 р. № 2121-III // Законодавчі і нормативні акти з банківської діяльності. -2002. — Вип. 7. — С. 4—48.
2. Про Національний банк України: Закон України від 20.05.1999 № 679-XIV // Законодавчі і нормативні акти з банківської діяльності. — 2002. — Вип. 5. — С. 42-64.
3. Про запобігання та протидію легалізації («відмиванню») доходів, отриманих злочинним шляхом: Закон України від 28.11.2002 р. № 249-IV // Відомості Верховної Ради (ВВР). — 2003. — № 1. — ст. 2.
4. Про платіжні системи та переказ коштів в Україні: Закон України від 5.04.2001 р. № 2346-III // Відомості Верховної Ради (ВВР), 2001, № 29, ст.137
5. Інструкція про міжбанківський переказ коштів в Україні в національній валюті: затверджено Постановою Правління НБУ від 16.08.2006 № 320.
6. Інструкція про порядок регулювання діяльності банків в Україні, затверджена постановою Правління НБУ від 28 серпня 2001 р. № 368.
7. Положення про валютний контроль: затверджено Постановою Правління НБУ від 08.02.2000 № 49.
8. Положення про застосування Національним банком України заходів впливу за порушення банківського законодавства, затверджене постановою Правління НБУ від 28 серпня 2001 р. № 369.
9. Положення про здійснення банками фінансового моніторингу, затверджене постановою Правління НБУ від 14 травня 2003 р. № 189.
10. Положення про планування та порядок проведення інспекційних перевірок, затверджене постановою Правління НБУ від 17 липня 2001 р. № 276.
11. Положення про порядок видачі банкам банківських ліцензій, письмових дозволів та ліцензій на виконання окремих операцій, затверджене постановою Правління НБУ від 17 липня 2001 р. № 275.
12. Положення про порядок видачі ліцензії на здійснення окремих банківських операцій небанківським установам, затверджене постановою Правління НБУ від 16 серпня 2001 р. № 344.
13. Положення про порядок визначення рейтингових оцінок за рейтинговою системою CAMELS, затверджене постановою Правління НБУ від 8 травня 2002 р. № 171.
14. Положення про порядок подання банками до Національного банку України аудиторських звітів за результатами щорічної перевірки фінансової звітності: затверджено Постановою Правління НБУ від 09.09.2003 № 389.

15. Положення про порядок створення і державної реєстрації банків, відкриття їх філій, представництв, відділень: затверджено Постановою Правління НБУ від 31.08.2001 № 375.

16. Постанова Кабінету Міністрів України та Національного банку України «Про Сорок рекомендацій Групи з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей» від 28.08.2001 р. № 1124.

17. Правила визначення платіжності та обміну банкнот і монет Національного банку України: затверджено Постановою Правління НБУ від 17.11.2004 № 547.

18. Про затвердження Положення про порядок визначення та формування обов'язкових резервів для банків України: Постанова Правління НБУ від 21.04.2004 № 172.

19. Про затвердження Положення про порядок реєстрації договорів про членство або про участь у міжнародних платіжних системах: Постанова Правління НБУ від 5.05.2005 р. № 470/10750.

20. Про затвердження Положення про процентну політику Національного банку України: Постанова Правління НБУ від 18.08.2004 № 389.

21. Про затвердження Положення про регулювання Національним банком України ліквідності банків України: Постанова Правління НБУ від 26.09.2006 № 378.

22. Правила Національної системи масових електронних платежів: затверджені Постановою Правління НБУ від 10.12.2004 № 620.

Підручники і навчальні посібники

23. *Адамик Б. П.* Національний банк і грошово-кредитна політика / Б.П. Адамик: Навч. посіб. для студ. вищ. закл. освіти України. — Т. : Карт-бланш, 2002. — 278с.

24. *Загорський В.С.* Центральний банк і грошово-кредитна політика / В.С. Загорський: Навч.-метод. посіб. — Л.: Видавництво Львівської комерційної академії, 2003. — 180с.

25. *Зубок М. І.* Основи безпеки комерційної діяльності підприємств та банків / М.І.Зубок: Навч.-метод. посібник. — К. : КНТЕУ, 2005. — 200 с.

26. *Коваленко В. В.* Центральний банк і грошово-кредитна політика / В.В. Коваленко: Навч. посібник / Українська академія банківської справи Національного банку України. — К.: Знання України, 2006. — 332 с.

27. *Козюк В.В.* Незалежність центральних банків / В.В. Козюк. — Тернопіль: Карт-бланш, 2003. — 244 с.

28. *Любунь О. С.* Національний банк України: основні функції, грошово-кредитна політика, регулювання банківської діяльності / О.С. Любунь, І.В. Іванець, Б.П. Адамик: Навч. посіб. — К. : Університет економіки та права «Крок», 2005. — 512 с.

29. *Любунь О.С.* Банківський нагляд / О.С. Любунь, К.Є. Раєвський: Підручник. — К.: Центр навчальної літератури, 2005. — 416 с.

30. Монетарна політика Національного банку України: сучасний стан та перспективи змін / За ред. В.С. Стельмаха. — К.: Центр наукових досліджень Національного банку України, УБС НБУ, 2009. — 404 с.

31. Монетарний трансмісійний механізм в Україні: Науково-аналітичні матеріали. Вип. 9 / В.І. Міщенко. О.І. Петрик. А.В. Сомик. Р.С. Лисенко та ін. — К.: Національний банк України, Центр наукових досліджень, 2008. — 144 с.

32. *Мороз А. М.* Центральний банк та грошово-кредитна політика / А.М. Мороз, М.Ф. Пуховкіна, М.І. Савлук, М.Д. Алексеєнко, О.В. Дзюблюк: Підручник. — К.: КНЕУ, 2005. — 556с.

33. *Стельмах В. С.* Грошово-кредитна політика в Україні / В.С. Стельмах, А.О. Спіфанов, Н.І. Гребеник, В.І. Міщенко. — 2.вид., перероб. і доп. — К.: Знання, 2003. — 421с.

34. *Холодна Ю. Є.* Центральний банк і грошово-кредитна політика / Ю.Є. Холодна: Навч. посіб. / Харківський держ. економічний ун-т. — Х.: ВД «ІН-ЖЕК», 2003. — 144с.

Статті у періодичних виданнях

35. *Андреанов В.* Деньги и инфляция / А. Андреанов // Общество и экономика. — 2002. — 31. — С. 5-18.

36. *Анненков І.В.* Шляхи вдосконалення механізму формування обов'язкових резервів комерційних банків / І.В. Анненков // Економіка промисловості. — 2006. — № 4. — С. 180-185.

37. *Арешкович Р.* Банкотно-монетний двір Національного банку України — символ державності / Р. Арешкович // Вісник НБУ. — 2006. — спецвипуск. — С. 30-37.

38. *Арсенюк О.* Правда і вигадки про монетизацію / О. Арсенюк, О. Патенко // Вісник НБУ. — 2003. — № 2. — С. 4-6.

39. *Арсланбеков-Федоров А.А.* Межбанковское кредитование — настоящие проблемы возникли в прошлом / А.А. Арсланбеков-Федоров // Деньги и кредит. — 2002. — № 4. — С. 18-22.

40. *Бажан А.И.* Эффективна ли денежно-кредитная политика России / А.И. Бажан // Банковское дело. — 2002. — № 1. — С. 8-12.

41. *Барановський О.* Ситуацію виправлено, але не забуто / О. Барановський // Вісник НБУ. — 2004. — № 11. — С. 22-25.

42. *Барановський О.І.* Банківська безпека: проблема виміру / О.І. Барановський // Економіка і прогнозування. — 2006. — № 1. — С. 7-25.

43. *Белінська Я.* Можливості і наслідки валютно-фінансової лібералізації в Україні / Я. Белінська // Вісник НБУ. — 2006. — № 1. — С. 28-34.

44. *Береславська О.* Курсова стабільність і макроекономічні досягнення України / О. Береславська // Вісник НБУ. — 2004. — № 2. — С. 18-21.

45. *Берніков В.* Національна система масових електронних платежів: огляд розвитку у 2005 р. / В. Берніков // Вісник НБУ. — 2006. — № 2. — С. 5-7.

46. *Бондар Н.* Боротьба з тінвовим капіталом шляхом скорочення позабанківського обігу грошей / Н. Бондар, Я. Остапчук // Економіка. Фінанси. Право. — 2001. — № 9. — С. 3-8.

47. *Воронова Л.* Національний банк України / Л. Воронова, А. Мороз, М. Пуховкіна, М. Савлук // Вісник НБУ. — 2001. — № 5. — С. 6-8.

48. *Галасюк В.* Оцінка майна банків, що ліквідуються, за ліквідаційною вартістю / В. Галасюк, В. Галасюк // Вісник НБУ. — 2005. — № 4. — С. 8.
49. *Галиць О.* Особливості здійснення транскордонних переказів в Європейському Союзі / О. Галиць // Вісник НБУ. — 2004. — № 2. — С. 25-27.
50. *Горячек І., Конопатська Л.* Регулювання організаційної структури банку як фактор підвищення ефективності банківського нагляду / І. Горячек, Л. Конопатська // Вісник НБУ. — 2003. — № 11. — С. 52-59.
51. *Горячек С.* Система своєчасного застереження проблем у діяльності банків / С. Горячек // Вісник НБУ. — 2004. — № 6. — С. 27-29.
52. *Грачева М.* Центральні банки в епоху електронних денег / М. Грачева // Мировая экономика и международные отношения. — 2002. — № 3. — С. 58-70.
53. *Гриценко А.* Монетарна стратегія: шлях до ефективної грошово-кредитної політики. Стаття перша / А. Гриценко, Т. Кричевська // Вісник НБУ. — 2005. — № 11. — С. 8-18.
54. *Гриценко А.* Монетарна стратегія: шлях до ефективної грошово-кредитної політики. Стаття друга / А. Гриценко, Т. Кричевська // Вісник НБУ. — 2006. — № 2. — С. 20-24.
55. *Гриценко Р.* Національні незалежні рейтингові агентства: концепція створення та функціонування / Р. Гриценко // Вісник НБУ. — 2003. — № 6. — С. 22-24.
56. *Гриценко Р.* Теоретичні аспекти організації банківського нагляду в сучасних умовах / Р. Гриценко // Вісник НБУ. — 2005. — № 4. — С. 57-59.
57. *Дзюблюк О.* Оптимізація передавального механізму грошово-кредитної політики центрального банку / О. Дзюблюк // Вісник НБУ. — 2003. — № 1. — С. 52-53.
58. *Дорофєєва Н.* Структура банкнот і монет, які перебувають в обігу на території України і деяких країн світу / Н. Дорофєєва // Вісник НБУ. — 2003. — № 1. — С. 3-12.
59. *Дорофєєва Н.* Оптимістичні прогнози щодо нашої реформи повністю справдилися / Н. Дорофєєва // Вісник НБУ. — 2006. — спецвипуск. — С. 22-26.
60. *Кірсєв О., Крилова В.* Світова практика застосування цінних паперів у реалізації грошово-кредитної політики центральних банків / О. Кірсєв, В. Крилова // Вісник НБУ. — 2005. — № 3. — С. 20-23.
61. *Коваль І.* Система електронних міжбанківських переказів НБУ / І. Коваль, В. Гаврилюк // Вісник НБУ. — 2005. — № 1. — С. 8 — 10.
62. *Ковч Б.* Розмежування функцій внутрішнього контролю та внутрішнього аудиту в банках України / Б. Ковч, Н. Швець // Вісник НБУ. — 2007. — № 2. — С. 5-8.
63. *Козюк В.* Незалежність центральних банків у світлі макроекономічного аналізу глобалізаційних процесів / В. Козюк // Вісник НБУ. — 2004. — № 7. — С. 24-28
64. *Козюк В.* Проблеми імперичної верифікації незалежності центральних банків / В. Козюк // Вісник НБУ. — 2003. — № 5. — С. 48-51.
65. *Козюк В.* Щодо питання про зв'язок між інфляцією та незалежністю центральних банків у колишніх країнах СРСР / В. Козюк // Вісник НБУ. — 2003. — № 7. — С. 19-24.

66. *Козюк В.В.* Політика Федеральної резервної системи та Європейського центрального банку: порівняння з позиції сучасної монетарної теорії та проблем глобалізації / В.В. Козюк // *Економічна теорія*. — 2007. — № 1. — С. 65-75.

67. *Копейкин А.Б.* Опыт создания кредитных бюро в Польше — некоторые рекомендации для России / А.Б. Копейкин, Н.С. Пастухова, Н.Н. Рогожина // *Деньги и кредит*. — 2002. — № 4. — С. 59-63.

68. *Корнієв В.В.* Реструктуризація заборгованості в Лондонському і Паризькому клубах кредиторів / В.В. Корнієв // *Економіка України*. — 2001. — 33. — С. 13-20.

69. *Корнієнко Т.* Платіжний баланс України: основні тенденції та їх економічне значення / Т. Корнієнко, М. Рябокін // *Вісник НБУ*. — 2005. — № 1. — С. 28-33.

70. *Кришталь Г.О.* Система банківського нагляду в зарубіжних країнах / Г.О. Кришталь // *Фінанси України*. — 2005. — № 12.

71. *Кротюк В.* Базель II: контроль з боку органу нагляду та ринкова дисципліни / В. Кротюк, О. Куценко // *Вісник НБУ*. — 2007. — № 5. — С. 3-8.

72. *Крупнов Ю.С.* Кредитование государств Центральными банками / Ю.С. Крупнов // *Финансы*. — 2001. — № 3. — С. 62-64.

73. *Крючкова І.* Фундаментальні чинники зміцнення реального ефективного обмінного курсу гривні / І. Крючкова // *Вісник НБУ*. — 2005. — № 1. — С. 16-21.

74. *Кузнецов О.* Проміжні цілі грошово-кредитної політики / О. Кузнецов // *Вісник НБУ*. — 2001. — № 7. — С. 31-36.

75. *Лагутін В.* Догматизм грошово-кредитної політики як гальмо економічного зростання в Україні / В. Лагутін // *Банківська справа*. — 2001. — № 4. — С. 33-40.

76. *Лагутін В.* Довіра до монетарної політики: вибір грошово-кредитної стратегії в Україні / В. Лагутін, Т. Кричевська // *Вісник НБУ*. — 2001. — № 11. — С. 22-25.

77. *Лепушевський В.* Дія каналів монетарної трансмісії в економіці України / В. Лепушевський // *Вісник НБУ*. — 2006. — № 2. — С. 28-32.

78. *Лупир А.* Міжнародний кредитор останньої інстанції: хто він? / А. Лупир // *Вісник НБУ*. — 2001. — № 3 — С. 48-49

79. *Луців Б.* Грошово-кредитна політика держави та інвестиційна діяльність банків / Б. Луців // *Економіка України*. — 2001. — № 10. — С. 20-25.

80. *Матвієнко П.* Монетизація економіки України: реальний рівень та проблеми його визначення / П. Матвієнко // *Вісник НБУ*. — 2003. — № 1. — С. 29-32.

81. *Махаєва О.* Платіжна система Нідерландів і контроль за нею / О. Махаєва, В. Харченко // *Вісник НБУ*. — 2003. — № 12. — С. 48-53.

82. *Мищенко В.* Проблеми організації емісії та обігу готівки / В. Мищенко, Р. Набок, О. Шитко // *Вісник НБУ*. — 2007. — № 1. — С. 17-23.

83. *Михайличенко С.* Механізм курсоутворення та деякі аспекти його застосування до гривні / С. Михайличенко // *Вісник НБУ*. — 2004. — № 4. — С. 10-19.

84. *Монетарна політика Національного банку України: сучасний стан та перспективи змін* / За ред. В.С. Стельмаха. — К.: Центр наукових досліджень Національного банку України, УБС НБУ, 2009. — 404 с.

85. *Мусієнко Т.* Необхідні умови і форми взаємодії країн учасниць ЄСР у сфері грошово-кредитної і валютної політики // Вісник НБУ. — 2005. — № 1. — С. 22-25.
86. *Науменкова С.* Основні тенденції розміщення грошової маси та їх вплив на формування грошово-кредитної політики / С. Науменкова // Вісник НБУ. — 2006. — № 1. — С. 19-26.
87. Національний банк України: штрихи до портрета // Вісник НБУ. — 2003. — № 10. — С. 56-65.
88. *Нікіфоров П.О.* Система регулювання грошового обігу / П.О. Нікіфоров // Фінанси України. — 2001. — № 12. — С. 28-37.
89. Основні засади грошово-кредитної політики на 2006 рік// Вісник НБУ. — 2005. — № 10. — С. 3-6.
90. *Папуша А.* Високозахисений друк: український внесок / А. Папуша // Вісник НБУ. — 2005. — № 6. — С. 28-30.
91. *Пересада О.* Особливості кредитування міжнародними банками проєктів під гарантію уряду України / О. Пересада // Вісник НБУ. — 2001. — № 11. — С. 46-48.
92. *Петрик О.* Недооцінка гривні та її наслідки для монетарної політики / О. Петрик // Вісник НБУ. — 2005. — № 2. — С. 3-5.
93. *Петрик О.* Перехід до більшої гнучкості обмінного курсу в Україні — вимоги часу / О. Петрик // Вісник НБУ. — 2005. — № 6. — С. 4-11.
94. *Петрик О.* Якою має бути стратегічна ціль монетарної політики? / О. Петрик // Вісник НБУ. — 2004. — № 1. — С. 20-23.
95. *Петрик О.* Структурна модель трансмісійного механізму монетарної політики / О. Петрик, С. Ніколайчук // Вісник НБУ. — 2006. — № 3. — С. 12-20.
96. *Погребна В.* СЕМП НБУ: міжбанківські розрахунки у 2005 році / В. Погребна // Вісник НБУ. — 2006. — № 2. — С. 26-27.
97. *Поздняков О.І.* Особливості банківського регулювання та нагляду в країнах з перехідною економікою / О.І. Поздняков // Фінанси України. — 2006. — № 1.
98. *Раєвський К., Зубок М.* Ліквідація банків. Організація процедури / К. Раєвський, М. Зубок // Вісник НБУ. — 2003. — № 4. — С. 11-14.
99. *Різник В.* Правова природа нормативно-правових актів НБУ / В. Різник // Вісник НБУ. — 2004. — № 4. — С. 20-22.
100. *Романик М.* Внутрішній контроль та аудит у Центральному банку / М. Романик, О. Мельник // Вісник НБУ. — 2003. — № 1. — С. 58-61.
101. *Романченко О.* Відмивання брудних грошей як злочин / О. Романченко // Вісник НБУ. — 2003. — № 9. — С. 42-46.
102. *Романченко О.* Роль сучасного банку у боротьбі з легалізацією доходів, одержаних злочинним шляхом / О. Романченко // Вісник НБУ. — 2004. — № 1. — С. 55-57.
103. *Савченко А.* СЕР: виповнюється перше десятиріччя / А. Савченко // Вісник НБУ. — 2003. — № 7. — С. 28-31.
104. *Савченко А., Бургіна Є.* Виконання базових принципів для системно важливих платіжних систем у Системі електронних міжбанківських переказів НБУ / А. Савченко, Є. Бургіна // Вісник НБУ. — 2003. — № 8. — С. 38-41

105. *Садков В.Г.* О содержании денежно-кредитной политики России / В.Г. Садков, О.П. Овчинникова // *Финансы*. — 2002. — № 3. — С. 66-69.
106. *Саченко І.* Реєстрація банків: проблеми нового законодавства / І. Саченко // *Вісник НБУ*. — 2005. — № 1. — С. 14-15.
107. *Скрипник А.* Доларизація економіки та динаміка валютних активів домашніх господарств / А. Скрипник, Г. Варваренко // *Вісник НБУ*. — 2003. — № 2. — С. 8-15.
108. *Солдатенко В.* З історії розбудови банківської системи Федеративної Республіки Німеччини / В. Солдатенко // *Вісник НБУ*. — 2004. — № 7. — С. 58-63.
109. *Сорвин С. В.* О банковском надзоре за деятельностью и развитием кредитных организаций / С. В. Сорвин // *Деньги и кредит*. — 2001. — № 4. — С. 20-23.
110. *Соснин А.* Государственный долг: иностранным кредиторам — проценты, населению — налоги? / А. Соснин // *Экономист*. — 2001. — № 8. — С. 83-84.
111. *Співак І.В.* Вплив режиму валютного курсу на економічне зростання / І.В. Співак // *Фінанси України*. — 2004. — № 5
112. *Степаненко А.* Теорія і практика реорганізації і реструктуризації банків / А. Степаненко // *Вісник НБУ*. — 2004. — № 3. — С. 4-8.
113. *Стефанюк Б.* Концептуальні підходи щодо створення ефективної системи внутрішнього контролю в банку / Б. Стефанюк // *Вісник НБУ*. — 2007. — № 4. — С. 57-61.
114. *Сухий Р.* Реалізація принципу незалежності центральних банків Європейських держав. Керівні органи центральних банків / Р. Сухий // *Вісник НБУ*. — 2006. — № 10. — С. 18-22.
115. *Терещенко О.* Регуляторні можливості Центрального банку в оздоровленні фінансів реального сектору економіки / О. Терещенко // *Вісник НБУ*. — 2004. — № 1. — С. 9-12.
116. *Терпило В.* Як готувалася і проводилася грошова реформа в Україні / В. Терпило // *Вісник НБУ*. — 2006. — спецвипуск. — С. 14-21.
117. *Ткаченко В.В.* Инспектирование банком России кредитных организаций / В.В. Ткаченко // *Деньги и кредит*. — 2001. — № 8. — С. 14-19.
118. *Туник Г.М.* Регулювання кредитної діяльності банку / Г.М. Туник // *Фінанси України*. — 2002. — № 4. — С. 119-125.
119. *Чабанова Н.* Дистанційний аудит як складова внутрішнього аудиту банку / Н. Чабанова // *Вісник НБУ*. — 2007. — № 2. — С. 19-22.
120. *Черевко О., Романів Є.* Механізми запобігання тіньової економічної діяльності у сфері фінансово-грошових відносин / О. Черевко, Є. Романів // *Вісник НБУ*. — 2006. — № 3. — С. 20-23.
121. *Чмелик Г.* Розвиток внутрідержавних небанківських платіжних систем в Україні / Г. Чмелик // *Вісник НБУ*. — 2006. — № 3. — С. 30-33.
122. *Шамшетдінов Ю.* Пріоритети валютно-курсової політики Національного банку України / Ю. Шамшетдінов // *Вісник НБУ*. — 2004. — № 8. — С. 9-11.
123. *Шаповалов О.В.* Депозитні сертифікати Національного банку України та державні облігації / О.В. Шаповалов // *Фінанси України*. — 2005. — № 1.

124. *Шаповалова М.* Становлення монетарної та фіскальної політики в Україні / М. Шаповалова, Т. Єрліна // Вісник НБУ. — 2004. — № 10. — С. 8-11.

125. *Швайка М.* Усунути серйозні прорахунки в грошово-кредитній політиці / М. Швайка // Віче. — 2001. — № 11. — С. 82-91.

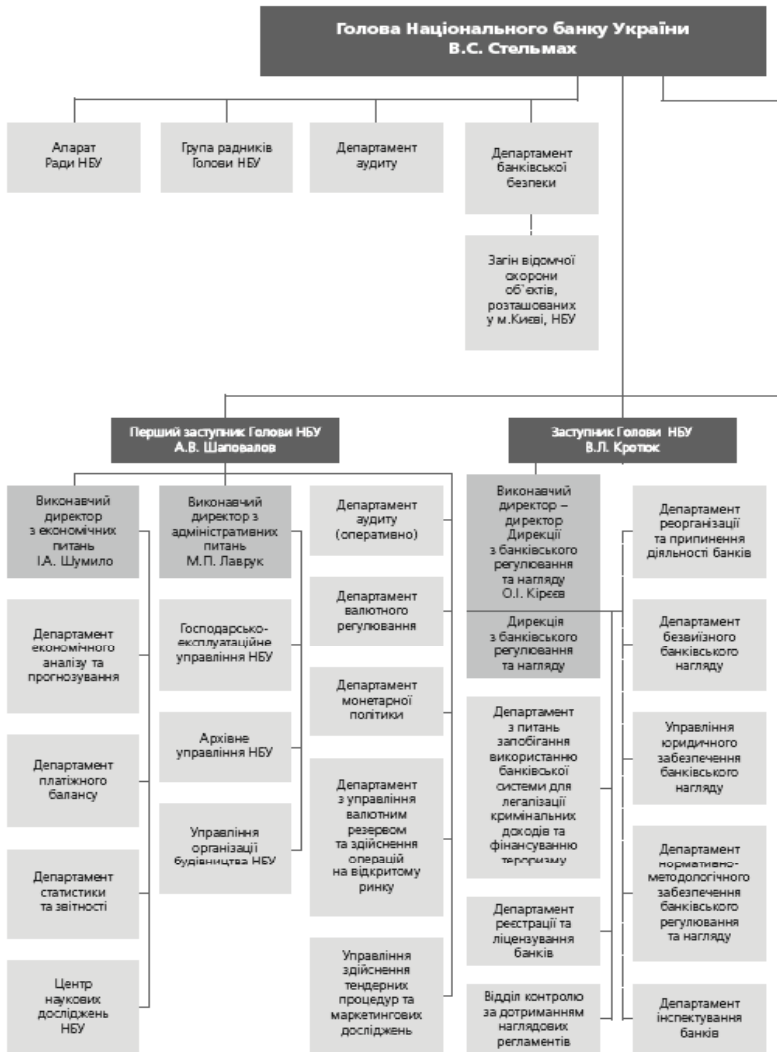
126. *Шевченко С.* СЕП і СТП: підсумки роботи за рік / С. Шевченко // Вісник НБУ. — 2005. — № 2. — С. 41-42.

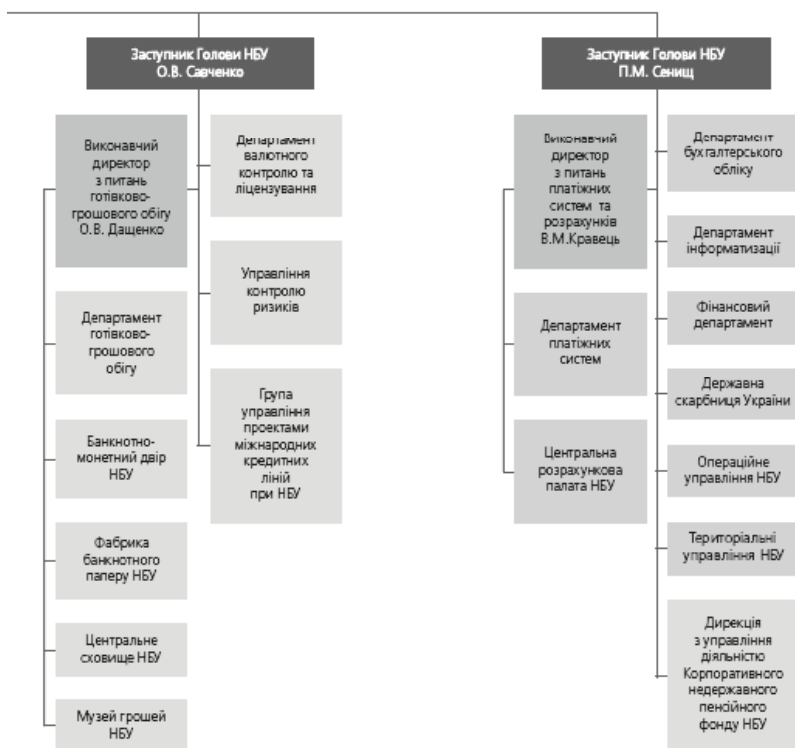
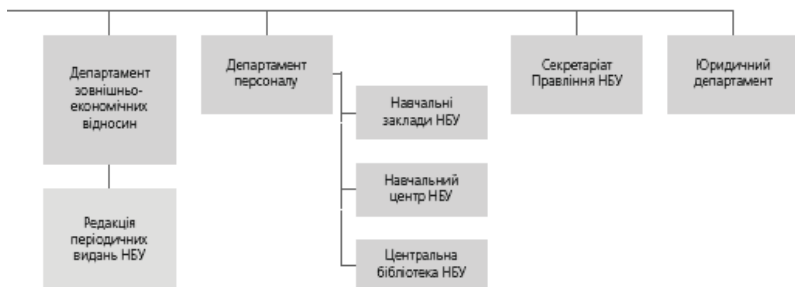
127. *Щербакова О.* Світовий досвід боротьби з відмиванням грошей / О. Щербакова // Вісник НБУ. — 2003. — № 5. — С. 52-55.

ДОДАТКИ

Додаток А

ОРГАНІЗАЦІЙНА СТРУКТУРА УПРАВЛІННЯ НБУ

ФІНАНСОВА ЗВІТНІСТЬ НБУ

НАЦІОНАЛЬНИЙ БАНК УКРАЇНИ

Консолідований баланс на 31 грудня 2008 року

(у мільйонах гривень)

	Примітки	2008	2007
Активи			
Кошти та депозити в іноземній валюті	5	115 325	87 753
Цінні папери нерезидентів	6	126 983	77 436
Авуари в СПЗ		66	14
Монетарне золото		4 078	2 475
Державні цінні папери України	7	9 027	395
Кредити банкам та іншим позичальникам	8	60 926	1 692
Внутрішній державний борг	9	10 349	8 099
Внески в рахунок квоти МВФ	10	16 272	10 949
Основні засоби та нематеріальні активи	11	5 568	5 492
Інші активи	12	1 403	981
Усього активів		349 997	195 286
Зобов'язання			
Банкноти та монети в обігу		167 538	122 471
Кошти банків	13	18 904	19 417
Кошти державних та інших установ	14	13 016	15 438
Зобов'язання з перерахування прибутку до бюджету	18	4 455	4 834
Депозитні сертифікати, що емітовані Національним банком України	15	2 809	3 117
Кредити отримані		124	156
Зобов'язання перед МВФ	16	52 649	13 146
Інші зобов'язання	17	531	347
Усього зобов'язань		260 026	178 926
Власний капітал			
Статутний капітал		100	100
Фонди та інші резерви		3 861	2 468
Резерви переоцінки іноземної валюти, монетарного золота та банківських металів		82 009	9 787
Резерви переоцінки основних засобів		4 001	4 005
Усього власного капіталу	19	89 971	16 360
Усього пасивів		349 997	195 286

НАЦІОНАЛЬНИЙ БАНК УКРАЇНИ
Консолідований звіт про фінансові результати за 2008 рік

(у мільйонах гривень)

	Примітки	2008	2007
Процентні доходи	21	5 139	3 643
Процентні витрати	21	(354)	(262)
Чистий процентний прибуток	21	4 785	3 381
Комісійні доходи	22	512	266
Комісійні витрати	22	(136)	(5)
Чистий комісійний прибуток	22	376	261
Результати від операцій з борговими цінними паперами, що обліковуються за справедливою вартістю з визнанням результату переоцінки у фінансових результатах		6 423	3 622
Інші доходи	23	233	140
Усього чистих доходів		11 817	7 404
Витрати на утримання персоналу	24	(1 174)	(832)
Витрати, пов'язані з виготовленням банкнот, монет, сувенірної та іншої продукції		(529)	(445)
Адміністративно-господарські та інші витрати	25	(444)	(327)
Чисте збільшення резервів	26	(323)	(165)
Прибуток до розподілу	19	9 347	5 635

НАЦІОНАЛЬНИЙ БАНК УКРАЇНИ
Консолідований звіт про рух грошових коштів за 2008 рік

(у мільйонах гривень)

	Примітки	2008	2007
Операційна діяльність			
Прибуток до розподілу		9 347	5 635
Коригування для приведення суми прибутку до розподілу у відповідність до суми грошових надходжень від операцій:			
Знос та амортизація	11	293	222
Чисте збільшення резервів за активами	26	323	165
Нараховані доходи		(133)	(687)
Нараховані витрати		86	(8)
Нереалізована переоцінка цінних паперів нерезидентів		(1 784)	(983)
Інший рух коштів, що не є грошовим		(2)	(5)
Чистий грошовий прибуток до зміни операційних активів та зобов'язань		8 130	4 339
Чисте збільшення цінних паперів нерезидентів		(10 663)	(30 698)
Чисте збільшення кредитів банкам та іншим позичальникам		(59 011)	(299)
Чисте збільшення інших активів		(252)	(142)
Чисте збільшення / (зменшення) інших зобов'язань		18	(3)
Сплата прибутку до бюджету	18	(8 334)	(1 889)
Чистий вплив грошових коштів від операційної діяльності		(70 112)	(28 692)
Інвестиційна діяльність			
Чисте зменшення / (збільшення) розміщених строкових депозитів		28 891	(5 699)
Придбання державних цінних паперів України		(8 568)	–
Погашення державних цінних паперів України		–	16
Придбання монетарного золота		(78)	(108)
Інвестиції в асоційовані компанії	12	(20)	–
Придбання основних засобів та нематеріальних активів		(456)	(336)
Надходження від продажу основних засобів		2	3
Чистий приплив / (відплив) грошових коштів від інвестиційної діяльності		19 771	(6 124)

НАЦІОНАЛЬНИЙ БАНК УКРАЇНИ

Консолідований звіт про рух грошових коштів за 2008 рік

(у мільйонах гривень)

	Примітки	2008	2007
Фінансова діяльність			
Випуск банкнот та монет в обіг		45 067	40 337
Погашення внутрішнього державного боргу	9	255	253
Погашення зобов'язань перед МВФ	16	(1 737)	(2 157)
Кредити МВФ отримані	16	25 948	–
Чисте зменшення залучених строкових депозитів		(55)	(255)
Погашення (випуск) депозитних сертифікатів, що емітовані Національним банком України		(300)	2 925
Кредити ЄБРР погашені		(80)	(99)
Чисте надходження грошових коштів від фінансової діяльності		69 098	41 004
Вплив зміни курсів іноземних валют на грошові кошти та їх еквіваленти		29 301	1 319
Чисте збільшення у грошових коштах та їх еквівалентах		48 058	7 507
Грошові кошти та їх еквіваленти			
Грошові кошти та їх еквіваленти на початок звітного року		(2 908)	(10 415)
Грошові кошти та їх еквіваленти на кінець звітного року	20	45 150	(2 908)

НАЦІОНАЛЬНИЙ БАНК УКРАЇНИ
Консолідований звіт про власний капітал за 2008 рік

(у мільйонах гривень)

	Примітки	Статутний капітал	Фонди та інші резерви	Резерв переоцінки іноземної валюти, монетарного золота та банківських металів	Резерв переоцінки основних засобів	Усього власного капіталу
Залишок на 31 грудня 2006 року		10	1 756	3 357	759	5 882
Переоцінка іноземної валюти, монетарного золота та банківських металів		–	–	6 430	–	6 430
Переоцінка основних засобів, у т.ч.:		–	–	–	3 247	3 247
дооцінка		–	–	–	3 248	3 248
уцінка		–	–	–	(1)	(1)
Реалізована переоцінка основних засобів		–	1	–	(1)	–
Чистий дохід, визнаний безпосередньо у складі власного капіталу		–	1	6 430	3 246	9 677
Прибуток до розподілу		–	5 635	–	–	5 635
Усього визнаного чистого доходу за 2007 рік		–	5 636	6 430	3 246	15 312
Внески до статутного капіталу		90	(90)	–	–	–
Перевищення кошторисних доходів над кошторисними витратами за підсумками 2007 року	18	–	(4 834)	–	–	(4 834)
Залишок на 31 грудня 2007 року		100	2 468	9 787	4 005	16 360
Переоцінка іноземної валюти, монетарного золота та банківських металів		–	–	72 222	–	72 222
Уцінка основних засобів		–	–	–	(3)	(3)
Реалізована переоцінка основних засобів		–	1	–	(1)	–
Чистий дохід, визнаний безпосередньо у складі власного капіталу		–	1	72 222	(4)	72 219
Прибуток до розподілу		–	9 347	–	–	9 347
Усього визнаного чистого доходу за 2008 рік		–	9 348	72 222	(4)	81 566
Перевищення кошторисних доходів над кошторисними витратами за підсумками 2008 року	18	–	(7 955)	–	–	(7 955)
Залишок на 31 грудня 2008 року		100	3 861	82 009	4 001	89 971

**ДОДАТКИ ДО
ПОЛОЖЕННЯ ПРО ЗМІСТ, ПОРЯДОК РОЗРОБКИ ОСНОВНИХ ЗАСАД ГРОШОВО-
КРЕДИТНОЇ ПОЛІТИКИ ТА ЗДІЙСНЕННЯ КОНТРОЛЮ ЗА ЇХ ВИКОНАННЯМ: РІШЕННЯ
РАДИ НАЦІОНАЛЬНОГО БАНКУ УКРАЇНИ ВІД 7 ЛИПНЯ 2006 РОКУ № 13**

Таблиця В.1

**ПОКАЗНИКИ, ЩО ХАРАКТЕРИЗУЮТЬ
СТАБІЛЬНІСТЬ ГРОШОВОЇ ОДИНИЦІ**

№ з/п	Показники	Три роки, що передують поточному			Станом на поточну дату
		рік	рік	рік	
1	2	3	4	5	6
	Інфляція				
1	Дефлятор ВВП (середній за рік)				
2	Індекс споживчих цін в середньому за рік, % грудень до грудня попереднього року, %				
3	Індекс цін виробників в середньому за рік, % грудень до грудня попереднього року, %				
4	Базова інфляція в середньому за рік, % грудень до грудня попереднього року, %				
	Обмінний курс гривні до іноземних валют				
5	Офіційний обмінний курс гривні до долара США, середньорічний на кінець року				
6	Офіційний обмінний курс гривні до євро, середньорічний на кінець року				
7	Офіційний обмінний курс гривні до російського рубля, середньорічний на кінець року				
8	Реальний ефективний обмінний курс гривні				

Таблиця В.2

ПОКАЗНИКИ, ЯКІ ХАРАКТЕРИЗУЮТЬ ДИНАМІКУ ГРОШОВИХ АГРЕГАТІВ

№ з/п	Показники	Три роки, що передують поточному			Станом на поточну дату
		рік	рік	рік	
1	2	3	4	5	6
1	Монетарна база, млн. гривень				
	зростання до попереднього року, %				
2	Гроші в обігу поза банками (M0), млн. гривень				
	зростання до попереднього року, %				
	питома вага в структурі (M3), %				
3	Переказні кошти в національній валюті, млн. гривень				
	зростання до попереднього року, %				
	питома вага в структурі (M3), %				
4	Грошова маса (M1), млн. гривень				
	зростання до попереднього року, %				
5	Переказні кошти в іноземній валюті, млн. гривень				
	зростання до попереднього року, %				
	питома вага в структурі (M3), %				
6	Інші кошти в банках у національній та іноземній валюті, млн. гривень				
	зростання до попереднього року, %				
	частка у загальному обсязі строкових коштів, %				
7	Грошова маса (M2), млн. гривень				
	зростання до попереднього року, %				
8	Цінні папери, крім акцій, у національній та іноземній валютах, млн. гривень				
	зростання до попереднього року, %				
	питома вага в структурі (M3), %				
9	Грошова маса (M3), млн. гривень				
	зростання до попереднього року, %				
10	Грошова маса в іноземній валюті, млн. дол. США				

Таблиця В.2

№ з/п	Показники	Три роки, що передують поточному			Станом на поточну дату
		рік	рік	рік	
1	2	3	4	5	6
	Зростання до попереднього року, %				
11	Питома вага іноземної валюти в грошовій масі (МЗ), % (рівень доларизації)				
12	Рівень монетизації, %				
13	Грошовий мультиплікатор (відношення МЗ до монетарної бази)				
14	Швидкість обігу грошей, (відношення номінального ВВП до агрегату МЗ)				

Таблиця В.3

**ПОКАЗНИКИ, ЯКІ ХАРАКТЕРИЗУЮТЬ
СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНЕ СТАНОВИЩЕ УКРАЇНИ**

№ з/п	Показники	Три роки, що передують поточному			Станом на поточну дату
		рік	рік	рік	
1	2	3	4	5	6
I.	Реальний сектор				
1.1	Номінальний ВВП, млн. грн.				
	Кінцеве споживання				
	приватне				
	державне				
	Валове нагромадження				
	в т.ч. валове нагромадження основного капіталу				
	Чистий експорт товарів та нефакторних послуг				
1.2	Реальний ВВП, % рік до року				
	Кінцеве споживання				
	приватне				
	державне				
	Валове нагромадження основного капіталу				

Продовження табл. В.3

№ з/п	Показники	Три роки, що передують поточному			Станом на поточну дату
		рік	рік	рік	
1	2	3	4	5	6
II.	Зовнішній сектор				
2.1	Баланс рахунку поточних операцій, млн. дол. США				
	Експорт товарів та послуг				
	Імпорт товарів та послуг				
	Доходи (сальдо)				
	Поточні трансферти (сальдо)				
2.2	Рахунок операцій з капіталом та фінансових операцій, млн. дол. США				
	Прямі інвестиції				
	Середньо- та довгострокові кредити				
	Короткостроковий капітал				
2.3	Валовий зовнішній борг, млн. дол. США				
	короткостроковий				
	довгостроковий				
2.4	Державний прями́й та гарантований борг, млн. грн.				
	– у % до ВВП				
	Прямий зовнішній борг, млн. дол. США				
	– у % до ВВП				
	Гарантований зовнішній борг, млн. дол. США				
	– у % до ВВП				
2.5	Корпоративний зовнішній борг, млн. дол. США				
	– у % до ВВП				
III.	Державні фінанси				
3.1	Доходи державного бюджету, млн. грн.				
	– у % до ВВП				

Продовження табл. В.3

№ з/п	Показники	Три роки, що передують поточному			Станом на поточну дату
		рік	рік	рік	
1	2	3	4	5	6
3.2	Видатки державного бюджету, млн. грн.				
	– у % до ВВП				
	у т.ч. на обслуговування боргу, млн. грн.				
	– у % до ВВП				
3.3	Надходження від приватизації, млн. грн.				
3.4	Дефіцит державного бюджету, млн. грн.				
	– у % до ВВП				
IV.	Гроші та кредит				
4.1	Обсяг торгів на Міжбанківському валютному ринку, млн. дол. США				
	– продаж				
	– купівля				
4.2	Операції з готівкою, млн. дол. США				
	– продаж				
	– купівля				
4.3	Валові міжнародні резерви НБУ, млн. дол. США				
	зростання до попереднього року, %				
4.4	Випуск коштів в обіг, млн. грн.				
	– через валютний ринок				
	– через фондовий ринок				
	– через кредитний ринок				
4.5	Облікова ставка НБУ:				
	встановлена, %				
	середньозважена, %				

Продовження табл. В.3

№ з/п	Показники	Три роки, що передують поточному			Станом на поточну дату
		рік	рік	рік	
1	2	3	4	5	6
4.6	Фактична ставка за інструментами, усього, %				
4.7	Нормативи обов'язкового резервування:				
	За строковими коштами і вкладами (депозитами) юридичних і фізичних осіб у національній та іноземній валюті				
	За коштами вкладів (депозитів) юридичних і фізичних осіб у національній та іноземній валюті на вимогу і коштами на поточних рахунках				
4.8	Процентні ставки комерційних банків, %:				
	середньозважені				
	за кредитами				
	– в національній валюті				
	– в іноземній валюті				
	за депозитами				
	– в національній валюті				
	– в іноземній валюті				
	на кінець року				
	за кредитами				
	– в національній валюті				
	– в іноземній валюті				
	за депозитами				
	– в національній валюті				
	– в іноземній валюті				
4.9	Заборгованість за кредитами, наданими комерційними банками, млн. гривень				
	– в національній валюті				
	частка у загальному обсязі наданих кредитів, %				

Продовження табл. В.3

№ з/п	Показники	Три роки, що передують поточному			Станом на поточну дату
		рік	рік	рік	
1	2	3	4	5	6
	<i>зростання до попереднього року, %</i>				
	– в іноземній валюті				
	<i>частка у загальному обсязі наданих кредитів, %</i>				
	<i>зростання до попереднього року, %</i>				
4.10	Вклади населення, усього в млн. гривень				
	У тому числі				
	– в національній валюті				
	<i>частка у загальному обсязі наданих вкладів, %</i>				
	<i>зростання до попереднього року, %</i>				
	– в іноземній валюті				
	<i>частка у загальному обсязі наданих вкладів, %</i>				
	<i>зростання до попереднього року, %</i>				
V.	Банківська система				
5.1	Кількість банків за реєстром				
	у т.ч. з іноземним капіталом				
	<i>зростання до попереднього року, %</i>				
5.2	Сплачений статутний капітал діючих комерційних банків, млн. гривень				
	<i>зростання до попереднього року, %</i>				
	у т.ч. іноземний				
	<i>частка у загальному сплаченому статутному капіталі банківської системи, %</i>				
	<i>зростання до попереднього року, %</i>				

Продовження табл. В.3

№ з/п	Показники	Три роки, що передують поточному			Станом на поточну дату
		рік	рік	рік	
1	2	3	4	5	6
5.3	Загальні активи комерційних банків, млн. гривень				
	у т.ч. банків з іноземним капіталом				
VI.	Соціальні показники				
6.1	Середньорічна чисельність наявного населення, тис. чол.				
	зміни у % до попереднього року				
6.2	Чисельність працівників зайнятих у всіх сферах економічної діяльності (на кінець періоду), тис. чол.				
	зміни у % до попереднього року				
6.3	Чисельність зареєстрованих безробітних, тис. чол. (на кінець періоду)				
	рівень зареєстрованого безробіття, (на кінець періоду), %				
6.4	Доходи населення, млн. грн.				
	Реальний дохід у % до попереднього року				
	Реальний наявний дохід у % до попереднього року				
6.5	Витрати на придбання товарів та послуг, млн. грн.				
6.6	Заощадження, млн. грн.				
6.7	Середньомісячна заробітна плата штатних працівників, грн.				
	реальне зростання, у % до попереднього року				
	питома вага оплати праці в доходах населення, %				

Таблиця В.4

ПРОГНОЗНІ МАКРОЕКОНОМІЧНІ, ФІНАНСОВІ ТА МОНЕТАРНІ ПОКАЗНИКИ

№ з/п	Показники	Поточний рік	Наступний рік	Три роки, що слідують за наступним		
				рік	рік	рік
1	2	3	4	5	6	7
1	Валовий внутрішній продукт					
	номінальний, млн. гривень					
	реальний, % до відповідного періоду минулого року					
2	Реальні грошові доходи громадян, % до відповідного періоду минулого року					
3	Дефіцит (профіцит) державного бюджету, млн. гривень					
4	Платіжний баланс, млн. гривень					
	баланс рахунку поточних операцій, млн. дол. США					
	сальдо рахунку операцій з капіталом та фінансових операцій, млн. дол. США					
5	Монетарна база, млн. гривень					
	зростання до попереднього року, %					
6	Грошова маса (М3), млн. гривень					
	зростання до попереднього року, %					
9	Швидкість обігу грошей, (відношення номінального ВВП до агрегату М3):					
	Інфляція					
10	Індекс споживчих цін					
	в середньому за рік, %					
	грудень до грудня попереднього року, %					
11	Індекс цін виробників					
	в середньому за рік, %					
	грудень до грудня попереднього року, %					
12	Обмінний курс гривні до долара США					
	середньорічний					

КОМПОНЕНТИ ГРОШОВИХ АГРЕГАТІВ

Період	МЗ ¹	у тому числі						МЗ-М2		
		М1		М2-М1		цінні папери, крім акцій		у національній валюті	у іноземній валюті	
		готівкові кошти в обігу поза депозитними корпораціями (М0)	переказні депозити в національній валюті	переказні депозити в іноземній валюті	інші депозити	Усього				
						усього	у тому числі			
				у національній валюті	у іноземній валюті					
		залишки копійки на кінець періоду, млн. грн.								
2005	194071	60231	38341	9944	84629	48955	35674	925	766	160
2006	261063	74984	48292	13040	123098	65983	57115	1650	1402	248
2007	396156	111119	70546	20233	189374	119740	69634	4884	4595	289
2008										
липень	467234	130924	76871	24769	230499	145718	84781	4171	3851	321
серпень	474883	133966	78627	25214	232818	147489	85328	4260	3925	334
вересень	477659	133564	81256	22969	235932	150791	85142	3938	3605	332
жовтень	481117	146251	70894	28607	231452	139702	91750	3912	3565	347
листопад	483849	141318	68031	30106	240766	131655	109112	3628	3238	390
грудень	515727	154759	70369	35003	252397	129888	122509	3200	2763	437
2009										
січень	492725	150174	64758	38286	236393	120598	115795	3113	2732	381
лютий	470893	147498	62781	33292	224329	113807	110521	2994	2644	350
березень	463838	147104	65383	34130	214345	109176	105170	2877	2549	328
квітень	465108	150741	62930	34129	214944	109765	105179	2364	2034	330
травень	468249	152991	64827	34742	213443	107940	105503	2246	1934	312
червень	472746	153153	73762	35771	207303	104091	103212	2757	2448	309
липень	471861	151754	73912	38795	204912	100514	104398	2488	2186	302

ГРОШОВА БАЗА

Період	Грошова база	у тому числі		
		готівкові кошти, випущені в обіг	переказні депозити інших депозитних корпорацій	переказні депозити інших секторів економіки
	залишки коштів на кінець періоду, млн. грн.			
2005	82760	65409	17252	98
2006	97214	82133	14899	182
2007	141901	122470	19050	381
2008				
липень	163686	143245	20010	431
серпень	168984	146922	21620	442
вересень	170835	146189	24188	459
жовтень	173394	158024	14880	490
листопад	172797	153059	19256	482
грудень	186671	167538	18623	510
2009				
січень	179986	161207	18213	567
лютий	173394	157742	15056	596
березень	174771	157306	16782	683
квітень	180204	161555	17492	1156
травень	181681	163532	16762	1388
червень	188748	165138	22255	1354
липень	189200	163015	24565	1619

ВАЛОВИЙ ВНУТРІШНІЙ ПРОДУКТ
(у фактичних цінах, млн. грн.)

Період	Випуск товарів та послуг	Проміжне споживання	Валовий внутрішній продукт		
			номінальний	реальний, до відповідного періоду попереднього року, %	індекс-дефлятор, %
2005	1048481	607029	441452	102,7	124,5
2006	1252209	708056	544153	107,3	114,8
2007	1650992	930261	720731	107,9	122,7
2008					
січень-липень	530276	106,5	134,3
січень-серпень	628108	107,1	134,3
січень-вересень	1617688	920494	697194	106,3	129,6
січень-жовтень	799996	105,8	132,9
січень-листопад	875376	103,6	132,0
січень-грудень	2205334	1255470	949864	102,1	129,1
2009					
січень
січень-лютий
січень-березень	399665	216448	183217	79,7	122,4

НАВЧАЛЬНЕ ВИДАННЯ

Тетяна Дмитрівна КОСОВА
Олександр Олексійович ПАПАКА
Сергій Геннадійович АРБУЗОВ
Олександр Рувімович ЦИГАНОВ
Наталія Едуардівна ДЄЄВА

ЦЕНТРАЛЬНИЙ БАНК І ГРОШОВО-КРЕДИТНА ПОЛІТИКА

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК

*За редакцією докторів економічних наук,
професорів Косової Т. Д. та Папаки О. О.*

Оригінал-макет підготовлено
ТОВ «Центр учбової літератури»

Підписано до друку 30.09.2010. Формат 60x84^{1/16}
Друк офсетний. Папір офсетний. Гарнітура PetersburgC.
Умовн. друк. арк. 18. Наклад – 800 прим.

Видавництво «Центр учбової літератури»
вул. Електриків, 23 м. Київ 04176
тел./факс 044-425-01-34
тел.: 044-425-20-63; 425-04-47; 451-65-95
800-501-68-00 (безкоштовно в межах України)
e-mail: office@uabook.com
сайт: www.cul.com.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 2458 від 30.03.2006